

Партнери ICMPD за проектом:

Академія суддів України

Академія прокуратури України

ICMPD

Міжнародний центр
розвитку міграційної політики

Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів

Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів

Ознайомчі матеріали

для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ

AGIS 2004
За фінансової підтримки програми AGIS
Європейська комісія – Генеральний директорат з питань юстиції, свободи й безпеки

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Академія суддів України Академія прокуратури України

ICMPD

Міжнародний центр
розвитку міграційної політики

Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів

Ознайомчі матеріали

для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ

AGIS 2004

За фінансової підтримки програми AGIS

Європейська комісія – Генеральний директорат з питань юстиції, свободи й безпеки

Організація з безпеки та співробітництва у Європі

Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Партнери ICMPD за проектом:

Партнери зі створення української версії навчальних матеріалів:

Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів

Ознайомчі матеріали

для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ

Підготовлено Міжнародним центром розвитку міграційної політики, Відень

За фінансової підтримки з боку програми AGIS

Європейська комісія – Генеральний директорат з питань юстиції, свободи й безпеки
та Міністерство юстиції Болгарії

Міжнародний центр розвитку міграційної політики, 2006 р.

Українська версія підготовлена Академією суддів України, Академією прокуратури України
та офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні

За фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні, в рамках фінансування,
наданого Урядом Австрійської Республіки та Урядом Французької Республіки

Міжнародний центр розвитку міграційної політики (ICMPD)
Гонзагаґассе 1
А-1010 Відень
Австрія
www.icmpd.org
www.anti-trafficking.net

© Міжнародний центр розвитку міграційної політики, 2006 р.

Усі права застережено. Жодну частину цієї публікації не можна відтворювати, копіювати або передавати в будь-якій формі чи будь-якими засобами, електронними чи механічними, включаючи фотокопіювальну чи звукозаписну техніку або пристрої зберігання інформації та інформаційно-пошукові системи без дозволу власника авторських прав. Зміст цієї публікації можна використовувати для навчальних та інших некомерційних цілей, за умови, що про це буде повідомлено ICMPD, і будь-яке використання буде супроводжуватися вказівкою на джерело.

Цю публікацію підготовлено в рамках проекту ЄС за програмою AGIS «Розробка і впровадження навчальних модулів у сфері протидії торгівлі людьми для суддів і прокурорів у державах-членах ЄС, асоційованих членах та державах-кандидатах на вступ» за сприяння Європейського Союзу та Міністерства юстиції Болгарії. Відповідальність за зміст цієї публікації повністю лежить на ICMPD і жодним чином не відображає погляди донорів.

Верстка компанії Local Communication Design, Відень, www.local.cd

ISBN: 3-900411-48-4

© Організація з безпеки та співробітництва в Європі, 2007 р.
Українська версія

Всі права застережено. Зміст цієї публікації можна вільно використовувати, розмножувати з освітньою та іншою некомерційною метою за умови при цьому на джерело.

Макет: Олена Купріянова

Надруковано: _____ 2007 р., друкарня ТОВ „КЛГЗ”.

ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні, а також Уряд Австрійської Республіки та Уряд Французької Республіки не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами чи організаціями у цьому матеріалі.

Рецензент: Ахтирська Н.М. (к.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального судочинства Академії суддів України).

Ми вдячні за внесок і допомогу великої кількості осіб і організацій, без чиїх відданих зусиль цей навчальний матеріал не було б завершено. Особлива подяка редакційній колегії, багатопрофільним проектним групам, які представляють країн-учасниць, партнерам проекту і референтній групі за їхнє сприяння у підготовці початкових матеріалів.

Редакційна колегія:

Зільке Альберт (юридичний консультант з питань протидії торгівлі людьми), Франческо Каркеді (професор, Римський університет, Італія), Барбара Кузуйок-Вайс (Міжнародний центр розвитку міграційної політики (ICMPD), Ельс Де Бюссе (Інститут міжнародних досліджень кримінальної політики, Університет м.Гент, Бельгія), Хайке Герхарт (психіатр, Німеччина), Марія Грація Джаммарінаро (суддя, Італія), Ева Шааб («Солводі», Німеччина), Еліза Троссеро (ICMPD).[§]

Міжвідомчі проектні групи:

Карла Амарал (Португальська асоціація допомоги жертвам – APAV), Паула Да Мешкіта (Центр правових досліджень, Португалія), Паола Філіппі (Вища рада юстиції, Італія), Дагмар Фройнденберг (прокурор, Німеччина), Даві Ербо (Вища рада юстиції, Бельгії), Іна Гольцнагель (прокурор, Німеччина), Ільзе Гульзбош (Прийом і допомога жертвам міжнародної торгівлі людьми – PAG-ASA, Бельгія), Вероніка Імова (суддя, Болгарія), Вітольд Якімко (суддя, Польща), Андреас Кангур (Фонд правового центру, Естонія), Софія Кашлакева-Андреєва (Фонд «Анімус», Болгарія), Теодора Катєва (Фонд «Анімус», Болгарія), Іванка Которова (прокурор, Болгарія), Фредерік Курц (прокурор, Бельгія), Збігнєв Ласочик (професор, Центр прав людини, Польща), Кароліне Ліст (суддя, Австрія), Крістііна Лугт (Міністерство соціальних справ, Естонія), Александра Матес (суддя, Австрія), Беате Матчінг (суддя, Австрія), Олівер Мішіель (суддя, Бельгія), Педро Пато (Центр юридичних досліджень, Португалія), Луїджі Патонаджіо (суддя, Італія), Маріуш Пілат (прокурор, Польща), Юрі Рееде (прокурор, Естонія), Ева Шааб («Солводі», Німеччина), Ів Сеґер-Ванден Бюш (прокурор, Бельгія), Рум'яна Тозова (Національний інститут юстиції, Болгарія), Артур Вандох (прокурор, Польща).^{§§}

Партнери проекту:

Магдалена Бялецька (Міністерство юстиції, Польща), Антоніета Боргеш (прокурор, Центральний відділ розслідувань і карних дій, Португалія), Лавієро Буоно (Академія європейського права – ERA), Анне Фітцджеральд («Солводі», Німеччина), Джуліано Франко (колишній співробітник ERA), Светлана Шопова (Міністерство юстиції, Болгарія).^{§§§}

Члени референтної групи:

Беате Андреес (Міжнародна організація праці – МОП), Жанлука Еспозіто (Рада Європи), Група протидії торгівлі людьми Європейського підрозділу судової співпраці (Євроюст), Анелізе Гомес

[§] Silke Albert (Anti-trafficking Legal Consultant), Francesco Carchedi (Professor, University of Rome, Italy), Barbara Cuzuioc-Weiss (International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), Els De Busser (Institute for International Research on Criminal Policy, Ghent University, Belgium), Heike Gerhart (Psychiatrist, Germany), Maria Grazia Giammarinaro (Judge, Italy), Eva Schaab (Solwodi, Germany), Elisa Trossero (ICMPD).

^{§§} Carla Amaral (Portuguese Association for Victim Support – APAV), Paulo Da Mesquita (Centro de Estudos Judiciais, Portugal), Carlos De Almeida (Judge, Portugal), Paola Filippi (Consiglio Superiore della Magistratura, Italy), Dagmar Freudenberg (Prosecutor, Germany), David Herbots (High Council of Justice, Belgium), Ina Holznagel (Prosecutor, Germany), Ilse Hulsbosch (Accueil et accompagnement des victimes de la traite internationale des ktres humains – PAG-ASA, Belgium), Veronika Imova (Judge, Bulgaria), Witold Jakimko (Judge, Poland), Andreas Kangur (Law Center Foundation, Estonia), Sofia Kashlakeva-Andreeva (Animus Association Foundation, Bulgaria), Teodora Kateva (Animus Association Foundation, Bulgaria), Ivanka Kotorova (Prosecutor, Bulgaria), Frederic Kurz (Prosecutor, Belgium), Zbigniew Lasocik (Professor, Human Rights Centre, Poland), Caroline List (Judge, Austria), Kristiina Luht (Ministry of Social Affairs, Estonia), Alexandra Mathes (Judge, Austria), Beate Matsching (Judge, Austria), Oliver Michiels, (Judge, Belgium), Pedro Pato (Centro de Estudos Judiciais, Portugal), Luigi Patronaggio (Judge, Italy), Mariusz Pilat (Prosecutor, Poland), Јьрі Reede (Prosecutor, Estonia), Eva Schaab (Solwodi, Germany), Yves Segaeert-Vanden Bussche (Prosecutor, Belgium), Rumiana Tozova (National Institute of Justice, Bulgaria), Artur Wandoch (Prosecutor, Poland).

^{§§§} Magdalena Bialecka (Ministry of Justice, Poland), Antonieta Borges (Prosecutor, Central Department for Investigation and Penal Action, Portugal), Laviero Buono, (Academy of European Law – ERA), Anne Fitzgerald (Solwodi, Germany), Juliano Franco (former ERA), Svetlana Shopova (Ministry of Justice, Bulgaria).

де Араухо і Ліліана Соррентіно (Організація з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ), Мехтільд Маурер («Зупиніть дитячу проституцію, порнографію і торгівлю дітьми з метою сексуальної експлуатації» – ЕСПАТ, Німеччина), Крістііна Кангаспунта (Управління ООН з питань наркотиків і злочинності), Гельґа Конрад (колишня спеціальна представниця ОБСЄ у сфері боротьби з торгівлею людьми).[†]

Проектна група ICMPD

Барбара Кузуйок-Вайс, Сет Оппенгайм, Ірма Салігович, Йоанна Свєрчинська, Герда Тойерманн і Еліза Троссеро.^{††}

Редагування:

Стелла Макдауелл і Юлія Проданюк.^{†††}

Особлива подяка Академії європейського права (ERA) за надання приміщення для проведення регіональних семінарів, під час яких розроблялися навчальні матеріали за участю багатопрофільних груп з Австрії, Бельгії, Болгарії, Естонії, Німеччини, Італії, Польщі та Португалії.

[†] Beate Andrees, (International Labour Organization – ILO), Gianluca Esposito (Council of Europe), The European Union's Judicial Cooperation Unit (EUROJUST) Anti-trafficking team, Anelise Gomes de Araujo and Liliana Sorrentino (Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE), Mechtild Maurer (End Child Prostitution, Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes – ECPAT, Germany), Kristiina Kangaspunta (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC), Helga Konrad (former OSCE Special Representative on Combating Trafficking in Human Beings).

^{††} Barbara Cuzuioc-Weiss, Seth Oppenheim, Irma Salihovic, Joanna Swierczynska, Gerda Theuermann and Elisa Trossero.

^{†††} Stella Mc Dowell and Yuliya Prodaniuk.

Подяка за внесок у створення української версії навчальних матеріалів

Українське видання цих навчальних матеріалів стало можливим завдяки плідній співпраці фахівців Верховного Суду України, Академії суддів України, Академії прокуратури України та офісу Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Надзвичайно цінною була допомога п. Стрекалова Є.Ф., судді Верховного Суду України у відставці, п. Орлеана А.М., наукового співробітника науково-дослідницького центру Академії прокуратури України та п. Ахтирської Н.М., завідувача кафедри кримінального судочинства Академії суддів України, п. Руденко Т.Е., спеціаліста програми з прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні, п. Бегонії Пінейро-Костас, спеціаліста програми з прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні, п. Ясницького Г.М., спеціаліста програми з прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Передмова Академії суддів України

Академія суддів України, виконуючи покладені на неї статтею 129 Закону України «Про судоустрій України» обов'язки щодо підготовки кадрів на посади суддів, підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату судів, проведення наукових досліджень з питань вдосконалення організації та діяльності судів, науково-методичного забезпечення діяльності судів, здійснює узагальнення судової практики та розробку рекомендацій щодо особливостей розгляду окремих категорій справ на емпіричній базі.

На початку нового тисячоліття суспільство змушене було визнати, що серед сумного здобутку, з яким воно перейшло межу тисячоліття, є зростання злочинності. Одним із найганебніших видів злочинів є торгівля людьми. Це негативне явище може виявитися у різних формах - від викрадення людей до їх продажу з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Жертви торгівлі людьми використовуються для примусової праці, у порнобізнесі, як донори для трансплантації тканин і органів тощо. З огляду на це, підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів та суддів з питань тлумачення та застосування чинного законодавства у сфері протидії торгівлі людьми є засадою дієвості державних механізмів подолання цього виду злочину.

Підготовлені авторським колективом фахівців навчальні матеріали охоплюють широке коло питань матеріального та процесуального права, психологічні та етичні аспекти досудового та судового слідства, що сприятиме якості досудового слідства та утвердженню європейських стандартів дотримання прав людини під час розгляду кримінальних справ у судах.

**Ректор
Академії суддів України**

І. А. Войтюк

Передмова Академії прокуратури України

Проголошення у статті 3 Конституції України, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, означає зобов'язання держави всіма доступними засобами та можливостями захищати особу. Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики нашої країни є боротьба зі злочинністю. Особлива увага сьогодні приділяється протидії торгівлі людьми.

Академія прокуратури України бере активну участь у дослідженні проблем протидії торгівлі людьми. На базі Академії проводяться конференції, семінари, тренінги, „круглі столи», присвячені проблемним питанням діяльності прокуратури у цьому напрямку. Науковці Академії залучаються до розробки законопроектів, беруть участь у написанні навчальних посібників, публікують статті із дослідженням проблемних питань протидії торгівлі людьми.

Як відомо, торгівля людьми є злочином транснаціонального характеру та дає змогу злочинцям отримувати надзвичайно великі прибутки. Прибутковість цього злочину зумовлює наявність у злочинців великого потенціалу щодо приховування своєї діяльності та уникнення відповідальності за злочинні дії. В таких умовах ефективно протидіяти торгівлі людьми можуть лише висококваліфіковані та досвідчені правоохоронці. Тому накопичений правоохоронними органами України й інших країн досвід застосування національного та міжнародного антикримінального законодавства, зібраний у цьому виданні, реально сприятиме підвищенню ефективності протидії торгівлі людьми в Україні.

**Ректор
Академії прокуратури України**

Г.П. Серєда

Зміст

Вступ	13
Як користуватися цим документом	14
Позначення	16
Перелік вживаних англійських скорочень	16
Глосарій	17
1. Торгівля людьми – опис явища	19
1.1 Цілі навчання: короткий огляд	21
1.2 Вступ	21
1.3 Визначення поняття торгівлі людьми	22
1.4 Розмежування торгівлі людьми і незаконного ввезення мігрантів	22
1.5 Основні причини торгівлі людьми	24
1.5.1 Фактори виштовхування	25
1.5.2 Фактори притягування	25
1.5.3 Норми, які обмежують міграцію та працю	26
1.6 Організована злочинність	26
1.7 Процес торгівлі людьми	28
1.7.1 Вербування	28
1.7.2 Перевезення	29
1.7.3 Експлуатація	29
1.7.4 Методи контролю за жертвами	39
1.7.5 Проблема згоди	40
1.8 Наслідки і ризики торгівлі людьми	40
1.9 Масштаби торгівлі людьми	41
2 Травма та пов'язані з нею потреби жертв	43
2.1 Цілі навчання: короткий огляд	45
2.2 Визначення травми	45
2.3 Вплив насилля і довгострокової експлуатації	46
2.4 Реакції на травматичні події	47
2.5 Дисоціація	49
2.6 Потреба у стабілізації психічного стану потерпілих у контексті ПТСС	50
2.7 Допит травмованих жертв	50
2.8 Травмовані діти	51
3. Законодавча база	53
3.1 Цілі навчання: короткий огляд	55
3.2 Конвенції ООН та інші міжнародні документи	55
3.2.1 Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та доповнюючий її Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї.	55
3.2.2 Інші Конвенції ООН	62
3.2.3 Міжнародна організація праці, МОП	65
3.2.4 Статут міжнародного кримінального суду	67
3.2.5 Рада Європи	67
3.2.6 Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	72
3.3 Документи ЄС з нормативів та політики.	73
3.3.1 Вступ: Законодавство ЄС	73
3.3.2 Три стовпи	74
3.3.3 Хартія основних прав Європейського Союзу	74
3.3.4 Рамкове рішення РЄ по боротьбі з торгівлею людьми	75

3.3.5 Директива Ради 2004/81/ЄС про дозвіл на проживання для жертв торгівлі людьми.	76
3.3.6. Рамкове рішення 2001/220/ЈНА про положення жертви в кримінальному судочинстві	77
3.4 Національне законодавство	77
3.4.1 Законодавство країн-членів ЄС	77
3.4.2. Законодавство України з питань протидії торгівлі людьми	79
4. Комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми	105
4.1 Цілі навчання: короткий огляд	107
4.2 Підхід, заснований на повазі до прав жертв торгівлі людьми	107
4.2.1 Виявлення жертв	107
4.2.2 Період відновлення	109
4.2.3 Дозвіл на проживання	109
4.2.4 Звільнення жертв від відповідальності	110
4.2.5 Заходи з надання підтримки жертвам торгівлі людьми	110
4.2.6 Попередження повторної віктимізації	113
4.3 Механізми взаємодії та координації	113
4.3.1 Робоча група	114
4.3.2 Незалежний орган – Національний доповідач	114
4.3.3 Національні механізми перенаправлення потерпілих	114
4.3.4 Роль неурядових організацій – концепції співпраці	115
4.4 Попередження	117
4.4.1 Усунення головних причин вчинення торгівлі людьми, включаючи попит	118
4.4.2 Збільшення можливостей для законної міграції	118
4.4.3 Привернення уваги до проблеми торгівлі людьми	119
4.5 Повернення, реінтеграція та соціальне входження	119
5. Кримінальне судочинство та права жертви	121
5.1 Цілі навчання: короткий огляд	123
5.2 Право жертви на ефективне кримінальне судочинство	124
5.3 Досудовий етап	126
5.3.1 Виявлення жертв	126
5.4 Право жертви на відновлення	131
5.4.1 Співпраця між правоохоронними органами, судовою системою та громадянським суспільством	131
5.4.2 Допомога та підтримка для жертв	133
5.4.3 Період на роздуми	134
5.5 Право на безпеку	134
5.5.1 Захист жертви від залякування	136
5.5.2 Захист жертви неурядовими організаціями	137
5.5.3 Поліцейний захист	137
5.5.4 Спеціальні програми захисту	138
5.5.5 Захист особистості жертви	139
5.5.6 Захист інших особистих даних	139
5.6 Право на приватне життя	139
5.6.1 Конфіденційність розгляду	139
5.6.2 Закриті слухання	140
5.7 Право на інформацію	140
5.8 Захист гідності жертви	142
5.8.1 Запобігання повторенню процедури надання свідчень	144
5.8.2 Запобігання візуального контакту з відповідачем	144
5.8.3 Допит жертви	146
5.8.4 Використання доказів, отриманих на досудовому етапі	147
5.9 Право на законне перебування	148
5.9.1 Відмова від депортації після оцінки ризику	149
5.9.2 Відмова від депортації через родинні зв'язки у країні призначення	149

5.9.3	Справи Європейського суду з прав людини	150
5.10	Право на компенсацію	150
5.11	Звільнення жертви від кримінального переслідування	151
5.12	Винесення вироку злочинцям	152
5.13	Післясудовий етап	153
6.	Міжнародне співробітництво у кримінальних справах	155
6.1	Цілі навчання: короткий огляд	157
6.2	Міжнародна співпраця та координація дій	157
6.2.1	Загальні правила стосовно звернень про міжнародну співпрацю у кримінальних справах	157
6.2.2	Окремі звернення у сфері боротьби з торгівлею людьми	159
6.2.3	Інші звернення у сфері боротьби з торгівлею людьми	159
6.3	Екстрадиція	169
6.4	Передача осіб	171
6.4.1	Тимчасова передача осіб	171
6.4.2	Передача засуджених осіб	172
6.5	Ne bis in Idem	172
6.6	Передача матеріалів судочинства	173
6.7	Визнання та передача вироків, а також інших судових рішень	174
6.8	Відмивання грошей	174
6.9	Захист даних	175
6.10	Співробітництво в межах Європейського Союзу	176
6.10.1	Європол (Європейська поліція)	176
6.10.2	Євроюст (орган судового співробітництва Європейського Союзу)	177
6.10.3	Європейська Судова Мережа	178
	ДОДАТОК I: Відповіді на питання анкети про законодавчу базу з протидії торгівлі людьми	179
	ДОДАТОК II: Контактні адреси у сфері протидії торгівлі людьми	185
	ДОДАТОК III: Настанова ЮНІСЕФ щодо захисту дітей-жертв торгівлі людьми в південно-східній Європі	191
	ДОДАТОК IV: Міжнародне співробітництво	200
	ДОДАТОК V: Довідкові матеріали	204
	Бібліографія	210

«Навчальні матеріали у сфері запобігання торгівлі людьми для суддів і прокурорів» створено як комплект сучасних навчальних матеріалів для практиків, які за родом своєї діяльності можуть стикатися з торгівлею людьми.

Матеріали було розроблено в рамках проекту «Розробка і впровадження навчальних модулів у сфері протидії торгівлі людьми для суддів і прокурорів у державах-членах ЄС, асоційованих членах та державах-кандидатах на вступ», що здійснюється Міжнародним центром розвитку міграційної політики (ICMPD) разом з Академією європейського права (ERA), Центральним департаментом розслідувань і карного судочинства (DCIAP) Португалії, Міністерством юстиції Болгарії, Міністерством юстиції Польщі та громадською організацією «Солводі» (Німеччина).

Проект ґрунтується на твердженні, що добре підготовлені судді й прокурори є невід'ємною складовою заходів протидії торгівлі людьми і відіграють ключову роль у такій діяльності. Втім, функції систем кримінального правосуддя не обмежуються винятково покаранням злочинців, а, передусім, полягають у дотриманні й відновленні прав людини та забезпеченні потреб жертв торгівлі людьми. Відповідальне ставлення до прав постраждалих спонукає їх до участі в слуханнях, підвищуючи, таким чином, ефективність кримінальних розслідувань.

Цей навчальний комплект було розроблено з метою підвищення ступеня усвідомлення того, що торгівля людьми – це серйозний злочин і порушення прав людини, а також з метою покращення здатності й навичок суддів і прокурорів виявляти випадки торгівлі людьми і впроваджувати законодавство для боротьби з цим злочином відповідно до узгоджених європейських і міжнародних стандартів.

Запропонований підхід було вироблено за активної участі багатопрофільних груп з дев'яти європейських країн, до складу яких входили судді, прокурори, представники юридичних навчальних закладів і представники громадських організацій, які надають послуги підтримки постраждалим від торгівлі людьми. Багатопрофільні групи запрошувалися для затвердження навчальних матеріалів у ході двох семінарів і апробації в межах країни, під час яких даний матеріал було опрацьовано та оформлено у вигляді пропозиції використовувати цей стандарт передової практики для навчання суддів і прокурорів Європейського Союзу у сфері протидії торгівлі людьми.

До навчального комплекту входять **«Ознайомчі матеріали»**, **«Довідник»** і **«Навчальний план-посібник»**. Матеріали складено з урахуванням найновіших міжнародних і європейських стандартів і напрямків розвитку політики у цій сфері, а також останніх тенденцій експлуатації, до яких вдаються торговці людьми, та передової практики європейських країн у боротьбі з цим злочином.

Фундаментальним принципом, який покладено в основу підготовки, є багатопрофільний підхід. Для досягнення ефективності підготовка у сфері протидії торгівлі людьми повинні плануватися і здійснюватися багатопрофільними групами, до складу яких входять судді й прокурори з досвідом розгляду справ про торгівлю людьми, інструктори правоохоронних органів та інструктори зі знанням і досвідом у галузі надання допомоги постраждалим (громадські організації чи державні центри послуг). За нагоди, слід передбачити можливість залучення додаткових фахівців з інших професійних галузей, зокрема, інспекторів праці, лікарів і представників імміграційних служб.

Багатопрофільне навчання довело свою ефективність і є ключем до сприяння міжвідомчій співпраці на оперативному рівні, а також до покращення загальної дієвості заходів, що уживаються організаціями. Саме тому цей проект, поряд з іншими проектами, які виконуються ICMPD, активно заохочує запровадження регулярних навчальних курсів за проблемою торгівлі людьми в юридичних навчальних установах держав-учасниць та інших країн.

Ці «Ознайомчі матеріали» входять до навчального комплексу разом із довідником і навчальним планом-посібником. Навчальний комплект було розглянуто й затверджено країнами-учасницями¹ в ході скликаного для цього семінару в Академії європейського права, м. Трір, Німеччина (23-25 травня 2005 р.), а також під час апробації в межах країни. Під час заключного семінару, також організованого в Академії європейського права (8-9 лютого 2006 р.), комплект було редаговано і остаточно затверджено.

Ознайомчі матеріали охоплюють більшість тем, пов'язаних із торгівлею людьми, які є корисними для суддів і прокурорів. Документ складено за так званим модульним підходом і поділено на шість розділів. На початку кожного розділу подано цілі, в яких зазначено що саме слухачі повинні вивчити по завершенню розділу. Завдяки цьому, як слухачі, так і інструктори можуть вибирати тему, яка найбільше відповідає профілю роботи і є найцікавішою.

Довідник має таку саму структуру і містить стислий виклад основних моментів «Ознайомчих матеріалів». Суттєво менший за обсягом «Довідник» можна використовувати як доповнення до «Ознайомчих матеріалів» і роздавати цільовим групам / слухачам.

Так званий **Навчальний план-посібник** додається до «Ознайомчих матеріалів» і «Довідника». План призначено для інструкторів. У таблицях подається огляд результатів, змісту, види навчальної діяльності, що пропонуються, час, відведений для цього і перелік необхідних джерел.

- «Ознайомчі матеріали» й «Довідник» мають таку структуру:

Розділ 1 описує торгівлю людьми як явище, включаючи процес торгівлі, міжнародні визначення торгівлі, різницю між торгівлею людьми і незаконним ввезенням мігрантів, основні причини торгівлі людьми, різні форми експлуатації і прояви торгівлі, а також містить інформацію про те, наскільки поширений цей злочин у світі.

Розділ 2 аналізує найвагоміші травматичні чинники і їхній вплив на постраждалих, особливо жертв торгівлі людьми.

Розділ 3 подає огляд міжнародного законодавства, яким можна скористатися для розслідування, переслідування і винесення судових рішень у випадках торгівлі людьми. Крім того, в розділі наведено конкретні положення національного законодавства, які визнають торгівлю людьми злочином у відповідних кримінальних кодексах кожної країни.

Розділ 4 визначає головну мету, заради якої докладаються всі зусилля і яка полягає у попередженні і припиненні торгівлі людьми, а також наданні захисту, допомоги і компенсації жертвам такої торгівлі. Розділ окреслює комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми, який має принаймні чотири головні складові: ідентифікацію, надання дозволу на проживання / забезпечення періоду відновлення, надання жертвам підтримки і компенсацію / доступ до правосуддя.

Розділ 5 описує кримінальне переслідування і в його контексті права жертв, які слід забезпечувати протягом усього часу.

Розділ 6 укладено відповідно до важливих документів міжнародної співпраці, що використовуються судовою владою у боротьбі з торгівлею людьми, надаючи особливого значення співпраці у межах Європейського Союзу. Особливу увагу приділено судовій взаємодії у кримінальних справах. Однак, оскільки правоохоронну взаємодію неможливо повністю відділити від судової, то до розділу також було включено методи співпраці правоохоронних органів.

¹ Країнами-учасницями проекту ЕС AGIS «Розробка і впровадження навчальних модулів у сфері боротьби з торгівлею людьми для суддів і прокурорів у державах-членах ЄС, асоційованих членах та державах-кандидатах на вступ» були Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Німеччина, Італія, Польща та Румунія.

Наприкінці «Ознайомчих матеріалів» наведено вичерпну довідкову інформацію, яка містить перелік матеріалів для читання і ресурсів для тих, хто хотів би більше дізнатися про різні аспекти тематики.

Крім того, в додатках до «Ознайомчих матеріалів» розміщено оглядову інформацію про законодавчу базу, пов'язану з торгівлею людьми, та перелік ключових контактних осіб (напр., провайдерів послуг, національних членів Євроюсту тощо) у країнах, які беруть участь у проекті.

Примітка до змісту навчального комплекту

Цей навчальний комплект призначено для суддів і прокурорів-практиків у державах-членах ЄС, асоційованих членах і державах-кандидатах на вступ. Проблема злочину торгівлі людьми і заходів боротьби з ним охоплюють чимало аспектів. Через розбіжності у законодавствах, процедурних питаннях, практиці ведення розслідувань і судового переслідування у відповідних регіонах, предмет обговорення обмежено загальними принципами і випадками передової практики.

Незважаючи на те, що послідовність, зміст і методику було перевірено і затверджено низкою національних груп, інструкторам і групам фахівців пропонується адаптувати надані матеріали до власних обставин. Ситуації в різних країнах, безумовно, різняться, отже існує необхідність такого адаптування.

Позначення

Допоміжні позначення для користувачів:

- посилання на інші розділи навчальних матеріалів
- важлива тема
- посилання на інші джерела, до яких слід звернутися / ознайомчі матеріали
- посилання на розбір конкретного випадку
- посилання на положення законодавства

Перелік вживаних англійських скорочень

CCEM	Французький комітет проти сучасного рабства
Cf.	дивись, порівняй
CoE	Рада Європи (РЕ)
DESNOS	Психічні розлади від сильного стресу, які інакше не визначаються (СПТСС)
EC	Європейська комісія (ЕК)
ECHR	Європейський суд з прав людини
ECJ	Європейський суд
ENRC	Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод
ERA	Академія європейського права
EU	Європейський союз (ЄС)
FD	рамкове рішення
GRETA	Група Експертів по боротьбі з торгівлею людьми
ICMPD	Міжнародний центр розвитку міграційної політики
ILO	Міжнародна організація праці (МОП)
IO	міжнародна організація
IOM	Міжнародна організація з міграції (МОМ)
LEFLC/IBF	Консультації, освіта і підтримка жінкам-мігранткам / Центр втручання для жінок-мігранток, постраждалих від торгівлі людьми
MLA	взаємна правова допомога в кримінальних питаннях
MoU	Меморандум про взаєморозуміння
NGO	громадська організація, неурядова організація (НУО)
ODIHR	Бюро демократичних інституцій і прав людини
OSCE	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
PJCC	правоохоронна та судова співпраця у кримінальних справах
PTSD	післятравматичний стресовий синдром (ПТСС)
TOC	транснаціональна організована злочинність
UN	Організація Об'єднаних Націй (ООН)
UNDP	Програма розвитку ООН
UNICEF	Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)
UNHCHR	Бюро Верховного комісара ООН з прав людини
UNODC	Управління ООН по боротьбі з наркотиками та злочинністю

Торгівля людьми

Відповідно до Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2000), «торгівля людьми» означає «здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів» (Стаття 3 (а)).

Вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті; (Стаття 3 (с)).

«Дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку. (Стаття 3 (d)).

Незаконне ввезення мігрантів

Відповідно до Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2000), «незаконний ввіз мігрантів» означає «забезпечення з метою одержання, прямо або посередньо, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до будь-якої Держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території» (Стаття 3 (а)).

Жертва злочину

Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою Організації Об'єднаних Націй (1985) під «жертвами» слід розуміти «осіб, які індивідуально чи колективно зазнали шкоди, включно із тілесними ушкодженнями чи моральною шкодою, емоційними стражданнями, матеріальними збитками або значним утиском їх основних прав, внаслідок бездіяльності або дій, які порушують чинне національне кримінальне законодавство держав-учасниць, включно із законами, які забороняють злочинне зловживання владою» (Параграф 1).

«Особа може вважатися жертвою відповідно до цієї Декларації, незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, переданий суду чи засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних зв'язків між правопорушником і жертвою. Термін «жертва» у відповідних випадках також застосовується до близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також до осіб, які зазнали шкоди під час їх спроби надати допомогу жертвам, що опинились у загрозовому становищі, або попередити їх віктимізацію» (Параграф 2).

Примусова праця

Відповідно до Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 (1930) Міжнародної організації праці, термін «примусова чи обов'язкова праця» означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для виконання якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» (Стаття 2.1).

Рабство

Відповідно до ст. 1 Конвенції про рабство (1926), «рабство» це таке становище чи стан людини, щодо якої застосовуються деякі або всі права, притаманні праву власності.

Відповідно до Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства (№ 226, 1956), інститути та звичаї на зразок боргової кабали, кріпацтва, примусового одруження та експлуатації дітей повинні бути скасовані, незалежно від того, чи вони підпадають під визначення рабства, яке міститься у ст. 1 Конвенції про рабство (1926).

Боргова кабала

Відповідно до ст. 1а Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства (1956), боргова кабала – це «становище або стан, що виникає внаслідок застави боржником в якості забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо об'єктивна вартість виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений».

Підневільне становище

Відповідно до ст. 1b Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства (1956), підневільне становище – це «становище або стан, за якого користувач зобов'язаний – відповідно до закону, звичаю або домовленості – жити і працювати на землі, яка належить іншій особі, виконувати певну роботу для такої особи за винагороду чи без неї, і не може змінити своє становище».

1

Торгівля людьми – опис явища

1.1 Цілі навчання: короткий огляд

Торгівля людьми є яскравим прикладом наслідків процесу глобалізації у 21-му столітті і, безсумнівно, великою проблемою для всієї Європи. У цьому розділі проводиться лінія розмежування між незаконним ввезенням мігрантів і торгівлею людьми, розглядаються основні причини торгівлі людьми, а також процес торгівлі людьми і форми експлуатації. Цей розділ також містить додаткову інформацію про злочини, пов'язані із торгівлею людьми, і їх наслідки, а також інформацію про масштаби поширення цього злочину.

Після ознайомлення з матеріалами розділу учасник навчання повинен:

- розуміти процес торгівлі людьми;
- знати міжнародне визначення злочину торгівлі людьми;
- вміти відрізнити торгівлю людьми від незаконного ввезення мігрантів;
- розуміти основні причини торгівлі людьми;
- бути ознайомленим з різними формами експлуатації та проявами торгівлі людьми;
- мати уявлення про глобальні масштаби поширення торгівлі людьми і складності щодо отримання точних статистичних даних про цей злочин.

1.2 Вступ

Торгівля людьми стала останніми роками вельми вираженим і очевидним соціальним явищем. У відповідь на зростання міграційного тиску на ЄС і впровадження країнами Євросоюзу політики обмеженого в'їзду мігрантів розвинувся незаконний ринок транскордонного перевезення, що має за мету обходження таких заходів.

Можливість поїхати на Захід, перетнувши кордони ЄС, і оселитися у країні призначення стала цінним товаром для тих, хто може заплатити за нього високу ціну, навіть якщо це означає постраждати від зловживань або потрапити в умови, подібні чи дуже близькі до рабства.

Організована злочинність виявилася єдиною «структурою», що може гарантувати набір послуг, спрямованих на переміщення тисяч людей з їхніх країн проживання до нових місць призначення. Відповідно торгівля людьми стала ринком для злочинності, що поєднує транспортування з економічною і/або сексуальною експлуатацією дедалі більшої кількості «нових рабів». Це не лише швидко збагатило кримінальні угруповання, але й розширило вже існуючі нелегальні ринки, наприклад, наркотиків, зброї тощо.

Крім того, торгівля людьми дозволила міжнародним злочинним організаціям здійснювати незаконну діяльність на території ЄС і встановити ділові стосунки, співробітничати з місцевими злочинними групами та мафіозними організаціями.

Ці кримінальні угруповання поступово спеціалізувалися – принаймні на даному історичному етапі – на сексуальній експлуатації жінок та більш складних формах експлуатації примусової праці підлітків і дітей. На сьогодні можна говорити про чимало різних видів експлуатації: примусове жебрацтво, переважно із використанням неповнолітніх, побутове рабство і примусовий шлюб з метою отримання фінансової вигоди, використання рабської праці чи для насильства тощо.

Сьогодні термін «торгівля людьми» застосовується до різних форм експлуатації і різних видів жертв. Немає єдиного «типового» випадку торгівлі людьми.

Торгівлю людьми нерідко розглядають як різновид **гендерного злочину**, оскільки часто від безробіття, низького рівня економічного розвитку і бідності (факторів, які підвищують ризик стати жертвою неправдивих обіцянок кращого майбутнього, експлуатації і нелюдських умов праці) більше страждають жінки, ніж чоловіки. Також більшість легальних схем міграції є менш сприятливими для жінок. Крім того, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації в Європі майже виключно стосується жінок. Тому заходи з протидії торгівлі людьми повинні ґрунтуватися на **гендерному підході**.

Діти, які нерідко повністю беззахисні перед жорстокими злочинцями, також уразливі. Необхідно пам'ятати, що чоловіки та юнаки також можуть опинитись у ролі жертви, хоча це часто не враховується у більшості статистичних оглядів. Проте особи чоловічої статі також можуть стати жертвою і потрапити в експлуатацію до торговців людьми.

Жертви торгівлі людьми зазвичай не знають своїх прав, вони відірвані від своїх сімей і не мають інших зв'язків. Багато з них є нелегальними мігрантами, які бояться розправи, якщо подадуть скаргу на свого роботодавця.

1.3 Визначення поняття торгівлі людьми

Протокол Організації Об'єднаних Націй про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї дає наступне визначення у підпункті (а) ст. 3

«**Торгівля людьми**» означає здійснювані з метою експлуатації **вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування** або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, шляхом підкупу, у вигляді платежів і вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. **Експлуатація** включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів».

У підпункті (b) ст. 3 Протоколу зазначено:

«**Згода жертви торгівлі людьми** на заплановану експлуатацію, про яку йдеться у підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а)».

У підпунктах (c) і (d) Протоколу зазначається:

«Вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважається «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті».

«Дитина означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку.»

Визначення, наведене у Протоколі проти торгівлі людьми, є першим міжнародно узгодженим визначенням злочину торгівлі людьми.

1.4 Розмежування торгівлі людьми і незаконного ввезення мігрантів

Злочини торгівлі людьми та незаконного ввезення мігрантів дуже часто плутають, оскільки торгівля людьми певною мірою схожа на незаконне ввезення мігрантів. Однак для розпізнавання жертв торгівлі людьми дуже важливо чітко розмежовувати торгівлю людьми та незаконне ввезення мігрантів, оскільки визнання особи жертвою торгівлі людьми вимагає від держави інших дій, аніж ті, що застосовуються до нелегальних мігрантів. Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї та Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнюють Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, встановлюють чітке розмежування між торгівлею людьми та незаконним ввезенням мігрантів.

Відповідно до Протоколу ООН проти незаконного ввезення мігрантів, ст. 3 b підпункт (a)

«**Незаконне ввезення мігрантів**» означає забезпечення з метою одержання, прямо чи опосередковано, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до будь-якої Держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території».

Тоді як відповідно до ст. 3 Протоколу ООН проти торгівлі людьми

«**Торгівля людьми** означає вербування, транспортування, передавання, приховування чи отримання людей [незаконними методами] **з метою експлуатації**».

Відповідно ці визначення незаконного ввезення мігрантів і торгівлі людьми відрізняються наступним чином:

- **Порушення громадського порядку – жертва злочину**

Незаконно ввезти особу означає посприяти їй нелегально перетнути кордон та в'їхати до країни, яку вона обрала. Хоча мігранти часто незаконно ввозяться, наражаючись на небезпеку, до обов'язкових умов завершеності злочину незаконного ввозу мігрантів не входить обман нелегального мігранта, насильство над ним чи завдання йому шкоди. Тому особу перетворює на жертву не випадок незаконного ввезення мігрантів, а можливе (але не обов'язкове) нелюдське ставлення під час сприяння нелегальному перетину кордону. Незаконне ввезення мігрантів є злочином проти держави і встановленого порядку в'їзду та імміграції.

Торгівля людьми, навпаки, означає вербування і транспортування особи, що здійснюються навмисно шляхом примусу чи обману, із подальшою експлуатацією. Таким чином, торгівля людьми є злочином проти особи, наслідком якого (якщо він доведений до кінця) згідно із визначенням є наявність жертви злочину. Така особа, на відміну від нелегального мігранта, обов'язково є жертвою.

- **Незаконний перетин міжнародних кордонів**

Відповідно до визначення незаконне ввезення мігрантів вимагає нелегального перетину міжнародних кордонів. Торгівля людьми, у свою чергу, може відбуватися в межах національних кордонів або після легального перетину кордону.

- **Характер і тривалість зв'язку контрабандист/мігрант і торговець людьми/жертва**

Контрабандист і нелегальний мігрант є партнерами, хоча й відмінними, у комерційній операції, учасником якої мігрант стає добровільно. Як правило, зв'язок між контрабандистом і нелегальним мігрантом припиняється після надання допомоги у перетині кордону. Оплата винагороди за незаконне ввезення здійснюється авансом або відразу після прибуття у місце призначення. Контрабандист не має наміру експлуатувати нелегального мігранта після його прибуття до пункту призначення.

У випадку торгівлі людьми відносини експлуатації між торговцем людьми і жертвою продовжуються після завершення транспортування. До намірів торговця людьми входить підтримання зв'язку з експлуатованими жертвами після перетину кордону у кінцевому пункті призначення. Незаконне ввезення мігрантів може перетворитися на торгівлю людьми, коли контрабандист, наприклад, «продає» особу і борг за її перевезення або примушує цю особу відпрацьовувати витрати на перевезення в умовах експлуатації.

Також жертви торгівлі людьми могли спершу погодитися нелегально перетнути кордон. Проте можлива початкова згода не береться до уваги, якщо торговець людьми вдався до будь-яких незаконних засобів впливу (погрози або застосування сили, примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливістю становища або підкупу у вигляді платежів або вигод для отримання згоди особи, яка контролює жертву) з метою експлуатації жертви.

- **Прибуток**

Прибуток контрабандиста складається із винагороди за незаконне ввезення мігрантів. Торговець людьми, з іншого боку, продовжує контролювати жертву з метою отримання додаткових прибутків шляхом експлуатації жертви.

Важливість розмежування

Можливі поєднання торгівлі людьми із незаконним ввезенням мігрантів спричиняють певну плутанину у кваліфікації злочинів: у багатьох випадках як нелегальні мігранти, так і жертви торгівлі людьми перевозяться з однієї країни в іншу (часто через транзитні країни) організованими злочинними угрупованнями з метою отримання незаконних прибутків. Багато жертв торгівлі людьми розпочинають свою подорож зі згоди на незаконне ввезення у певну державу, однак згодом потрапляють в експлуатацію шляхом обману або примусу. Вкрай важливо, щоб правоохоронні та судові органи могли чітко відмежовувати торгівлю людьми від незаконного ввезення мігрантів, оскільки жертви торгівлі людьми автоматично є жертвами злочину, які мають право на захист та допомогу. За відсутності чіткого розмежування цих злочинів жертв торгівлі людьми будуть плутати із нелегальними мігрантами і просто затримувати й депортувати, як це нерідко відбувається зараз. Якщо справа про торгівлю людьми

буде неправильно кваліфікована як справа про незаконне ввезення мігранта і жертви торгівлі людьми не будуть визнані постраждалими від цього злочину, вони не отримають відповідної допомоги і захисту уповноважених органів. Таким чином, нездатність встановити потерпілих призводить до порушення міжнародних стандартів прав людини і може спричинити повторну травматизацію жертв. Більше того, це позбавляє систему кримінального правосуддя важливого доказу проти порушників і перешкоджає руйнуванню циклу торгівлі людьми і конфіскації отриманих від неї прибутків.

Елемент	Незаконне ввезення мігрантів	Торгівля людьми
Різновид злочину	Злочин проти держави – немає жертви (Порушення імміграційних законів/громадського порядку; сам по собі цей злочин не включає інших злочинів, які можуть вчинятися стосовно нелегальних мігрантів)	Злочин проти особи – є жертва (Порушення прав людини; жертва примусу та експлуатації – держава зобов'язана поводитися із особою як із жертвою злочину і порушення прав людини)
Чому ми з ним боремося?	Для захисту суверенітету держави	Для захисту прав людини Зобов'язання держави – забезпечити адекватний захист громадян
Характер злочину і зв'язку контрабандист/мігрант і торговець людьми/жертва	Комерційні відносини між контрабандистом і нелегальним мігрантом припиняються після того, як нелегальний перетин кордону завершено і винагорода сплачена	Відносини експлуатації між торговцем людьми і жертвою продовжуються з метою максимально збільшити економічну або іншу вигоду від експлуатації
Обґрунтування	Організований рух людей заради прибутку	Організоване вербування/перевезення і (тривала) експлуатація жертви заради прибутку
Нелегальний перетин кордону	Нелегальний перетин кордону є визначальним елементом	Ні легальний, ні нелегальний перетин кордону не є обов'язковими – мета експлуатації є визначальним елементом
Згода	Згода мігранта на нелегальний перетин кордону	Відсутність згоди, або недійсна початкова згода через застосування сили , примусу на будь-якій стадії процесу

1.5 Основні причини торгівлі людьми

Торгівля людьми може спричинятися або підтримуватися обставинами й умовами економічного, соціального, культурного, політичного чи правового характеру:

- У **країнах походження**: гнітюча бідність або, як мінімум, мізерні перспективи сталих економічних можливостей (у порівнянні із більш розвиненими країнами) передбачають стійке забезпечення потенційними жертвами з-посеред людей, які мають бажання мігрувати; наявність інших соціальних факторів та факторів оточення;
- У **країнах призначення**: постійно зростаючий ринок сексуальних послуг і попит на дешеву працю мігрантів або інші форми послуг експлуатаційного характеру спричиняють зростаючу потребу у послугах жертв;
- Між **країною походження і призначення**: обмежена легальна міграція і можливості працевлаштування, корупція;

² Про позитивний обов'язок держави дивись Справу Європейського суду з прав людини *Siliadin v. France*, подання №. 73316/01, 26/07/2005 "Суд вважає, що ст. 4 [Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або поневоленні] Конвенції містить одну із основних цінностей демократичних суспільств, представлених у Раді Європи. Це було одне із тих положень Конвенції, щодо яких того факту, що держава утримувалася від порушення гарантованих прав, не було достатньо для того, щоб зробити висновок, що вона дотрималася своїх зобов'язань; це наклало позитивні обов'язки на державу, які полягали в ухваленні та ефективному впровадженні кримінально-правових положень, які криміналізують діяння, зазначені у ст. 4 а".

- Відсутність розуміння у країнах призначення проблем, з якими стикаються мігранти;
- Мігранти часто не знають своїх прав у країнах призначення і тому страх перед органами державної влади робить їх уразливими до зловживань і експлуатації;
- Можливість для торговців людьми отримати величезні прибутки, використовуючи таку ситуацію з «пропозицією і попитом».

Хоча торгівля людьми значною мірою пов'язана з проблемою міграції і основні причини торгівлі людьми частково збігаються з основними причинами міграції, торгівлю людьми слід розглядати як тяжкий злочин, а не як звичайну міграційну проблему.

1.5.1 Фактори виштовхування

Існує велика кількість обставин, які буквально штовхають людей покидати власні домівки. Серед найтипівіших чинників, які спонукають людей мігрувати і приймати ризиковані пропозиції, є бідність або, як мінімум, нижчі стандарти життя у порівнянні із розвиненішими країнами призначення. Однак не лише бідність спричинює торгівлю людьми, а жертви торгівлі людьми не обов'язково є представниками найбідніших прошарків населення. Також відсутність перспектив на ринку праці, дискримінація й складні сімейні обставини можуть спонукати людей мігрувати, погоджуючись на сумнівні умови. Культурні стереотипи і невисокий рівень зацікавленості серед політиків питаннями реалізації гарантованих прав часто призводять до того, що суспільство ставиться до експлуатаційних умов праці, зокрема стосовно жінок і дітей.

Також політична нестабільність у багатьох країнах сприяє торгівлі людьми, оскільки конфлікти, післяконфліктні ситуації і політичні зміни значно впливають на політичне, соціальне, культурне і економічне життя країни. Багато країн походження жертв переживають періоди відбудови після воєн або кардинальних політичних і соціальних змін, які часто супроводжуються безробіттям і руйнуванням сімейних структур.

Торгівля людьми має чітко виражений **гендерний характер**. Правова і соціальна нерівність жінок і дівчат є рушійною силою розвитку торгівлі людьми. Дівчат позбавляють можливості продовження освіти і натомість примушують залишатися вдома і виконувати хатню або іншу «непомітну» роботу. Ці дівчата залишаються без навичок та освіти. Вони страждають від насильства у власних сім'ях. Як наслідок, застосування сили і важкі умови праці сприймаються ними за норму. Для багатьох міграція чи пошук роботи поза власною державою є не лише економічним рішенням чи способом допомоги власній сім'ї, а й спробою знайти особисту свободу і кращі загальні умови життя. Часто жінки особливо обтяжені складною соціально-економічною ситуацією з тієї причини, що вони зазвичай більше потерпають від безробіття і нижчого рівня освіти й оплати, ніж чоловіки. У той же час вони вважають своїм обов'язком поповнювати сімейний бюджет. Таким чином, навіть добре освічені жінки й дівчата можуть стати жертвою обіцянок торговців людьми, оскільки не бачать для себе жодних перспектив в майбутньому.

Той факт, що **дітей** часто розглядають як додаткових годувальників, може спонукати сім'ї посилати дітей на небезпечну роботу в умовах експлуатації, а також працювати за кордон.

Іншими причинами існування явища торгівлі дітьми є те, що багато дітей із бідних або бідніших країн змушені виростати без батьків, які могли загинути у збройних конфліктах чи внаслідок важкої хвороби, або могли поїхати закордон на заробітки, або через інші обставини не можуть бути зі своїми дітьми. Ці діти часто змушені проживати із далекими родичами, які мають слабші родинні зв'язки, або у сирітських притулках, що робить їх менш захищеними і більш уразливими до торгівлі людьми.

В окремих країнах навіть не ведеться реєстр народження дітей, що перетворює цих дітей на легку здобич для торговців людьми.

Проте не варто забувати, що чоловікам також загрожує небезпека стати жертвою торгівлі людьми внаслідок економічних, дискримінаційних, політичних та інших чинників.

1.5.2 Фактори притягування

Привабливі умови проживання у країнах призначення – це фактори притягування. Торгівля людьми також зростає за рахунок дедалі вищого попиту на неофіційну працю і послуги у країнах призначення, що своїм наслідком має примусову експлуатацію праці, сексуальну

експлуатацію, примусове або фіктивне одруження, експлуатацію для скоєння дрібних злочинів, рабство й умови, подібні до рабства, та інші форми експлуатації.

Багато жертв торгівлі людьми спочатку мали великі сподівання на стабільне економічне становище, кращі можливості праці, соціальну захищеність та політичну стабільність і щиро вірили у можливість покращити своє життя і життя своїх сімей. Історії про успіх тих, у кого добре склалось життя за кордоном і кого оминули проблеми нелегальних мігрантів, можуть збільшити ці сподівання. У той же час людей, які обмежені в правах і звикли до експлуаторських умов праці, часто не лякають перспективи несправедливих умов у країні призначення. Однак саме надія на покращення і незалежність є привабливою у роботі за кордоном для більшості людей.

Існує величезний попит на працівників у некваліфікованому й нерідко нерегульованому секторі. Попит на висококваліфікованих працівників, як правило, задовольняється шляхом здійснення урегульованої міграції. Кваліфіковані працівники із числа мігрантів мають усі правові підстави вимагати належних умов оплати і праці і рідко стикаються з експлуатацією. Крім того, суспільство не схильне вбачати у кваліфікованих працівниках із числа мігрантів загрозу національним ресурсам.

З іншого боку, попит на працівників у некваліфікованих сферах на зразок хатніх послуг, сільського господарства або сфери розваг зазвичай задовольняється працівниками із числа мігрантів, оскільки національні працівники схильні відмовлятися від некваліфікованої і низькооплачуваної роботи. Сфери некваліфікованої роботи зазвичай недостатньо врегульовані й організовані, а робочі місця в цих сферах часто є ізольованими одне від одного, що не сприяє організації і веденню колективних переговорів. Багато сфер, формалізованих в минулому, на зразок будівництва, сільського господарства або транспорту стають дедалі більше неформалізованими, що ускладнює справу організації працівників і дотримання стандартів праці. Така робота дешева, працівників можна легко замінити та експлуатувати, а тому вони уразливі до торгівлі людьми.

1.5.3 Норми, які обмежують міграцію та працю

Єврокомісія рекомендує застосування реалістичного підходу до створення умов для легальних і справедливих міграційних можливостей для громадян третіх країн із врахуванням економічних та демографічних потреб у Європейському Союзі.³ Проте багато урядів продовжують реагувати на міграцію й імміграцію, вдаючись до політики обмежень, яка не зменшила міграцію по-справжньому, а радше зробила мігрантів більш уразливими до торгівлі людьми і експлуатації.

Торгівлю людьми з метою використання примусової праці можна пояснити великою розбіжністю між пропозицією робочої сили і можливостями легального працевлаштування у країні призначення.

Також існують обмеження щодо ринків праці, наслідком яких є торгівля людьми в напрямку з менш до більш розвинутих країн навіть у межах Європейського Союзу.

Уряди багатьох країн шукають політичних дивідендів за рахунок підтримки більш обмежувальної імміграційної політики, ігноруючи той факт, що така політика зменшує можливості для нормальної міграції, створюючи більше можливостей для торговців людьми. Наразі уряди розвинутих держав не бажають визнавати свою залежність як від кваліфікованої, так і від некваліфікованої праці мігрантів.

1.6 Організована злочинність⁴

Торгівля людьми значною мірою контролюється організованою злочинністю, яка використовує ситуацію із «пропозицією і попитом» і отримує величезні прибутки. Організовані злочинні мережі й окремі злочинці задовольняють попит на некваліфіковану робочу силу, вербуючи і постачаючи нескінченну кількість людського «товару», експлуатація якого забезпечує величезні прибутки. Спектр правопорушників, які причетні до злочину на різних його стадіях, – вербування,

³ Європейська комісія, Повідомлення Експертної Групи з протидії торгівлі людьми, Брюссель, грудень 2004.

⁴ Базується на Регіональному Стандарті підготовки суддів і прокурорів з протидії торгівлі людьми в країнах Південно-Східної Європи, Міжнародний Центр Розвитку Міграційної Політики (ICMPD), листопад 2004.

перевезення і/або експлуатації – коливається від окремих осіб на зразок знайомих або родичів, які діють за таємною змовою, до дуже складних міжнародних організованих злочинних мереж. Різні групи можна розділити на такі категорії:

- **Неформальні мережі (аматори/низький рівень)**

Неформальні мережі, як правило, існують у вигляді малих груп осіб у масштабах обмежених сімейних та етнічних спільнот, що поширюються за межі кордонів. Часто мігранти використовують зв'язки з родиною і членами общини для вербування осіб у себе на батьківщині. Такі мережі існують у прикордонних регіонах між країною походження і країною призначення, а також в межах етнічних спільнот.

- **Широкомасштабні організовані злочинні мережі**

Широкомасштабні організовані злочинні мережі контролюють кожен етап процесу торгівлі людьми. Торгівля людьми функціонує як бізнес із різними «підрозділами», які керують різними стадіями цього бізнесу, від вербування, забезпечення документами і транспортом до здійснення управління робочими місцями і експлуатації перевезених осіб. Торговці людьми дуже серйозно і професійно ставляться до своєї роботи і часто застосовують крайні форми насильства задля підтримання порядку. Доставлені жертви розглядаються як товар або продукти на продаж, як у традиційній работоргівлі. Часто вони керують будинками розпусти і мережами проституції через агентів у Західній Європі і можуть використовувати інші країни лише як транзитні пункти для отримання підроблених документів або як «тренувальні центри» перед тим, як рухатися на Захід.

- **Злочинні розподільні мережі**

Мережі злочинних груп вербують і перевозять жертв з однієї країни і продають їх в іншій. Їх можна назвати «гуртовими продавцями» або «дистриб'юторами», які продають товар місцевим «роздрібним продавцям».

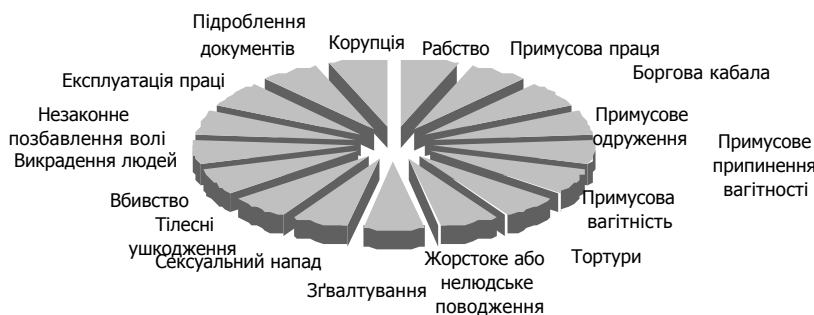
На фоні останніх міграційних напливів, політичної і економічної ненадійності у багатьох частинах світу і процвітання неформальних ринків та секс-індустрії на Заході вже сформовані злочинні мережі усвідомили можливість отримання надзвичайних прибутків від торгівлі людьми для їх сексуальної експлуатації або використання їх рабської праці. Часто, ці мережі також займаються незаконним ввезенням мігрантів, наркотичних засобів і крадених товарів. Високоорганізовані мережі також можуть займатися корупцією на високому рівні та відмиванням злочинних прибутків.

Однак, у той час, коли фахівці стверджують, що організована злочинність широко контролює злочинний ринок торгівлі людьми, про самих торговців людьми мало що відомо.

Припущення, що «типовий» торговець людьми – чоловік, є застарілим, оскільки серед злочинців, причетних до торгівлі людьми, також є жінки. Часто такі жінки самі були жертвами торгівлі людьми. За національністю злочинці можуть бути вихідцями із країни походження або країни призначення чи інших країн; представники ворогуючих національностей можуть навіть діяти у змові. Крім того, етнічне походження може не братись до уваги, коли мова йде про змову з метою торгівлі людьми.

Неофіційні приватні агенції з працевлаштування і шлюбні бюро також причетні до укладення незаконних домовленостей у процесі торгівлі людьми.

Злочини, пов'язані із торгівлею людьми.

Джерело: Управління ООН по боротьбі з наркотиками та злочинністю (UNODC)

Торгівля людьми не є ізольованим злочином. На діаграмі, зображеній вище, показано злочини, які пов'язані з торгівлею людьми. Однак торгівля людьми, що здійснюється високоорганізованими злочинними організаціями, може також бути частиною інших організованих злочинних схем і як така становити загрозу глобальній безпеці. Прибуток, отриманий від торгівлі людьми, може також бути використаний для фінансування терористичної діяльності.

1.7 Процес торгівлі людьми

Торгівля людьми – це складний процес, який розпочинається незаконним вербуванням (та/ або вербуванням із зловживаннями) осіб із різних уразливих груп, продовжується перевезенням цих людей до різних місць призначення і закінчується їх безжальною примусовою експлуатацією з грубими порушеннями прав людини. Методи і стадії торгівлі людьми подано нижче. Проте технології торгівлі людьми часто змінюються, оскільки торговці людьми швидко беруть на озброєння найновіші технології і долають перешкоди, які можуть ускладнити їхні дії.

1.7.1 Вербування

Перший етап процесу торгівлі людьми називають «стадією вербування», під час якої торговці людьми виявляють і заманюють осіб, втягуючи їх у схему торгівлі людьми. Термін «вербування» у контексті цього злочину включає не лише наймання людей, але й застосування незаконних засобів на зразок сили, обману, викрадення та ін. Методи вербування людей, до яких вдаються торговці людьми, різноманітні й залежать від способу скоєння злочину і рівня організації торговців людьми.

Загальні методи включають:

- вербування через неформальні мережі сімей, друзів чи знайомих;
- рекламу (Інтернет, газети тощо), яка пропонує роботу чи навчання за кордоном;
- агенції, які пропонують подорожі, роботу, навчання, чи одруження за кордоном;
- фіктивні одруження або шлюб за домовленістю;
- покупку дітей у батьків;
- окремих вербувальників, які шукають необхідних осіб у барах, кафе, клубах, на дискотеках тощо.

Часто жертва знає вербувальника, який нерідко є родичем. Торговці людьми використовують чинники «виштовхування і притягування», описані вище, і зосереджуються на людях, які шукають нові можливості за кордоном і перебувають у складному економічному та соціальному становищі.

Добре оплачувана робота за кордоном у ресторанах, у сільському господарстві, текстильній промисловості, у сфері догляду за дітьми та дорослими пропонується, насамперед, жінкам. Міжнародні шлюбні агенції також можуть бути причетними до торгівлі людьми. Часто лише після прибуття у країну призначення, жінки усвідомлюють обманну природу справжньої домовленості із торговцем людьми і опиняються в жахливих ситуаціях. У деяких випадках родичі, «коханці» чи навіть державні заклади, зокрема сирітські притулки, можуть продавати жінок та дітей безпосередньо вербувальникам без їхньої згоди. В інших випадках людей силою викрадають з дому і продають на внутрішньому ринку або за кордоном. У деяких випадках жертви можуть здогадуватися про таємний характер свого працевлаштування за кордоном, однак нічого не підозрюють про справжні умови праці, а їм про це не повідомляють. Існують різні засоби вербування – від простого застосування сили до менш суворих засобів обману.

Злочинними засобами вербування є:

- примус шляхом викрадення;
- продаж дитини торговцям людьми особами, які контролюють дитину, як правило, батьками або сирітським притулком;
- обманні обіцянки легального працевлаштування/в'їзду до країни;
- обман шляхом надання частково правдивої інформації;
- обман шляхом приховування інформації про експлуатаційні, контрольовані та примусові умови праці.

Методи вербування також залежать від особи, до якої їх застосовують. У випадку торгівлі дітьми до вербування не обов'язково причетні злочинні угруповання. Дуже часто батьки власноруч передають своїх дітей експлуататорам, при цьому вірять, що таким чином вони покращать життя дитини.

Нерідко трапляється ситуація, коли навіть «колишні» жертви діють як вербувальники й іноді самі стають торговцями людьми. Без сумніву, це також відбувається через відсутність реінтеграційних перспектив для жертв торгівлі людьми та тривале існування чинників «виштовхування і притягування», причин та передумов цього злочину.

1.7.2 Перевезення

Після вербування настає етап перевезення та переміщення, який може також включати приховування та утримання жертв з причини великої кількості стадій у процесі, в тому числі початкове утримання і переміщення у межах їх країни. Жертва може зазнати грубого обходження з нею, фізичного знущання та іншої шкоди під час подорожі.

Більшість жертв раніше ніколи не покидали своєї країни, тому повністю залежні від торговців людьми. Деякі з них виїжджають зі своєї країни без закордонного паспорту, бо їм кажуть, що у цьому немає реальної потреби або що вони його отримають пізніше. Якщо вони мають при собі паспорт, торговці людьми його часто забирають і тримають у себе як гарантію «слухняності» жертви.

Жертви, які перебувають у нелегальній ситуації, – особливо уразливі до примх експлуататорів, які усвідомлюють, що такий статус жертв зменшує їх шанси на отримання захисту правоохоронців чи держави, якщо процес буде перервано або жертви добровільно шукатимуть захисту. У більшості випадків завербовані особи погоджуються покладатися на торговця людьми в питаннях отримання документів і транспортування. Це дає торговцю великий ступінь контролю на етапі перевезення.

Слід пам'ятати, що багато жертв добровільно покидають свої домівки у пошуках кращого життя. Однак добровільність їх подорожі не усуває можливості потрапити до торговців людьми, бізнес яких залежить від засобів, застосованих для вербування, і умислу торговців.

Багатьох жертв переправляють через кордон вантажівками, приватними авто або автобусами, що значно простіше, ніж перевозити їх літаком чи потягом. Жертви також транспортуються із країни походження до країни призначення довгими маршрутами і транспортними засобами, якими подорожує велика кількість пасажирів, на зразок авіаліній, морських маршрутів та довгих автобусних перевезень.

Варто зауважити, що на етапі перевезення жертва торгівлі людьми часто не усвідомлює, що її ошукали. Це важливий момент, зокрема, для визначення можливостей і обмежень правоохоронних органів, у тому числі прикордонників, ідентифікувати жертву і попереджувати злочини торгівлі людьми на цьому етапі.

В'їзд у кінцеву країну призначення в основному може відбуватися таким чином:

- прихований – контрабандний в'їзд у вантажівках, контейнерах, поїздах, на поромах або пішки тощо;
- відкритий – пред'явлення викрадених або підроблених документів;
- відкритий – пред'явлення справжніх документів з робочою, туристичною чи студентською візою.

1.7.3 Експлуатація

Протокол ООН проти торгівлі людьми визначає, що експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство чи звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Відповідно, торгівля людьми не обмежується сексуальною експлуатацією жертв, хоча це зазвичай найбільш обговорювана тема, яку західні ЗМІ висвітлюють найчастіше. Однак торгівля підлітками та дітьми здійснюється з метою експлуатації різних видів, серед яких останнім часом примусова праця вийшла на перший план. Але така праця не викликає значного інтересу і до неї часто ставляться як до звичайної нелегальної роботи. За умов високого рівня безробіття

експлуатовані працівники-жертви торгівлі людьми зазвичай сприймаються радше як правопорушники на місцевому ринку праці, аніж жертви торгівлі людьми.

Примусова праця або послуги

• Загальні риси

Кевін Бейлз запропонував термін «bound labor» – «вимушена праця»⁵ – це праця за умов, коли робітники із числа іммігрантів опиняються в європейських країнах і коли їх виживання залежить від їх абсолютної покори, і коли вони перебувають під повним контролем роботодавців. Тому істотною характеристикою такої праці є відсутність свободи, будь-яких форм обговорення умов праці і колективної угоди щодо таких умов, за винятком лише засобів для елементарного виживання і збереження фізичного стану, який забезпечує тривалу експлуатацію. Якщо «рабство» перестає бути прибутковим, тоді немає сенсу його практикувати⁶.

Як правило, такі види стосунків між роботодавцем і працівником, які включають застосування насильства і радикальну експлуатацію, у разі їх виявлення спричиняють відповідні дії соціального і правового характеру в Європі. Через це вони камуфлюються під діяльність, наближену до прийнятних норм праці, на зразок підробітку, низькооплачуваної праці, ненормованого робочого часу і понаднормової роботи, які насправді характеризують умови значної частини мігрантів. Цей перший етап міграції часто характеризується правовою уразливістю (відсутність дозволу на проживання), соціоекзистенційною слабкістю (відсутність зв'язків), політичною відчуженістю (людина не бере участі в інституційних механізмах прийняття рішень) і економічною кризою (безробіття).

Цей інший вимір уразливості штовхає іммігрантів у сферу соціальної і економічної маргіналізації, оскільки виконання будь-якої роботи, що може гарантувати хоча б елементарне виживання, стає абсолютною потребою. Такої ситуації важко уникнути, особливо тим групам і особам, чие зіткнення із суспільством, яке їх приймає, створює дискомфорт і сильне відчуття відчуженості (як відзначають Комітет проти сучасного рабства (ССЕМ, Франція) та Cooperativa Lotta all'Emarginazione in Vicenza (Італія))⁷.

Незаперечним є той факт, що для європейських країн використання працівників, які шукають підробітку (в найбільш негативному значенні цього слова) є особливо важливим для виживання виробничих підприємств (не лише малих), які в іншому разі не зможуть залишитися на плаву. Ці форми праці, подібної до рабської, можна зустріти у виробничих галузях, де ведуться підпільні роботи, які здійснюються із дотриманням вимог національного законодавства. З цієї точки зору праця, подібна до рабської, є найбільш екстремальною формою підробітку, основною рисою якого є відсутність вільного вибору і свободи прийняття рішень стосовно як входу, так і виходу із цих відносин.

Наступним рівнем є сфера негарантованої праці (однак вона є до певної міри соціально прийнятною і передбачає можливість узгодження умов), за якою іде сфера уразливості і тимчасові роботи на низькому рівні (кваліфікована або висококваліфікована тимчасова робота виключається, оскільки вона часто характеризується ухиленням від сплати податків і формами незаконного ведення бухгалтерських розрахунків і актів). Екстремальна форма – це злиденна праця. Вона здійснюється в умовах, які далекі від стандартів, передбачених законодавством і профспілками, і характеризується жорстокими формами репресій.

Чорна праця широко розповсюджена у різних формах, які характеризуються можливістю підприємців примусово організувати роботу. Цей вид відносин пов'язаний із двома суттєво суперечливими аспектами: з одного боку, можливість інтенсивної експлуатації, результатом якої є швидкий заробіток і прибутки, а з іншої – необхідність економно використовувати потенціал ресурсу.

⁰ Kevin Bales, I Nuovi schiavi, фрагмент, с.14-15.

⁶ Kevin Bales, I Nuovi schiavi, excerpts, с. 36.

⁷ ССЕМ (Comiti contre l'esclavage moderne – Комітет проти сучасного рабства) – це громадська організація, яка знаходиться в Парижі і бореться з усіма формами підневільності, а також надає підтримку і захист жертвам сучасного рабства. ССЕМ виділяє п'ять критеріїв визначення рабського стану особи: вилучення документів, зловживання уразливим станом, умови праці і проживання, несумісні з людською гідністю, відсутність культурних та сімейних зв'язків. На додаток до цих найвизначальніших компонентів, які є потужним інструментом у руках роботодавця, можна також назвати застосування насильства (реального або погроз) і страх перед місцевою владою (обґрунтований чи необґрунтований).

Має бути баланс, за якого учасники (хоча й не з власної волі) доходять взаємної згоди: з одного боку працівники не страждають від збільшення насильства, а з іншого боку роботодавці уникають незворотності негативних наслідків процесу примусового використання праці.

І навпаки, якщо відносини залишаються незбалансованими (і причиною є те, що це відносини, наближені до рабських), то високі доходи гарантуються лише постійною експлуатацією нових жертв, які змушені підкорятися умовам напіврабської експлуатації через свою уразливість (зазвичай на період часу від середнього до довготривалого), і визнавати себе особами, які добровільно приймають такі відносини (як правило на короткий період часу)⁸. У першому випадку жертва є повністю залежною, у той час як у другому випадку, принаймні на початковому етапі, особа ще не позбавлена вільного вибору і має можливість обговорювати умови праці або припинити професійні відносини.

Потреба постійного поповнення робочої сили спричиняє виникнення експлуатаційної моделі, яку можна визначити як ротаційну. Вона повністю базується на факторі часу, тобто, на тривалості експлуатації і можливості вербувати нових жертв (або нових добровольців) для злочинної групи. Постійна ротація від однієї форми гіперексплуатації до іншої діяльності такого ж роду (від країни до країни в Європі) дуже сумісна з крайньою частиною ринку праці, яку можна визначити як третьосортну, тобто, це той сегмент ринку праці, який залишається мігрантам, оскільки він виправдовує своєрідний «культурний поділ праці»⁹. Іншими словами, він виправдовує поділ, який етнічно ґрунтується на обов'язках, зарплатнях і гарантіях в межах ринку праці, де іноземні працівники займають непрестижні сегменти, в яких рідше зустрічаються місцеві працівники.

За умов структурованості ринку праці шляхом поділу на секції – також із етнічної та національної точки зору – де іммігранти в цілому посідають останнє місце в цій структурі, наявність екстремальних експлуатаційних ситуацій дуже висока; вони виникають, зокрема, – як зазначено вище – в рамках неформального сектору та нелегальної економіки, які зустрічаються майже всюди у розвинутому капіталістичному світі¹⁰.

Підприємства не є винятком з цієї динаміки, оскільки вони є частиною так званого етнічного бізнесу (в якому інтенсивна праця досягає рівнів, які не можна порівняти із вимогами до місцевих працівників)¹¹. Той факт, що жертви торгівлі людьми, яких примушують працювати, інколи навіть мають простір для узгодження умов, певною мірою може ускладнити відмежування такої торгівлі від підробітку. Однак, можливість узгоджувати умови праці, якою б обмеженою вона не була, не виключає існування торгівлі людьми.

• **Визначення примусової роботи**

Конвенція МОП №29 про примусову чи обов'язкову працю 1930 року, яку ратифікували понад 160 держав, визначає примусову чи обов'язкову працю як **«будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг»**. Тому примусова праця має місце тоді, коли до осіб застосовано певну форму примусу, – фізичного або психологічного – і на яку вони б за інших умов не погодилися.

У ст. 32 **Конвенції ООН про права дитини** сказано, зокрема: «Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання **будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю або фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку**». Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці містить подальші уточнення (**Конвенція МОП №182 про найгірші форми дитячої праці**, див. розд. 3).

Форми примусової праці

Експлуатація праці часто відбувається у сфері **сільського господарства, харчової промисловості, будівництва**, а також **легкої промисловості**, де жертви з числа підлітків та

⁸ Annette Brunovskis, Guri Tyldum, Crossing Borders, excpts., p. 30-33.

⁹ Hecter, M., Group Formation and Cultural Division of Labor, in "American Journal of Sociology", Volume 84 Number 2, 1978.

¹⁰ Sassen, S., Le citta nell'economia globale, Il Mulino, 1997.

¹¹ Bonacich E., A theory of Middleman Minorities, "American Sociological Review", XXXVII, October 1973.

дітей обох статей примусово залучаються до роботи із суворими і експлуатаційними умовами. Дітей і підлітків крім того примушують займатися **вуличним жебрацтвом**. Їх вербують і продають, щоби заробляти гроші для інших шляхом жебрацтва або продажем товарів на вулиці. У деяких випадках жебраків калічать, щоб викликати співчуття і збільшити розмір пожертви. У випадках примусової праці не виключені зловживання сексуального характеру.

Жертви торгівлі людьми повинні примусово працювати понаднормово без оплати, виконувати роботи, на які вони не дали згоду, або миритись з тривалими затримками із виплатою заробітної плати.

Діти та підлітки особливо уразливі до торгівлі людьми з метою експлуатації у якості кримінальних агентів. Діяльність таких **кримінальних агентів** традиційно включає кишенькові крадіжки та інші форми дрібної злочинності. Відомо, наприклад, про випадки, коли дітей-ромів з Болгарії возили по всій Європі і зобов'язували щоденно викрадали значні суми грошей. Хлопців і юнаків також продають для виконання функцій злочинних оперативників, які виконують завдання, пов'язані із торгівлею людьми, діючи в ролі «дозорних» або «кур'єрів». Окрім того, вони призначаються **вуличними кур'єрами** в сфері наркоторгівлі.

У галузі **спорту** торгівля людьми також відоме явище¹². Зокрема, молоді особи готові покинути свої країни походження, щоб стати багатим і відомим, покладаючись при цьому на «добродійників» для успішної реалізації своїх мрій. Спорт нерідко є дуже прибутковим бізнесом для різних клубів, федерацій, гравців, приватних компаній та окремих осіб. «Правильний спортсмен» – той, якого можна дешево купити і вигідно продати або здати в оренду – вербується з використанням обману, шахрайства, використанням чиеїсь уразливості, а потім з ним поводяться як з товаром.

“Галіні Наску 20 років. Її було врятовано із так званого жебрацького будинку, власниками якого були молдовські цигани у Санкт-Петербурзі в Росії. Жах Галіні розпочався, коли одна жінка запропонувала їй хорошу роботу. Її привезли до «боса», який змусив її жебрачити на вулицях і на станціях метро. Вона була змушена збирати понад 100 дол. на день у місті, де середньомісячний заробіток становить близько 250 дол. Якщо їй це не вдавалося, «бос» її бив. Галіні вдалось втекти і повернутися у своє село на південь від молдовської столиці, Кишинєва. Неурядова організація знайшла їй роботу на свинофермі. «Свині, з якими я працюю, нагадують мені про людей, які колись мене принижували», – каже Галіна”.

(Текст: Ніколай Пожоґа на Бі-Бі-Сі Ньюз, Британське видання.)¹³

“Потерпілий П.О. втікав від жалюгідної бідності в Румунії, не усвідомлюючи, що він стане рабом по контракту в Італії. Він був незаконно ввезений в Італію „мережею”, яку він відмовився назвати через острах. «Я знав, що ситуація, в яку я потрапив, була поганою. Але я зрозумів, що опинився у пастці», – він сказав репортеру, нервово перевіривши його посвідчення. П.О. послали до Галларате, 30 хв. на північ від Мілану, де він був змушений працювати 14 годин на день, укладаючи плитку на будівництвах в околицях Мілану за мізерну платню. Його італійський «бос» найняв головорізів для залякування і побиття П.О. і інших 11 співробітників, щоб їм навіть не спадало на думку чинити опір. На ніч їх зачиняли у маленькій наповненій щурами кімнаті. «Цілком очевидно, що для боса ми були як власність», – каже П.О. Зрештою його було звільнено у березні під час поліцейського рейду на складські приміщення, де його утримували разом з одинадцятьма співробітниками».

(Business Week Online, автори Гейл Едмонсон (Gail Edmondson) у Прато, Італія, Кейт Карлайл (Kate Carlisle) у Римі, Інка Реш (Inka Resch) у Парижі, Карен Нікель Ангальт (Karen Nickel Anhalt) у Берліні, Гейді Долі (Heidi Dawley) у Лондоні, 27 листопада 2000 р.)¹⁴

¹² Взято із: “Sports and Trafficking in Human Beings”, Prof. Dr. T.Vander Beken, Ghent September 2004, 12th EASM European Sport Management Congress “Innovation in cooperation” – Sport & Law (Presentation).

¹³ http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/picture_gallery/05/world_forced_labour_and_trafficking/html/5.stm, accessed 25 June 2005.

¹⁴ www.businessweek.com/2000/00_48/b3709036.htm.

Підневільне становище домашньої прислуги є окремим випадком примусової праці. Підневільне становище є ширшим поняттям, яке стосується умов праці або послуг, які особа не в змозі змінити або від яких не може ухилитися, і передбачає, що одна особа домінує над іншою. У європейських країнах також існують неформальні ринки у сфері прибирання та догляду за будинком для жінок, яких привезли з Африки, Азії, Латинської Америки та Східної Європи. Ці жінки та дівчата змушені працювати в жахливих умовах експлуатації як домашні працівниці, прибиральниці, няні чи особи «au pairs» у приватних будинках.

Домашніх працівників утримують без дозволів на проживання та роботу, а отже у повній залежності. Тисячі домашніх слуг в Європі приречені на довгий робочий день без вихідних і пристойного житла: такі слуги повинні працювати від 15 до 18 годин на день взагалі без вихідних, вони не мають власних кімнат і часто харчуються лише недоїдками своїх роботодавців. Серед правопорушників багато дипломатів, які мають імунітет від переслідування.

Робота домашнього працівника поєднується із знущанням, приниженням і обмеженнями свободи. Потенційно існуючі робочі контракти повністю ігноруються. Оскільки домашні працівники працюють на території приватної власності, зловживання зазвичай непомітні і з ними важко боротись.

Так зване замовлення наречених за каталогом також може закінчитись побутовою підневільністю. Міжнародна індустрія заочного пошуку наречених за останні роки розширилася, використовуючи Інтернет як потужний засіб залучення безпрецедентної кількості клієнтів. Міжнародні шлюбні агенції або агенції з пошуку наречених використовують дедалі глибшу фінансову прірву між жінками із економічно відсталих країн і чоловіками із найбагатших країн світу.

[...] Знайомий одного австрійського чоловіка найняв **жінку із Південно-Східної Азії**, яка вільно розмовляла англійською мовою, працювати в якості хатньої робітниці. Їй було обіцяно, що майбутній роботодавець подбає про належне оформлення документів (візи, дозволу на роботу тощо) і що їй доведеться виконувати просту домашню роботу. Врешті-решт вона в'їхала в Австрію з туристичною візою і після закінчення терміну її чинності через 3 місяці вона почала жити нелегально в Австрії. Протягом цих трьох місяців з нею поводитися коректно, хоча зарплатня була меншою, ніж обіцяно, і вона мала лише подорожню страховку.

Через три місяці навантаження суттєво зросло і вона змушена була працювати постійно, лише по неділях їй дозволялося ходити до церкви на годину, однак навіть це контролювалося, щоб дівчина не була відсутньою надто довго. Сім'я слідкувала, щоб вона не виходила з будинку, оскільки перебувала в країні нелегально. Як психологічний тиск, так і приниження посилювалися. Наприклад, їй не дозволяли носити біжутерію, вона мусила укладати волосся лише певним чином, а господиня ревнувала до неї. Стан її здоров'я погіршився через важку працю і психологічний тиск. Лише коли вона почала відчувати нестерпний біль, сім'я проконсультувалася із другом, який до виходу на пенсію працював лікарем. Страждаючи від хвороби, яка загрожувала життю, вона домоглася, щоб її завезли до лікарні. Тепер її роботодавці від неї відмовилися, оскільки з неї вже не було користі. Після лікарні пастор надав їй житло і зв'язався із організацією підтримки. (про випадок повідомила організація LEFЦ/IBF (Interventionsstelle für Betroffene von Frauenhandel))¹⁵

«Особа із дипломатичним статусом у змозі імпортувати працівників для виконання хатніх робіт відповідно до своїх потреб. У всіх випадках домашні працівники зобов'язані виконувати бажання роботодавців, враховуючи той факт, що останні можуть посылатися на свій дипломатичний імунітет. Навіть Протокольному відділу у країні перебування, який відповідає за видачу спеціальних посвідчень домашнім працівникам, найнятим дипломатами, важко завадити ситуації, пов'язаній з експлуатацією цих працівників. Відділ може спробувати організувати взаємовигідні домовленості між дипломатом і домашнім працівником. Якщо переговори ні до чого не призводять, єдиним можливим засобом

¹⁵ http://www.profrau.at/de/frauenhandel/nachfrage.htm#uabs_2, accessed 24 May 2005.

¹⁶ <http://victimsoftrafficking.esclavagemoderne.org/UK/index.html>, accessed 24 June 2005.

протокольного відділу залишається оголошення цього дипломата персоною нон-грата. Іншими словами, відділ заявляє, що цей дипломат не може більше в'їжджати в країну. Однак існує ризик, що таке рішення може негативно вплинути на міжнародні взаємини між країною перебування і країною походження дипломата. Зрозуміло, що не всі дипломати експлуатують домашніх працівників.

(Інтернет сайт Victims of trafficking розроблений у рамках Програми Daphne, заснованої Європейською Комісією (Головний директорат у справах юстиції і внутрішніх справ)¹⁶)

Рабство або звичаї схожі з рабством (і підневільний стан)

Термін «рабство» розкривається у ст. 1 Конвенції про рабство 1926 року:

(1) Рабство – це таке становище чи стан особи, по відношенню до якої використовуються деякі або всі права, притаманні праву власності.

(2) Торгівля рабами включає будь-який акт захоплення, придбання або передачі особи з метою її перетворення на раба; будь-який акт придбання раба з метою його продажу або обміну; будь-який акт передачі раба шляхом продажу або обміну раба, придбаного з метою продажу або обміну, і взагалі будь-який акт торгівлі або перевезення рабів.

Чотири схожих на рабство стани подаються у ст. 1 Додаткової конвенції 1956 року про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства:

- (a) Боргова кабала, тобто стан чи становище, яке виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці чи праці залежної від нього особи, якщо обумовлена вартість виконуваної роботи не зараховується у погашення боргу, або якщо тривалість цієї роботи не обмежена, а її характер не визначений;
- (b) Підневільний стан – користування землею, за якого користувач зобов'язаний – відповідно до закону, звичаю або домовленості – жити і працювати на землі, яка належить іншій особі, виконувати певну роботу для такої особи за винагороду чи без неї, і не може змінити таке своє становище;
- (c) Будь-який інститут чи звичай, за якими:
 - (i) жінку обіцяють чи видають заміж без права відмовитися з її боку її батьки, опікун, сім'я або будь-яка інша особа чи група осіб за грошову чи іншу винагороду, чи
 - (ii) чоловік жінки, його сім'я чи його клан мають право передати її іншій особі за винагороду чи іншим чином,
 - (iii) жінка після смерті чоловіка успадковується іншою особою;
- (d) Будь-який інститут чи звичай, за яким дитина чи підліток, молодші 18 років, передаються одним чи обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду чи без такої з метою експлуатації цієї дитини чи підлітка або його праці.

Конвенція про рабство 1926 року розмежовує примусову працю і рабство – «необхідно не допустити переростання примусової праці в умови, аналогічні рабству». У **Бюлетені № 14, Офісу Верховного комісара ООН з прав людини** зазначено¹⁷:

«Схожі на рабство звичаї можуть носити латентний характер. Це ускладнює отримання чіткої картини про масштаби поширення сучасного рабства, не говорячи вже про його виявлення, покарання і усунення. Проблема ускладнюється тим, що жертви зловживань, схожих на рабство, здебільшого походять із найбідніших і найменш захищених соціальних груп. Страх і потреба вижити не дозволяють їм свідчити. Однак існує достатньо доказів, щоб показати, що звичаї, схожі на рабство, численні і дуже поширені.»

За певних обставин рабство і схожі на рабство звичаї можуть включати незаконне усиновлення.

с) Сексуальна експлуатація

Жертв, переважно жінок і дівчат, яких продають для експлуатації в секс-індустрії, примушують займатися проституцією у так званих «районах червоних ліхтарів», приватних барах, агентствах ескорта або в приміщеннях, які використовуються як будинки розпусти. Від них вимагають працювати протягом багатьох годин і надавати небезпечні сексуальні послуги багатьом клієнтам

¹⁷ <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs14.htm>

за день. Часто вони не в змозі говорити мовою країни і спілкуються з клієнтами шляхом друкованих “меню” сексуальних послуг. Жінок часто перевозять з одного міста в інше і з країни в країну. Так діють, щоб дезорієнтувати жертв і попередити налагодження дружніх відносин та прив’язаності до оточення. Це одночасно попереджує виявлення поліцією та збір оперативної інформації.

Можна виділити такі **основні системи проституції** із врахуванням різних національних груп жінок¹⁸:

- (a) **Албанська група** характеризується вербуванням, типовим для торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації із застосуванням обману, обіцянок роботи і одруження. Покора забезпечується насильством, соціальною ізоляцією і суворим контролем, а також погрозами репресій проти сімей жертв у країні походження. Цикл проституції характеризується закріпленістю на невизначений час, тобто поки жінка сама себе не звільнить від експлуатації або поки поліція чи соціальні працівники, які працюють на вулицях, не перехоплять її і не створять для неї можливість позбутись експлуататорів. Місця, де займаються проституцією, здебільшого залишаються пов’язаними з вулицею (Італія), незважаючи на те, що за останні роки спостерігається тенденція до використання житлових приміщень і нічних клубів або будинків розпусти (Нідерланди, Бельгія, Німеччина);
- (b) **Нігерійська група** (включаючи також торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації із Гани, Кот-д’Івуару, Камеруну) характеризується меншим насильством і агресивністю у методах вербування, ніж Албанська група, і забезпечується перспективою знайти роботу у країні призначення. Часто використовуються форми заборгованості за оплату подорожі і витрат на проживання за перші місяці перебування в країні призначення. В окремих випадках борг обумовлюється в контракті (загалом такі контракти є усними і лише останнім часом використовуються письмові), який закріплений ритуалами вуду, що змушують сторони контракту чітко дотримуватись його умов (контракти укладаються в присутності традиційних релігійних діячів). У цих контрактах практично в усіх випадках обумовлюється посередницька діяльність агенцій, які спеціалізуються на експатріації (офіційно чи неофіційно, а також із фальсифікацією документів). Дуже скоро контракт виявляється асиметричним, не вигідним для жінки, яку примушують дотримуватись суворих правил лояльності і поводитися згідно з попередніми домовленостями про відшкодування боргу. Будь-яке порушення правил карається санкціями, які збільшують початковий борг, що може значно зрости (в загальному від 30 тисяч до 50 тисяч). Цикл проституції, як наслідок, характеризується «короткотривалою» діяльністю до моменту погашення боргу. Місця, де займаються проституцією, можуть бути різними в залежності від країни поселення і усталеної практики заняття проституцією: загалом, це відбувається на вулицях, меншою мірою в житлових приміщеннях, у деяких випадках також у нічних клубах (Італія), в будинках розпусти (в інших європейських країнах), на квартирах (Великобританія).
- (c) **Східна група** (зокрема, вихідці з Росії, Білорусі, Польщі, України, Словенії, Боснії, а також Молдови і Румунії) переважно характеризується вербуванням за згодою (частину представників деяких меншин продають всупереч їхньому бажанню) через контракти із “туристичними агенціями”, які пропонують два типи послуг: офіційні, типові для агенцій подорожей, і неофіційні, що також охоплюють, крім організації поїздки, тури проституції, тобто переміщення з одного міста в інше або сусідні регіони з метою заняття проституцією. Організація фактично передбачає зупинки на кілька днів у конкретних місцях, переміщення до іншого місця і таке інше далі на весь “робочий сезон” (який триває місяць або 3-4 місяці). Цикл проституції пов’язаний із “сезонною роботою”; інколи, за необхідності, період роботи може бути продовжено або скорочено. Заняття проституцією може відбуватися в різних місцях (як вже було зазначено, відповідно до характеристик європейської країни призначення). Як приклад, в Італії

¹⁸ Стосовно систем, де використовуються жінки з Албанії, Нігерії та Східної Європи, див.: Sabato Palazzo, La tratta delle donne immigrate per sfruttamento sessuale di provenienza nigeriana, dai paesi dell’est europeo e dall’Albania, y Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Il Traffico di Esseri Umani e il Ruolo della Criminalita Organizzata, i P. Covre, C. Corso, A profile of the target, in L. Brussa, Health Migration Sex Work.

це переважно відбувається на вулицях, попри те, що з року в рік проституція практикується також в нічних або приватних клубах і, меншою мірою, на квартирах (з огляду на недостатню рекламу впродовж короткого часу).

(d) **Латиноамериканська** група (зокрема вихідці з Перу, Бразилії, Колумбії) переважно характеризується вербуванням за згодою (навіть якщо є групи, яких примушують займатися проституцією) через агенції, які спеціалізуються на еміграції (офіційні і неофіційні, а також із використанням підроблених документів), та із застосуванням засобів примусу до покори. У випадку наявності експлуаторів/сутенерів відносини з ними, як правило, ґрунтуються на згоді і визнанні взаємних правил поведінки, в основному стосовно кількості грошей, які залишаються у жінки і системи захисту. Цикл проституції базується на діяльності, яка здійснюється протягом кількох днів на тиждень (особливо під час вихідних днів) з метою залучення прибутків, отриманих в результаті звичайних робіт у домашній сфері, у сфері відпочинку/готельних послуг тощо. Місцями, де відбувається зайняття проституцією, є вулиці і житлові приміщення (Італія та Іспанія) і будинки розпусти (Греція, Німеччина, інші північноєвропейські країни). Існують також групи жінок (переважно колумбійських, а також перуанських і бразильських), які практикують регулярну проституцію, щоб заробити достатньо грошей і зав'язати.

(e) **Китайська і азійська** група. Інформація про неї досі відсутня, враховуючи те, що способи і місця заняття проституцією дуже часто відображають спосіб життя китайських громад, тобто обережність плюс мінімум реклами за межами громади. У середземноморських країнах Європи (Італія, Іспанія, Португалія і Греція) проституція китайських жінок досі переважно практикується всередині громади. З цієї точки зору її слід сприймати як форму внутрішньої проституції, яка пропонує послуги переважно співвітчизникам у межах громади і лише невеликій кількості "чужинців". У північноєвропейських країнах, де китайські громади існують тривалий період, як от у Франції (здебільшого в Парижі), Великобританії (здебільшого в Лондоні), Бельгії і Голландії (з Брюсселем і Амстердамом) і Норвегії (з Осло) китайські жінки присутні в будинках розпусти, барах червоних ліхтарів тощо.¹⁹

• **Одруження**

Торгівля людьми в контексті одруження часто є **поєднанням кількох форм експлуатації**: сексуальна експлуатація, примусова праця, побутова підневільність. Шукаючи вихід із злиденності і бідності, жінки готові покидати свої країни і виходити заміж за громадян ЄС з метою легального в'їзду і проживання в ЄС. Проте деякі із цих жінок опиняються в побутовому рабстві і під тотальним контролем свого чоловіка. У них не залишається вибору, крім як залишатися навіть в експлуатаційному шлюбі, оскільки розірвання шлюбу тотожне втраті легального статусу, при цьому чоловік може подати на жінку заяву в поліцію за фіктивний шлюб.

d) Вилучення органів

Також у випадку торгівлі органів торговці людьми користуються ситуацією "попит-пропозиція". Торгівля органами, відповідно до протоколу ООН проти торгівлі людьми, є різновидом торгівлі людьми, однак вона не включена у Рамкове рішення ЄС проти торгівлі людьми.

"Безумовно існує чітка тенденція у **торгівлі органами**, коли потерпілі продають органи через введення в оману або примус. Більшість людей погоджуються продати нирку, проте інколи їх обманюють щодо суми винагороди за цей орган, а в окремих випадках їм взагалі не платять. Згода може бути отримана за допомогою різних ступенів примусу. Жертви торгівлі нирками стикаються не лише з економічною кризою, яка змушує їх на піти на продаж, але й страждають від проблем зі здоров'ям внаслідок відсутності інформації і належного медичного обслуговування. Донори нирок не отримують підтримки у поданні скарги в суд на торговців людьми; оскільки багато з них мимоволі підписали

¹⁹ Annette Brunovsky, Gury Tyldum, цитована робота.

²⁰ "Coercion in the Kidney Trade?" A background study on trafficking in human organs worldwide, Sector Project against Trafficking in Women, Elaine Pearson, published by Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), April 2004.

фальшиві свідчення про добровільну передачу нирки, це стримує їх від подання позову. Немає окремої статистики про масштаби поширення торгівлі нирками. Експерти стверджують, що щороку відбувається принаймні кілька тисяч нелегальних трансплантацій нирок від живих сторонніх донорів. Деякі з них, хоч і не всі, отримані внаслідок торгівлі людьми. (...)»²⁰.

“Багато з його сусідів обробляють поля своїх невеликих садиб. Але **Георгі, якому 48 років**, не може більше виконувати важку роботу. Не може з того часу, як він продав свою нирку у 1999 році за 3000 дол. Це не входило до його планів. “Я поїхав, тому що мені пообіцяли роботу на фабриці, де я міг заробити більше”, – сказав він. – «Ситуація у Молдові дуже складна». Георгі сподівався на роботу в Ізраїлі, але замість цього опинився у Туреччині. “Вони відвезли нас у Стамбул, де нас оглянули багато лікарів, які зробили нам численні аналізи крові. Нас забрали до лікарні”, – казав він. Врешті-решт йому дали підписати згоду на продаж нирки. “Я боявся. Я не знаю, як я вирішив це зробити. Було дуже складно після операції: ледве міг рухатися, прокидався від болю”. Рут-Габі Фермот-Мангольд (Ruth-Gaby Vermot-Mangold), доповідач ПАРЕ з питань торгівлі органами в Європі, зазначає, що ходова ціна за нирку становить 165-250 тис.дол.”²¹

(Bethany Bell, BBC Moldova, 21 May 2003.)

е) Сексуальна і трудова експлуатація дітей

Загалом існує мало інформації про механізм торгівлі малолітніми дітьми віком від 1 до 5-6 років²². Через психофізичну уразливість дітей обман застосовується частіше. Відразу після прибуття у місця призначення, діти, які є жертвами торгівлі людьми, зазвичай експлуатуються одним із таких способів:

- а) **сексуальна експлуатація**, як дівчат, так і хлопців, включаючи вуличну проституцію і, дедалі частіше, проституцію в приватних будинках або нічних клубах, виробництво педофілічних або порнографічних матеріалів;
- б) **жебрацтво**, як напіврабська діяльність, коли вона ґрунтується на насильстві, зловживаннях і експлуатації неповнолітніх для отримання прибутку;
- в) **чорна робота**, особливо у виробничій промисловості у ситуаціях жорсткої експлуатації і без будь-якої можливості для неповнолітніх піти добровільно. Це трапляється, коли до такої експлуатації причетні їхні батьки чи родичі або коли діти не мають родичів, і тому до них застосовують різні форми залякування чи погрози застосування насильств²³;
- г) **фіктивне незаконне усиновлення** (приховування вербування для торгівлі людьми за допомогою усиновлення) чи вербування і перевезення, яке закінчується вилученням і торгівлею органами з метою отримання прибутку.

З огляду на умови насильства, знущання і жорстку експлуатацію жертв сексуальна експлуатація малих дівчат викликає найбільше занепокоєння серед названих явищ. Це також найпоширеніша форма експлуатації, і поліції найважче її зупинити. Сексуальна експлуатація неповнолітніх трапляється як у розвинутих країнах, так і в тих, що розвиваються²⁴. Невелика частина людей вищого і середнього класу розвинутих країн подорожує до бідних країн для сексуального насильства над дітьми.

Цикл проституції із використанням неповнолітніх складається з чотирьох етапів: вербування жертв у країнах походження, подорож до пункту призначення, експлуатація і спроба жертв втекти від торговців людьми й експлуаторів. Під час першого етапу вербувальники вибирають потенційних жертв, якими можуть бути люди, зацікавлені в міграції. Ними можуть бути родичі жертви, друзі, відомі особи або професійні вербувальники. Досить часто сім'я відіграє

²¹ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3046217.stm>.

²² Mechtild Maurer ECPAT Germany e.V., “The specific Needs of trafficked Children during the criminal Proceedings”, validation seminar Trier 23 to 25 May 2005.

²³ Зазвичай, італійською це звучить “lavoro minorile”, але такий вираз не дає змоги розмежовувати поняття «дитяча праця» і «дитяча робота», відмінність, на якій наголошує ЮНІСЕФ та МОП.

²⁴ Державний департамент США, «Примусова праця: проституція дітей» [Forced Labor: the Prostitution of Children] (Вашингтон, 1996 р.), с.9 і «Врятуймо дітей» [Save the Children, Child Trafficking in Albania], с.17.

вирішальну роль, переконуючи потенційну жертву в перевагах і вигодах міграційного процесу для всієї родини, і майже в усіх випадках члени сім'ї ігнорують експлуатаційну долю, яка чекає на жертву у країні призначення.

Наступним етапом є подорож, під час якої жертви, яких спокусили обманними обіцянками, піддаються всім видам насильства і знущань для того, щоб підготувати їх до експлуатації, якої вони зазнають після прибуття у країну призначення. У деяких випадках жінки і молоді дівчата, які розпочали подорож як нелегальні мігранти, тобто «клієнти», можуть стати «жертвами» торгівлі людьми. У випадку із неповнолітніми дуже часто жертви подорожують зі старшими, які виступають в ролі їхніх батьків або близьких родичів.

Як тільки вони досягнуть кінцевого пункту призначення, дівчата повністю підпадають під контроль торговців людьми і експлуататорів, які їх «тренують», застосовуючи насильства і знущання, щоб підкорити їх своїй волі. В деяких випадках насильство замінюється емоційними відносинами між жертвою і експлуататором, який виступає в ролі її нареченого чи навіть її чоловіка. Так само, як жінки отримують вказівки, що робити у випадку арешту поліцією, так і дітям наказують не визнавати своє неповноліття, що ускладнює ідентифікацію неповнолітніх.

Після етапу тренування жертви зобов'язані ставати проститутками і працювати на вулиці або у приватних помешканнях. Є випадки, коли така діяльність здійснюється приховано у нічних клубах, масажних центрах і салонах краси, де дівчата працюють танцівницями, масажистками чи у службі ескорту. У випадку із малолітніми дівчатами проституція поступово перемістилась до закритих місць, до яких поліції і соціальним працівникам складніше добратись і врятувати їх.

Неповнолітні жертви без документів, які не мають можливості вести переговори із експлуататорами, часто переміщаються з одного місця на інше (як у різні частини одного і того ж міста, так і з міста у місто); також у цьому випадку метою мобільності є уникнення будь-якого контакту з поліцією чи соціальними працівниками²⁵.

Насамкінець, під час четвертого етапу діти намагаються врятувати себе від цієї рабської експлуатації, до якої їх схилили експлуататори. Інколи їм можуть допомогти їхні клієнти, в інших випадках вони можуть втекти самостійно або з допомогою і за підтримки неурядових громадських організацій, які працюють у цій сфері. Однак жертви постійно ризикують потрапити назад у рабство, або можуть самі стати вербувальниками і експлуататорами інших жертв, особливо жінок тієї ж національності.

У випадку **жебрацтва**, важливо розмежовувати добровільне жebraцтво до якого причетна вся сім'я (у цьому разі слід надавати соціальну допомогу всім членам сім'ї, тому що праця дітей у цьому випадку пов'язана зі специфічною сімейною ситуацією), від примусового жebraцтва, коли неповнолітніх примушують займатись жebraцтвом для дорослих, які не є членами їх сім'ї, і які забирають усі зароблені гроші.

Жebraцтво у таких формах почали використовувати в Італії у 80-х роках, особливо циганські громади, використовуючи спочатку слов'янських дітей²⁶. Згодом, це явище розвинулось і поширилось так, що на сьогодні воно також охоплює марокканських та албанських неповнолітніх. Албанці переважно контролюються організованими злочинними групами²⁷. За оцінками поширення добровільного і примусового жebraцтва, жebraками в Італії є приблизно 8 тис. іноземних дітей²⁸.

Більше того, проведене дослідження підкреслило той факт, що примусове дитяче жebraцтво обмежується великими містами і невеликою кількістю дітей також тому, що воно інтенсивно здійснюється в тих же самих місцях, але протягом нетривалого періоду часу²⁹.

²⁵ F. Carchedi, *Piccoli Schiavi senza Frontiere: Traffico dei Minori Stranieri in Italia* (Rome, Ediesse, 2004).

²⁶ Atti Parlamentari, Commissione Infanzia, Audizione del Sottosegretario di Stato per l'Interno, Alfredo Mantovano, in relazione ai minori costretti a forme di accattonaggio, Seduta del 5 febbraio 2003, p. 4.

²⁷ Там же, с. 5.

²⁸ Osservatorio sul Lavoro Minorile, News: Il Forum dell'Osservatorio: contro l'emergenza accattonaggio, May 2003: www.osservatoriolavorominorile.it/news_04.htm.

²⁹ F. Carchedi, G. Mottura, E. Pugliese, *Lavoro Servile e Nuove Schiavitù*, Franco Angeli, Milan, 2003, at 197–303.

1.7.4 Методи контролю за жертвами

Часто задають питання, чому жертви не тікають і не звертаються по допомогу. Але все не так просто. Основна мета торговців людьми – заробляти гроші довготривалою експлуатацією своїх жертв. Їм необхідно забезпечити свої капіталовкладення, і зробити все, щоб жертва продовжувала працювати, як їй наказують, і не намагалася втекти. Тому торговцям людьми необхідно забезпечити неперервний контроль за жертвою, який здійснюється за допомогою різноманітних, частково насильницьких механізмів.

Кожен механізм може застосовуватися окремо, але в більшості випадків вони використовуються одночасно для створення умов фактичного чи психологічного ув'язнення жертви:

- **Боргова кабала**

Одним із основних методів контролю є боргова кабала, за якої жертва повинна віддавати завищені суми коштів, які начебто були витрачені на її доставку до країни призначення. На ці витрати часто встановлюють надмірні та кумулятивні відсоткові ставки. Потім до них додають вимоги оплачувати значно завищені суми за житло й транспортні витрати, і все це нескінченно збільшує борг, який практично неможливо виплатити.

- **Вилучення документів, які посвідчують особу/проїзних документів – погрози депортації**

Зазвичай торговці людьми конфіскують документи, які посвідчують особу, негайно після приїзду у кінцеву країну призначення. Це все робиться для того, щоб примусити жертви відчужити себе позбавленими офіційного статусу, підтвердити їх нелегальний статус і примусити відмовитися шукати допомоги чи втікати в інше місце. Оскільки багато жертв походять з країн, де поліція сприймається радше як сила гноблення, ніж захисту, то природно, що вони не шукають допомоги у поліції. Торговці людьми залякують своїх жертв, що їх негайно депортують, якщо вони шукатимуть допомоги у поліції.

Досвід показує, що торговці людьми, зазвичай, мають рацію, оскільки багатьох жертв торгівлі людьми, схоплених поліцією без документів у країнах ЄС, радше негайно депортують, замість того, щоб визнати їх жертвами тяжких злочинів і відповідно поводитись з ними.

З іншого боку, торговець людьми може казати жертві, що немає сенсу шукати допомоги у поліції, оскільки вона корумпована і підкуплена ними. У деяких випадках посадовці правоохоронних органів дійсно отримують хабарі від торговців людьми.

Отже, відсутність документів і страх перед поліцією суттєво знижує ймовірність того, що жертви спробують втекти чи подати заяву на торговців людьми.

- **Мовна і соціальна ізоляція**

Ще одним способом посилити контроль за жертвами є ізоляція. Часто жертви перебувають в умовах, де їм навмисно перешкоджають спілкуватися рідною мовою чи контактувати зі співвітчизниками.

- **Використання фізичного і психологічного насильства та залякування**

Як ефективний засіб контролю торговці людьми повною мірою вдаються до насильства і погроз застосування насильства. Жертв часто б'ють, гвалтують, обмежують у свободі пересування, тривалий час утримують в ізоляції, позбавляють їжі та води, навіть інколи дають наркотики, щоб підтримувати їх у стані покори. Таке насильство може бути покаранням за якусь непокору чи порушення або слугувати попередженням для жертв, щоб вони повністю усвідомлювали наслідки непокори.

У випадках сексуальної експлуатації потужним механізмом контролю є сором. Торговець може погрожувати, що повідомить родичам жертви, що їхня дочка/сестра працює проституткою. До жертв, які походять із деяких культурних середовищ, ефективним є застосування специфічного психічного примусу. Наприклад, на жертв із Західної Африки (зокрема, нігерійців) ритуали на зразок вуду можуть наводити жах, забезпечувати контроль над жертвою та гарантувати її покору.

Однак застосовується не лише брутальна сила, щоб унеможливити втечу жертв, але значною мірою також емоційне насильство, що підриває самооцінку жертв. Сором, безнадія, глибокий стрес, відчай роблять жертву безсилою і нездатною на втечу. Справи про торгівлю людьми

часто є надзвичайно складними (наприклад, коли справа доходить до доведення злочину) через застосування нефізичних засобів впливу.

- **Застосування і погроза застосування репресій проти сімей жертв**

Погроза, яка особливо ускладнює розслідування злочину про торгівлю людьми – це погроза насильницьких репресій проти близьких жертви. У багатьох випадках торговці людьми спеціально добувають інформацію про сім'ю жертви. Це може просто бути ім'я чи адреса близького члена сім'ї, чи адреса іншої дорогої жертві людини. Торговцю людьми фактично не треба володіти великою кількістю інформації про сім'ю, оскільки для забезпечення контролю важливим є погроза та те, як її сприймає жертва.

1.7.5 Проблема згоди

У багатьох випадках торговці людьми можуть мати початкову згоду жертви поїхати (нелегально) за кордон, працювати за невисоку платню, виконувати нелегальну роботу, займатися проституцією тощо. Однак відповідно до Протоколу ООН проти торгівлі людьми згода жертви цього злочину на заплановану експлуатацію не враховується, якщо було використано будь-який із незаконних засобів впливу (примус, обман тощо). Це визначення покладає тягар доведення злочину на державу чи прокурора у відповідності до національного законодавства. Пояснювальні примітки до Протоколу додають, що права обвинувачених на повний захист і презумпцію невинуватості не підлягають обмеженням, але згода передбачає усвідомлення всіх обставин і фактів, що навряд чи відбувається в цьому випадку. Рабство, звичай, схожі на рабство, і примусова праця виключають будь-яку згоду.

1.8 Наслідки і ризики торгівлі людьми

Наслідки і ризики для жертви

- **Порушення прав людини³⁰**

Жертви торгівлі людьми часто страждають від особливо згубних форм фізичного і/або психологічного насильства. Торгівля людьми несе в собі загрозу життю, свободі і безпеці особи, оскільки жертви стикаються із фізичним і психологічним насильством, утримуються проти волі, перебувають у рабстві чи підневільному стані, до них застосовують тортури, поводяться жорстоко і принизливо.

Необхідно поглянути на механізми торгівлі людьми очима жертви:

Сама в чужій країні, ізольована від контактів із співвітчизниками, без можливості спілкуватися рідною мовою, позбавлена документів, які посвідчують особу, та проїзних документів; їй заборонено контактувати з сім'єю; дезорієнтована постійними переміщеннями і переїздами; постійно піддається фізичним та сексуальним знущанням; не має надії на допомогу з боку поліції через страх перед наслідками; від неї щоденно вимагають займатися небезпечним і незахищеним сексом протягом тривалого часу з клієнтами, ефективне спілкування з якими неможливе; існування у режимі погроз або репресій щодо жертви і/або її родини.

Незалежно від того чи ці фактори застосовуються вкупі чи окремо, неважко зрозуміти, чому так мало жертв торгівлі людьми шукають нагоди втекти від торговців людьми і чому на працівників правоохоронних органів покладено такий великий гуманістичний обов'язок боротися із торговцями людьми та надавати захист жертвам цього злочину.

- **Сором, клеймо і травма**

Торговці людьми часто застосовують до жертв сексуальної експлуатації психологічні та/або фізичні тортури (погрози, приниження, побиття і зґвалтування). У багатьох випадках жінки звинувачують себе за те, що їх продали і примусили займатися проституцією. З часом їм стає соромно, що вони поступилися вимогам своїх мучителів.

Коли жертви примушені повернутися додому, на них чекає розчарування родичів і друзів, адже сподівання розпочати нове життя на Заході зруйновано. Інші зазнають стигматизації, до них ставляться як до проститутток і їм дуже важко реінтегруватися у рідних країнах. У багатьох

³⁰ Francesco Carchedi, *Piccoli Schiavi senza Frontiere: Traffico dei Minori Stranieri in Italia* (Rome, Ediesse, 2004).

випадках психологічні наслідки повною мірою проявляються за кілька місяців після травматизації. Часто інтенсивний курс терапії є чи не єдиним способом допомогти жертвам приглушити в собі те, через що їм довелося пройти.

● **Співучасть**

Жертв дуже часто сприймають як злочинців і співучасників злочину, а не як потерпілих. Тому, замість того, щоб отримати допомогу і захист, їх звинувачують у таких незаконних правопорушеннях, як в'їзд в країну, працевлаштування, проституція, жебрацтво, торгівля наркотиками й інші дрібніші злочини.

● **Повторна віктимізація**

Крім того, жертви стикаються із повторною віктимізацією. Діти-жертви, постраждалі від торгівлі людьми, додатково наражаються на ризик, що правоохоронні і судові органи не використають методи, які підходять для роботи з дітьми-жертвами сексуального насильства³¹.

Наслідки і ризики для держави і суспільства:

- дестабілізація існуючих ринків праці;
- зростання і диверсифікація організованої злочинності;
- зростання відмивання коштів, які отримуються злочинним шляхом;
- зростання корупції;
- підривання урядової діяльності та верховенства права;
- зростання кількості соціально проігнорованих людей;
- зростання соціальних проблем, які послаблюють суспільство.

Наслідки і ризики для торговців людьми

Торгівлю людьми часто називають «високоприбутковим злочином із низьким ризиком». Цей термін характеризує поширену ситуацію, коли торговці людьми практично не зазнають кримінального переслідування, оскільки ризик виявлення, арешту і відповідного покарання залишається низьким. Прибуток від торгівлі людьми перевищує доходи від незаконного продажу наркотичних речовин та зброї. До причин, які пояснюють відсутність обвинувачень та засуджень, можна зарахувати латентний характер злочину, відсутність ідентифікованих жертв і свідчень проти торговців людьми (у багатьох Європейських системах розслідування справ про торгівлю людьми базуються на скаргах жертв) через страх або у зв'язку із тим, що багатьох жертв навіть затримують/депортують як нелегальних мігрантів/злочинців, відсутність належної законодавчої бази для боротьби із торгівлею людьми тощо.

Наслідки і ризики для «кінцевого користувача»

Як вже було зазначено вище, торгівля людьми спричиняється також попитом на дешеву і неофіційну робочу силу незахищених осіб. Кінцевими користувачами дешевих і незахищених працівників можуть бути, наприклад, роботодавці малих підприємств і масштабних галузей промисловості, але також особи, які пов'язані із неофіційною підприємницькою діяльністю, приватні домовласники, а у випадку сексуальної експлуатації – клієнти проститутток. Оскільки країни роблять акцент радше на контролюванні нелегальної міграції, аніж на захисті мігрантів від зловживань і експлуатації, кінцеві користувачі стикаються із незначними наслідками або взагалі й з відсутністю будь-яких наслідків за експлуатацію жертв торгівлі людьми. Однак деякі країни вирішили карати клієнтів проститутток, намагаючись зменшити попит на такі послуги.

Через ЗМІ, зараз прослідковується тенденція до посилення санкцій за наймання на роботу «нелегальних» працівників-мігрантів. Це можна помітити, зокрема, у Франції, Німеччині, Росії, Сполученому Королівстві й, мабуть, у багатьох інших державах³².

1.9 Масштаби торгівлі людьми

Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу, яка вражає всі регіони світу: зазвичай людей, і в цьому немає нічого дивного, продають із бідніших регіонів планети у багатші. Торгівля

³¹ Atti Parlamentari, Commissione Infanzia, Audizione del Sottosegretario di Stato per l'Interno, Alfredo Mantovano, in relazione ai minori costretti a forme di accattonaggio, Seduta del 5 febbraio 2003, p. 4.

³² Див. "Employer sanctions: French, German and US experiences", ILO, 2000.

людьми і сучасні форми рабства поступово набули значимості і соціальної видимості майже в усіх європейських країнах та сусідніх географічних регіонах, особливо на східних кордонах. ЄС є регіоном призначення і транзиту для жертв торгівлі людьми, але також певною мірою і регіоном походження стосовно країн Центральної і Східної Європи.

Ця проблема поширена також у країнах Південної і Центральної Америки (напр., південь Бразилії, Перу, Колумбія і Мексика) і Північної Америки (США), Центральної і Західної Африки (країни Гвінейської затоки, зокрема Малі, південь Нігерії, Кот-д'Івуар) і Південно-східної Азії: з одного боку Лаос, Таїланд, Камбоджа, а з іншого – центрально-східний Китай (зокрема Зейгджанг)³³.

За підрахунками ООН, щороку у світі жертвами торгівлі людьми стають близько 4 млн. людей³⁴, що становить близько 6,7% від 27 млн. рабів, які за Бейлзом (Bales³⁵) залучені до примусової праці. За даними уряду США станом на 2004 р., у світі щороку від 600 тис. до 800 тис. осіб стають жертвами торгівлі людьми з метою експлуатації, серед них жінки становлять близько 80% і в більшості їх використовують на ринку сексуальних послуг³⁶, у той час як решту 20% становлять чоловіки, які залучаються до примусової праці, серед яких 6% – неповнолітні (тобтодесь від 36 до 48 тис. щороку)³⁷.

За дослідженням МОП, приблизно 2,45 млн. людей стають жертвами торгівлі людьми з метою експлуатації примусової праці, включаючи також проституцію як її форму³⁸. Відповідно до оцінок ЄС, кількість жінок у Євросоюзі, насильно примушених займатися проституцією, становить 500 тис., менш ніж половина з яких – близько 200 тис. – вихідці з країн Східної Європи³⁹. Зокрема, ці країни є найбільшим джерелом торгівлі людьми; за ними йдуть Африканські держави, особливо Нігерія⁴⁰.

Однак реальні масштаби поширення торгівлі людьми дуже важко визначити, оскільки відсутні надійні статистичні дані. Латентна природа злочину, складність відмежування торгівлі людьми від незаконного ввезення мігрантів, часта відсутність належної законодавчої та кримінально-судової реакції, ускладнений доступ до жертв та інші фактори призводять до того, що існує дуже мало надійних даних про злочин, а оцінки масштабів цього злочину різняться.

Про масштаби поширення торгівлі людьми з метою експлуатації праці достеменною інформації ще менше, ніж про сексуальну експлуатацію. На відміну від останньої торгівля людьми з метою використання праці жертв не знаходиться у центрі суспільної уваги. Існує небагато громадських організацій, які спеціалізуються на справах такого типу, професійні спілки не приділяють цьому належної уваги і, як зазначається у пресі, практично відсутні прояви політичної волі розслідувати умови вербування і праці неофіційних робітників-мігрантів. Більше того, немає точної статистики з торгівлі дітьми. Приблизно 1,2 млн. осіб віком до 18 років щороку стають об'єктом купівлі-продажу з метою експлуатації у домашніх господарствах і на фермах, у шахтах і в комерційній секс-індустрії.

Існують також фінансові розрахунки про можливі прибутки від торгівлі людьми: Держдепартамент США у своїй червневій «Доповіді про торгівлю людьми» за 2005 р., зокрема, оцінює щорічні прибутки від торгівлі людьми у 9,5 млрд. доларів США.⁴¹

³³ Той факт, що торгівлю людьми виявляють як на макрорегіональному, так і транснаціональному рівнях, пояснюється дедалі більшим усвідомленням у цей історичний період розвитку явища, а також значною увагою, що приділяється у діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій правам людини. Для кращого розуміння і ширшого ознайомлення із даним феноменом див.: Donna M. Hughes and Claire Roche, *Making the Harm Visible: Global Sexual Exploitation of Women and Girls. Speaking Out and Providing Services*, Coalition Against Trafficking in Women, Kingston, Rhode Island, 1999.

³⁴ ООН (2000). Звіт спеціального доповідача у справах насильства над жінками, поданий на 56 сесію Комісії ООН з прав людини, E/CN.4/2000/68 параграф 72 [United Nations (2000), Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, submitted to the 56th session of the UN Commission on Human Rights, E/CN.4/2000/68, para. 72].

³⁵ Кевін Бейлз припускає, що у світі на цей час близько 27 млн. осіб проживають в умовах, близьких до рабства, 20 млн. з яких перебувають у борговій кабалі. Із цією метою «працівник віддається в рабство, надаючи гарантію за отриману чи успадковану родичем позику». Див. К.Бейлз (K. Bales), цит. праця, с. 14.

³⁶ U.S. Government, *Assessment of U.S. Government Activities to Combat Trafficking in Persons*, June, 2004, p. 9.

³⁷ Можна зробити висновок, що ці дані непослідовні, оскільки вони надаються різними організаціями, так і й територія, якої вони стосуються, занадто велика. Їх цінність полягає в тому, що вони дають приблизне уявлення про масштаб явища, майже як «політичний факт», який свідчить про визнання важливості такого явища.

³⁸ Beate Andrees, *Human Trafficking for Forced Labour Exploitation*, Presentation at the Trier validation seminar, 23–25 May 2005.

³⁹ Francois Loncle, *La tratta delle donne dell'est in Europa occidentale*, in *Le Monde diplomatique – Il Manifesto*, n. 11, anno VIII, novembre, 2001, pp. 18–19.

⁴⁰ Дані про примусову працю ще не підраховані, хоча б тому, що цей аспект нового рабства ще не було остаточно включено у політико-інституційний регламент ЄС.

⁴¹ Див. www.state.gov/documents/organization/47255.pdf.

2

Травма та пов'язані з нею потреби жертв

2.1 Цілі навчання: короткий огляд

Метою даного розділу є розкриття основних причин, котрі викликають травматичний стан, його вплив на жертв, прийомів, які використовуються ними для подолання цього стану, а також того, як травматичний стан впливає на поведінку та реакцію жертв.

Після ознайомлення з матеріалами розділу учасник навчання повинен:

- розуміти вплив травматичних факторів, щоб поширювати розуміння необхідності допомагати жертвам;
- вміти розрізняти симптоми післятравматичного розладу психіки;
- розуміти типи реакцій жертв торгівлі людьми, такі як ворожість, апатія, захист кривдників тощо;
- знати, чому потрібен час для адаптації травмованих жертв;
- вміти врівноважити інтереси правоохоронної діяльності та забезпечення прав жертв торгівлі людьми.

Зазвичай люди сприймають злочин як щось гірше за нещасний випадок та інші біди, оскільки нелегко змиритися з образою та шкодою, які свідомо завдаються їм іншими людьми. Перші реакції жертв торгівлі людьми є різними: від шоку, страху та злості до безпорадності, самозречення та почуття вини. Пізніше це може перерости в депресію, що передує періоду відновлення і прийняття, які роблять можливим нормалізацію стану жертви чи її пристосування.

Торгівля людьми серйозно порушує права людини жертв цього злочину. Майже всі ми у своєму житті переживаємо стресові ситуації. Проте коли ситуація/ситуації викликають значний стрес, це називається травматичною подією. Саме це і відбувається із жертвами торгівлі людьми, які можуть бути потерпілими від фізичного, психічного чи сексуального насилля з боку злочинців, роботодавців, посередників та/або представників правоохоронних органів, а також від економічної підневільності та інших дій, пов'язаних з експлуатацією.

Прокурори та судді мають знати, як і чому жертви торгівлі людьми, які страждають від важкої та довготривалої травми, до проходження належного лікування можуть не визнавати себе жертвами торгівлі людьми, мають труднощі зі згадуванням та відновленням того, що з ними сталося, та не можуть давати свідчення проти торговців людьми.

2.2 Визначення травми

Травмою є переживання суттєвої суперечності між загрозливою ситуацією та здатністю людини самостійно впоратися з нею, яка супроводжується почуттям безпорадності та беззахисності, у результаті чого особа перестає розуміти себе та оточуючих⁴³. Травматичними подіями можуть бути стихійні лиха, серйозні нещасні випадки, фізичний чи сексуальний напад, зґвалтування, пограбування, розбій, насилля при свідках, тортури, ув'язнення, погрози заподіяння шкоди особі або її близьким, побутове та фізичне насилля, психологічне примушення та жорстокість, тяжкі хвороби, жорстоке поводження та інші обставини, які можуть спричинити гостре почуття страху, небезпеки для життя тощо.

⁴² Цей розділ здебільшого спирається на презентацію Гайке Гергардт (психіатра) на валідаційному семінарі у м.Трір, 23-25 травня 2005 р.

⁴³ Визначення запропоноване проф. Фішером, див. Fischer, Gottfried und Riedesser, Peter: Lehrbuch der Psychotraumatologie. 1.Aufl. München: Verlag Ernst Reinhard, UTB, 1998.

2.3 Вплив насилля і довгострокової експлуатації⁴⁴

Переживання насилля по відношенню до себе руйнує бачення жертвою інших людей, особливо це стосується віри у людей та довіри до них⁴⁵. Тому жертви уникають соціальних стосунків, що призводить до їх ізоляції та втрати життєвих сил.

Жертви торгівлі людьми, які втягнені шляхом примусу у довгострокові відносини зі злочинцями, зазнають систематичного знуцання або жорстокого поводження протягом тривалого періоду часу. Тому жертви мають час розробляти стратегії виживання і пристосування своєї поведінки, щоб уникнути повторних випадків застосування до них насилля.

Стратегії виживання у випадку тривалого і жорстокого поводження:

“Уникання” – жертви роблять все залежне від них, щоб уникнути повторення застосування до них насилля чи жорстокого поводження. Вони можуть стати покірними та повністю слухняними і навіть демонструвати ентузіазм, задоволення від роботи, щоб догодити злочинцям.

“Ототожнення зі злочинцем” (також відоме як “стокгольмський синдром⁴⁶) – жертва розуміє, що вона може не витримати насилля, вона ізольована від навколишнього світу та втеча є неможливою. Шанси на виживання жертви значною мірою залежать від того, чи викрадачі будуть схвалювати її поведінку схвалена викрадачами. У зв’язку із цим жертва буде намагатися поставити себе на місце злочинця, щоб відчувати і думати так само, що дозволить їй точно визначити та перейняти типи поведінки, які можуть бути схвалені. Процес ідентифікації навіть інтенсивніший, якщо злочинець вдає, що він не байдужий до ситуації жертви. Саме тому жертви торгівлі людьми часто відмовляються співпрацювати з представниками правоохоронних органів або вживати заходів для власного порятунку. Ідентифікація може набрати навіть таких форм, що потерпілі вигадують неймовірні пояснення, незважаючи на переконливі докази того, що вони стали жертвами торгівлі людьми.

“Заціпеніння” – врешті-решт жертви настільки проймаються процесом ідентифікації з торговцями людьми, що починають відсторонюватись від власних емоцій та думок. Це пояснює часто помічену особливо гостро виражену апатію чи байдужість до власного страждання, які демонструються багатьма жертвами. Потерпілим, які проживали під контролем торговців людьми тривалий час, знадобляться місяці, а можливо й роки, для відновлення їх особистості. Вони потребуватимуть шанобливого ставлення і підтримки оточуючих, щоб процес відновлення став швидким.

2.4 Реакції на травматичні події

Потерпілі від злочину можуть по різному реагувати на подію. Першу реакцію (впродовж перших 48 годин) характеризує підвищений рівень адреналіну в організмі, прискорене серцебиття, пришвидшене дихання, тремтіння, плач, заціпеніння, озноб чи загальмована реакція на події, сухість у роті, а також так звана реакція “бийся або тікай».

Розрізняють миттєві реакції на травматичні події, такі, як гострі симптоми стресу, та реакції, що проявляються через певний проміжок часу у різних формах, наприклад:

- порушення адаптаційних механізмів (симптомами є депресивний настрій, занепокоєння, психічний та фізичний розлад);
- післятравматичний стресовий синдром (ПТСС) (див. нижче);
- синдром важкого післятравматичного розладу (див. нижче);
- дисоціація (див. нижче);
- депресія;

⁴⁴ В основу підрозділу 2.3 покладено публікацію “ICMPD, Regional Standard for Anti-Trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE”, 2.2.1

⁴⁵ Fischer, G./Becker-Fischer, M./Dьchting, C. (1998): Neue Wege in der Opferhilfe. Ergebnisse und Verfahrensvorschlidge aus dem Kцlner Opferhilfe Modell, Kцln, 42

⁴⁶ У випадку пограбування, яке сталося у Стокгольмі в 1973 р., жертви продовжували захищати своїх кривдників навіть по закінченні шестиденного ув’язнення і мовчали під час наступного судового провадження.

- занепокоєння;
- залежність.

Проте не у всіх людей, які пережили травматичні події, насправді розвивається післятравматичний синдром (ПТСС) чи синдром важкого післятравматичного розладу. Деяким людям вдається впоратися та перейти після гострої стресової реакції до стадії інтеграції та відновлення. Психологічна реакція на травматичні події залежить від факторів ризику та самої природи травми. Симптоми, які жертва ймовірно переживає після травматичної події у вигляді психічної реакції на неї, не мали б місця, якщо б не було самої травми.

• ПТСС

Післятравматичний стресовий синдром (ПТСС) як одна з найважливіших імовірних психічних реакцій розглядається детальніше.

Іншими словами, ПТСС має місце, коли жертва переживає таку подію чи низку подій, які настільки екстремальні, що вона не може зрозуміти їх суті чи прийняти факт того, що це трапилось саме з нею.

Жертви торгівлі людьми, крім експлуатації, часто страждають від особливо жорстокого поводження чи насильства – фізичного, а також психологічного. Трапляються навіть випадки групового зґвалтування, жертвам відрізають пальці як покарання за непокору або видаляють зуби для того, щоб жертва могла краще надавати сексуальні послуги. Жорстокі знущання виходять за межі усвідомлення та прийняття – потерпілі можуть повністю заперечувати те, що з ними сталося (дисоціація, див. нижче). У “Посібнику з діагностики і статистики психічних розладів”⁴⁷ стверджується, що **для обґрунтованого діагнозу ПТСС після травматичної події повинно пройти не менше чотирьох тижнів**⁴⁸.

Епідеміологія ПТСС⁴⁹

Поширеність ПТСС залежить від природи травми:

- 50% серед потерпілих від зґвалтування;
- 25% серед жертв жорстокого фізичного насильства;
- 20% серед жертв війни;
- 15% серед жертв дорожніх аварій;

Поширеність ПТСС серед загальної кількості населення становить від 1% до 7%. Прослідковується чітка тенденція, згідно з якою ПТСС переходить у хронічний стан.

Фактори ризику ПТСС⁵⁰

Були досліджені різноманітні фактори ризику та описані такі зв'язки: найсильніший ефект спричиняли фактори, які існували під час та після заподіяння травми, наприклад:

- важкість травми;
- відсутність соціальної підтримки;
- додатковий повсякденний стрес.

Випадки, коли травма є потенційно небезпечною для життя, також містять високий ризик розвитку післятравматичної психологічної реакції, зокрема ПТСС. Озер та інші⁵¹ описують це явище як “усвідомлену небезпеку для життя”. Є висока ймовірність дисоціації під час заподіяння травми.

Природа травми, як часто трапляється у випадку торгівлі людьми, відповідає критеріям, що робить розвиток ПТСС (або складного ПТСС, див. нижче) її вірогідним результатом. (Слід пам'ятати, що поширеність ПТСС серед жертв зґвалтування становить приблизно 50%).

⁴⁷ 4-те видання, 1994, опубліковане Американською психіатричною асоціацією.

⁴⁸ Це додатково підтверджує думку, що жертвам слід надавати тимчасовий дозвіл на проживання, див. розділ 4.2.3 і 5.11.

⁴⁹ Flatten, Gast, Hofmann, Liebermann, Reddemann, Siol, Wüller (2004): Posttraumatische Belastungsstörung- Leitlinie und Quellentext/ Rudolf, Eich (Hrsg.). 2.Auflage Stuttgart: Schattauer Verlag; page 4).

⁵⁰ Brewin et al. (2000) Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma exposed adults. J Consult Clin Psychol. 68 (5); 748–66.

⁵¹ Ozer et al. (2003) Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: a meta-analysis. Psychol.Bull. 129 (1); 52–73.

Критерії діагностики ПТСС⁵² :

- (а) Особа пережила травматичну подію, яка містила обидві складові: особа пережила, була свідком чи зіткнулася із ситуацією, у якій заповдіювали або погрожували заповдіяти смерть чи вдатися до серйозних тілесних ушкоджень, або погрожували фізичною розправою їй або оточуючим. Реакцією особи на це був страх, безпорадність чи почуття жаху. Стосовно дітей це може виражатися, на відміну від вказаного, у неорганізованій чи збудженій поведінці.
- (b) Травматична подія знову й знову переживається в один (чи більше) способів:
- Періодично повторювані та нав'язливі депресивні спогади про подію, включаючи образи, думки та почуття. У випадку малих дітей це може виявлятися у повторюваній грі, в якій можуть виражатися теми чи окремі аспекти, пов'язані з травмою;
 - Періодично повторювані марення, в яких переживається подія. У дітей це може виявлятися в жахливих сновидіннях без зрозумілого змісту;
 - Поводження чи відчуття, ніби травматична подія повторювалася (включаючи почуття повторного переживання події, ілюзії, галюцинації, а також дисоціативні спогади, включаючи ті, які настають під час пробудження чи у стані сп'яніння). У малих дітей може мати місце переживання події, що пов'язана з травмою.
 - сильне психологічне страждання під впливом внутрішніх чи зовнішніх подразників, які символізують чи нагадують аспекти травматичної події;
 - Психологічна реакція на внутрішні чи зовнішні подразники, які символізують чи нагадують аспекти травматичної події;
- (c) Постійне уникання подразників, які асоціюються із травмою, та приглумшення загальної чутливості (відсутні до травми), що визначається трьома (чи більше) характеристиками:
- спробою уникнути думок, почуттів чи розмов, пов'язаних із травмою; спробою уникнути діяльності, місць чи людей, які викликають спогади про травму; нездатністю згадати важливі аспекти травматичної події; підкреслено заниженим інтересом чи участю у важливих заходах; почуттям відірваності чи відчуженості від інших; обмеженим колом уподобань (наприклад, неспроможність до любовних почуттів);
 - почуттям обмеженого майбутнього (наприклад, особа не сподівається на кар'єру, шлюб, народження дітей чи нормальний плин життя);
- (d) Постійні симптоми підвищеного збудження (відсутні до травми), що визначається двома (чи більше) характеристиками:
- важким засинанням чи сном;
 - дратівливістю чи нападами злості;
 - труднощами з концентрацією;
 - безсонням;
 - посиленою реакцією на переляк;
- (e) Тривалість розладу психіки (симптоми за критеріями (b), (c) та (d)) не менше одного місяця;
- (f) Розлад психіки спричиняє серйозні з медичної точки зору нездужання або запобігає нормальному функціонуванню в соціальній, трудовій чи інших важливих сферах людської діяльності.

Види:

- **Гострий:** якщо тривалість симптомів не перевищує 3 місяців;
- **Хронічний:** якщо тривалість симптомів протягом 3 місяців чи більше;
- **З відтермінованим початком:** якщо симптоми проявляються не менш, ніж через 6 місяців після події.

⁵² Frances, First, Pincus (1995): DSM- IV Guidebook. Fourth Edition Washington: American Psychiatric Press, 260–261.

⁵³ Bessel A. van der Kolk, "The assessment and treatment of complex PTSD", Rachel Yehuda, Traumatic Stress (American Psychiatric Press, 2001).

Складний ПТСС (психічні розлади від сильного стресу, які по-іншому не визначаються (DESNOS))

Визначення:

Так званий «складний ПТСС» – це синдром, пов'язаний із випадками тривалого і жорстокого поведіння, що також називається «**психічні розлади від сильного стресу, які по-іншому не визначаються**» (DESNOS), згідно із визначенням Американської психіатричної асоціації.

Діагноз ПТСС характеризується симптомами, які зазвичай є наслідком перенесення короткотривалої травми. Часто цей діагноз не відображає значної психологічної шкоди, яка є результатом тривалої і сильної повторюваної травми. Ці ефекти описані в діагнозі складного ПТСС (або DESNOS, див. вище).

Діагноз «психічні розлади від сильного стресу, які по-іншому не визначаються» охоплює шість різних проблем⁵³:

- зміни у регулюванні емоційних імпульсів;
- зміни в уважності та свідомості;
- зміни у самосприйнятті;
- зміни у ставленні до інших;
- соматизацію;
- зміни у системах значень.

2.5 Дисоціація

У **травматичній ситуації** елементарні почуття жертви не здатні проаналізувати ситуацію як єдине ціле і як реальність життя. Досвід не перетворюється на структурований спогад. Тому жертва травматичної події не може свідомо відтворити, що трапилося.

Так званий ефект «дисоціації» означає фрагментацію:

- поведінки;
 - емоцій;
 - відчуттів;
 - знань.
- BASK-модель дисоціації**⁵⁴

Під час допиту це є однією з причин, чому жертва іноді може відтворити лише один або, можливо, два компоненти багатокomпонентних спогадів (наприклад, розповідає про травматичну подію без емоцій). У цей момент жертва може не відтворити емоційну складову (емоції), пов'язану з травмою, однак може пригадати її факти та подробиці (знання).

Однією із форм дисоціації є «деперсоналізація» – жертва почувається, неначе вона була іншою особою або неначе вона покинула своє тіло і спостерігала за тим, що відбувалося на відстані.⁵⁵ Ось чому жертви жорстокого насильства можуть бути вражаюче байдужими чи апатичними.

Ще однією формою є «дереалізація», яка означає таку зміну у сприйнятті чи переживанні зовнішнього світу, що він здається дивним або нереальним.⁵⁶

⁵⁴ Braun, "Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder", *Psychiatric clinics of North America*, vol. 12, No. 2, pp. 307-324.

⁵⁵ Bessel A. van der Kolk, Onno van der Hart and Charles R. Marmar, "Dissoziation und Informations-verarbeitung beim posttraumatischen Belastungssyndrom", Bessel A. van der Kolk and others, *Traumatic Stress: Grundlagen und Behandlungsansätze* (Paderborn, 2000), pp. 250-252.⁵⁶ Braun, "Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder", *Psychiatric clinics of North America*, vol. 12, No. 2, pp. 307-324.

⁵⁶ American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th ed., (Washington D.C., 1994).

⁵⁷ Flatten, Gast, Hofmann, Liebermann, Reddemann, Siol, op. cit., p.6.

2.6 Потреба у стабілізації психічного стану потерпілих у контексті ПТСС

Відповідно до рекомендацій, які ґрунтуються на конкретних фактах, стабілізація психічного стану особи має найвищий, перший пріоритет⁵⁷ і повинна включати:

- створення фізично і емоційно безпечного середовища для жертви;
- організацію системи психо-соціальної підтримки;
- контактування з терапевтом, який спеціалізується на лікуванні ПТСС;
- надання жертві інформації для усвідомлення природи травми і післятравматичних наслідків, а також способів боротьби з ними.

Стабілізація психічного стану особи:

Відчуття **фізичної безпеки** залежить від усвідомлення того, що травма не повториться. Це означає, що необхідно вжити активних заходів, щоб забезпечити травмованих пацієнтів як фізично, так і емоційно безпечним середовищем⁵⁸. У випадках торгівлі людьми це потребує наявності:

- притулків для потерпілих від злочину торгівлі людьми;
- програм захисту свідків потерпілих від злочину;
- консультаційних центрів для жертв торгівлі людьми;
- хорошої координації підтримки жертв; співпраці на різних рівнях (неурядових організацій, правоохоронних органів, прокурорів, уряду та ін.). (див. Розділ 4 і 5)

Під час фази стабілізації важливим є приведення жертви у такий стан, коли вона зможе **відновити контроль** над емоціями, що її переповнюють, та над патологічними захисними реакціями⁵⁹.

Стосовно кримінального переслідування і допиту, потреба у стабілізації психічного стану передбачає:

- правоохоронним і судовим органам необхідно враховувати можливі наслідки, пов'язані із травматичним досвідом;
- потребу у психологічній підтримці під час допиту (потенційні подразники);
- потребу у психологічній підтримці під час очної ставки із правопорушником під час судового розгляду (потенційний подразник);
- пояснення процедур, які очікуються під час судового розгляду, покращить жертвам відчуття контролю.

Ці фундаментальні принципи стабілізації і лікування також застосовуються до жертв, які страждають від складного ПТСС.

2.7 Допит травмованих жертв

2.6

(а) Допит жертви слід розпочинати лише після того, як психічний стан жертви стабілізовано.

Можлива поведінка травмованих жертв⁶⁰:

- «Ворожо налаштована жертва»: жертва могла дізнатися, що будь-які дії, які загрожують торговцям, можуть призвести до негайного насильства, тому вона може уникати будь-якого співробітництва із правоохоронними та судовими органами⁶¹;
- Дезорієнтація: після закінчення ситуації тривалої травми та виходу з-під контролю злочинців може настати період дезорієнтації;
- Відтворення і пригадування: у багатьох жертв після зазначеного настає період відтворення у пам'яті подій, що характеризується ретроспективними роздумами. У процесі пізнавального відтворення жертви переосмислюють і намагаються змиритися

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ В основу підрозділу 2.7 покладено публікацію "ICMPD, Regional Standard for Anti-Trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE", 2.2.1.

⁶¹ Radhika Coomaraswamy, statement quoted in Dearing/Фург (1999), p.105.

із досвідом, можливо знайти пояснення тому, що трапилося, або сприйняти подію як «урок життя».

Значення вищезазначеного для правоохоронної діяльності і судочинства:

Правоохоронці, як і судді та прокурори, повинні визнати вплив травми на жертв торгівлі людьми і усвідомлювати, що такі симптоми, як відсутність співпраці чи відверта ворожість, неможливість відтворити події в деталях, помилки чи подальше виправлення свідчень або фальсифікації окремих подій, радше мають місце внаслідок травми, аніж через умисне рішення не співпрацювати чи давати неправдиві свідчення.

Ранній допит жертви у багатьох випадках спричиняє неможливість жертви пригадати і дати лад спогадам, які її переповнюють. Як правило, лише після отримання допомоги спеціаліста і користування певною незалежністю протягом певного періоду часу вона зможе приймати повністю обґрунтовані рішення чи повідомити докладну історію, яку пережила.

Жертви не розуміють самі себе і свої провали в пам'яті, а тому відчувають потребу вигадувати відсутні подробиці, щоб «заповнити прогалини» у своїх спогадах. Потім, на подальших стадіях процесу, коли з поліпшенням свого стану жертва опановує свою пам'ять і пригадує більше, їй вже складно змінювати свідчення. За нормальних умов ми краще пам'ятаємо недавні події, ніж ті, які відбулися давніше – у жертв насильства все навпаки⁶². Прокурори та судді повинні знати, що будь-яка спроба примусити жертву пригадати якісь події не сприятиме розслідуванню, а радше створить небезпеку повторної травматизації.

Уникнення повторної віктимізації

Повторна віктимізація – це така віктимізація, яка має місце як наслідок реакції установ та осіб на потерпілу особу, а не як прямий результат злочинної дії⁶³. Увесь процес кримінального розслідування і судового розгляду справи може спричинити повторну віктимізацію через складнощі у врівноваженні прав жертви і прав обвинуваченого чи правопорушника, або навіть через те, що на жертву взагалі не зважають⁶⁴. Корумповані правоохоронні органи або такі, що неналежно виконують покладені на них завдання, і тому не поважають права жертв на безпеку та справедливість, своїми діями можуть спричинити найгірші форми повторної травматизації. У жертв можуть виникати проблеми із усвідомленням того факту, що мало місце правопорушення, а держава, яка мала б захищати жертв, сама жорстоко з ними поводить. Тому, боротьба із корупцією і стимулювання виконання правоохоронними органами покладених на них обов'язків є важливими елементами стратегій боротьби із торгівлею людьми.

2.8 Травмовані діти⁶⁵

Після травматичної події (подій) діти спочатку можуть демонструвати збуджену або збентежену поведінку. У них також можуть проявлятися стійкий страх, безпорадність, гнів, сум, жах або заперечування. У дітей, які зазнають повторної травми, може розвинути емоційне оніміння, щоб притупити або заблокувати біль і травму. Це називається дисоціацією. Діти із ПТСС уникають ситуацій чи місць, які нагадують їм про травму. Вони також можуть стати менш емоційними, впадати у депресію, бути відлюдкуватими і відчуженими від своїх почуттів.

Дитина із ПТСС може також зазнати повторної травми через:

- часте пригадування події; у малих дітей це може проявлятися в іграх, під час яких деякі або всі аспекти травми знов і знов повторюються;
- наявність пригнічених і жахливих снів;
- поведінку або відчуття, наче подія відбувається знову;
- розвиток повторюваних фізичних чи емоційних симптомів, коли дитині нагадують про подію.

⁶² G. Fischer, M. Becker-Fischer and C. Dьchting, op. cit., p.62.

⁶³ UN Handbook, 9.

⁶⁴ Інші установи, які контактують із жертвою, можуть також спричинити вторинну віктимізацію. Напружений графік роботи лікарень невідкладної допомоги може порушувати недоторканість особистого життя жертви сексуального нападу або принижувати почуття її гідності. Нав'язливе або невміле розслідування чи відеозйомка, фотографії і повідомлення у медіа також є обтяжливими чинниками. Навіть організації, які надають жертвам допомогу, можуть спричинити повторну віктимізацію.

⁶⁵ World Health Organisation, Regional Office for South East Asia, List of Guidelines for Health Emergency, Nr. 70, 10/99.

У дітей із ПТСС можуть також виявлятися такі симптоми:

- переживання, пов'язані з можливою смертю у ранньому віці;
- знижений інтерес до активної діяльності;
- головні болі та болі в області живота;
- несподівана та надмірна емоційність;
- проблеми зі сном;
- спалахи роздратування та гніву;
- проблеми із зосередженістю;
- поведінка, притаманна особам молодшого віку, ніж вік жертви (наприклад, смоктання великого пальця, скиглення);
- підвищена настороженість до оточення;
- повторення поведінки, яка нагадує про пережиту травму.

Симптоми ПТСС можуть тривати від кількох місяців до кількох років. Важливою є підтримка батьків, школи і ровесників. Необхідно робити наголос на створенні відчуття безпеки. Психотерапія (індивідуальна, групова, сімейна), яка дає змогу дитині спілкуватися, малювати, гратися чи писати про подію, також корисна. Техніки модифікації поведінки та когнітивна терапія можуть також допомогти зменшити страхи та переживання. Лікарські препарати також можуть бути корисними у випадку хвилювання, стривоженості й депресії.

Дитячі і підліткові психіатри можуть надати суттєву допомогу в діагностуванні і лікуванні дітей із ПТСС. Підтримка та чутливе ставлення сім'ї та професіоналів допоможуть дітям із ПТСС подолати спогади про травму і продовжити здорове та продуктивне життя.

З

Законодавча база

3.1 Цілі навчання: короткий огляд

Усі держави-члени Європейського Союзу, кандидати на вступ та асоційовані члени зобов'язанні прийняти спеціальні закони чи положення щодо протидії торгівлі людьми, котрі б відповідно до Кримінального кодексу криміналізували незаконну торгівлю людьми. Відсутність спеціального законодавства з протидії торгівлі людьми не виправдовує бездіяльності країн у цій сфері. Поки не буде прийнято спеціальне національне законодавство по боротьбі з торгівлею людьми, чинні положення конвенцій ООН та законодавства Європейського Союзу, а також положення національного законодавства, котрі стосуються рабства та роботи у наближених до рабства умовах, примусової праці та експлуатації, посягання на свободу особи, сприяння незаконному перетину кордону, порушення громадського порядку, заборони створення організованого злочинного угруповання, експлуатації проституції, а також інші норми можуть використовуватися при розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді справ, пов'язаних із незаконною торгівлею людьми.

Судді та прокурори можуть повністю покладатися на міжнародні стандарти як засоби для тлумачення національного законодавства, навіть за умови, якщо ці стандарти не наділені прямою дією та не є юридично обов'язковими. Не дивлячись на те, що рамкові рішення Європейського Союзу є більш близькі для сприйняття країнами Європейського Союзу та країнами-кандидатами на вступ до ЄС, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї містить більш комплексні положення.

Після опрацювання з матеріалів розділу учасник навчання буде:

- ознайомлений із відповідним міжнародним та європейським законодавством із протидії торгівлі людьми;
- знати, які міжнародні/європейські акти можуть бути застосовані безпосередньо на рівні з національним законодавством;
- спроможний тлумачити положення національного законодавства за допомогою міжнародних нормативних документів;
- знати, які існують національні закони по боротьбі з торгівлею людьми.
- спроможний порівняти положення національного законодавства з рамковим міжнародним/європейським законодавством та виявити прогалини, котрі існують між ними.

3.2 Конвенції ООН та інші міжнародні документи

Міжнародні документи, особливо конвенції та декларації ООН, висвітлюють різні підходи до боротьби з нелегальною торгівлею людьми, яка наразі викликає глобальне занепокоєння: незаконна торгівля людьми як питання захисту прав і свобод людини, ґендерне питання, проблема, пов'язана з міграцією, питання, що віднесене до компетенції правоохоронних органів, форма організованої злочинності, сучасна форма рабства, проблема захисту дітей, проблема, пов'язана з трудовими відносинами, здоров'ям тощо.

3.2.1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та доповнюючий її Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї.

До теперішнього часу бракувало універсального та юридично обов'язкового визначення поняття злочину «торгівля людьми», а різні національні та міжнародні суб'єкти були змушені

⁶⁶ Конвенцію було ухвалено резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 р. і вона набула чинності 29 вересня 2003 року; Протокол ухвалено одночасно з Конвенцією і він набув чинності 25 грудня 2003 року. Див. www.unodc.org/unodc/en/crime_cicp_convention.html

застосовувати різні визначення. Ситуація змінилася у результаті прийняття Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності⁶⁶. У багатьох країнах спеціальне законодавство по боротьбі з торгівлею людьми розробляється та ухвалюється на основі положень Конвенції та Протоколу до неї.

Протокол ООН про попередження і припинення торгівлі людьми головним чином є документом правоохоронної діяльності, проте він також вимагає від країн, що його ратифікували, вжити заходів із захисту та допомоги особам, які потерпіли від торгівлі людьми.

Одним із основних завдань Протоколу є посилення міжнародної співпраці. Для досягнення цього необхідно, щоб максимальна кількість країн забезпечила застосування принаймні мінімальних заходів по боротьбі з організованою злочинністю, щоб усунути безкарність за вчинення вказаного злочину.

Взаємозв'язок Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми та Конвенції.⁶⁷

У ст.1 Протоколу та ст. 37 Конвенції зазначено, що Протокол доповнює Конвенцію, і щоб приєднатися до нього, спочатку необхідно ратифікувати Конвенцію. Щоразу, коли застосовуються положення Протоколу, положення Конвенції також застосовуються. Незважаючи на те, що Протокол потребує окремої ратифікації, він, відповідно до свого змісту, не є незалежним окремим актом.

Протокол та Конвенція поєднуються з метою створення одного потужного правового інструменту, який об'єднує в собі загальні повноваження по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю, викладені в Конвенції, та спеціальні положення щодо окремих питань боротьби з торгівлею людьми, викладені у Протоколі. Порушення Протоколу є також порушеннями Конвенції, що робить можливим застосування всіх повноважень та заходів, які передбачені Конвенцією.

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності є юридично обов'язковим документом, що зобов'язує країни, які її ратифікували, вжити низку заходів по боротьбі з даним видом злочинності. Країни-учасниці зобов'язані у внутрішньому законодавстві ввести відповідальність за **чотири види злочинів: участь в організованому злочинному угрупованні, легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, корупція та перешкоджання здійсненню правосуддя.**

Конвенція також визначає, яким чином країни можуть **покращити співробітництво через видачу злочинців, взаємну правову допомогу, передачу провадження та спільні розслідування.** Більше того, вона містить положення щодо захисту потерпілих та свідків, а також захисту легальних ринків від проникнення на них організованих злочинних угруповань. Конвенцією охоплено такі питання:

- **Участь в організованому злочинному угрупованні (ст. 5 Конвенції)**

Держави-учасниці повинні передбачити кримінальну відповідальність за участь в організованому злочинному угрупованні.

“Організоване злочинне угруповання” означає: “Стійке ієрархічне об'єднання трьох або більше осіб, яке існує протягом певного часу і діє відповідно до мети вчинення одного чи більше тяжких злочинів ... для прямого чи опосередкованого отримання фінансової або іншої матеріальної вигоди”.

“Тяжкий злочин” означає: “Діяння, що містить склад злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше 4-х років або більш тяжке покарання”.

“Участь в організованому злочинному угрупованні” означає “згоду спільно з іншими особами вчинити тяжкий злочин з метою отримання матеріальної вигоди; сприяння вчиненню тяжкого злочину організованим злочинним угрупованням; активна участь у злочинній діяльності угруповання; вчинення інших дій для досягнення угрупованням злочинної мети”

⁶⁷ Legislative Guide for the Implementation of the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (United Nations, New York, 2004).

- **Легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом (Ст. 6 Конвенції):**

Держави-учасниці зобов'язані передбачити кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, які були отримані від діяльності організованих злочинних угруповань. Виявлення фінансових потоків та припинення відмивання коштів є обов'язковою умовою для ефективного розслідування справ, пов'язаних із торгівлею людьми.

- **Корупція (Ст. 8 Конвенції)**

Посадові особи⁶⁸ повинні нести кримінальну відповідальність як за активне, так і пасивне хабарництво. **Активне хабарництво** означає участь особи в якості співучасника у злочині як на боці особи, яка дає хабар, так і особи, яка отримує її. **Пасивне хабарництво** охоплює пропонування хабара посадовій особі, також і вимагання або прийняття хабара посадовою особою. Ст. 8 сигналізує про необхідність боротьби з корупцією в органах влади, яка сприяє торгівлі людьми. П. 2 ст. 8 пропонує поширити відповідальність за вчинення корупційних діянь на іноземних посадових осіб та міжнародних державних службовців, а також на інші прояви корупції.

- **Відповідальність юридичних осіб (Ст. 10 Конвенції)**

Відповідальність за злочини повинна бути встановлена як для фізичних, так і для юридичних осіб, зокрема і для корпорацій.

- **Санкції, кримінальне переслідування та судовий розгляд (п. 1, 2 та 6 ст. 11)**

Право визначення суворості міри покарання за вчинення злочинів, передбачених Конвенцією та Протоколом до неї, залишається за країнами, які їх підписали, однак при цьому повинна бути врахована ступінь тяжкості злочину. Верховенство національного права підтверджується у п. 6 ст. 11. Крім того, країни зобов'язані докладати зусиль для забезпечення врахування високої суспільної небезпеки злочину та необхідності попередження його вчинення при переслідуванні злочинців, їх засудженні та застосуванні до них практики виправних установ, а також при винесенні таких рішень.

Конвенція також зобов'язує держави забезпечити використання будь-яких передбачених у її внутрішньому законодавстві дискреційних юридичних повноважень для максимальної ефективності правоохоронної діяльності й запобігання злочинам. Держави, які мають дискреційні судові повноваження, повинні вжити заходів для сприяння максимальному застосуванню закону з метою запобігання чотирьом головним злочинам, визначеним у цій Конвенції, а також у Протоколі та інших тяжких злочинів.

- **Присутність підсудних (п. 3 ст. 11)**

Підсудні можуть володіти значними фінансовими ресурсами для внесення застави, щоб уникнути затримання, що може перешкоджати досягненню мети забезпечення правосуддя. П. 3 ст. 11 вказує на існування ризику незаконного звільнення злочинців з-під варти до судового/апеляційного розгляду справи і вимагає від країни застосування необхідних заходів у відповідності до національних законів та при дотриманні прав підсудних для недопущення їх втечі.

- **Умовне або дострокове звільнення (п. 4 ст. 11)**

Тяжкість злочину, встановлена у відповідності до Протоколу, повинна враховуватися, коли розглядається можливість дострокового чи умовного звільнення засуджених осіб.

- **Закон про строки давності (п. 5 ст. 11)**

Необхідним визнається прийняття національного закону, який би передбачив тривалі строки давності для початку судового провадження у злочинах, зазначених у Конвенції, особливо коли "підозрюваний злочинець уникнув правосуддя".

- **Конфіскація (ст. 12-14)**

Основним запобіжним заходом із попередження отримання прибутку злочинцями є забезпечення дії всередині країн жорсткого конфіскаційного режиму, який забезпечив би виявлення, заморожування, арешт та конфіскацію незаконно отриманих коштів та майна.

⁶⁸ Особа, яка надає будь-яку публічну послугу (параграф 4).

Спеціальні механізми міжнародної співпраці дозволять країнам здійснювати доручення із заморожування та конфіскації та забезпечувати найбільш раціональне використання конфіскованих доходів і майна.

- **Підсудність (ст. 15)**

Конвенція вимагає від Держав-учасниць встановити підсудність у розслідуванні, переслідуванні та покаранні всіх злочинів, передбачених Конвенцією та Протоколом. Підсудність має бути встановлена для злочинів, вчинених їх громадянами будь-де в світі.

- **Спеціальні слідчі заходи (ст. 20)**

З метою боротьби з такими злочинами, якщо це допускається основними принципами національної системи права, держави-учасниці мають забезпечити спеціальні слідчі заходи, а де необхідно, то й застосувати електронне спостереження та агентурні операції.

- **Перешкоджання здійсненню правосуддя (ст. 23)**

Ст. 23 Конвенції захищає кримінальне судочинство від незаконного втручання. П. (а) – включаючи стадію досудового розгляду справи⁶⁹ у злочинах, вказаних у ст. 5, 6 та 8 – охороняє докази в судочинстві. Вона робить незаконним: “Використання фізичного впливу, погроз або залякування чи обіцянку, пропонування чи дачу хабара з метою схилення до дачі неправдивих свідчень або втручання у процес свідчення або подання доказів”. П. (b) вимагає встановлення кримінальної відповідальності за: “використання сили, погроз чи залякування з метою втручання у виконання службових обов’язків суддею або працівником правоохоронного органу”.

- **Захист свідків та потерпілого (ст. 24 та 25)**

Жертви та свідки мають бути захищені від можливої помсти чи залякування. Ст. 24 Конвенції охоплює питання захисту свідків, які дають свідчення, а також передбачає, за наявності відповідних підстав, захист родичів свідків.

Ст. 25 додатково врегульовує питання надання допомоги та захисту жертвам. Враховуючи те, що деякі жертви можуть бути також свідками, країни зобов’язані забезпечити ефективний захист свідків у межах існуючих механізмів. Зазначене може включати:

- фізичний захист;
- зміну місця проживання в межах країни чи переселення за кордон;
- спеціальні заходи по забезпеченню надання свідчень.

Держави також повинні вжити відповідних заходів для забезпечення можливості надання компенсації та відшкодування збитків потерпілим від злочинів, передбачених Конвенцією та Протоколом. Крім того, країни повинні забезпечити потерпілим можливість висловлювати погляди та занепокоєння на будь-якій стадії судового розгляду кримінальної справи, за умови, що це відповідає національному законодавству. Крім того, країни зобов’язані розглянути питання підписання домовленостей про переселення. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї містить детальніші заходи гарантування безпеки (див. 3.2.1.4).

- **Покращення співробітництва (ст. 26)**

У той же час країни повинні заохочувати осіб, які беруть або брали участь в організованому злочинному угрупованні, до співпраці та допомоги правоохоронним органам. У цьому зв’язку країни-учасниці розглядають можливість застосування м’якших покарань для зазначених осіб або гарантування їм звільнення від переслідування. Цей варіант може бути прийнятним або неприйнятним для держави, залежно від їх базових принципів законодавства. (Варто відзначити, однак, що у тих юрисдикціях, де судові переслідування є обов’язковим для всіх злочинів, такі заходи можуть потребувати додаткового законодавчого врегулювання.)

⁶⁹ ООН, Звіт спеціального комітету з розробки Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності на засіданнях з першої по одинадцяті сесії, додаток: Коментарі для офіційних записів (підготовча робота), які стосуються обговорень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності і Протоколів до неї (також «Звіт Спеціальної комісії») – A/55/383/Add.1].

- **Ст. 2 та 3 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї: цілі та визначення.**

Відповідно до ст. 2, основною метою Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми є:

- попередження та боротьба з торгівлею людьми;
- захист та допомога жертвам з повним дотриманням їх особистих прав;
- заохочення міжнародного співробітництва.

Питання, пов'язані з жертвами та свідками, розглядаються і в материнській Конвенції, однак захист і допомога жертвам визначаються основною метою Протоколу. Це є визнанням гострої необхідності та важливості допомоги потерпілим від торгівлі людьми як самоцілі Протоколу, і як способу підтримати розслідування та переслідування злочинів торгівлі людьми.

Торгівля людьми відповідно до ст. 3 Протоколу ООН про попередження та припинення торгівлі людьми означає:

- **вербування, перевезення, передачу, приховування чи отримання людей**
- **шляхом погроз чи застосування сили** або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливістю стану, або шляхом підкупу, у вигляді плати чи вигоди для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу,
- **з метою експлуатації.**

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції⁷⁰ інших осіб чи інші форми **сексуальної експлуатації**, примусову працю⁷¹ або послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи видалення органів (підпункт а).

- **Згода жертви торгівлі людьми** на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в п. (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано один із засобів впливу, перерахований у п. (а) цієї статті (підпункт б).
- **Вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини** з метою експлуатації вважається "торгівлею людьми" навіть у тому випадку, якщо вони не поєднані із застосуванням будь-якого засобу впливу, перерахованого в п. (а) цієї статті; «дитина» означає будь-яку особу, молодшу вісімнадцяти років [підпункти (б) та (с)].

Протокол є документом, який становить основу для переслідування всіх форм торгівлі людьми.

Роз'яснюючи положення Протоколу, зазначають, що зловживання уразливим становищем стосується будь-якої ситуації, в якій особа не має іншої альтернативи, окрім як піддатися жорсткому поводженню. Це пояснення підтверджує те, що торгівля людьми може відбуватися без будь-якої дійсної погрози чи застосування сили.

Відповідно до визначення, наведеного у Протоколі ООН про попередження та припинення торгівлі людьми, від наявності чи відсутності згоди потерпілого не залежить переслідування за вчинення злочину торгівлі людьми. Проте, роз'яснюючи положення до Протоколу, зазначають, що не повинно бути обмежень щодо права обвинуваченої особи на захист та презумпцію невинуватості.

⁷⁰ Питання проституції та інші питання, які виходять за межі торгівлі людьми, безпосередньо належать до законодавства і практики кожної Держави-учасниці (див. коментарі (A/55/383/Add.1, параграф 64)).

⁷¹ Протокол не визначає термін «примусова праця». Однак є низка міжнародних документів, пов'язаних з ним, напр.: Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. (Конвенція №29) і Конвенція №105 МОП про скасування примусової праці (Конвенція №105). Протоколом також не визначено термін «рабство», але численні міжнародні документи, а також національні законодавства багатьох країн визначають або враховують рабство або подібну практику (див., напр., статтю 4 Загальної декларації прав людини 1948 р.; Конвенція про рабство 1926 р. з поправками, внесеними Протоколом 1953 р. (United Nations, Treaty Series, vol. 212, No. 2861); Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства 1956 р. (United Nations, Treaty Series, vol. 266, No.3822); Конвенція МОП про заборону і негайні дії з ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р.(Конвенція №182); пар.1 статі 11 Міжнародна конвенція про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх родин (рішення Генеральної Асамблеї 45/158, додаток); і стаття 4 (Заборона рабства і примусової праці) Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.

Це визначення досить влучно відображає суть торгівлі людьми:

- воно не обмежує трактування злочину торгівлі людьми лише сексуальною експлуатацією, а поширюється також на випадки примусової праці, підневільного стану, рабства та звичаїв, подібних до рабства, кожний з яких визначається міжнародним правом;
- воно не стосується лише жінок та дівчат, визначаючи, що жертвами можуть бути жінки, чоловіки, дівчата та хлопці;
- воно не вимагає, щоб потерпілі перетинали державний кордон, оскільки особи також можуть бути потерпілими від злочину торгівлі людьми і в межах кордонів своєї країни;
- окрім випадку, коли особа не досягла вісімнадцятирічного віку, відповідно до Протоколу вимагається обмеження здатності особи діяти самостійно та свідомо, напр., під впливом сили, обману або зловживання владою. Це положення засвідчує повагу до здатності дорослої людини приймати самостійно рішення щодо свого способу життя і особливо праці та міграційних вподобань. У зв'язку з тим, що використання обману є достатньою підставою для визнання злочину торгівлею людьми, застосування сили та примусу не є його обов'язковими елементами;
- у відповідності до цього визначення, за умови застосування хоча б одного з незаконних засобів (наприклад, примусу, шахрайства або обману), згода жертви на заплановану експлуатацію не береться до уваги.

Криміналізація торгівлі людьми, ст. 5 Протоколу ООН про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї

Протокол ООН про попередження та припинення торгівлі людьми зобов'язує Країни запровадити кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, передбачену ст. 5, що є обов'язковим приписом для виконання Державами-учасницями, які підписали Протокол:

- кожна Держава-учасниця вживає такі законодавчі й інші заходи, які є необхідними для визнання злочинами дії, перераховані у ст. 3 Протоколу, якщо вони були вчинені умисно;
- кожна Держава-учасниця вживає також такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для визнання злочинами:
 - замах на вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ч. 1 цієї статті, за умови, що це не суперечить основам правової системи,
 - співучасть у вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ч. 1 цієї статті;
- організацію інших осіб чи керівництво ними з метою вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ч. 1 цієї статті.

У зв'язку з тим, що різні правові системи по-різному визначають замах на злочин, роз'яснюючи положення Протоколу, уточнюють, що під "замахом на вчинення злочину" у деяких країнах мають на увазі дії, котрі вчиняються при підготовці до злочину, і так само дії, здійснені при невдалому замаху на вчинення злочину, якщо ці дії караються відповідно до закону.

Співучасть стосується лише злочинців – і в жодному разі потерпілих від злочину. **Протокол ООН про попередження та припинення торгівлі людьми має за мету покарання торгівців людьми, а не їх жертв.**

Важливо відзначити, що відповідно до п. 2 ст. 34 Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності, **ні транснаціональний характер здійснюваних злочинів, ані участь у них організованих злочинних угруповань не повинні входити до елементів складу злочину відповідно до національного законодавства.** Інакше кажучи, у національному законодавстві, злочини, впроваджені відповідно до Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, повинні вважатися такими у всіх випадках, незалежно від того, де (на території країни або поза її межами) та як (самостійно або у співучасті з організованим злочинним угрупованням) скоєно злочин, а також незалежно від того, чи можливо це довести.

Захист та допомога жертвам, ст. 6-8 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї

Слід пам'ятати, що Протокол ООН про попередження та припинення торгівлі людьми застосовується для захисту жертв, незалежно від наявності або відсутності елемента

транснаціональності чи обов'язкової участі організованої злочинності. Відповідно до Протоколу, жертви торгівлі людьми вважаються особливо уразливими, через що потребують спеціального захисту.

Тому Протокол ООН вимагає від кожної Держави-учасниці:

- захищати в обсязі, можливого відповідно до внутрішнього законодавства, особисте життя та недоторканність жертв, включаючи забезпечення конфіденційного характеру⁷² провадження справ про злочини торгівлі людьми (п. 1 ст. 6)⁷³;
- гарантувати, щоб потерпілі отримували інформацію про важливі судові процесуальні дії у відповідних справах та мали можливість висловлювати думки, які не повинні залишатися без розгляду⁷⁴ (п. 2 ст. 6)⁷⁵;
- розглянути можливість запровадження, у взаємодії з інститутами громадянського суспільства, фізичної, психологічної та соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми. Зазначене включає надання (п. 3 ст. 6):
 - **належного житла,**
 - **консультативної допомоги та інформації,** особливо що стосується їх **юридичних прав зрозумілою** для потерпілих **мовою,**
 - **медичної, психологічної та матеріальної** допомоги,
 - **можливостей для працевлаштування, навчання та професійної підготовки;**
- враховувати вік, стать та особливі потреби дітей, включаючи надання належного місця проживання, освіти та піклування (п. 4 ст. 6);
- намагатися забезпечити фізичну безпеку жертв торгівлі людьми у період знаходження таких жертв на їх території (п. 5 ст. 6);
- забезпечити існування положень, які б передбачали можливість для жертв торгівлі людьми звертатися за відшкодуванням зазнаних збитків (п. 6 ст. 6);
- сприяти поверненню та приймати жертви торгівлі людьми, які є їх громадянами або постійно проживають на їх території, при належному врахуванні питань їх безпеки (п. 1 ст. 8);
- перевіряти без необґрунтованих затримок, чи є особа, яка стала жертвою торгівлі людьми, громадянином або постійно проживає на їх території та видавати супровідні документи, котрі можуть бути потрібні для повернення в країну (п. 3, 4 ст. 8).

Попередження торгівлі людьми, ст. 9 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї

Ст. 9 Протоколу передбачає, що

- Держави-учасниці на комплексній основі розробляють та приймають політику, програми та інші заходи для:
 - попередження торгівлі людьми та боротьби з нею;
 - захисту жертв торгівлі людьми, особливо жінок і дітей, від повторної віктимізації;
- Держави-учасниці намагаються вживати заходів, таких як проведення досліджень, інформаційних кампаній у засобах масової інформації, а також втілення у життя соціально-економічних ініціатив для попередження торгівлі людьми та боротьби з нею;
- Політика у даній сфері, програми та інші заходи, котрі розробляються та приймаються у відповідності до цієї статті, у відповідних випадках повинні передбачати співробітництво з неурядовими й іншими відповідними організаціями та елементами громадянського суспільства;
- Держави-учасниці шляхом двостороннього та багатостороннього співробітництва вживають або удосконалюють заходи, спрямовані на пом'якшення впливу факторів, таких,

⁷² Відмова у наданні підзахисному інформації повинна узгоджуватися з відповідними конституційними та іншими правами.

⁷³ Протокол визнає важливість захисту особистої недоторканості осіб, постраждалих від торгівлі людьми, оскільки вони наражаються на небезпеку помсти з боку злочинців.

⁷⁴ У спосіб, який **не порушує** права підзахисного.

⁷⁵ Одним з документів, якими деякі держави користуються, щоб надати можливість жертві висловити свої погляди, є **заява жертви про наслідки злочину.**

як бідність, низький рівень розвитку та брак рівних можливостей, які є причиною уразливості людей, особливо жінок та дітей, що призводять до злочину торгівлі людьми;

- Держави-учасниці шляхом двостороннього та багатостороннього співробітництва розробляють чи посилюють законодавчі та інші заходи, наприклад, освітні, соціальні та культурні, щоб протидіяти попиту, який породжує експлуатацію людей, а особливо жінок і дітей, та призводить до торгівлі людьми.

Превентивні заходи соціального характеру повинні містити шляхи вирішення несприятливих соціально-економічних факторів, які, як вважається, впливають на бажання мігрувати, а відповідно впливають на уразливість жертв перед торговцями людьми. Такі кампанії можуть мати за мету привернення уваги громадськості до проблеми або попередження певних груп чи навіть окремих індивідів, які характеризуються підвищеним ризиком віктимізації.

Протокол визнає, що боротьбу з торгівлею людьми слід вести **як з боку попиту, так і з боку пропозиції**, вимагаючи при цьому вжиття заходів, націлених на зниження попиту на послуги, який заохочує експлуатуючу складову торгівлі людьми, а відповідно й її основне джерело незаконних прибутків. Протокол також враховує те, що колишні жертви торгівлі людьми у більшості випадків з часом навіть більш уразливі, особливо якщо вони були репатрійовані до місць, де торгівля людьми залишається звичним явищем. У зв'язку з цим, на доповнення до основних вимог, котрі стосуються захисту жертв торгівлі людьми від можливого залякування чи помсти, п. 1 ст. 9 Протоколу вимагає заходів із попередження ситуації, в якій особа повторно стає жертвою торговців та зазнає інших форм віктимізації.

Нарешті, Протокол намагається попередити торгівлю людьми шляхом вжиття заходів, котрі б ускладнили використання торговцями людьми традиційних транспортних засобів і способів в'їзду в країни, вимагаючи від країн-учасниць забезпечити ефективний прикордонний контроль та вжити заходів з попередження незаконного використання паспортів, а також інших проїзних документів і посвідчень.

Більшість із наведених у ст. 9 Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми заходів включають ініціативи, які не є нормативними за своїм характером, а тому і не потребують закріплення в законодавстві більшості країн, окрім забезпечення зосередження основних повноважень та ресурсів у руках відповідних посадових осіб. Разом з тим, зменшення попиту можна досягнути частково шляхом використання законодавчих чи інших заходів, націлених на тих, хто свідомо користується чи отримує вигоду від використання послуг, які надаються жертвами експлуатації. Усі зазначені зобов'язання носять обов'язковий характер та вимагають від держав-учасниць прийняття чи посилення заходів, що означає необхідність зробити певні дії по кожному пункту. Протокол не перелічує конкретні заходи, залишаючи за державами-учасницями певну свободу вживання саме тих заходів, які вони вважають найбільш ефективними.

Протокол ООН з метою попередження випадків торгівлі людьми також розглядає питання, пов'язані із заходами прикордонного контролю та надійністю документів і контролю за ними.

Заходи по співпраці

Різними статтями Протоколу ООН про попередження та припинення торгівлі людьми визначено окремі зобов'язання по співпраці між державами-учасницями, а також з іншими суверенними утвореннями, котрі не є учасницями Протоколу. Важливим є те, щоб під час розробки та застосування впровадженого законодавства, положення Протоколу тлумачились і застосовувалися разом із відповідними статтями Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності. Зокрема, зобов'язання допомагати у перевірці проїзних документів чи особистих посвідчень міститься у ст. 13 Протоколу, проте у ньому відсутні статті, які стосуються екстрадиції чи взаємної правової допомоги у даних питаннях, бо вони вже знайшли своє відображення у статтях 16 та 18 Конвенції (для більш детального ознайомлення див. Розділ 6).

3.2.2. Інші Конвенції ООН

- Загальна декларація прав людини 1948 року визнає рівність, свободу, особисту недоторканність і також незалежність усіх людей від рабства та поневолення:
 - Ст. 3: кожна особа має право на життя, свободу та особисту недоторканність.
 - Ст. 4: ніхто не може утримуватися у рабстві чи підневільному стані, рабство та работоргівля заборонені в усіх формах.

- Ст. 5: ніхто не може бути підданий тортурам та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року та містить стандарти в галузі прав людини, які визнані всіма Державами-учасницями. І хоча Декларація не є загальнообов'язковою, вона визначає міжнародні стандарти у галузі прав людини.

- **Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права (1966) забороняє рабство та звичаї, подібні до рабства:**

- **Ст. 8**

1. Ніхто не може утримуватися у рабстві, рабство та работоргівля заборонені у всіх їх формах.
2. Ніхто не може утримуватися у підневільному стані.
3. (a) Ніхто не повинен бути примушений до примусової чи обов'язкової праці;
 - (b) у тих країнах, в яких у вигляді покарання за злочин може бути призначено позбавлення волі, поєднане із каторжною працею, п. 3 (a) не вважається перепоною для виконання каторжної праці за вироком компетентного суду, котрий призначив таке покарання;
 - (c) терміном “примусова та обов'язкова праця” у цьому пункті не охоплюється:
 - (i) будь-яка робота та служба, що не згадується у підпункті (b), котру, як правило, повинна виконувати особа, яка відбуває ув'язнення на основі законного рішення суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;
 - (ii) будь-яка служба військового характеру, у тих країнах, де визнається відмова від військової служби з політичних чи релігійно-етнічних мотивів, будь-яка служба, що передбачається законом для осіб, які відмовляються від військової служби за такими мотивами;
 - (iii) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного стану чи стихійного лиха, котра загрожує життю чи добробуту населення;
 - (iv) будь-яка робота чи служба, яка входить до звичайних громадянських обов'язків.

- **Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949)** стосується работоргівлі і так званого “білого трафіку”, а також питань торгівлі жінками і дітьми та визначає обов'язок карати торговців людьми, навіть якщо потерпіла особа дала згоду на продаж:

- **Ст. 1:**

Учасники цієї Конвенції зобов'язуються покарати будь-яку особу, яка для задоволення статевого потягу іншої особи:

- (1) зводить, схиляє чи розбещує з метою проституції іншу особу, навіть за наявності згоди цієї особи;
- (2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть за наявності згоди цієї особи.

- **Ст. 2:**

Учасники цієї Конвенції зобов'язуються в подальшому покарати будь-яку особу, яка:

- (1) утримує місце розпусти чи керує ним, свідомо фінансує або бере участь у фінансуванні місця розпусти;
- (2) здає або орендує будинок або інше місце, чи їх частину, знаючи, що їх буде використано з метою проституції інших осіб.

Проте Конвенція має обмежене застосування, оскільки вона не містить визначення торгівлі людьми, а в основному зосереджується на проституції, а також тому, що вона є неефективною у питаннях захисту прав жертв торгівлі людьми. У резолюції 1996 року Європейський Парламент запропонував країнам-членам ЄС зробити внесок в ухвалення нової Конвенції ООН, в якій би примус та обман стали визначальними рисами торгівлі людьми.

- **Конвенція про рабство (1926) та Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства (1956), що доповнює її,** криміналізують дії, пов'язані з “поневоленням іншої особи” та зобов'язує всі країни об'єднатися у боротьбі з рабством:

Конвенція про рабство

- Ст. 1:

У цій Конвенції зазначені нижче поняття мають таке значення:

(1) Рабство – це стан або умови, в котрих перебуває особа, по відношенню до якої повністю або частково здійснюється право власності.

(2) Работоргівля включає будь-який акт захоплення, придбання або передачі особи з метою її перетворення на раба; будь-який акт придбання раба з метою його продажу або обміну; будь-який акт передачі раба шляхом продажу або обміну раба, придбаного з метою продажу або обміну, і взагалі будь-який акт торгівлі або перевезення рабів.

- Ст. 2:

Високі Договірні Сторони зобов'язуються, кожна в межах територій, які перебувають під її суверенітетом, юрисдикцією, протекцією, сюзеренітетом або опікою, вжити всіх досі невжитих необхідних заходів:

(а) з метою попередження та припинення работоргівлі;

(б) з метою поступового і якнайшвидшого повного скасування работоргівлі в усіх її формах. Конвенція про рабство гарантує захист жертвам та зобов'язує країни скасувати всі форми рабства, однак механізми її втілення залишаються недосконалими.

Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та звичаїв, подібних до рабства.

- Ст. 1:

Кожна з держав-учасниць цієї Конвенції повинна вжити всіх можливих і необхідних законодавчих та інших заходів для поступового і якнайшвидшого скасування або ліквідації наведених нижче інститутів і звичаїв, де вони ще існують, незалежно від того, чи охоплені вони визначенням рабства, яке міститься у статті 1 **Конвенції про рабство, підписаної в Женеві 25 вересня 1926 р.:**

(а) боргова кабала – це стан чи становище, який виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці чи праці залежної від нього особи, якщо обумовлена вартість виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена та її характер не визначено;

(б) кріпацтво – це таке користування землею, за якого користувач зобов'язаний за законом, звичаєм чи угодою жити і працювати на землі, яка належить іншій особі, і виконувати певну роботу для такої особи за винагороду чи без неї і не має права змінити свій статус;

(с) будь-який інститут чи звичай, за допомогою якого:

(i) жінку обіцяють видати чи видають заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, родина чи будь-яка інша особа або група осіб за винагороду грошима чи натурою; або

(ii) чоловік жінки, його родина, чи його клан має право передати її іншій особі за отриману винагороду чи іншим способом; або

(iii) жінка після смерті свого чоловіка підлягає успадкуванню іншою особою;

(д) будь-який інститут чи звичай, за допомогою якого дитина чи підліток до 18 років передаються одним чи обома її батьками або опікуном іншій особі за винагороду чи без неї з метою експлуатації дитини чи підлітка або їх праці.

- Ст. 2:

З метою покладення краю інститутам та звичаям, зазначеним у ст. 1 (с) цієї Конвенції, Держави-учасниці вживають заходів для встановлення, коли необхідно, належного мінімального шлюбного віку, заохочують використання інститутів, за допомогою яких могла бути вільно висловлена згода обох сторін одружитися у присутності представника компетентної громадської чи релігійної влади, а також сприяють реєстрації шлюбів.

- **У ст. 6 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок сказано:** «Держави-учасниці вживають відповідні законодавчі та інші заходи для припинення всіх видів торгівлі жінками та експлуатації жіночої проституції».

- **Конвенція ООН про права дитини (1989) та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (2000) визначають:**

Конвенція ООН про права дитини

- **Стаття 32**

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може становити небезпеку для її здоров'я або бути перешкодою в здобутті нею освіти, або завдавати шкоди її здоров'ю, а також фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.
2. Для забезпечення виконання цієї статті Держави-учасниці вживають відповідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи. Зокрема, для досягнення зазначеної мети, у відповідності до положень міжнародних документів, держави-учасниці:
 - a) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
 - b) визначають необхідні вимоги до тривалості робочого дня та умов праці;
 - c) передбачають відповідні види покарання або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

- **Стаття 34**

Держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального насильства. З цією метою держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому й багатосторонньому рівнях усі необхідні заходи для запобігання:

- a) схиланню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- b) використанню з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- c) використанню з метою експлуатації дітей у порнографії та порнографічних матеріалах.

- **Міжнародна Конвенція ООН про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їх родин**, котра набрала чинності **1 липня 2003 року**, встановлює рівні права працівників-мігрантів з місцевими працівниками. Не маючи статусу, працюючий-мігрант є природнім об'єктом для експлуатації і вимушений погоджуватися на будь-яку роботу та будь-які умови праці та проживання. Правила, спрямовані на обмеження імміграції, часто змушують потенційних мігрантів звертатися до нелегальних каналів міграції. Конвенція має на меті покласти край незаконному і таємному вербуванню й переміщенню працівників-мігрантів, а також ситуації, в яких працевлаштування працівників-мігрантів відбувається за неофіційних чи недокументованих умов.

3.2.3 Міжнародна організація праці, МОП⁷⁶

- **Конвенція МОП №29 про примусову або обов'язкову працю (1930)**

Більш ніж 160 країн-учасниць ратифікували Конвенцію МОП №29, датовану 1930 роком, яка стосується примусової або обов'язкової праці. Вона містить базове визначення поняття примусової праці, яке й досі можна застосувати до таких міжнародних документів, як протокол ООН про попередження і припинення торгівлі людьми.

У відповідності до **Конвенції МОП №29** термін **“примусова чи обов'язкова праця”** означає (ст. 2):

“будь-яку роботу чи службу, котра вимагається від особи під загрозою покарання та на яку вказана особа добровільно не давала згоди”.

Далі це положення робить виняток для окремих видів примусової чи обов'язкової праці, а саме: обов'язкової військової служби, роботи чи служби, яка входить до звичайних

⁷⁶ Інформація у цьому підрозділі головним чином спирається на публікації Бюро/Міжнародної організації праці “Human Trafficking and Forced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement”, 2005; “Trafficking for Forced Labour: How to Monitor the Recruitment of Migrant Workers”, 2004; and Forced Labour, Child Labour, and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective, Technical paper for the EU/IOM STOP European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings, 18-20 September 2002, Brussels.

громадянських обов'язків, окремих видів роботи ув'язнених, роботи чи служби, котра виконується під час надзвичайних ситуацій, а також незначні громадські роботи.

Конвенція зобов'язує скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці у найкоротший термін (ст. 1). Це також стосується примусової праці, яка призначається органами державної влади, а також окремими особами. Країни, які ратифікували Конвенцію, беруть на себе зобов'язання як утримуватись, так і діяти. Конвенція МОП №29 передбачає запровадження та належне застосування покарань за незаконне призначення примусової праці.

Ст. 25 Конвенції №29 визначає, що:

“незаконне призначення примусової чи обов'язкової праці повинно каратися як злочин, і кожна країна, яка ратифікує дану Конвенцію, повинна забезпечити, щоб покарання, котрі призначаються відповідно до закону, були дійсно адекватними та суворо виконувалися”.

Механізм виконання розробляється кожною країною самостійно. Примушування до виконання примусової чи обов'язкової праці може бути злочином як відповідно до кримінального, так і до трудового права. Разом із тим, “адекватні” покарання за це порушення основних прав людини, швидше за все, будуть міститися у Кримінальному кодексі. Кримінальні санкції можуть призначатися у вигляді штрафу або ув'язнення. Розміри штрафу мають бути достатньо високими для того, щоб бути ефективним стримуючим засобом.

Як доповнення, Конвенція ООН про примусову чи обов'язкову працю №29 містить пояснення таких понять, як “**приховування та отримання**”, що використовуються у Протоколі ООН про попередження і припинення торгівлі людьми. “Приховування” є найскладнішим із наведених понять, і стосується більшою мірою забезпечення місцем проживання, ніж застосування примусу. “Отримання” означає отримання осіб для роботи або з метою роботи, яка включає примусову працю. Зосереджуючи увагу на примусовому аспекті праці у визначенні, наведеному у Протоколі, країни можуть полегшити для себе його виконання, оскільки можуть прив'язатись до чинного національного законодавства та до виконання Конвенції №29. Наміри злочинців експлуатувати людей є обов'язковою ознакою торгівлі людьми. Експлуатація, за визначенням, обов'язково включає примусову працю. У такий спосіб акцент на припиненні використання примусової праці відповідає низці державних зобов'язань, як тих, котрі були чинні у більшості держав протягом багатьох років, так і нових зобов'язань, які запроваджені Протоколом ООН про попередження та припинення торгівлі людьми.

- **Конвенція МОП №105 про скасування примусової праці (1957)**

У період поширеного використання примусової праці у політичних цілях, МОП прийняла додатковий документ зі вказаної проблеми: Конвенцію про скасування примусової праці (№105 від 1957 року), яка закликає до припинення примусової праці як засобу політичного примусу, трудової дисципліни, або расової, соціальної, національної або релігійної дискримінації; як методу мобілізації й використання праці з метою економічного розвитку; як покарання за участь у страйках.

- **Конвенція МОП №138 про мінімальний вік для прийому на роботу (1973)**

Конвенція №138 визначає як основне зобов'язання усунути експлуатацію дітей та встановлює умови входження молодих людей у світ праці. Діти, які стали жертвами торгівлі людьми, є особливо уразливими в цьому відношенні з огляду на їх вік. Перебування у країні, мовою якої вони не володіють та де не мають родини, до якої можна було б звернутися, ставить їх в особливо скрутне становище. Той факт, що співучасниками у торгівлі людьми можуть бути члени їх сімей, покладає особливо велику відповідальність на всіх Держав-учасниць щодо їх захисту.

- **Конвенція МОП №182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999)**

Конвенція МОП про ліквідацію найгірших форм дитячої праці (№182), ухвалена в 1999 році, визнає продаж та торгівлю дітьми найгіршими формами дитячої праці, котрі потребують негайного вирішення. В конвенції МОП №182 поняття “діти”, відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, означає осіб, які не досягли 18 років. У той час, коли Конвенція ООН про транснаціональну організовану злочинність та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, що її доповнює,

бореться з торгівлею людьми у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності, Конвенція МОП №182 визначає продаж та торгівлю дівчатами та хлопцями, які не досягли 18 років, найгіршою формою дитячої праці та закликає до вжиття негайних заходів, зокрема з попередження цього злочину, його припинення та реабілітації потерпілих. Крім того, Конвенція МОП №182 встановлює нормативну базу для протидії торгівлі дітьми та іншим найгіршим формам дитячої праці.

Ст. 7 Конвенції закликає до “встановлення та застосування кримінальних чи, в залежності від обставин, інших санкцій”, а також “ефективних та своєчасних заходів” з попередження торгівлі дітьми, визволення дітей та їх реабілітації. Однак положення кримінального права не є єдиними заходами боротьби з торгівлею дітьми. Необхідно, зокрема, впровадити відповідні механізми (ст. 5) для контролю за виконанням відповідних положень національного законодавства, а також програм дії (ст. 6), розроблених та впроваджених для ліквідації торгівлі дітьми. Ст. 8 закликає до міжнародного співробітництва та допомоги у втіленні в життя положень Конвенції, включаючи боротьбу з бідністю та загальною для всіх освіту, для того, щоб усунути глибинні причини торгівлі людьми.

Рекомендація МОП №190, що доповнює Конвенцію №182, також містить багато корисних порад для практичних дій і може бути використана країнами, які бажають посилити боротьбу з торгівлею дітьми.

- **Конвенція МОП №143 (1975) про зловживання в області міграції та про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і ставлення**

Ця конвенція безпосередньо стосується найму працівників-мігрантів.

- **Рекомендація МОП №190 про заборону та негайні дії для ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999)**

Діти особливо уразливі до експлуатації у сфері побутового обслуговування. Деякі діти можуть зазнавати найгірших форм дитячої побутової праці в результаті торгівлі людьми або через боргову кабалу. Вони можуть зазнавати сексуального насильства та експлуатації, потерпати від звичаїв, подібних до рабства, а також примусово виконувати небезпечну працю (див. Рекомендацію №190, яка доповнює Конвенцію №182). Усі найгірші форми дитячої побутової праці є неприйнятними та повинні бути ліквідовані.

МОП має розвинутий механізм контролю за застосуванням положень її Конвенцій та Рекомендацій. Він включає систему регулярної звітності держав-членів організації, нагляд за якою здійснюється незалежним Експертним комітетом, котрий засідає на щорічній конференції МОП, і спеціальні процедури для розгляду протестів та скарг. В останні роки спостерігається зростаюча тенденція з боку Експертного Комітету у своїх коментарях стосовно торгівлі людьми посилатися на положення Конвенції №29.

3.2.4. Статут міжнародного кримінального суду

У пункті 1 статті 7 Статуту йдеться про такий **злочин проти людства**, як **обернення в рабство**, визначення якому дано у пункті 2 (с) цієї статті як “здійснення всіх або окремих повноважень права власності над особою” **включаючи** “здійснення таких повноважень у ході **торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми**”. У статуті Міжнародного кримінального суду концепція рабства застосовується до сучасної ситуації шляхом недвозначного згадування торгівлі людьми у тому ж положенні, що й рабство та примусова праця. У цьому ж контексті подаються і такі злочини, як “згвалтування, сексуальне рабство, вимушена проституція, примусова вагітність, вимушена стерилізація, а також інші форми сексуального насильства, які за своєю тяжкістю порівнюються до них”.

3.2.5. Рада Європи

Як загальноєвропейська організація Рада Європи вирізняє із 45 держав-членів країни походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми. Торгівля людьми є грубим і жахливим порушенням прав людини в цілому, й особливо прав жінок і дітей. Вирішення зазначеної проблеми є важливим завданням для Організації і розглядається як основне питання її порядку денного щодо забезпечення прав людини⁷⁷.

⁷⁷ www.coe.int/T/E/human_rights/trafficking/1_Overview/Introduction.asp#TopOfPage, – травень 2005 р.

Європейська конвенція про права та основні свободи людини

Ст. 4 Європейської конвенції про права та основні свободи людини (ЄКПЛ) забороняє рабство та підневільне становище, примусову чи обов'язкову працю, стверджуючи:

- 1) ніхто не може утримуватися в рабстві чи підневільному стані;
- 2) ніхто не може бути примушений до виконання примусової чи обов'язкової праці.

Ст. 4 роз'яснює ті явища, які не увійшли до концепції примусової чи обов'язкової праці:

- будь-яка робота, виконання якої вимагається під час звичайного затримання;
- будь-яка служба військового характеру;
- будь-яка служба, яка вимагається у випадку надзвичайного стану чи лиха;
- будь-яка робота чи служба як частина звичайних громадянських обов'язків.

3.2.2
3.2.3

Європейська конвенція про права людини не містить визначення примусової чи обов'язкової праці. Проте визначення примусової та обов'язкової праці можна знайти у ст. 2 Конвенції МОП №29. Крім того, поняття рабства та підневільного стану вже знайшли своє відображення у міжнародному законодавстві.

Європейська Конвенція про права людини встановлює універсальний принцип, який визнається у контексті прав людини, гуманітарного та міжнародного кримінального права.

Конвенція застосовується також до правопорушень, скоєних фізичною особою. Європейський суд з прав людини чітко встановлює, що, у відповідності до ст. 8 про захист особистого життя, права за цією Конвенцією зобов'язують країни вживати заходи для забезпечення поваги до особистого життя особи, навіть у сфері відносин осіб між собою.⁷⁸

Даний підхід застосування положень Європейських Конвенцій у міжособистісній сфері є важливим для протидії злочину торгівлі людьми, який здійснюється як окремими особами, так і за участю посадових осіб.

Конвенція Ради Європи про заходи по боротьбі з торгівлею людьми⁷⁹

3 травня 2005 року Комітет Міністрів прийняв Конвенцію Ради Європи про заходи із протидії торгівлі людьми.⁸⁰

Торгівля людьми прямо загрожує цінностям, на які спирається Рада Європи. Географічна побудова Ради Європи дозволяє їй об'єднувати за столом переговорів країни походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми. Саме тому нова Конвенція – не просто декларація принципів, а практичний документ, покликаний захищати основні права потерпілих від торгівлі людьми та ефективно переслідувати злочинців і тих, хто користується послугами жертв торгівлі людьми.

Основними нововведеннями нової Конвенції Ради Європи є:

- визнання торгівлі людьми **порушенням прав людини**;
- звернення особливої уваги на питання **надання допомоги жертвам торгівлі людьми та захисту їх прав**;

Поширення сфери застосування:

- **на всі форми торгівлі людьми:** національного/транснаціонального характеру, пов'язані/ не пов'язані з організованою злочинністю;
- **на всіх жертв торгівлі людьми:** Конвенція поширює свою дію на всіх жертв торгівлі людьми, незалежно від того, є вони жінками, дітьми або чоловіками.
- створення всеосяжної **законодавчої бази для захисту жертв та свідків** шляхом вживання конкретних та обов'язкових заходів;
- започаткування ефективного та незалежного **наглядного механізму**;

⁷⁸ Справа X та Y проти Нідерландів (1985 р.), Серія А, параграф 23.

⁷⁹ Заступники міністрів, документи Комітету Міністрів, CM (2005) 32 Додаток 1 остаточна версія, 3 травня 2005 р., Нарада №925, 3-4 травня 2005 р., Права людини, Конвенція Ради Європи про заходи по боротьбі з торгівлею людьми: www.coe.int/T/E/human_rights/trafficking/PDF_CM_2005_32_add1final_E.pdf.

⁸⁰ www.coe.int/T/E/Human_Rights/Trafficking, – травень 2005 р.

- **Конвенція Ради Європи** виграє від більш звуженого та уніфікованого змісту, містить більше точних положень та виходить за межі мінімальних стандартів, що встановлені іншими міжнародними документами.

У Розділі I Конвенції йдеться про цілі та сферу застосування, принцип недискримінації та містяться визначення; у **Розділі II** перераховані заходи з попередження, співпраці та інші; **Розділ III** стосується заходів щодо захисту та підтримки прав жертв торгівлі людьми, при гарантуванні рівності за ознакою статі; у **Розділі IV** Конвенції йдеться про матеріальне кримінальне законодавство; **Розділ V** стосується розслідування, судового переслідування та процесуального законодавства; у **Розділі VI** йдеться про міжнародну співпрацю та співпрацю з громадянським суспільством; **Розділ VII** встановлює моніторинговий механізм; і, нарешті, у **Розділах VIII, IX та X** розглядаються співвідношення Конвенції та інших міжнародних документів, зміни та доповнення до Конвенції та заключні положення.

Оскільки двома основними новими цінностями даної Конвенції є орієнтація на права людини та її зосередження на захисті жертв, Преамбула стверджує, що торгівля людьми є порушенням прав людини та злочином проти гідності та недоторканності особи.

Відповідно до Розділів, котрі стосуються допомоги та захисту жертв торгівлі людьми (**Розділи I, II та III**), у Конвенції міститься низка інноваційних та далекоглядних положень.

Хоча Конвенція і дає однакове, як і Протокол ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, визначення торгівлі людьми, вона містить специфічне визначення поняття “жертва”. Справді, у тексті Конвенції є багато посилань на термін “жертва”, тому укладачі вважали за потрібне визначити це поняття. Так, заходи, передбачені у Розділі III, розраховані на застосування до осіб, які є жертвами відповідно до Конвенції.

Розділ II містить різнопланові заходи, які стосуються попередження злочину у широкому значенні цього поняття. Деякі положення стосуються лише безпосередньо превентивних заходів (ст. ст. 5 та 6), у той час як інші – специфічних заходів, пов’язаних із контролем, гарантуванням безпеки та співпрацею (ст. 7, 8 та 9) для попередження та припинення торгівлі людьми.

Розділ III має положення щодо захисту і допомоги жертвам торгівлі людьми. Деякі положення цієї статті застосовуються до всіх жертв (ст. ст. 10, 11, 12, 15 та 16). Інші ж застосовуються лише до жертв, які незаконно перебувають на території приймаючої сторони (ст. ст. 13 та 14) або жертв, які хоча й перебувають у правовому полі, проте лише на основі короткострокового дозволу на проживання. У доповнення, деякі положення застосовуються також до тих осіб, які хоча ще формально не визнані жертвами, проте через об’єктивні обставини можуть вважатися жертвами (ст. 10 (2), ст. 12 (1) та (2), а також ст. 13).

Зокрема, **ст. 12** зобов’язує країни-учасниці взяти низку спеціально визначених (та обов’язкових) заходів допомоги жертвам торгівлі людьми у їх фізичній, психологічній та соціальній реабілітації. Така допомога повинна включати принаймні: (а) стандарти життя, котрі можуть забезпечити їх існування, за допомогою таких заходів, як належне і безпечне місце проживання та психологічна і матеріальна підтримка; (б) доступ до невідкладного лікування; (с) перекладацькі послуги, коли це необхідно; (д) консультування та інформування, зокрема, стосовно їх законних прав та доступних їм послуг тією мовою, яку вони розуміють; (е) юридична допомога для того, щоб їх права та законні інтереси були представлені та враховані на відповідних стадіях кримінального судочинства проти злочинців; (ф) доступ дітей до освіти.

Інше нововведення цієї нової Конвенції стосується періоду одужання та відновлення (**ст. 13**). Конвенція містить положення, котре вимагає від сторін забезпечити тривалість такого періоду щонайменше 30 днів. Цей мінімальний період становить важливу гарантію для потерпілих та переслідує низку важливих цілей.

Ст. 14 стосується видачі дозволів на проживання і також є нововведенням, тому що вона відкриває можливості для надання дозволів на проживання не тільки на основі співпраці особи з правоохоронними органами, а й з огляду на їх особисте становище. Таким чином, двома нормативними вимогами, передбаченими у ст. 14 (1) для видачі дозволу на проживання, є необхідність перебування жертви торгівлі людьми на території держави «у зв’язку з її особистим становищем» або «у зв’язку з її співпрацею з компетентними органами під час розслідування чи кримінального судочинства». Метою цих вимог є надання сторонам можливості вибору між

гарантуванням дозволу на проживання в обмін на співпрацю з правоохоронними органами, або гарантуванням дозволу на проживання у зв'язку з потребами жертви торгівлі людьми, або для застосування обох підстав одночасно.

Для того, щоб гарантувати жертвам торгівлі людьми дозвіл на проживання, в залежності від застосованого підходу, особисті обставини жертви повинні бути такими, що недоцільно було би примушувати її покинути територію держави, або ж слідство чи судове переслідування повинно відбуватися у співпраці жертви з компетентними органами. Сторони мають також можливість видати дозволи на проживання в обох зазначених випадках. Незважаючи на те, що Конвенція не містить конкретного терміну, на який видається дозвіл на проживання, вона визначає, що дозвіл підлягає поновленню.

Стосовно кримінального законодавства, **Розділ IV** Конвенції містить низку “класичних” положень про криміналізацію торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів (включаючи замах та пособництво чи підбурення, відповідальність юридичних осіб, обтяжуючі обставини, санкції та заходи тощо). Вона також включає два нових положення. Перше (ст. 19) стосується криміналізації дій, пов'язаних із використанням послуг жертв торгівлі людьми (сторони повинні розглянути питання визнання злочином свідоме використання послуг жертв торгівлі людьми), а друге (ст. 26) – випадку звільнення особи від відповідальності (зобов'язання сторін розробити та/чи впровадити заходи на законодавчому рівні, які б забезпечили можливість звільнення від покарання жертв, на тій підставі, що жертви були примушені брати участь у протизаконних діях).

Розділ V про слідство, переслідування та процесуальне законодавство включено для захисту жертв торгівлі людьми та сприянню переслідуванню злочинців, які причетні до торгівлі людьми. Відповідно до цього від сторін, зокрема, вимагається (i) забезпечувати ефективний та належний захист жертв, осіб які співпрацюють із судовими органами, свідків та членів сімей зазначених осіб; (ii) підтримувати спеціалізацію осіб та підрозділів з протидії торгівлі людьми та захисту жертв, а також (iii) адаптувати свої судові процедури для того, щоб захистити особисту недоторканність жертв торгівлі людьми та забезпечити їх безпеку.

Що стосується міжнародної співпраці (**Розділ VI**), то Рада Європи вже має значну кількість стандартовизначальних документів у сфері міжнародної співпраці у кримінальних справах. Тут варто згадати **Європейську конвенцію про екстрадицію** [ETS No. 24], **Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах** [ETS No. 30], протоколи до них [ETS Nos. 86, 98, 99 та 182], а також **Конвенцію про легалізацію (відмивання), виявлення, вилучення та конфіскацію доходів, отриманих від злочинної діяльності** [ETS No. 141]. Ці угоди є міжгалузевими документами, які застосовуються до великої кількості злочинів, а не до конкретного виду злочину, і придатні для застосування до злочинів, передбачених новою Конвенцією.

Однак необхідно зазначити, що положення Розділу VI не обмежуються співпрацею в суді у кримінальних справах. Вони також стосуються попередження торгівлі людьми, а також захисту та допомоги жертвам.

Розділ VII Конвенції містить положення, які мають за мету забезпечити ефективне впровадження Конвенції її учасниками. Система моніторингу, передбачена в Конвенції, базується на двох засадах, і це безсумнівно є однією з її сильних сторін: з одного боку, Група Експертів по боротьбі з торгівлею людьми (GRETA) є технічним органом, який складається із незалежних та висококваліфікованих експертів у сфері прав людини, надання допомоги та захисту потерпілих і боротьби з торгівлею людьми, що має завдання розглядати звіти учасників і робити висновки про виконання Конвенції; з іншого боку, існує політичний орган, Комітет Учасників, який складається з представників учасників Конвенції у Комітеті Міністрів і представників учасників, які не входять до Ради Європи, що має право ухвалювати рекомендації, на основі звітів та висновків GRETA, котрі адресуються учаснику для вжиття заходів з метою виконання висновків GRETA. До будь-якої сторони Конвенції на паритетних підставах може застосовуватися моніторинговий механізм, який передбачений у Конвенції.

Що стосується **Розділів VIII, IX та X**, то варто зазначити, що Конвенція жодним чином не суперечить правам та обов'язкам, які випливають з положень Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності, крім того вона посилює захист та розвиває стандарти у відповідності до зазначеного документу ООН. У доповнення необхідно зазначити, що Конвенція відкрита для підписання не тільки для Держав-учасниць Ради Європи, а й для всієї Європейської

Спільноти, а також для країн, які не є членами Ради Європи (Канада, Ватикан, Японія, Мексика та Сполучені Штати), котрі брали участь в її укладанні. Після проведення консультацій з учасниками Конвенції та отримання одностайної згоди Комітет Міністрів Ради Європи може, запросити будь-яку державу, котра не має членства у Раді Європи та не брала участь у розробці Конвенції, приєднатися до останньої Конвенції на основі рішення, яке приймається більшістю голосів, як це передбачено у ст. 20 d. Статуту Ради Європи, на основі одностайного голосування представників Держав-учасниць, уповноважених засідати у Комітеті Міністрів. Для набуття Конвенцією чинності необхідно, щоб її ратифікували 10 країн.

Рекомендації

- **Рекомендація Комітету Міністрів № R (85) 11 про статус жертви в межах кримінального права і провадження**

На європейському рівні найважливішим документом, який однак не є юридично обов'язковим, є Рекомендація Ради Європи про статус жертви. Разом з Декларацією ООН основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою вона формує вихідну відправну точку для розміщення захисту та реабілітації жертви у центрі системи.

Це перетворюється в основну орієнтацію системи кримінального правосуддя, що зазначено в її преамбулі:

“(...) Враховуючи те, що (...) дія цієї системи іноді радше посилювала, ніж послаблювала проблеми жертв; (...) основною функцією кримінального правосуддя має бути відповідність потребам та захист інтересів жертви; (...) також важливо посилити віру жертви у кримінальне правосуддя та заохотити її до співпраці, особливо в якості свідка; що для цих цілей у системі кримінального правосуддя необхідно приділяти більше уваги фізичній, психологічній, матеріальній та соціальній шкоді, котру було завдано жертві, та розглянути, що необхідно для задоволення її потреб у цьому напрямку; (...)”

Стосовно переслідування рекомендація уповноважує жертву “клопотати про перегляд компетентним органом рішення про непорушення кримінальної справи або ініціювати розгляд справи на основі приватного обвинувачення” (пункт В.7). Щодо допиту жертви рекомендація зазначає, що жертва на всіх стадіях процесу “має бути допитана у такий спосіб, який належним чином враховує її особисте становище, права та повагу до її гідності”

- **Рекомендація № R (2000) 11 Комітету Міністрів Державам-учасницям щодо заходів протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації**

Визначення, наведене у Рекомендації РЄ, стосується торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації – явище, з яким Європейські країни почали боротися в першу чергу. Разом з тим, Рада Європи погоджується на те, що національне кримінальне законодавство повинно передбачати покарання за кожний вид торгівлі людьми, включаючи торгівлю людьми з метою рабства, примусової праці та служби, а також підневільного стану, у відповідності до Протоколу ООН про попередження та протидію торгівлі людьми.

Рекомендація РЄ визначає торгівлю людьми як злочин, котрий містить не тільки застосування сили, примусу і шахрайства, але й такі злочинні дії, як зловживання владою або використання уразливого становища потерпілої особи. Остання редакція дозволяє державним органам боротися із ситуаціями, в яких жертва торгівлі людьми не має іншої альтернативи, окрім як піддатися жорсткому поводженню, наприклад, через боргову кабалу, недостатню освіченість та поінформованість, переселення та ізоляцію.

Рекомендація переслідує 4 головні цілі:

1. переглянути національне законодавство на предмет ефективного переслідування та покарання торгівців людьми;
2. ввести чи посилити кримінальні санкції у відповідності до тяжкості злочинів, пов'язаних зі схемами торгівлі людьми;
3. захистити права та законні інтереси жертв торгівлі людьми;
4. розглянути боротьбу з торгівлею людьми у ракурсі протидії міжнародній організованій злочинності.

Необхідно наголосити, що Рекомендація надає абсолютний пріоритет допомозі жертвам та захисту жертв від торговців людьми, зокрема найбільш уразливих (жінок, підлітків і дітей), які користуються попитом у країнах походження, транзиту та призначення.

Щодо цієї цілі необхідно зробити особливий наголос на таких заходах:

1. впровадження центрів допомоги або інших закладів, котрі б забезпечували консультування, психологічну та медичну допомогу жертвам торгівлі людьми з тією метою, щоб соціально інтегрувати жертви в країні походження або у приймаючій державі (§ 26);
2. забезпечення можливості жертв користуватися юридичною допомогою рідною мовою (§ 27);
3. гарантування жертвам торгівлі людьми тимчасового дозволу на проживання, пов'язаного із соціальною чи медичною допомогою (§ 34-35);
4. запровадження мережі неурядових організацій, причетних до надання допомоги жертвам (§36);
5. забезпечення права на повернення та соціальну підтримку осіб, які повертаються, націлені на їх реінтеграцію (§ 39-40).

Захист жертв є однією з ключових проблем у Конвенції. Документ підходить до цієї проблеми під різними кутами зору.

Відповідно до Рекомендації, захист жертв означає:

1. Соціальний захист з метою **попередження**.
2. Соціальний захист з метою **підтримки та допомоги жертвам**.
3. **Захист правоохоронними органами** жертв та свідків, а також членів їх сімей у країнах походження.

Важливо зазначити, що підхід Рекомендації такий, що захист має бути забезпечений не лише жертвам, які дають свідчення в суді та виступають у якості свідків, але для всіх жертв торгівлі людьми, враховуючи реальну небезпеку, яка виникає при їх спробах втекти від злочинців.

Стосовно допомоги та захисту жертв слід наголосити на кількох моментах. Необхідно

1. запровадити **систему захисту жертв**, включаючи захист сімей у країнах походження;
 2. поширити цей захист на працівників **неурядових організацій, які допомагають жертвам**, коли це необхідно;
 3. гарантувати жертвам **тимчасове проживання** в країні призначення. Це необхідно для забезпечення доступу жертв до соціальної та медичної допомоги під час періоду, який вказується дозволі на проживання;
 4. розглянути можливість **надання тимчасового дозволу на проживання** з гуманістичних причин;
 5. організувати систему **соціальної підтримки для тих, хто повертається**, для надання жертвам медичних та соціальних послуг. Упровадження спеціальних заходів, пов'язаних із трудовою реінтеграцією жертв торгівлі людьми.
- Рекомендація № R (2001) 16 Ради Міністрів Держав-членів щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації.
 - Рекомендація 1545 (2002) Парламентської Асамблеї Ради Європи стосовно кампанії по боротьбі з торгівлею жінками.
 - Рекомендація R (2002) 5 про захист жінок від насилля.
 - Рекомендація R (97) 13 стосовно залякування свідків та права на захист.

3.2.6 Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

У грудні 2003 року, на Маастріхтській Раді Міністрів, 55 закордонних міністрів ОБСЄ затвердили План дій по боротьбі з торгівлею людьми, який має на меті забезпечити країни-учасниці комплексним інструментарієм, що допоможе здійснити їх зобов'язань побороти цей жакливий злочин.

План дій об'єднує всебічний підхід до проблеми та передбачає низку заходів з протидії цій сучасній формі рабства на національному та міжнародному рівні у сферах попередження, захисту та переслідування. Він включає значну кількість рекомендацій для держав-учасниць

та відповідних організацій і органів у межах ОБСЄ та їх роботи на місцях для боротьби з цим складним явищем. Важливо підкреслити, що комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми вимагає зосередитись на притягненні до кримінальної відповідальності причетних до цього злочину та на вжитті ефективних заходів з його попередження, застосовуючи гуманний і співчутливий підхід при наданні допомоги та захисту жертвам злочину.

План дій відповідно охоплює низку зобов'язань та рекомендацій для реалізації на національному рівні: впровадження національних механізмів переадресації потерпілих, призначення національних координаторів та національних доповідачів, розробка Національних планів дій по боротьбі з торгівлею людьми, передбачення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, забезпечення захисту та надання притулку жертвам, а також запровадження спеціальних правоохоронних підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми як у країнах походження, так і призначення тощо.

3.3 Документи ЄС з нормативів та політики.

Протягом останніх років Європейським Союзом було ухвалено низку документів для того, щоб посилити каральну складову боротьби з торгівлею людьми. Лише кілька законодавчих актів є обов'язковими, проте й вони діють наразі неефективно або впровадженні лише частково.

3.3.1 Вступ: Законодавство ЄС

Загалом законодавство ЄС складається з трьох різних, але взаємопов'язаних типів законодавства:

Основне законодавство

Основне законодавство узгоджується шляхом прямих переговорів поміж урядами Держав-членів ЄС. Ці домовленості викладені у формі договорів, які підлягають наступній ратифікації національними парламентами. Найважливішими договорами вважаються Договір про заснування Європейської Спільноти та Договір про Європейський Союз.

Договори також визначають роль та обов'язки інститутів Європейського Союзу та органів, причетних до процесів законотворчості та прийняття рішень, здійснення виконавчих та судових процедур, котрі характеризують право спільноти та його впровадження.

Розділ VI Договору про Європейський Союз, "Поліційна і судова співпраця у кримінальних справах", яка також має другу назву "третього стовпа" Європейського Союзу, є найважливішим у боротьбі з торгівлею людьми (див. підрозділ 3.3.1.2).

Похідне законодавство

Похідне законодавство базується на Договорах та містить різноманітні процедури, визначені у статтях, які до них включені. У межах Договорів про заснування Європейської Спільноти, право спільноти існує в таких формах:

- **Обов'язкові юридичні норми прямого застосування для всіх Держав-членів ЄС, які не потребують імплементаційного національного законодавства.**
- **Директиви, які зобов'язують Держав-членів виконувати поставлені завдання у рамках встановлених часових меж, при цьому національні органи влади можуть самостійно обирати форму та методи їх реалізації. Директиви повинні бути включені у національне законодавство відповідно до правил кожної Держави-члена. Директиви покликані гармонізувати законодавства Держав-членів.**
- **Рішення загальнообов'язкові в усіх випадках для тих, кому вони адресовані. Відповідно, рішення не потребують прийняття національного імплементаційного законодавства. Рішення може стосуватися всіх або окремих Держав-членів, а також юридичних та фізичних осіб (звичне для сфери конкурентної політики).**
- **Рекомендації та висновки не є обов'язковими, вони можуть лише містити рекомендації, яким чином доцільно діяти Державам-членам, зокрема у сфері працевлаштування та економіки.**

Судова практика

Судова практика складається з рішень Європейського Суду та Європейського Суду Першої Інстанції, які виносяться, наприклад, на звернення Комісії, національних судів Держав-членів або окремих фізичних осіб.

3.3.2 Три напрями⁸¹

Діяльність Європейського Союзу, як правило, поділяється на три напрями відповідно до структури, введеної **Маастріхтською Угодою**:⁸²

Перший напрям – Договір про заснування Європейської Спільноти – стосується політики в економічній, соціальній сферах та сфері захисту довкілля (напр., спільного ринку, аграрної політики, конкурентної політики, монетарної політики тощо).

Другий напрям – спільна зовнішня політика та політика безпеки – сконцентрована на зовнішньополітичних та військових питаннях.

Третій напрям – поліційна та судова співпраця у кримінальних справах (PJCC) – має на меті співпрацю у боротьбі зі злочинами, Розділ VI Договору про Європейський Союз. (Цей напрям традиційно називався “Юстиція та внутрішні справи”)

Форми співпраці за трьома напрямками різняться:

- Питання першого напрямку передаються Державами-членами на розгляд і ухвалення рішень інституціями ЄС, таким чином перший напрям має наднаціональний характер.
- Щодо питань, які відносяться до другого та третього напрямів, на відміну від першого це те, що повноваження приймати рішення, стовпа, більшою мірою залишаються за Державами-членами. Другий та третій напрями є переважно міждержавними. Уряди держав наділені повноваженнями, проте зобов’язані розділяти їх з іншими учасниками відносин.
- Згідно з третім напрямом органом, що уповноважений приймати рішення у цій сфері є Рада Європейського Союзу, яка представляє інтереси Держав-членів.
- Боротьба з торгівлею людьми в основному належить до третього стовпа.

Правові інструменти третього напрямку діяльності ЄС:

Ст. 34 Договору про Європейський Союз визначає, що у галузі поліційної та судової співпраці у кримінальних справах (третій напрям) Рада Європейського Союзу має право за ініціативою будь-якої Держави-члена чи Комісії:

- встановлювати спільні позиції, які визначають відношення Союзу до конкретних питань;
- приймати рамкові рішення з метою зближення національних законодавств Держав-членів. Рамкові рішення зобов’язують Держав-членів досягнути кінцевого результату, але залишають за Державами-членами вибір форм та методів. Вони не мають прямої дії;
- ухвалювати рішення з будь-якою іншою метою, в межах завдань цього розділу, виключаючи будь-яке зближення національних законодавств Держав-членів. Ці рішення обов’язкові та не мають прямої дії; Рада кваліфікованою більшістю ухвалює заходи, необхідні для виконання таких рішень на рівні Союзу;
- запроваджувати конвенції, які потім рекомендуються Державам-членам для ухвалення відповідно до їх конституційних вимог. Держави-члени розпочинають відповідні процедури в часових межах, встановлених Радою.

Якщо не передбачено інакше, то конвенції, після ухвалення не менше ніж половиною Держав-членів, набувають чинності для зазначених Держав-членів. Заходи з імплементації конвенцій ухвалюються у Раді двома третинами голосів договірних сторін.

3.3.3. Хартія основних прав Європейського Союзу

Відповідно до ст. 5 Хартії основних прав Європейського Союзу:

- ніхто не повинен утримуватися в рабстві чи підневільному стані;
- ніхто не може бути примушений виконувати примусову чи обов’язкову працю;
- торгівля людьми забороняється.

⁸¹ Eur-Lex: http://europa.eu.int/eur-lex/en/about/abc/abc_12.html, травень 2005 р.

⁸² Проект Конституції ЄС пропонує скасувати поділ на три напрями.

3.3.4 Рамкове рішення РЄ по боротьбі з торгівлею людьми

На рівні Європейського Союзу було здійснено впровадження законодавства по боротьбі з торгівлею людьми, яке відповідає сучасним міжнародним стандартам. За допомогою Рамкового рішення Ради Європи від 19 липня 2002 року про боротьбу з торгівлею людьми⁸³ Європейський Союз має на меті гармонізувати законодавства Держав-членів ЄС у галузі поліційної та судової співпраці у кримінальних справах. Зокрема, це стосується таких питань, як криміналізація, санкції та покарання.

Фактично, Держави-члени ЄС були зобов'язані включити положення рішення до свого національного законодавства до 1 серпня 2004 року. У відповідності до “Справи Пуліно” (С-105/03, Європейський Суд, див. також нижче пункт 3.3.6), усі національні суди Держав-членів ЄС зобов'язані враховувати всі правила національного законодавства та тлумачити їх, наскільки це можливо, у світлі “букви та духу” Рамкового Рішення.⁸⁴

Визначення Протоколу ООН є базовими для Рамкового рішення Ради Європи від 19 липня 2002 року про боротьбу з торгівлею людьми, відповідно до ст. 1:

“1. Кожна Держава-учасниця повинна вжити всіх необхідних заходів для запровадження покарань за такі дії: вербування, перевезення, передачу, приховування, наступне одержання особи, включаючи обмін чи передачу контролю над вказаною особою:

(а) шляхом примусу, застосування або погрози застосування сили, включаючи викрадення;

(b) шляхом обману чи шахрайства;

(c) шляхом зловживання владою чи уразливим становищем, в якому особа не має іншої альтернативи, окрім як піддатися жорсткому поведінню;

(d) плата чи вигоди, котрі пропонуються або приймаються для отримання згоди особи, яка має контроль над іншою особою з метою експлуатації праці чи послуг даної особи, включаючи, принаймні, примусову чи обов'язкову працю, чи службу, рабство або звичаї, подібні до рабства чи підневільного стану, або з метою експлуатації проституції третіми особами, або інші форми сексуальної експлуатації, а також порнографію.

2. Згода жертви торгівлі людьми на заплановану або дійсну експлуатацію не береться до уваги, якщо було використано будь-який із засобів, зазначених у пункті 1.

3. Якщо поведіння, зазначене в п. 1, стосується дитини, злочин торгівлі людьми є підсудним, навіть якщо не застосовано жоден із засобів, перерахованих у п. 1.

4. У цьому Рамковому рішенні “дитина” – це будь-яка особа, яка не досягла 18 років.

На відміну від Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, визначення Європейського Союзу не визнає вилучення органів як форму торгівлі людьми, хоча документи Європейського Союзу також розрізняють поняття торгівлі людьми та незаконне перевезення мігрантів. Рамкове Рішення є **юридично обов'язковим** для Держав-членів ЄС, проте **не має прямої дії**.

Статті 4 та 5 рішення стосуються відповідальності юридичних осіб та санкцій, котрі до них застосовуються. Вперше відповідальність за злочин торгівлі людьми прямо застосовується до юридичних осіб.

Ст. 6 визначає, що кожна Держава-учасниця має вжити необхідні заходи для встановлення підсудності щодо злочинів, викладених у ст. 1, 2, якщо:

- злочин повністю або частково здійснено на її території, або
- злочинець є її громадянином, або

⁸³ http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/l_203/l_20320020801en00010004.pdf.

⁸⁴ <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0105:EN:HTML>, Кримінальна справа проти Марії Пуліно. Див. попереднє рішення: Tribunale di Firenze – Італія – Поліційна і судова співпраця у кримінальних справах – Статті 34 ЄС та 35 ЄС – Рамкове рішення 2001/220/JHA – Положення жертв у кримінальному провадженні – Захист уразливих осіб – Слухання неповнолітніх свідків – Результати рамкового рішення – Справа С-105/03.

- злочин вчинено з корисливою метою на користь юридичної особи, створеної на території цієї Держави-учасниці.

Захист та допомога жертвам детально розглядається в Протоколі ООН про попередження і протидію торгівлі людьми і в материнській Конвенції, але менш комплексно в рамковому рішенні. Рамкове рішення вимагає лише “належного юридичного захисту та представництва під час судочинства”. Також стосовно попередження торгівлі людьми, на відміну від Протоколу ООН про попередження та припинення торгівлі людьми, нічого не сказано про викорінення таких причин торгівлі людьми, як бідність, безробіття та дискримінація за ознакою статті.

Так само рамкове рішення передбачає криміналізацію торгівлі людьми (ст. ст. 1 та 2). Крім того, дане рішення вимагає, щоб розслідування та переслідування не залежало від заяви або обвинувачення з боку жертви (пункт 1 ст. 7).

3.3.5 Директива Ради 2004/81/ЕС про дозвіл на проживання для жертв торгівлі людьми.

29 квітня 2004 року Рада Європейського Союзу (Рада Міністрів) ухвалила директиву про видачу дозволів на проживання громадянам третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми або об'єктом дій, які сприяють нелегальній міграції, та які співпрацюють із компетентними органами. Ця директива базується на пункті 3 ст. 63 Договору про Європейський Союз.

Згідно зі ст. 3 (3), директива застосовується переважно до повнолітніх осіб, але може поширюватися і на неповнолітніх. Процедура видачі дозволів на проживання складається з двох основних етапів:

- 1) **Перший етап** полягає у забезпеченні потерпілій особі **періоду для відновлення**: відповідно до ст. 6 директиви, даний період відновлення надається жертвам для того, щоб вони могли відновитися, позбавитися впливу злочинців та визначитися щодо співпраці компетентними органами. Тривалість періоду відновлення визначається національним законодавством відповідно до цього терміну жертва не підлягає депортації. Протягом періоду відновлення жертві необхідно гарантувати надання основних засобів для існування, лікування, забезпечити особисту недоторканність та безпеку, а також, якщо це передбачається національним законодавством, безоплатну юридичну допомогу.
- 2) На **другому етапі**, після завершення періоду відновлення, надається **дозвіл на проживання, якщо жертва виявила чітке бажання співпрацювати** з компетентними органами. Виданий дозвіл на проживання повинен бути дійсний протягом щонайменше 6 місяців та підлягати поновленню. Жертви, яким надано дозвіл на проживання, повинні додатково мати доступ до освіти та ринку праці (пункт 16 преамбули і ст. 11); спеціальні положення стосовно неповнолітніх передбачають заходи, котрі можуть бути застосовані до дітей.

Громадянам третіх країн забезпечується доступ до спеціальних програм реінтеграції як у країну походження, так і в країну проживання, і можливість повернутися до нормального громадського життя (ст. 12).

Директива має два основні завдання: заручитися співпрацею жертв торгівлі людьми й нелегальної міграції у ході кримінального судочинства та надати допомогу зазначеним жертвам шляхом видачі дозволу на проживання.

Однак, незважаючи на вищевикладені переваги, директиву можна критикувати:

- дозвіл на проживання видається лише співпрацюючій жертві, що відзначається як інструменталізація жертви;
- тим більше підлягає критиці положення директиви, відповідно до якого термін дозволу на перебування залежить від тривалості кримінального судочинства. Жертва буде змушена залишати країну (ст. 13), поки Держава-член не прийме національного законодавства, котре дозволить жертві залишитися. Жертви, які, з очевидних причин, побоюються вертатися додому чи то через очікуване цькування, чи через страх залякування, незалежно від причини можуть бути не готові до подання скарги.
- інше критичне нарікання на адресу цієї директиви стосується приділення нею основної уваги громадянам третіх країн, оскільки громадяни інших Держав-учасниць не можуть посилатися на цю директиву. Це особливо важливо для тих громадян, чиї країни походження стали частиною ЄС після вступу 10 країн Центральної та Східної Європи до

ЄС з 1 травня 2004 року. Громадяни цих країн більше не вважаються представниками третіх країн. Так само громадяни, які мешкають в одній із держав ЄС на підставі чинного дозволу на проживання, можуть опинитися поза дією цієї директиви.

Заради забезпечення якомога кращого відновлення та захисту жертв, бажано щоб країни вийшли за межі системи, що пропонується директивою, і видавали дозволи з проживання на гуманістичних міркувань, незалежно від бажання потерпілих давати свідчення. За певних умов, жертвам слід надавати постійний дозвіл на проживання.

3.3.6. Рамкове рішення 2001/220/ЈНА про положення жертви у кримінальному судочинстві.

Рамкове рішення Ради Європи від 15 березня 2001 року про положення жертв у кримінальному судочинстві (2001/220/ЈНА)⁸⁵ має на меті покращити доступ до правосуддя для потерпілих від злочинів на території Європейського Союзу та захистити їх законні права. Рамкове рішення передбачає правила щодо попередження віктимізації, надання допомоги жертвам, участі потерпілих у кримінальному судочинстві та питань компенсації.

16 червня 2005 року Європейський суд ухвалив новаторське рішення⁸⁶, стверджуючи, що рамкове рішення Ради стосовно поліційної та судової співпраці у кримінальних справах має визнаватися при судовому розгляді кримінальних справ на національному рівні. Справа, яка слухалася в Європейському Суді, стосувалася виховательки дитячого садка з Італії, яку було звинувачено у жорстокому поводженні з її 5-ти річними вихованцями. Італійське законодавство не передбачає процедури, яка б дозволяла малолітнім свідкам давати свідчення приватно – вони повинні постати перед судом у повному складі (за винятком справ, пов'язаних зі статевими злочинами). Однак рамкове рішення ЄС передбачає спеціальні процедури для захисту неповнолітніх у таких випадках. Згідно з Договором про ЄС, рамкові рішення, прийняті по третьому напрямку діяльності ЄС, не мають прямої дії, наприклад, особи не можуть прямо посилатися на їх положення в національних судах. Проте Європейський Суд вказує, що рамкові рішення є обов'язковими для Держав-учасниць, оскільки вони впливають на тлумачення національного законодавства. Суд пішов далі, визначивши, що у даному випадку «італійський суд зобов'язаний тлумачити (національне законодавство) у максимальній відповідності до «букви і духу» рамкового рішення». У цьому випадку, це означає надання захисту уразливим жертвам під час дачі свідчень.⁸⁷

Інші важливі документи, котрі стосуються міжнародної співпраці.

3.2.2
3.2.3

3.4. Національне законодавство⁸⁸

3.4.1. Законодавство країн-членів ЄС

На сьогоднішній день усі країни ЄС, включаючи нових Держав-членів, зобов'язані мати законодавство щодо злочину торгівлі людьми.⁸⁹ Положення ухвалюються як спеціальне законодавство по боротьбі з торгівлею людьми або включаються до національного кримінального кодексу. Проте навіть відсутність спеціального законодавства по боротьбі з торгівлею людьми не виправдовує бездіяльність. Доки не буде прийнято національне законодавство з протидії торгівлі людьми, чинні положення про покарання, які застосовуються до рабства та роботи в умовах, наближених до рабства, експлуатації примусової праці, порушення права особи на свободу, сприяння незаконному перетину кордону, порушення громадського порядку, заборони створення злочинного угруповання, експлуатації проституції та інші положення можуть використовуватися для розслідування, переслідування та винесення судового рішення у справах торгівлі людьми.

⁸⁵ http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2001/l_082/l_08220010322en00010004.pdf.

⁸⁶ <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0105:EN:HTML>: Кримінальна справа проти Марія Пуліно. Див. попереднє рішення: Tribunale di Firenze – Італія – Поліційна і судова співпраця у кримінальних справах – Статті 34 ЄС та 35 ЄС – Рамкове рішення 2001/220/ЈНА – Положення жертв у кримінальному провадженні – Захист уразливих осіб – Слухання неповнолітніх свідків – Результати рамкового рішення – Справа С-105/03.

⁸⁷ <http://www.euractiv.com/Article?tcmuri=tcm:29-141124-16&type=News>

⁸⁸ У цьому розділі міститься відповідне національне законодавство, яке стосується торгівлі людьми чи інших співмірних злочинів, напр., визначення понять, пов'язаних з рабством. Національна група доопрацює їх.

⁸⁹ Див. рамкове рішення (CFD) від 19 липня 2002 р. про боротьбу з торгівлею людьми (2002/629/ЈНА): Стаття 10: «Виконання» 1: Держави-члени зобов'язуються вжити всіх необхідних заходів на виконання цього Рамкового рішення до 1 серпня 2004 р.

- **Торгівля людьми у контексті злочину «рабство»⁹⁰**

Доки не буде прийнято національного законодавства стосовно такого специфічного злочину як торгівля людьми, для покарання за його вчинення можна застосовувати положення про злочин, пов'язаний з рабством, оскільки покарання за рабство передбачено всіма національними кримінальними кодексами. У цьому випадку, слід застосувати метод прогресивного тлумачення та адаптації, який наразі застосовується в деяких країнах, враховуючи, що положення про рабство слід застосовувати не тільки до справ, де здійснюється право власності стосовно іншої особи, але й до умов, подібних до рабства.

- **Торгівля людьми в контексті злочину «експлуатація праці»⁹¹**

Кожне з перелічених нижче діянь, навмисно вчинене роботодавцем по відношенню до працівника, вважається злочином відповідно до кримінального законодавства більшості країн: фізичне насилля, фізичне обмеження вільного переміщення працівників, форми боргової кабали (напр., навмисне створення безвихідної ситуації невпинного зростання боргу), відмова виплати заробітної плати, вилучення та утримання паспортів та інших посвідчень або загроза видачі органам влади з метою ухилення від виплати заробітної плати та надання соціальних пільг за виконану роботу.

Акти насилля, наприклад, найімовірніше можна розглядати в межах нападу як кримінального злочину. Невиплату заробітної плати можна зарахувати до такого злочину, як крадіжка. Вилучення посвідчень та паспортів може бути розцінено як крадіжку або як складову злочинного обману, в залежності від намірів роботодавця. Чи мав він намір ніколи не повертати документи? Або це робилося, щоб обманути та примусити жертву прийняти мізерну платню або працювати взагалі без оплати? А у багатьох законодавствах погроза видачі органам влади може мати ознаки шантажу.

- **Торгівля людьми у контексті злочину «експлуатація проституції»⁹²**

Доки не буде прийнято спеціальне національне законодавство про боротьбу з торгівлею людьми, положення кримінальних кодексів стосовно експлуатації проституції можна застосовувати для переслідування та покарання торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Жорсткіші покарання слід застосовувати, коли торгівля людьми обтяжується насильством, погрозами, примусом чи обманом. Хоча часто міра покарання не відповідає тяжкості злочину торгівлі людьми, розпочати боротьбу із торгівлею людьми можна на основі положень, які вже містяться у кримінальних кодексах більшості країн. У тих країнах, де проституція сама передбачає кримінальну відповідальність, варто розуміти те, що жінкам буде нелегко зробити перший крок і заявити, що вони є жертвами торгівлі людьми з тих міркувань, що вони самі можуть опинитися на лаві підсудних. Положення, які забороняють проституцію, не можна застосовувати до жертв торгівлі людьми, які були експлуатовані для заняття проституцією.

- **Торгівля людьми у контексті злочину «сприяння незаконному перетину кордону»**

Злочин сприяння незаконному перетину кордону може застосовуватися для переслідування торгівлі людьми, яка включає елемент нелегального в'їзду.

Тут, так само, основний принцип полягає у покаранні лише злочинців, а не жертв. На практиці буває важко встановити факт торгівлі людьми, особливо на ранній стадії процесу. Тим не менше, чітке розмежування торгівлі людьми та незаконного перевезення мігрантів через кордон необхідно покласти в основу підходу до вирішення проблем, які виникають у ході розслідування та переслідування.

Деякі справи згадуються як справи у злочинах торгівлі людьми, але жертви торгівлі людьми були депортовані без жодної можливості зібрати докази про свій потенційний статус жертви. Як тільки виникають об'єктивні підстави вважати, що мігрант зазнав насилля, погрози або інших форми примусу, обману чи зловживання, судове переслідування повинно чітко зорієнтуватися на захист та підтримку особи та заручення її співпрацею.

⁹⁰ ILO, Belgrade, 23 March 2004, Human Trafficking: The Forced Labour Dimensions, Roger Plant, Head, Special Action Programme to Combat Forced Labour.

⁹¹ Там само.

⁹² ICMPD, Regional Standard for Anti Trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE (Vienna, 2004).

- **Торгівля людьми у контексті злочину «створення злочинної організації»**

Там де національне законодавство передбачає злочин створення кримінальної організації, це положення слід застосовувати з метою виявлення та переслідування кримінальної мережі, яка контролює торгівлю людьми, інколи навіть на міжнародному рівні.

Це має розглядатися як необхідний крок у боротьбі з торгівлею людьми. У деяких правових системах обвинувачення проти злочинної організації дозволяє застосувати найефективніші методичні прийоми розслідування, такі як електронне спостереження, прослуховування телефонних розмов та агентурні операції.

На жаль, навіть у тих країнах, де (завдяки свідченням жертв) провадиться багато кримінальних розглядів, переслідуються тільки кінцеві експлуататори, тоді як основні організатори залишаються невизначеними та непокараними.

- **Незаконні дії жертви – звільнення від покарання**

Однією із суттєвих перешкод у залученні жертви до співпраці під час розслідування є побиювання кримінального переслідування за порушення законодавства, яке стосується нелегальної роботи, проституції, незаконного перетину кордону та ін.

У національному законодавстві обов'язково повинне бути спеціальне положення, яке звільняє від покарання жертв торгівлі людьми. Зазвичай національне положення про звільнення від покарання застосовується принаймні до всіх злочинів, пов'язаних із переміщенням особи з однієї країни до іншої, таких як незаконний перетин кордону, або таких, що мали місце, коли особа перебувала під впливом торговців людьми.

У контексті законотворчості, для тих суддів і прокурорів, котрі беруть участь у реформуванні національного законодавства по боротьбі з торгівлею людьми, важливо встановити чіткі законодавчі вимоги до умов звільнення від покарання. Такі вимоги повинні обов'язково стосуватися свідчень у суді, які слід розглядати за їх надійністю та необхідністю для розслідування та судового переслідування.

Там, де національне законодавство ще не передбачає такого положення, прокурори та судді можуть застосовувати загальні положення про звільнення від покарання, передбачені в національному законодавстві, принаймні у серйозних випадках, де мало місце суттєве обмеження самовизначення внаслідок застосування практики, подібної до рабства. Якщо національне законодавство дозволяє таку практику, прокурори повинні розглянути можливість надання імунітету за певних умов тим жертвам торгівлі людьми, які співпрацюють з органами судочинства.

Міжнародні документи, зазначені та роз'яснені вище, є засобами тлумачення національного законодавства. Деякі з цих документів вже набули обов'язковості та не потребують додаткових імплементаційних постанов.

- **Інші злочини, пов'язані з торгівлею людьми**

Рабство, звичаї, подібні до рабства, підневільний стан особи проти її волі, примусова чи обов'язкова праця, боргова кабала, примусове одруження, примусовий аборт, примусова вагітність, тортури, жорстоке/нелюдське та принизливе поводження та покарання, зґвалтування, сексуальне насилля, завдання тілесних ушкоджень, вбивство, викрадення, незаконне ув'язнення, трудова експлуатація, вилучення посвідчень особи, корупція – за більшість із перелічених злочинів передбачено кримінальне покарання усіма системами юрисдикції регіону.

3.4.2. Законодавство України з питань протидії торгівлі людьми⁹³

- **Головні факти**

Проблема торгівлі людьми виникла в Україні на початку 90-х років минулого століття, коли в країні, яка переходила від тоталітарного режиму до демократичного суспільства, виникла

⁹³ Розділ підготовлено Є.Ф. Стрекаловим, суддею Верховного Суду України у відставці, Заслуженим юристом України, який брав участь як член і заступник Глави урядової делегації України в розробці Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрію. У п.п. «Визначення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми» і «Відмежування злочинів, передбачених ст. 149 КК України, від суміжних складів злочинів» використані та опрацьовані матеріали, підготовлені провідним науковим співробітником Науково-дослідного центру Академії прокуратури України, кандидатом юридичних наук А.М. Орлеаном

соціальна напруга, пов'язана з важкою економічною ситуацією в країні та погіршенням життєвого рівня більшості населення. Скрутне економічне становище, неможливість знайти гідну роботу в Україні і внаслідок цього зростання безробіття, катастрофічне зубожіння населення змусили багатьох громадян шукати роботу за межами України. Цими умовами, а також недосконалістю правового захисту громадян, скористалися злочинні угруповання, які організовували вивіз українських громадян шляхом обману і з використанням уразливого стану на роботу за кордон, де вони піддавалися жорстокій експлуатації.

Точних даних кількості осіб, які виїхали за кордон, немає, проте варто зауважити, що кількість населення України за період із 1 січня 1991 по 1 січня 2007 року скоротилося більш як на 5 млн. осіб. За неофіційними даними майже 4 млн. громадян України працюють за кордоном нелегально, а легально щороку працевлаштовується близько 50-60 тис. осіб⁹⁴. За даними Міністерства закордонних справ України та експертними оцінками тільки в Російській Федерації тимчасово працює близько 1 млн. українських громадян, а у сезонний пік цей показник сягає 3 млн., у Польщі – близько 300 тисяч українців, у Італії – біля 600 тисяч, у Чехії – близько 200 тисяч, в Португалії – 150 тисяч, у Туреччині – 35 тисяч осіб. На думку Уповноваженого з прав людини України як мінімум 5 млн. громадян України щороку перебувають за межами держави на заробітках. А якщо взяти до уваги, що в Україні налічується 28 млн. громадян працездатного віку, то найменше, кожен п'ятий економічно активний українець працює в іншій державі. Це лише приблизні дані, оскільки отримати об'єктивну офіційну інформацію неможливо.⁹⁵

Крім того, географічне розташування України призвело до того, що вона опинилася на перехресті світових шляхів транспортування “живого товару” й використовується міжнародними організованими злочинними групами і як країна-транзит, і як країна-донор одночасно⁹⁶. Подібні процеси спостерігаються і в інших країнах колишнього соціалістичного табору.

На Парламентській Асамблеї Ради Європи (червень 2003 р.) були наведені такі дані – щороку близько 500 тис. жінок і дітей стають жертвами торгівлі на європейському континенті, десятки тисяч українських жінок продаються щороку в сексуальне рабство, а центр торгівлі жінками перемістився із Таїланду і Філіпін в Україну. За даними Державного департаменту США Україну віднесено до другої групи країн, які підлягають нагляду, оскільки її уряд не повністю дотримується мінімальних стандартів викорінення торгівлі людьми, та вона не змогла продемонструвати докази активізації зусиль її рішучості вжити додаткових заходів, особливо у галузі захисту жертв торгівлі людьми та кримінального переслідування осіб, причетних до таких злочинів.

Суспільна небезпека злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, суттєво підвищується за рахунок вкрай негативних наслідків для громадян України (гідність та здоров'я, а у ряді випадків навіть і життя яких стає безпосереднім об'єктом злочинних посягань), так і через можливість отримання величезних прибутків, що надходять у розпорядження злочинних груп, встановлення за допомогою таких коштів корумпованих зв'язків з працівниками правоохоронних органів і суддями, налагодження розгалужених злочинних зв'язків на міжнародному рівні. З іншого боку значна кількість випадків затримання українських жінок, які стали жертвами торгівлі людьми «за заняття проституцією», їх депортація негативно впливає на міжнародний імідж України, призводить до формування громадської думки про державу як про «постачальника повій та злочинців», про неспроможність правоохоронних органів України успішно боротися із злочинністю, захищати права своїх громадян.

Незважаючи на те, що торгівля людьми в кожній країні чи регіоні має різні форми, існують спільні риси. Торговці людьми обирають перш за все своїх жертв у країнах чи регіонах зі складними соціальними та економічними умовами життя та обмеженими можливостями. Жінки та діти особливо вразливі і є основною цільовою групою торговців людьми, які приваблюють своїх жертв фальшивими обіцянками гарної роботи в іншій країні чи регіоні. Потрапляючи під контроль торговців, жертви опиняються в ситуації, подібній до рабства, майже у всіх випадках торговці забирають паспорти та заощадження жертв, застосовують насильство, залякування, шантаж та боргову залежність для того, щоб добитися їх покірності.

⁹⁴ Див. Концепція Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006-2010 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 188-р від 5.04.2006 р.).

⁹⁵ Див.: Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000. – С. 164 (378 с.).

⁹⁶ Див.: Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000. – С. 164 (378 с.).

Торговці людьми отримують величезні прибутки від такої торгівлі. Лише незначній кількості жертв вдається втекти від торговців або домовитися з ними про інші умови праці. У багатьох випадках умови, у яких перебувають жертви торгівлі людьми, є дуже жорстокими.

Так, молоду жінку з України, яка завагітніла в борделі Туреччини, власник оголосив винною і примусив обслуговувати клієнтів аж до останнього місяця вагітності. Народити дитину їй прийшлося в ліфті клініки, куди її відвезли в останній момент прямо після статевих контактів із клієнтом. Після народження дитини власник борделю того ж дня перевіз жінку до власної домівки, пояснюючи, що перебування в клініці коштує дорого. Спочатку власник борделю спробував продати дитину. Однак, спроба продажу виявилася невдалою. Новонароджене дитя дратувало його, і, як він казав, “створювало проблеми”. Щоб “не мати проблем” власник борделю заліпив дитині рота зувальною гумкою і залишив її на балконі, де дитина померла від переохолодження.⁹⁷

• **Правова база**

Хоча проблема торгівлі людьми в Україні виникла на початку 90-х років, тільки 24 березня 1998 р. у Кримінальному кодексі України (далі – КК) була внесена окрема стаття (124¹) про покарання за ці дії. З 1 вересня 2001 р. стала діяти нова стаття (ст. 149 КК України), що передбачала відповідальність за торгівлю людьми, а також була введена відповідальність за проституцію і сутенерство (ст. 303 КК України), за створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України). З 10 лютого 2006 р. ст. 149 КК України стала діяти в новій редакції. Також із ч. 1 ст. 303 КК було виключено відповідальність за систематичне заняття проституцією.

У 1999 р. в Україні вперше було прийнято на державному рівні “Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми”, затверджену постановою Кабінету Міністрів України 25.09.99 р. (№ 1768), а у 2002 р. – “Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки”, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 05.06.2002 р. (№ 766). У цих державних програмах було передбачено цілий ряд заходів організаційного, економічного та правового характеру щодо запобігання торгівлі людьми, переслідування торговців людьми, захисту потерпілих та їх реінтеграції, зокрема, в останній з них зазначається необхідність:

- приведення законодавства України у відповідність до основних положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (п. 21);
- удосконалення механізму забезпечення постійного обміну інформацією між правоохоронними органами України та інших держав щодо юридичних і фізичних осіб, які займаються транскордонною торгівлею людьми, а також методів та процедур розслідування і розкриття злочинів, пов’язаних з торгівлею людьми (п. 22);
- забезпечення розроблення та запровадження механізму ефективного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема у розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ, пов’язаних з торгівлею людьми (п. 25, 27);
- продовження співпраці з Інтерполом, Європолом, Регіональним центром ініціативи Південно-Європейського співробітництва (SECI) з питань боротьби з торгівлею людьми, обміну практичним досвідом та інформацією щодо розшуку потерпілих унаслідок торгівлі людьми, а також осіб, причетних до вчинення злочинів зазначеної категорії (п. 26).

Щодо захисту потерпілих та їх реінтеграції передбачалось:

- забезпечення надання необхідної медичної, психологічної та правової допомоги особам, які постраждали від злочинів, пов’язаних з торгівлею людьми, чи інших насильницьких дій (п.п. 28, 29, 32);
- створення мережі реінтеграційних та антикризових центрів для осіб, які постраждали від злочинів, пов’язаних з торгівлею людьми, та інших насильницьких дій (п. 30-31);
- забезпечення залучення міжнародних і громадських організацій, благодійних фондів до реалізації проектів щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми, захисту прав осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, розшуку зниклих за кордоном, повернення та реабілітації жертв торгівлі людьми.

⁹⁷ Тут і далі наводяться реальні факти торгівлі людьми, але імена осіб та деталі злочинів змінено з метою збереження конфіденційності.

Президентом України з метою попередження торгівлі людьми були підписані укази від 18.01.2001 р. № 20/2001 “Про додаткові заходи щодо запобігання зникнення людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їхньому розшуку” та “Про заходи посилення боротьби з незаконною міграцією”. Крім того, у Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006-2010 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 188-р від 5.04.2006 р.) передбачено ряд заходів, спрямованих на розв’язання проблеми з торгівлею людьми, і серед них:

- зниження рівня безробіття;
- забезпечення правового захисту жертв торгівлі;
- здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей;
- запровадження в практику правоохоронних органів новітніх методів ведення оперативно-розшукової роботи у сфері протидії торгівлі людьми та пов’язаних з нею злочинів;
- укладення міжнародних правових договорів у цій сфері;
- проведення постійного моніторингу та аналізу справ з торгівлі людьми;
- створення єдиної загальнодержавної системи обліку осіб, які вчинили злочини, пов’язані з торгівлею людьми;
- забезпечення діяльності центрів реабілітації для осіб, що постраждали від торгівлі людьми та ін.

Відповідно до вимог ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому до правової бази віднесено й міжнародні Конвенції і договори, які ратифіковано Верховною Радою України.

3.2
3.3

Серед них, насамперед, слід відзначити Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (далі – Конвенція 2000 р.), а також Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї до цієї Конвенції (далі – Протокол). Конвенція 2000 р. і Протокол були ратифіковані Верховною Радою України 4 лютого 2004 р. Важливу роль, особливо для криміналізації в національному законодавстві таких дій як утримання будинків розпусти і звідництво (ст. 210 КК України 1960 р.), створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України 2001 р.), а також втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (ст. 208 КК України 1960 р.), проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією (ст. 303 КК України 2001 р.), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України в ред. Закону від 12.01.2006 р.) відіграла Конвенція ООН “Про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами” (прийнята на IV сесії Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 1949 року), яка набула чинності 25 липня 1951 р., а для України – 15 лютого 1955 р. Серед міжнародних нормативних актів слід також звернути увагу на Конвенцію про рабство від 25 вересня 1926 р.⁹⁸ зі змінами, внесеними протоколом від 7 грудня 1953 р. (підписана Українською РСР 29 серпня 1956 р.), у якій дано визначення рабства й работоргівлі, а також Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 р. (вступила в силу для Української РСР 30 квітня 1957 р.), у якій дано визначення боргової кабали, кріпосного стану, звичаїв, подібних до рабства. У Факультативному Протоколі до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії дано визначення торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії (ст. 2)⁹⁹. Крім того, 17 листопада 2005 р. Україна приєдналась до Конвенції Ради Європи про заходи протидії торгівлі людьми, яка ще не ратифікована Верховною Радою України.

• **Визначення злочинів, пов’язаних із торгівлею людьми**

Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини

Стаття у Кримінальному кодексі України, якою передбачалось відповідальність за торгівлю людьми, за час свого існування змінювалась тричі. Слід відзначити, що Україна була однією з

⁹⁸ Див.: Конвенция о рабстве от 25 сентября 1926 г. с изменениями, внесенными Протоколом от 7 декабря 1953 г. // Збірка матеріалів з питань боротьби з торгівлею жінками та дітьми. – Кн. I. – К.: Відділ радника з юридичних питань посольства США в Україні, 2000. – С. 143-147.

⁹⁹ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Законом України від 03.04.2003 р.

перших країн колишнього СРСР, яка встановила кримінальну відповідальність за це явище. Перша редакція статті(124¹) з'явилась у КК в редакції Закону України від 24 березня 1998 року. Згідно з її диспозицією під торгівлею людьми розумілось *відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці*. Стаття в першій редакції мала безліч нарікань на свою адресу з боку як правників, так і працівників міліції, прокуратури та суддів, проте вона відіграла значну роль у протидії торгівлі людьми. За час її дії було порушено близько 100 кримінальних справ.

Кримінальний кодекс України 2001 р.(набув чинності з 1 вересня) змінив визначення цього злочину. Згідно зі ст. 149 КК під торгівлею людьми визнавались: *продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці*.

Якщо порівняти диспозиції статей у 1-й та 2-й редакціях, то способи заволодіння людиною замінені з «відкритого чи таємного» на «продаж, іншу оплатну передачу людини, а так само здійснення стосовно неї (людини) будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам)». Разом із тим і 2-га редакція статті все ще залишалась недосконалою. Диспозиція ч. 1 ст. 149 КК була сформульована занадто складно для того, щоб її зміст можна було розуміти однозначно. Наявні в ній ознаки об'єктивної сторони злочину як **“згода”, “переміщення через державний кордон”** викликали неоднозначне тлумачення. Наприклад, чи **примушування є** обов'язковим елементом у випадках сексуальної експлуатації. Це було пов'язано як із розумінням - чи підлягала будь-яка допомога у міграції з метою працевлаштування в сексіндустрії покаранню за торгівлю людьми, чи це могло мати місце тільки у випадку наявності елементів примушування або шахрайства, так і з метою – чи повинна будь-яка робота в секс-індустрії обов'язково розглядатися як “сексуальна експлуатація”, чи тільки робота в секс-індустрії в умовах експлуатації і примушування. Неоднозначне розуміння викликали й такі ознаки злочину як **“згода” на “оплатну передачу”, на “законне чи незаконне”** переміщення людини через державний кордон, на передачу іншій особі, на умови роботи, у яких могла працювати означена особа. Оскільки за законом усиновлення здійснюється лише щодо неповнолітнього, то продаж (інша передача) з метою усиновлення в комерційних цілях не могла кваліфікуватись за ч. 1, а тільки за ч. 2 ст. 149 КК, тому диспозиція ч. 1 у цій частині (як і ч. 1 ст. 149 КК в останній редакції щодо продажу з метою усиновлення чи удочеріння з метою наживи та для вилучення органів, що пов'язано зі спричиненням тілесних ушкоджень, а то і смертю) є прикладом логічної помилки законодавця. Неоднозначно розумілось також, чи застосовувати ст. 149 КК у випадках внутрішньої торгівлі людьми.

Крім того, КК України 2001 року (ч. 1 ст. 303) кримінілізував проституцію, передбачивши відповідальність за **систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг із метою отримання доходу**. Ці дії підлягали покаранню штрафом у розмірі від п'ятдесяти до п'ятисот не оподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста двадцяти годин. У попередньому КК України статті, яка б передбачала відповідальність саме за проституцію не було, ним каралось втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (ст. 208 КК України 1960 р.). Проституція розглядалася як адміністративне правопорушення відповідно до статті 181¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁰⁰, згідно з якою **заняття проституцією** каралось попередженням або штрафом від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, **а ті ж дії, вчинені повторно протягом року після винесення адміністративного стягнення, –**

¹⁰⁰ Стаття була внесена до Кодексу України про адміністративні правопорушення Постановою Президії Верховної Ради України від 12.06. 1987р. № 4134-11 та доповнена Законом № 55/97-ВР від 07.02. 1997 р.

штрафом від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Стаття 303 КК України, і особливо її частина 1, що передбачала кримінальну відповідальність за проституцію, є прикладом надмірної криміналізації. По-перше за такі дії вже була передбачена адміністративна відповідальність. По-друге, із ч. 1 ст. 303 КК України вбачалось, що проституція є надання сексуальних послуг з метою отримання доходу, а із її ч. 2 – надання сексуальних послуг за плату. По-третє, існування кримінальної відповідальності за проституцію створило труднощі у притягненні до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 149 КК України) та примушування до заняття проституцією і сутенерство (ч.ч. 2-4 ст. 303 КК України), оскільки як жертви торгівлі, так і жінки, втягнені у зайняття проституцією, не бажали повідомляти про вчинені щодо них злочини правоохоронні органи через побоювання бути покараними згідно з цими нормами. Ця норма закону давала «звіднику і сутенеру» додаткові можливості шантажувати повію, що її можуть притягнути до кримінальної відповідальності, якщо стане відомо, що вона займалася проституцією. Ч. 2 ст. 303 КК України (примушування до надання сексуальних послуг шляхом застосування шантажу або обману) стала подібною до ч. 2 ст. 154 (примушування до статевих стосунків шляхом обману), а в частині примушування до надання сексуальних послуг шляхом насильства – до статей 152 і 153 (згвалтування та задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства). Тобто, ч. 2 ст. 303 КК України не узгоджувалась із статтями КК, які передбачали відповідальність за статеві злочини. Крім того, примушування до зайняття проституцією може розглядатись як підбурювання до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 303 КК України), оскільки згідно з ч. 4 ст. 27 КК України підбурювачем є особа, яка погрозою чи примусом схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Недивно, що встановлення кримінальної відповідальності за проституцію викликало критику експертів, оскільки, на їх думку, карати потрібно не повій, а третіх осіб, таких як сутенери.

Оскільки вітчизняне визначення торгівлі людьми ще не відповідало міжнародним стандартам, насамперед, ст. 3 згаданого Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, 12 січня 2006 р. Верховною Радою України в рамках Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією» було прийнято статтю 149 КК України в теперішній (третьій) редакції. Діє вона з моменту опублікування 10 лютого 2006 року.

Ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» КК України сформульована таким чином:

1. Торговля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства,

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки,

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності».

Порівнюючи другу і третю редакцію статей, помітно, що з неї виключено угоду, *пов'язану із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди(особи)через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам)*. Крім того, додано нові форми експлуатації та замінено усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях та з метою наживи. Дещо змінені й кваліфіковані види цього злочину, відповідальність за які передбачено ч.ч. 2 і 3 ст. 149 КК, та з ч. 3 вилучено – *пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого тканин для трансплантації чи насильницького донорства*.

Однак, остання зміна редакції ст. 149 КК України, яка майже повністю відповідає вимогам зазначеної статті 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, викликала багато запитань у практиків і науковців. Насамперед, внаслідок недостатнього розуміння її окремими практичними працівниками (слідчими, прокурорами, суддями) зразу ж гостро постала проблема порушення кримінальних справ за ознаками складу злочину, передбаченого новою редакцією цієї статті, прокурори стали відмовлятися підтримувати обвинувачення в судах.

Так, під час розгляду районним судом м. Луганська навесні 2006 р. справи щодо С., яка обвинувачувалась у замаху на вчинення за попередньою змовою групою осіб торгівлі людьми за ч.3 ст. 15 – ч. 2 ст.149 КК, прокурор заявив клопотання про закриття справи, тому що, на його думку, діяння С. декриміналізовано зазначеними змінами до Закону. Оскільки ніхто з учасників судового засідання не заперечував проти зазначеного клопотання, суду не залишалось нічого іншого як закрити справу за відмовою прокурора підтримувати обвинувачення в суді. За фабулою справи двох жінок П. і К. мали переправити до Турції для сексуальної експлуатації. С. оформила їм закордонні паспорти і оплатила проїзд за свій рахунок, проте не довела свої дії до кінця, оскільки П. і К. були затримані при проходженні митного контролю.

Аналіз новоствореної норми наводився в деяких публікаціях¹⁰¹.

Законодавець розмістив ст. 149 у розділі III Особливої частини Кримінального кодексу України, яка має назву “Злочини проти волі, честі та гідності особи”. Виходячи з цього, родовим об’єктом групи злочинів до яких належить торгівля людьми, є свобода (воля), честь та гідність особи. Відповідно до конструкції кримінально-правової заборони торгівлі людьми, обмеження волі особи є факультативною ознакою торгівлі людьми, тому відповідальність за вчинення дій, передбачених ст. 149 КК України, настає незалежно від згоди людини, що виступає предметом злочину.

¹⁰¹ Зокрема Див.: Є.Ф. Стрекалов та А.М. Орлеан, «Теоретичні та практичні аспекти застосування ст. 149 КК України»/Вісник Верховного Суду України. – № 9(73). – 2006. – с. 30-35.

Враховуючи існуючий порядок справ щодо розташування цієї норми у структурі Особливої частини Кримінального кодексу України та необов'язковість спрямованості злочину проти волі особи, **основним безпосереднім об'єктом** торгівлі людьми є честь та гідність особи.

Як вбачається у ч. 1 ст. 149 КК України, з **об'єктивного боку** цей злочин може бути у трьох формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування, переміщення, переховування, передача чи одержання людини (логічну структуру злочину відображено у **кінці цього розділу**).

3.2

Першу форму законодавець сформулював як **«торгівля людьми»**. Враховуючи той факт, що більшість з діянь, котрі відповідають міжнародному визначенню торгівлі людьми¹⁰² було закріплено у третій формі торгівлі людьми, перша форма є дещо ширшою та, відповідно до міжнародно-правових норм, окрім іншого, передбачає відповідальність за купівлю-продаж людини.

Підтвердженням цьому є стаття 3 названого вище Протоколу, в якій у визначенні торгівлі людьми йдеться про те, що цей злочин може бути вчинено «... шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод, для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу». Торгівля дітьми, яка є різновидом торгівлі людьми, у міжнародному праві також прямо розглядається як оплатна передача. Відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування.¹⁰³

Крім того, факт криміналізації в першій формі злочину, передбаченого ст. 149 КК України, купівлі-продажу людини підтверджується і попередньою редакцією ст. 149 КК (від 5 квітня 2001 р.) та передостаннім (від 21 грудня 2005 р.) варіантом проекту нової редакції цієї статті, згідно з якими злочинними визнавались відповідно “продаж людини...” та “купівля, продаж чи здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина”.

Такий підхід до тлумачення статті 149 КК України був підтриманий В.І Борисовим, В.А. Козаком, В.О Глушковым, Є.Д. Скулішем та багатьма іншими науковцями київської та харківської шкіл, а також практиками у наукових публікаціях¹⁰⁴.

Таким чином, перша форма злочину, передбаченого статтею 149 КК України є ширшою та відрізняється від третьої форми тим, що нею також охоплюються дії з купівлі-продажу людини.

Прикладом продажу людини є дії громадянки С., яка пообіцявши працевлаштувати Ц. та Р. офіціантками, відвезла до м. Москви, де продала для подальшої сексуальної експлуатації, отримавши по 100 доларів США та 2000 російських рублів за кожну продану особу.

Другу форму злочину, передбаченого ст. 149 КК України, законодавець визначив як **здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина**. Під такою розуміються дії, **спрямовані на укладення інших незаконних угод щодо людини, таких, як передача останньої в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або на послуги матеріального характеру, її дарування, передача в оренду тощо**. Така незаконна угода може бути здійснена щодо передачі людини як безповоротно, так і на певний строк. При цьому до неї можуть застосовуватись такі ж форми насильства, обману та використання безпорадного стану, як і за першої форми торгівлі. Цей злочин буде вважатись закінченим з моменту передачі (отримання) людини або встановлення над потерпілим фактичного володіння.

Формулювання третьої форми аналізованого злочину являє собою перелік альтернативних дій: **вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини,**

¹⁰² Стаття 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року

¹⁰³ П. а) ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифікований Законом N 716-IV (716-15) від 03.04.2003, ВВР, 2003, N 29, ст.226).

¹⁰⁴ Див наприклад: Борисов В.І. Козак В.А. Коментар до статті 149 Кримінального кодексу України // Кримінальне право України. - № 2. - 2006. - с. 19.; Глушков В.О. Скулиш В.Д. Застосування кримінально-правової норми - торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2006. - № 13. Орлеан А.М. Нова редакція статті, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми: аналіз складу злочину // Юридичний журнал. - № 4. - 2006. - с. 38. Стрекалов Є.Ф. Орлеан А.М. Теоретичні та практичні аспекти застосування ст. 149 КК України // Вісник Верховного Суду України . - № 9. - 2006. - с. 31.

вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Закріплення такого переліку дій дещо не відповідає традиційним для кримінального права канонам, відповідно до яких стадії вчинення злочину та дії співучасників описуються у Загальній частині кодексу (так, вербування можливо було б розглядати як підготовку до торгівлі людьми, а переміщення – як співучасть у цьому злочині). Разом з тим, існуюча диспозиція статті 149 КК України полегшить застосування норми права та позбавить зайвих дискусій щодо видів співучасті у злочині (ст. 27 КК України).

Вербування окремі правники розуміють як: «...**дії, пов'язані з набором особи працювати чи надавати послуги на певних умовах...**»¹⁰⁵; «...**запрошування, умовляння й набір за наймом людей...**»¹⁰⁶; «...**безпосереднє наймання, тобто запрошування і набір...**»¹⁰⁷. Як трактує тлумачний словник української мови, **вербувати – наймати, набирати людей на роботу**¹⁰⁸. Розуміння вербування в контексті торгівлі людьми наводиться у Розділі 1.7.1 даних матеріалів.¹⁰⁹

 1.7

Типовий приклад вербування – дії засудженої Г., яка, перебуваючи у складі організованої злочинної групи, в селах Херсонської області підшукувала жінок, які погоджувались виїхати до м. Москви, де їх примушували займатися проституцією. Г., отримувала за кожну завербовану жінку по 100 доларів США.

Згідно з тлумачним словником української мови, **переміщати, переміщувати, перемістити** означає змінювати місцеперебування кого-небудь, переселяти, переводити, посилати працювати, виконувати які-небудь доручення в інше місце, іншу країну¹¹⁰, а **переміщатися** – змінювати місце свого перебування, пересуватися з одного місця на інше¹¹¹. Виходячи із вище зазначеного **переміщенням людини вважаються дії, спрямовані на зміну місця її перебування**. Як правило, переміщення здійснює вербувальник, але це можуть робити й інші особи. Найчастіше воно пов'язане з перетином кордону, але може відбуватись і всередині країни. Переміщення є закінченим злочином з моменту зміни місця перебування людини.

Прикладом переміщення є дії Д., який перевіз Б., яку підшукали для відправки в Італію з метою сексуальної експлуатації, спочатку до м. Одеси, а потім до м. Чернівців, де передав перевізникам. Б. через Польщу, Чехію і Німеччину прибула в Італію.

Переховування (переховувати) тлумачний словник української мови визначає як ховати кого-, що-небудь від когось; укривати якийсь час; перетримувати¹¹². **Переховування людини полягає в обмеженні її фізичних контактів з іншими особами**, насамперед із представниками правоохоронних органів, що може проявлятися як у наданні приміщення для перебування, так і у примусовому позбавленні волі.

Зі змісту тлумачного словника української мови вбачається, що **передача (передавати, передати)** означає віддавати, подавати, вручати кого-, що-небудь комусь для іншого; через посередника або за чийм-небудь дорученням; віддавати в розпорядження кого-, що-небудь¹¹³. **Одержання** ж означає брати, приймати те, що надається, вручається, отримувати.¹¹⁴ **Передачу** людини в юридичній літературі розкривають як «...вчинення винною особою (так званим «продавцем») дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій особі (так званому «покупцю») безпосередньо чи опосередковано»¹¹⁵. **Одержання людини** є зворотною стороною передачі та передбачає отримання контролю над нею. Таким чином, **передачу або одержання людини** слід розуміти як **дії, пов'язані з переходом контролю над людиною від однієї особи до**

¹⁰⁵ Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: чи рухаємось у вірному напрямку?//Кримінальне право України. – № 1. – 2006. – С. 58.

¹⁰⁶ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін./ За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – С. 1129.

¹⁰⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Актика, 2005. – С. 1017.

¹⁰⁸ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – Т.1. – К., 1998. – С. 246.

¹⁰⁹ Щодо визначення інших складових процесу торгівлі людьми, див. Розділ 1.7 цих матеріалів.

¹¹⁰ Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – Т.1. – К., 1998. – С. 278.

¹¹¹ Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – Т.1. – К., 1998. – С. 279.

¹¹² Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – Т.1. – К., 1998. – С. 313.

¹¹⁴ Там само. – Т. 3. – К., 1998. – С. 71.

¹¹⁵ Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: чи рухаємось у вірному напрямку?//Кримінальне право України. – № 1. – 2006. – С. 58.

іншої. Вербувальник або перевізник передає людину особі, яка її експлуатуватиме. Злочин вважається закінченим з моменту передачі (одержання) людини.

Обов'язковою ознакою вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини відповідно до логіко-граматичного тлумачення тексту статті 149 КК України є вчинення зазначених дій за допомогою одного з таких альтернативних способів: із використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, а у кваліфікованих складах крім того — із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища. Тлумачення тексту цієї статті приводить до висновку, що передбачений нею злочин у перших двох формах може бути здійснено і без застосування зазначених способів. Підтвердженням цьому є також п. 3 примітки до ст. 149 КК України, де сказано, що відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього настає незалежно від застосування перелічених у статті способів. Те, що зміст зазначеного пункту примітки не поширюється на перші дві форми аналізованого злочину, може означати лише одне: ці способи не є обов'язковими ознаками таких його форм, як торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина.

Як роз'ясняє вже зазначений словник, **обман** – неправдиві слова, вчинки, дії, невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня, хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття, омана. **Обман** полягає в “умисному введенні в оману іншої особи або підтримуванні вже наявної у неї оманливої уяви шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності або замовчування про різні факти, речі, явища тощо з метою схилити цю особу до певної поведінки”¹¹⁶. Характерним для торгівлі людьми є повідомлення жертвам неправдивої інформації щодо можливості працевлаштування за кордоном.

Наприклад, засуджена П., яка продала 41 жінку до нічних клубів Кіпру і 6 – у Грецію, для отримання згоди потерпілих на вивіз за кордон запевняла їх, що вони будуть працювати в нічних клубах танцівницями «топлес» та займатись «консумацією». Щоб створити видимість легальності зазначеної діяльності жінок навіть навчали танцям та англійській мові, з частиною з них заключались письмові угоди. Проте, після прибуття до клубів жінок змусили займатись проституцією.

Різновидом обману є **зловживання довірою**¹¹⁷, тобто “використання особою у своїх інтересах впевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добропорядності іншої особи – довірителя, на шкоду останньому”¹¹⁸. Йдеться про випадки, коли при обмані використовуються довірчі стосунки між винною та потерпілою особами всупереч інтересам потерпілої особи. Такі стосунки можуть існувати між родичами, близькими друзями, опікуном і підопічним.

Шантаж за даними зазначеного тлумачного словника є залякування погрозою викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити когонебудь. Шантаж слід розуміти як психічне насильство, що полягає у погрозі розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти у таємниці.

Згідно з п. 2 примітки до ст. 149 КК України **уразливий стан особи** — це такий її стан, зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами, який позбавляє чи обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

Відповідно до наведеного визначення, уразливий стан може бути викликаний:

- 1) фізичними чи психічними властивостями особи (в цьому разі висновок про її перебування у такому стані може ґрунтуватись на даних психолого-психіатричної експертизи);
- 2) певними зовнішніми факторами, зокрема збігом тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. В останньому разі дії винної особи спрямовані на отримання від людини, якій “немає чого втрачати”, згоди на її подальшу експлуатацію.

¹¹⁶ Романов С.Ю. Обман как способ преступной деятельности: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 1998. – 199 с.

¹¹⁷ Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін. / За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 313.

¹¹⁸ Панов Н.И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием. – Х.: Вища школа, 1977. – С. 32.

Так, наприклад, на семінарі, присвяченому питанням протидії торгівлі людьми, який проведено у м. Києві 16–17 лютого 2006 р. представниками Департаменту МВС України по боротьбі зі злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми, наводився приклад, коли злочинці завербували для сексуальної експлуатації за кордоном жінку, котра не мала засобів для існування та мешкала в будинку, який був у вкрай аварійному стані, де були відключені газ, вода та електроживлення.

У практиці досить часто мають місце подібні ситуації, які свідчать саме про використання уразливого стану особи. Особа може перебувати у такому стані внаслідок економічної кризи в країні, через важкі життєві обставини, коли у людини не має можливості заробити грошей та утримувати себе і сім'ю, можливо, через свої необдумані вчинки, коли людина попадає в таке становище, коли вона позбавляється засобів для існування, їй потрібні гроші, але вона не має можливості їх заробити тощо.

Що стосується питання про надання жертвами торгівлі людьми згоди на експлуатацію, то слід зазначити, що матеріали судової практики свідчать про те, що вони або не надають своєї згоди на той вид поведінки, до якого їх примушують, або спочатку дають згоду, однак вона є недійсною внаслідок застосування до них торговцями людьми примусових, обманних або образливих дій. Обман жертви торгівлі матиме місце не лише тоді, коли її обманюють стосовно того, що від неї вимагатимуть надання сексуальних послуг, а також і тоді, коли її обманюють стосовно інших обставин, наприклад, наскільки вільно вона зможе залишити те місце, де вона надає ці послуги, використовуватиме свій робочий час, наскільки вільно вона може припинити надання таких послуг або змінити місце свого перебування.

Тому згода особи на вчинення щодо неї торгівлі людьми зокрема шляхом вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання, не виключає кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, оскільки не відповідає справжнім інтересам потерпілого, суспільства в цілому і є вимушеною.

Інший підхід до розуміння цього питання протирічив би зобов'язанню, яке взяла на себе Україна, ратифікувавши вже зазначену в п. 2 цієї статті Конвенцію ООН «Про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами», яка для України діє з 15 лютого 1955 р. Країни, що ратифікували цей міжнародний документ, взяли на себе зобов'язання накладати покарання на кожного, хто з метою задоволення похоті іншої особи: зводить, умовляє або спокушає з метою проституції іншу особу, **навіть за згодою останньої** та експлуатує проституцію іншої особи, **навіть за згодою цієї особи** (ст. 1).

1.7.5

Суб'єктивний бік злочину, передбаченого ст. 149 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу.

Злочини здійснюються **з корисливих мотивів з метою експлуатації людини**. У п. 1 примітки до ст. 149 КК України поняття експлуатації розкрито більш повно, ніж у попередній редакції цієї статті та в зазначеному вище Протоколі.

Під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання у порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Окремі форми експлуатації людини роз'яснені в міжнародних конвенціях, до яких приєдналася Україна і які стали частиною її національного законодавства. Терміни «експлуатація проституції інших осіб» та «інші форми сексуальної експлуатації» – єдині терміни в дефініції торгівлі людьми, яка міститься у Палермському Протоколі ООН, що навмисно залишені невизначеними; невизначені вони і деінде в міжнародному законодавстві. Таким чином, Протокол не порушує питання про те, як Держави-учасниці кваліфікують проституцію у відповідних внутрішніх законах.

3.2
3.3

¹¹⁹ Jordan A.D., *The Annotated Guide to the Complete UN Trafficking Protocol* (Вашингтон, 2002 р.).

Однак у публікаціях міжнародних експертів наводяться такі визначення¹¹⁹:

“сексуальна експлуатація” означає участь особи в проституції, перебування її в сексуально підневільному стані або виготовлення порнографічних матеріалів в результаті загрози, примусу, викрадення, використання сили, зловживання владою, боргової залежності або введення в оману”;

“експлуатація проституції інших осіб” може бути визначена як “одержання особою будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди в результаті сексуальної експлуатації іншої особи”.

Також, поняттям окремих форм експлуатації дано роз’яснення в Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України за ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка.

Зокрема, зазначається, що **сексуальна експлуатація** – це вид експлуатації праці особи для проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (розпусних дій із дітьми, наданні разових сексуальних послуг ув’язненим та деяким іншим особам, співжиття, з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо) незалежно від того, чи дозволено у даній країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності.

Порнобізнес – це частково чи повністю дозволений у даній країні чи незаконний вид підприємництва, пов’язаний зі звідництвом для проституції, сутенерством, утриманням будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру, тобто таких, що спрямовані на збудження нездорової статевої пристрасті шляхом цинічного, безсоромного, грубо натуралістичного або протиприродного відображення статевого життя людини чи тварини. Використання в порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Залучення в боргову кабалу – поставлення особи у стан повної, фактично рабської залежності від іншої особи. На практиці в такий стан потрапляє, наприклад, жінка, яку продали у будинок розпусти іншої країни, власник якого, сплативши гроші продавцю за жінку, відбирає у неї всі документи, обіцяючи повернути їх лише після відпрацювання нею сплаченої ним суми та отримання ним прибутку.

Експлуатація праці – це присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема, прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами використання людини для експлуатації її праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг з оплатою, яка явно не відповідає характеру й інтенсивності роботи або взагалі без оплати. Виконання такої роботи зазвичай не пов’язане з добровільною пропозицією працівником своїх послуг і вимагається від нього під загрозою фізичного насильства, якого-небудь покарання тощо.

Усиновлення (удочеріння) з метою наживи – це оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім’ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки для її наступного використання у жебрацтві, занятті проституцією, азартними іграми, для насильницького донорства, для використання праці дитини з отриманням замість неї платні, для подальшого укладення щодо неї договорів купівлі-продажу, міни та інших, які передбачають фактичну передачу права власності.

Втягнення у злочинну діяльність – це дії, пов’язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце й способи вчинення або про приховання слідів злочину, розпиття спиртних напоїв чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин разом з особою з метою полегшити схилення його до вчинення злочину та інше).

Використання в збройних конфліктах – використання особи як найманця для виконання ним бойових завдань, пов’язаних із поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав.

Перелік видів експлуатації, наведених у ч. 1 ст. 149 КК України, не є вичерпним, що даватиме змогу застосовувати цю норму при виникненні нових форм експлуатації.

Суб'єктом аналізованого злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку на момент його вчинення, причому відповідно до нової редакції статті як та, котра передає людину, так і та, що її одержує, вербує, переміщує, переховує.

Кваліфікуючі ознаки торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, передбачені ч. 2 ст. 149 КК України

Ч. 2 ст. 149 КК України передбачає підвищену кримінальну відповідальність за вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 149 КК України:

- 1) щодо неповнолітнього;
- 2) щодо кількох осіб;
- 3) повторно;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) службовою особою з використанням службового становища;
- 6) особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності;
- 7) у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства.

Злочин буде кваліфікуватись, як вчинений **щодо неповнолітнього**, у випадку коли потерпілою від нього є дитина віком від 14 до 18 років. Вчинення зазначених у ч. 1 ст. 149 КК України дій **щодо кількох осіб** означає, що такі дії вчинені стосовно двох або більше людей і що вони являли собою єдиний злочин. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України **повторністю** злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу. При цьому відповідно до вимог ч. 2 ст. 32 КК України повторність буде відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. Тому вчинення особою вербування та наступне переміщення, переховування, передачу або одержання однієї і тієї ж людини або групи людей в межах єдиного злочинного наміру не утворюють ознаки повторності, передбаченої ч. 2 ст. 149 КК України. Як вбачається у ч. 1 ст. 28 КК України, злочин визнається здійсненим **групою осіб**, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою, а у ч. 2 – **за попередньою змовою групою осіб**, якщо злочин спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до його початку, домовилися про спільне його здійснення.

Злочин вважається скоєним **службовою особою з використанням службового становища** у разі, коли винна особа має ознаки, передбачені п. 1 примітки до ст. 364 КК України, та використовувала при вчиненні злочину повноваження, надані їй по службі, або вийшла за її межі. Для правильної кваліфікації торгівлі людьми за названою ознакою важливо встановити співвідношення між ч. 2 ст. 149 КК України, що передбачає відповідальність за такі дії, зі статтею 364 КК України. Зазначені норми співвідносяться між собою відповідно як спеціальна і загальна. В юридичній літературі з цього приводу справедливо зазначено, що “у випадках, коли зловживання владою чи службовим становищем одночасно підпадає під ознаки загальної та спеціальної норм, застосуванню підлягає лише норма спеціальна, оскільки вона більш повно та предметно визначає конкретний вид вчиненого зловживання та відповідно вид та розмір покарання за нього, що виключає необхідність кваліфікації дій винного за їх ідеальною сукупністю”¹²⁰. Кваліфікація за сукупністю статей 149 та 364 можлива лише за наявності кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 364, яка не охоплюється ст. 149 КК України, – скоєння злочину працівником правоохоронного органу. Перевищення влади або службових повноважень частиною 2 статті 149 КК України не охоплюється і потребує самостійної кваліфікації за статтею 365 КК України.

Матеріальна залежність має місце, коли “єдиним чи одним з основних джерел існування потерпілого є матеріальна допомога суб'єкта злочину, зокрема перебування першого на утриманні останнього. Інша залежність – це залежність службова, шлюбна, залежність підопічного від опікуна, пацієнта від лікаря, підозрюваного від працівника дізнання чи слідчого тощо”¹²¹.

¹²⁰ Устименко В.В. Спеціальний суб'єкт преступлення. – Х.: Вища школа, 1989. – С. 75.

¹²¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. // Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін. / За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 183.

Поняттям насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, охоплюються заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короточасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій – завдання ударів, побоїв, незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння, застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин(газів).

Наприклад, потерпіла Г. у своїх показаннях у судовому засіданні зазначала, що В.Ц.Р. під видом працевлаштування її офіціанткою чи прибиральницею шляхом обману вивезли її з одного з сіл до Польщі, де члени злочинної групи побили і зв'язали її, кололи наркотики, примушуючи займатись проституцією.

Кваліфікуючі ознаки торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, передбачені ч. 3 ст. 149 КК

Ч. 3 ст. 149 КК України містить вказівку на вчинення дій, передбачених частинами першою або другою ст. 149 КК України:

- 1) щодо малолітнього;
- 2) організованою групою;
- 3) поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких або з погрозою застосування такого насильства;
- 4) якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Малолітнім є особа, якій під час скоєння щодо неї злочину не виповнилось 14 років. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, злочин визнається вчиненим **організованою групою**, якщо в його підготовці або здійсненні брали участь кілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для скоєння цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

У разі ж вчинення дій, передбачених ст. 149 КК України, злочинною організацією, то вони кваліфікуються за ч. 3 ст. 149 і ч. 1 ст. 255 КК України. При цьому під злочинною організацією, відповідно до змісту ч. 4 ст. 28 КК України, слід вважати стійке архаїчне об'єднанням декількох осіб (три і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього здійснення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого або його близьких, може полягати у заподіянні особі легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також у здійсненні інших насильницьких дій, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння (наприклад, спричинили втрату свідомості або мали характер мордування, полягали в скиданні з висоти, здушення шиї, застосуванні електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо).

Тяжкими наслідками аналізованого злочину слід вважати смерть або самогубство потерпілого, зникнення безвісно, втрату будь-якого органу чи його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш, ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності або втрату здатності до дітонародження, зараження вірусом імунодефіциту людини, а також інші наслідки, які суд з урахуванням конкретних обставин справи може визнати тяжкими. Проте умисне вбивство потерпілого за обтяжуючих обставин не охоплюється ч. 3 ст. 149 КК України і має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених цією статтею та ч. 2 ст. 115 КК України.

Відмежування злочинів, передбачених ст. 149 КК України, від суміжних складів злочинів

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, може супроводжуватися або мати своїм наслідком учинення інших злочинів, що виходить за межі складу злочинів, передбачених ст. 149 КК України.

Ст. 149 КК України, насамперед, слід відрізнити від складу злочину, передбаченого ст. 169 КК України «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)». Визначальною ознакою для цього відмежування є те, що незаконна передача дитини тут здійснюється саме для усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян. Незаконні ж дії щодо усиновлення з метою втягнення у злочинну діяльність, примусову працю або з іншими, передбаченими ст. 149 КК України цілями, утворюють сукупність злочинів, передбачених статтями 149 та 169 КК України.

По-друге, склад аналізованого злочину слід відрізнити від складу, передбаченого ст. 447 КК України «Найманство», як за суб'єктом – при найманстві це відносини миру й мирного співіснування окремих країн, так і за об'єктивною стороною – найманство полягає лише у вербуванні, фінансовому чи матеріальному заохоченні й навчанні найманців. Об'єктивні сторони цих складів злочинів збігаються тільки в разі здійснення вербування. У таких випадках слід застосовувати спеціальну норму та кваліфікувати дії винних осіб за ст. 447 КК України.

Розмежування торгівлі людьми і злочинів, передбачених ст. 143 КК України («Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів чи тканин людини»), ст. 150 КК України («Експлуатація дітей»), ст. 303 КК України («Сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією»), ст. 304 КК України («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»), проводиться за ознаками об'єкта, об'єктивної й суб'єктивної сторін. Поєднує їх те, що відповідно до ст. 149 КК України торгівля людьми може здійснюватися з метою вчинення щодо особи дій, які передбачені переліченими статтями як самостійні злочини¹²².

Торгівля людьми може бути тісно пов'язана з незаконним ввозом мігрантів, проте існують суттєві відмінності між цими злочинами. Із метою незаконного ввозу мігрантів вчиняються також незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України), викрадення або підроблення документів (статті 357 і 358 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), порушення порядку зайняття господарською діяльністю (ст. 202 КК України), грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК України).

При відмежуванні торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини (ст. 149 КК України) від грубого порушення угоди про роботу українського громадянина за межами України (ч. 2 ст. 173 КК України) необхідно враховувати, що труднощі у застосуванні зазначених норм виникають у разі, коли йдеться про примусову працю. При цьому грубе порушення угоди про працю матиме місце лише за наявності трудового договору, який було укладено без застосування передбачених у ст. 149 КК України способів, і умови якого грубо порушуються у процесі його виконання. У ст. 173 КК України йдеться про вихід за межі домовленості роботодавця, який шляхом обману, зловживання довірою або примушування вимагає від працівника виконання роботи, не обумовленої угодою. Торгівля людьми відрізняється від цього злочину тим, що торговець використовує обман, шантаж, уразливий стан, насильство або інші, передбачені ст. 149 КК України способи, вже під час вербування особи, усвідомлюючи при цьому подальшу мету експлуатації людини.

На разі, коли торгівля людьми пов'язана з організацією незаконного переправлення осіб через державний кордон України, з керівництвом такими діями або сприянням їх здійсненню порадами, вказівками, наданням засобів чи усуненням перешкод, наявна сукупність злочинів, передбачених статтями 149 та **332 КК України**. Викрадення чи підроблення документів, які надають право на перетинання державного кордону України, з подальшим їх використанням для переміщення людини через кордон не охоплюються статтями 149 та 332 КК України і потребують самостійної кваліфікації за **ст. 357 або ст. 358 КК України**.

Цілком можливою є й інша кваліфікація дій, які полягають у використанні трудової міграції для незаконного збагачення, наприклад, обманного заволодіння грошима під приводом надання послуг із працевлаштування за кордоном (за відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 149 КК України) — як шахрайства (**ст. 190 КК України**).

Злочини, передбачені ст. 149 КК України, пов'язані з торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо людини з метою вилучення органів та проведення дослідів над людиною без її згоди, слід відрізнити від злочинів, передбачених ст. 143 КК України «Порушення встановленого

¹²² Див.: Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): Дис. канд. юрид.наук. – Х., 2002. – С.106-127.

законом порядку трансплантації органів або тканин людини», частина 4 та 5 якої передбачають покарання за «незаконну торгівлю органами або тканинами людини», у тому числі вчинені за попередньою змовою групою осіб, або за участь у транснаціональних організаціях, які провадять таку діяльність. Відповідно до діючого законодавства, застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів здійснюється у визначеному законодавством порядку, при наявності їх згоди або згоди їх законних представників та за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів, а завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнту. **Вилучення у потерпілого органів або тканин з метою торгівлі** передбачає намагання всупереч встановленого законом порядку без згоди потерпілого здійснити хірургічне втручання в його організм, щоб вилучити орган або тканини з метою продажу. Коли такі дії вчиняються без заволодіння людиною (наприклад, у разі використання як донора ув'язненого чи інваліда, що знаходиться у психіатричній лікарні, у будинку інвалідів чи в інших закладах та установах, де людина знаходиться у залежному стані від їх персоналу), то дії винних підлягають кваліфікації за ст. 143 КК України. У разі, коли торговець людьми вчиняє дії, передбачені ч. 1 ст. 149 КК України, з метою вилучення у людини органів, то дії його підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 149 КК України, а якщо це завідомо заподіє смерть потерпілому – то з урахуванням конкретних обставин справи як співучасть у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України. Додаткової кваліфікації за ст. 143 КК України ці дії не потребують.

5.2 –
5.13

• **Захист жертв торгівлі людьми та свідків**

Як свідчать ст.ст. 6, 7 вже зазначеного Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, **захист жертв торгівлі людьми** – це система законодавчих та інших відповідних заходів, які вживаються державою для допомоги жертвам торгівлі людьми та захисту їх особистого життя.

Питання захисту та забезпечення безпеки в Україні регламентовано Законами «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (№ 3782-XII від 23.12.1993р.) та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (№ 3781-XII від 23.12.1993 р.) із наступними змінами. Оскільки захист жертв торгівлі та свідків передбачено першим законном, зупинимось на його положеннях. У ст. 1 цього Закону дано поняття – забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Як вбачається зі змісту ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та ст. 52 ¹КПК України на забезпечення безпеки **мають право:**

- особа, яка звернулася до правоохоронних органів із заявою про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів;
- потерпілий або його представник у кримінальній справі;
- підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;
- цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, заподіяної злочином;
- свідок;
- експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
- члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених вище, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Як зазначено у ст. 7 цього Закону **заходами забезпечення безпеки є:**

- особиста охорона, охорони житла і майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту і оповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;

- заміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання;
- переселення в інше місце проживання;
- поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд.

Із урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Здійснення заходів безпеки покладено за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі яких Законом передбачено створення спеціальних підрозділів. Заходи ж безпеки щодо військовослужбовців здійснюються також командирами військових частин, а щодо осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи, – органами і установами виконання покарань. Порядок забезпечення безпеки спецпідрозділами міліції регулюється Тимчасовою інструкцією та Порядком супроводження осіб, взятих під державний захист, під час забезпечення заходів особистої охорони, затвердженими Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26 лютого 1998 р. № 130.

Органи, які забезпечують безпеку, зобов'язані: а) негайно реагувати на кожен випадок протиправних дій, що став їм відомим, стосовно цих осіб, вчинених у зв'язку з їх сприянням судочинству; б) забезпечувати захист життя, здоров'я, житла і майна відповідно до характеру загрози; в) своєчасно повідомляти осіб, взятих під захист, про зміну або скасування заходів щодо їх безпеки; г) дотримувати законності і ставитися з повагою до прав та свобод громадян (п.п. 3, 4 ст. 6 Закону). Законом також передбачено відповідальність за неприйняття, несвоєчасне прийняття рішення, невжиття, несвоєчасне вжиття або невжиття достатніх заходів щодо безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також за розголошення відомостей про прийняті заходи безпеки (ст.ст. 24, 25 Закону), що тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність (ст.ст. 380, 381 КК України).

Застосування заходів безпеки під час здійснення кримінального судочинства регламентує ст. 22 цього Закону та статті 52¹ -52⁵ КПК України. Так, відповідно до вимог ч. 3 ст. 52¹ КПК України, орган дізнання, слідчий, прокурор або суд, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці особи, зазначеної у ч. 2 цієї статті, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами і необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист.

У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій цієї статті, відомостей про злочин орган дізнання, слідчий, прокурор, суд або суддя в порядку, передбаченому статтями 94, 98 і 99 КПК, приймає рішення про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи або про передачу заяви (повідомлення) за належністю. Про прийняте рішення заявнику негайно надсилається повідомлення. Орган, який здійснює заходи безпеки, письмово інформує орган дізнання, слідчого, прокурора, суд або суддю, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, про вжиті заходи та їх результати.

Закон (ст. 5) та КПК України (ст. 52²) визначає права й обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки. Зокрема, особи, взяті під захист, мають право:

- 1) подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування;
- 2) знати про застосування щодо них конкретних заходів безпеки;

- 3) вимагати від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів;
- 4) оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду.

Разом із цим ці особи зобов'язані:

- 1) виконувати умови здійснення заходів безпеки і законні вимоги органів, які здійснюють заходи безпеки;
- 2) негайно інформувати зазначені органи про кожний випадок погрози або протиправних дій щодо них;
- 3) поводитися з майном та документами, виданими їм у тимчасове користування органом, який забезпечує безпеку, згідно з установленими законодавством правилами.

Ст. 52³ КПК України визначає заходи щодо нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки, до яких, зокрема, належить обмеження відомостей про неї в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та судових засідань. Орган дізнання, слідчий, прокурор, суд (суддя), прийнявши рішення про застосування заходів безпеки, зобов'язані винести мотивовану постанову, ухвалу про заміну прізвища, імені, побатькові особи, взятої під захист, на псевдонім. Надалі у процесуальних документах має зазначатися лише псевдонім, а справжнє прізвище, ім'я, побатькові (рік, місяць і місце народження, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання та інші анкетні дані, що містять інформацію про особу, яка перебуває під захистом) вказуються лише у постанові (ухвалі) про заміну анкетних даних. Ця постанова (ухвала) до матеріалів справи не додається, а зберігається окремо в органі, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. У разі заміни прізвища особи, взятої під захист, на псевдонім з матеріалів справи вилучаються протоколи слідчих дій та інші документи, в яких зазначено достовірні відомості про цю особу, і зберігаються окремо, а до матеріалів справи додаються копії цих документів із заміною справжнього прізвища на псевдонім. Відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під захист, є інформацією з обмеженим доступом.

При цьому відповідно до вимог ст. 21 Закону та ст. 52⁴ КПК України заходи безпеки можуть бути скасовані на підставі закінчення строку конкретного заходу безпеки; усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; систематичного невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування. За наявності підстав для скасування заходів забезпечення безпеки органом дізнання, слідчим, прокурором, судом (суддею) виноситься мотивована постанова чи ухвала про їх скасування.

Ст. 52⁵ КПК України також передбачено й порядок оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування.

Проте, матеріали судової практики свідчать про те, що незважаючи на належну законодавчу базу, питання забезпечення реального захисту жертв торгівлі людьми та свідків залишається проблемним. Під час реалізації цього Закону виникає чимало труднощів, таких як: відсутність достатнього фінансування, оскільки, такі заходи, як, наприклад, переселення в інше місце проживання, потребують значних матеріальних коштів; брак досвіду співробітників при здійсненні відповідних заходів; фактична законодавча неврегульованість порядку здійснення таких заходів безпеки як заміна документів, зовнішності, встановлення телефону за місцем проживання з використанням технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, зміна місця роботи або навчання тощо.

В Україні поки що як захід безпеки в окремих випадках застосовувалось поміщення жертв торгівлі у "безпечне місце перебування" протягом судового розгляду справи, але після закінчення судового процесу будь-який захист не практикується. Часто жертви торгівлі не бажають заявляти в правоохоронні органи про те, що з ними сталося, особливо, коли торгівля вчинялась з метою сексуальної експлуатації, вони відчують сором, побоюються осуду їх з боку родичів та сусідів, а іноді відчують страх перед відповідальністю за правопорушення, які були вчинені ними (незаконне перетинання кордонів, незаконне проживання на території іншої країни, зайняття проституцією, нелегальну працю, незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами, інші справжні чи уявні правопорушення, вимушено чи добровільно вчинені особою у зв'язку із вчиненням щодо неї злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми).

Крім того, жертвам торгівлі та їх дітям і родичам погрожують підозрювані та обвинувачені, особливо тоді, коли вони не взяті під варту. В деяких випадках такі погрози небезпідставні.

Наприклад, під час розгляду справи в суді у віці 29 років загинула потерпіла К., яка у своїх показаннях під час досудового слідства зазначала, що їй погрожують вбивством, у разі, якщо вона буде свідчити проти Л. Проте, заходів безпеки щодо неї не було вжито. Обвинуваченого Л. не було взято під варту і він знаходився на підписці про невиїзд. 3 грудня 2003 року районний суд засудив Л. за ст. 124¹ ч. 3 КК України за те, що він разом із П. та ще 2-ма особами шляхом обману вивіз і продав 5 жінок в Бельгію та Нідерланди, і серед них К., для сексуальної експлуатації, на 5 років позбавлення волі, звільнивши Л. на підставі ст. 75 КК України від відбування покарання з випробуванням із іспитовим строком 3 роки.

Інший приклад, із матеріалів кримінальної справи щодо С., якого визнано винним за звітництво для розпусти і який фактично продав 35 жінок для сексуальної експлуатації, вбачається, що окремі свідки (які мали бути потерпілими) відмовлялися давати показання у присутності С., оскільки вони знали про те, що співучасники злочину, які не були притягнуті до відповідальності, залякували потерпілих та інших свідків, які були вимушені змінювати у зв'язку із цим свої показання.

Мало місце не застосування заходів безпеки навіть щодо працівника правоохоронних органів, коли для цього були нагальні підстави.

Так, при розслідуванні кримінальної справи щодо З. співробітниця УМВС України М. увійшла в довіру до З., представившись подругою дівчини, яку він відправив до Туреччини, і попросила влаштувати її на роботу у цій країні. З. виготовив для М. закордонний паспорт на її справжнє прізвище, організував для неї переїзд до м. Одеси і домовився з сутенером у Туреччині про бронювання квитка на теплохід. На під'їзді до м. Одеси інших 2-х членів злочинної групи було заарештовано, а через деякий час заарештовано і самого З. Досудовим слідством були зібрані матеріали по факту продажу З. у складі групи осіб до Туреччини 6-х дівчат та підготовку до продажу ще й М. Для здійснення своїх злочинних намірів З. примушував свою дружину З-ан та прийомного неповнолітнього сина М-а допомагати йому: відвозити дівчат до аеропорту (або морського вокзалу) та контролювати їх від'їзд до Туреччини. З. було засуджено за ст. 149 ч. 2, ч. 2 ст. 15 – 149 ч. 2 КК України на 6 років позбавлення волі.

Окрім цього, у матеріалах кримінальної справи є пояснення зазначеної співробітниці УМВС України М. під власним прізвищем, її фото і адреса. Оскільки з матеріалами справи мають право знайомитися підсудний (обвинувачений, засуджений), інформація про цю співробітницю може бути небезпечною для її життя та здоров'я, оскільки можлива помста щодо неї з боку засудженого та інших осіб. На нашу думку, до таких осіб потрібно застосовувати зазначені у ст. 52³ КПК України заходи безпеки і справжнє прізвище потерпілої має замінитись на псевдонім, а необхідні документи готуватись за легендою (паспорт, свідоцтво про народження із новими особистими даними та домашньою адресою), також має змінити і зовнішній вигляд (перекрасити волосся, змінити зачіску) тощо.

Жертви торгівлі людьми часто не довіряють правоохоронним органам і не бажають давати свідчення слідчим-чоловікам. Вони не впевнені, що з ними будуть поводитися гідно і будуть шанувати недоторканність їх особистого життя, що їх свідчення будуть використані належним чином і ефективно. За кордоном жертви побоюються контактувати з поліцією через свій нелегальний статус і ризик депортації. Більше того, у випадках торгівлі людьми з метою проституції, в Україні жертви не так давно зіштовхувались із ризиком кримінального переслідування за участь у проституції (ст. 303 ч. 1 КК України у попередній редакції). Під час досудового розслідування існує проблема, що підозрюваний чи обвинувачений може впізнати жертву злочину під час проведення слідчого експерименту, чи шляхом вивчення процесуальних документів, оскільки він має до них доступ, а в протоколах допиту зазначено прізвище й адреса жертви або свідка. У деяких випадках жертви торгівлі людьми та свідки проживали занадто далеко від місця проведення судового розгляду, тому не з'являлись на судові засідання. Крім того, зараз у більшості випадків судові засідання проводяться у відкритому режимі.

У зв'язку з цим, потрібно зазначити, що вимоги ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» про розгляд справ, пов'язаних із торгівлею

людьми в закритих судових засіданнях не зовсім повно трансформовано у КПК України. Так, статтею 20 КПК України передбачено, що закритий судовий розгляд справ у судах допускається у випадках, коли це стосується інтересів охорони державної таємниці. Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду у справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, у справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Слухання справ у закритому засіданні суду здійснюється з додержанням усіх правил судочинства. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно.

Оскільки при розгляді справ, пов'язаних із торгівлею людьми, часто підсудні чи жертви є неповнолітніми, а самі злочини часто пов'язані із розголошенням відомостей про інтимний бік життя осіб, які беруть участь у справі, **правильною є практика тих судів, які розглядають усі без виключення справи даної категорії у закритих судових засіданнях**. Кримінальні ж справи про торгівлю людьми, де потерпілими є неповнолітні дівчата, мають розглядатися суддями, які призначені розглядати справи про злочини неповнолітніх, мають відповідний досвід роботи і розуміються на дитячій психології.

Потенційно ефективним заходом є можливість надання свідчень жертвою торгівлі та свідком у судовому засіданні, але з окремого приміщення, за допомогою телефону, з тим, щоб присутні її не бачили. Таким чином можна запобігти безпосередньому контакту жертви та підсудного, що, як відомо, є небезпечним і емоційно важким іспитом для жертви. Можливо, також передбачити конфіденційність прізвища й адреси жертви (у тому значенні, що вони мають бути відомими лише судді і прокурору і не повинні розголошуватися в залі суду або наводитися в документах, доступ до яких мають треті особи). Також можна розглянути можливість надання жертвою та свідком показань, даних органам дізнання або досудового слідства, замість того, щоб вимагати виступу з цими свідченнями в суді. Але в той же час потрібно передбачити обмеження для цієї процедури, встановлені Європейським судом з прав людини¹²³. Відповідні обмеження також існують і щодо використання свідчень, які дані анонімними свідками¹²⁴.

Пленум Верховного Суду України рекомендував судам з метою забезпечення безпеки потерпілого, у виняткових випадках **звільняти його від участі в судовому процесі**, попередньо отримавши письмове підтвердження показань, даних ним під час дізнання чи досудового слідства. Крім того, з урахуванням, що за перешкоджання з'явленню потерпілого до суду, а також примушування його до відмови від давання показань настає кримінальна відповідальність (ст. 386 КК України), суд, установивши під час судового слідства такі факти, відповідно до ст. 278 КПК України має винести мотивовану ухвалу, а суддя – постанову, якою повідомити про скоєне прокурора.¹²⁵ Пленум Верховного Суду України також визнав правильною практику допиту судом потерпілих і свідків за відсутності підсудного із наступним оголошенням їх показань, за наявності пов'язаної з цим реальної загрози посягання на їх життя, здоров'я, житло чи майно, а також акцентував увагу судів на тому, що з метою запобігання розголошенню показань потерпілих і свідків, які викривають злочинців, у зазначених вище випадках суди мають розглядати кримінальні справи (особливо про злочини, скоєні організованими групами) в закритому судовому засіданні.¹²⁶

Жертва торгівлі буде почувати себе впевненіше в судовому процесі в разі, коли вона матиме свого представника, а також, коли під час досудового слідства до обвинувачених мірою запобіжного заходу буде встановлено арешт.

- **Відшкодування збитків потерпілим від торгівлі людьми**

Як уже зазначалось умови перебування жертв торгівлі при використанні з метою сексуальної та трудової експлуатації в багатьох випадках є дуже суворими, у зв'язку з чим окремі з них

¹²³ Справа Дурсон проти Нідерландів, Європейський суд з прав людини, 26.03.96 р.

¹²⁴ Справа Козловський проти Нідерландів, Європейський суд з прав людини, 20.11.89 р.; справа Ван Мечел проти Нідерландів, Європейський суд з прав людини, 23.04.97 р.

¹²⁵ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 02.07. 2004 р.

¹²⁶ Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 18.06.99 р.

¹²⁷ Наприклад, із справи про обвинувачення С. вбачається, що проданих до м. Москви 4-х потерпілих, яких використовували для проституції, примушували на 30-ти градусному морозі у прозорих колготках та коротеньких спідницях (щоб показати фігуру) стояти на автодорогах по кілька годин. Усі дівчата повернулися додому хворі.

помирали, інших було вбито при намаганні вирватись з тенет торгівців людьми, частина з них втратила при цьому здоров'я¹²⁷, іншим було завдано тяжкі моральні травми, у деяких торговці людьми виманюють гроші і присвоюють результати їх праці. Тому у всіх випадках ці жертви є потерпілими від злочинів і мають право на відшкодування збитків.

Питання визнання особи потерпілою та вирішення цивільного позову у кримінальній справі, зокрема, відшкодування збитків (матеріальної і моральної шкоди), регламентовано нормами ЦК (главою 82), КПК і ЦПК України. Як вбачається у ч.ч. 2,3 ст. 22 ЦК України, збитками є:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Відповідно до п. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

У п. 3 цієї статті зазначено, що моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

З питань визнання особи потерпілою та відшкодування матеріальної і моральної шкоди дано роз'яснення Пленумом Верховного Суду України в постановках:

- № 13 від 2 липня 2004 р. «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»,
- № 3 від 31 березня 1989 р. «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна»,
- № 4 від 31 березня 1989 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди»¹²⁸ з наступними змінами та доповненнями.

Відповідно до ст. 49 КПК України потерпілим визнається особа, якій злочинцем заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Суд, прокурор, слідчий і особа, яка проводить дізнання, зобов'язані роз'яснити сторонам, що беруть участь у справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав (ст. 53 КПК України). Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13¹²⁹ при попередньому розгляді справи суддя відповідно до ст. 237 КПК України повинен з'ясувати, чи всі особи, яким злочинцем заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими. Таким чином, для **визнання особи потерпілою закон не потребує наявності її заяви**. Тому органи досудового слідства та суди мають визнавати жертву торгівлі потерпілою навіть у тому разі, коли вона заперечує це.

Відповідно до п. 6 цієї Постанови, у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені частинами 3 і 4 ст. 49 КПК України, мають його близькі родичі.

¹²⁸ Див. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.

¹²⁹ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів.

Оскільки п. 11 ст. 32 КПК України містить вичерпний перелік таких родичів (ними є батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки), суди не вправі визнавати потерпілими у цих справах інших осіб. Якщо надання зазначених прав вимагають кілька осіб із числа близьких родичів особи, якій було заподіяно смерть, усі вони можуть бути визнані потерпілими. Пунктом 8 цієї Постанови роз'яснено, що у разі, коли потерпілим визнано неповнолітню або недієздатну особу, суд забезпечує участь у справі законного представника цієї особи, який має захищати її права й інтереси, що охороняються законом; при цьому згода такого потерпілого на участь у справі законного представника не потрібна. Після досягнення потерпілим 18-річного віку функції законного представника припиняються, але останній може брати участь у справі як представник потерпілого (ст. 52 КПК України).

Вирішуючи питання про визнання особи потерпілим, суддя або суд має з'ясувати, яку конкретно шкоду заподіяно їй злочином (моральну, фізичну чи майнову), і зазначити це в постанові або ухвалі. Проте, як уже зазначалось у п. 6 цього огляду, мають місце факти, коли жертв торгівлі під час досудового слідства та в судовому засіданні не визнавали потерпілими, що засвідчує той факт, що із вивчених справ засудженими було продано **521 особу**, а потерпілими з них було визнано лише **198**. Крім того, жертвам торгівлі не завжди роз'яснялось право заявити цивільний позов, що вбачається із того, що із 198 визнаних потерпілими це зробили лише 45.

Так, у справі щодо Ш. та К., які шляхом обману вивезли до Москви двох неповнолітніх сестер Є. та примушували їх надавати сексуальні послуги, продаючи сутенерам, досудове слідство визнало сестер потерпілими від злочину, але їм не роз'яснили, що вони мають право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, зокрема шляхом подання цивільного позову.

У цьому проявлялись і помилки судів, оскільки, як убачається з п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13¹³⁰, якщо хтось із ...осіб не визнаний потерпілим на стадії дізнання і досудового слідства, за наявності відповідного клопотання суддя своєю постановою має визнати таку особу потерпілим, повідомити її про це та надати можливість ознайомитися з матеріалами справи. Крім того, як вбачається у п. 13 цієї постанови, суд повинен не тільки роз'яснити у судовому засіданні потерпілому та його представникові права, передбачені статтями 49, 52, 521, 87, 87¹, 88, 267, 348, 384 КПК України, а й забезпечити можливість їх реального здійснення. Потерпілому, який одночасно є і цивільним позивачем, роз'яснюються також права останнього, передбачені статтями 50 і 268 КПК України.

Як показало вивчення кримінальних справ щодо торгівлі людьми, розглянутих судами у 2000-2005 роках, вимоги про відшкодування шкоди заявлялись потерпілими або їх законними представниками. За вивченими справами спостерігається те, що окремі суди, всупереч вимогам ст. 334 КПК України, в мотивовальній частині вироку не зазначають підстав для задоволення або відхилення цивільного позову про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди або взагалі не з'ясовують цього питання, незважаючи на наявність у справі позовної заяви потерпілого, залишають такі позови без розгляду.

Відповідно до роз'яснень п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України за № 4 від 31 березня 1989 р. «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди»¹³¹ з наступними змінами та доповненнями, **під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб**. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, за інших негативних наслідків.

Як зазначено у п. 9, розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач,

¹³⁰ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів.

¹³¹ Див. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.

характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого – спростування інформації редакцією засобу масової інформації. При цьому суд має виходити із засад здорового глузду, виваженості та справедливості. Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви (пункт 9 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду № 5 від 25.05.2001р.). Існуючі критерії визначення розміру моральної шкоди не дають можливості з арифметичною точністю в кожному конкретному випадку визначити такий розмір. Але, як показує вивчення справ, суди при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, виходять із засад здорового глузду, виваженості та справедливості, навівши у вирок відповідні мотиви такого рішення.

Наприклад суд, визнавши З. винним у продажі до Турції для сексуальної експлуатації 6-х дівчат на користь двох із ним, які пред'явили цивільний позов, стягнув із З. відповідно 20 і 15 тис. грн.

Окремі суди при доведеності позову зменшували розмір відшкодування моральної шкоди, посилаючись на обставини, не передбачені вищезазначеною постановою Пленуму.

Так, суд, визнавши Т. винним у скоєнні за попередньою змовою групою осіб замаху на здійснення стосовно 5 потерпілих незаконної угоди, пов'язаної з переміщенням через державний кордон України для продажу іншим особам з метою сексуальної та трудової експлуатації, при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди потерпілим Л.і Є, не згодившись із заявленими ними сумами по 10000 грн. на користь кожної, зазначив, що стягненню підлягає лише по 1200 грн., оскільки потерпілі не довели, що їм заподіяно шкоду в більшому розмірі, оскільки вони самі згодилися працювати пов'язаними і їх затримали на державному кордоні.

При цьому у вирокі суд не зазначив про приниження честі, гідності та моральні переживання потерпілих.

У судовій практиці відсутня стабільність у частині визначення розміру відшкодування моральної шкоди. Так, найвища межа цих сум у вивчених справах становить 20 тис. грн. Дещо менші суми – по 10 тис. грн. на користь 3-х потерпілих стягнув в якості відшкодування моральної шкоди суд у справі щодо Д.К. Найнижча межа відшкодування моральної шкоди становила 1000 грн. у справі щодо Є., Г., Д., які вивезли для сексуальної експлуатації до Туреччини 9 осіб.

Мають місце вирішення цивільних позовів не щодо всіх осіб. Так, суд виніс вирок щодо Ш., Б. та Б-ної, які вивезли до Греції та Болгарії 21 жінку, яких продали власникам барів для сексуальної експлуатації, і постановив стягнути із засуджених 2952 грн. в рахунок відшкодування моральної шкоди 4 потерпілим. Усього у цій справі були визнані потерпілими десять жінок, а цивільних позовів було заявлено 7.

Недоліком у розгляді кримінальних справ є те, що окремі суди, задовольняючи позови про відшкодування шкоди, у вироках не зазначали, у чому полягає заподіяна матеріальна чи моральна шкода, не мотивували її розмір, а обмежувалися лише загальними фразами про те, що «суд вважає необхідним цивільні вимоги позивача задовольнити», або «відповідачі позов визнали, тому він підлягає задоволенню». Досить поширеними є також випадки залишення цивільних позовів без розгляду в основному з причин неявки на судові засідання цивільних позивачів або не підтримання ними позовних вимог у суді, через недостатність доказів для підтвердження того, що злочином спричинено матеріальну чи моральну шкоду.

Так, вирокі суду, яким засуджено К., Ш., О., цивільний позов Ш. залишено без розгляду. Суд вказав у вирокі, що потерпіла не надала доказів на обґрунтування стягнення моральної шкоди у сумі 2000 грн. Разом із тим, у матеріалах справи є дані про те, що зазначені учасники злочинної групи з метою вчинити щодо Ш. незаконну угоду, пов'язану з переміщенням її через державний кордон України, щоб продати на Кіпрі іншій особі з метою сексуальної експлуатації, привезли її в аеропорт, де один з них був затриманий працівниками міліції і злочин було не доведено до кінця. У зв'язку з цими діями щодо неї з боку засуджених могло мати місце приниження честі, гідності та моральні переживання потерпілої.

Із матеріалів кримінальних справ проглядається те, що в кількох випадках потерпілі відмовлялися від цивільного позову.

Так, із матеріалів кримінальній справі про обвинувачення П. та П-вої, видно, що досудовим слідством потерпілими були визнані В., С. та К., цивільний позов був заявлений тільки В., але в судовому засіданні вона від нього відмовилась. Це можливо пояснити тим, що П-ва не була взята під варту і могла вплинути на потерпілу. Це підтверджується наступними діями В., зокрема пізніше потерпіла змінила свою точку зору і надіслала до Верховного Суду України касаційну скаргу на вирок та ухвалу апеляційного суду щодо зміни їх та відшкодування їй завданих збитків. Скарга була розглянута та у позовних вимогах відмовлено.

Разом із тим, відповідно до вимог статей 291, 328 КПК України, цивільний позов може бути залишено без розгляду лише в разі неявки на судове засідання цивільного позивача або у випадку виправдання підсудного за відсутністю в його діях складу злочину. На це ж націлює і постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 31 березня 1989 р. «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочиним, і стягнення безпідставно нажитого майна», у п. 3 якої зазначено, що згідно зі статтями 291 і 328 КПК України цивільний позов при постановленні вироку може бути залишено без розгляду лише у випадках виправдання підсудного за відсутністю складу злочину або неявки цивільного позивача чи його представника у судове засідання. Якщо позов підтримує прокурор або коли його було заявлено підприємством, установою, організацією, колгоспом, кооперативом чи іншою громадською організацією, суд розглядає цивільний позов незалежно від явки цивільного позивача або його представника (абзац перший пункту 3 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду № 13 від 25.12.92р.). Суд першої інстанції не вправі передавати вирішення питання про розмір цивільного позову на вирішення в порядку цивільного судочинства, оскільки кримінально-процесуальним законодавством України це не передбачено. Цивільний позов не може бути залишений без розгляду, мотивуючи відсутність необхідних для його вирішення доказів, оскільки в силу п. 4 ст. 64 КПК України характер і розмір заподіяної злочиним шкоди підлягають доведенню у кримінальній справі.

Встановлено, що при розгляді кримінальних справ щодо вчиненого злочину групою осіб і доведеності в таких справах заподіяння моральної шкоди потерпілим, окремі суди задовольняли позови про її відшкодування, але допускали помилки при покладенні цивільної відповідальності на учасників вчиненого злочину. Визнавши, що матеріальну і моральну шкоду заподіяно потерпілому солідарними діями засуджених, один із судів стягнув матеріальну шкоду з останніх у солідарному порядку, а моральну в рівних частках із засуджених, що суперечить закону, яким передбачено, що особи, які спільно заподіяли шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. В окремих справах, у яких заявлено цивільні позови про відшкодування збитків, суди не надавали право дати пояснення щодо позову потерпілим та цивільним відповідачам (підсудним).

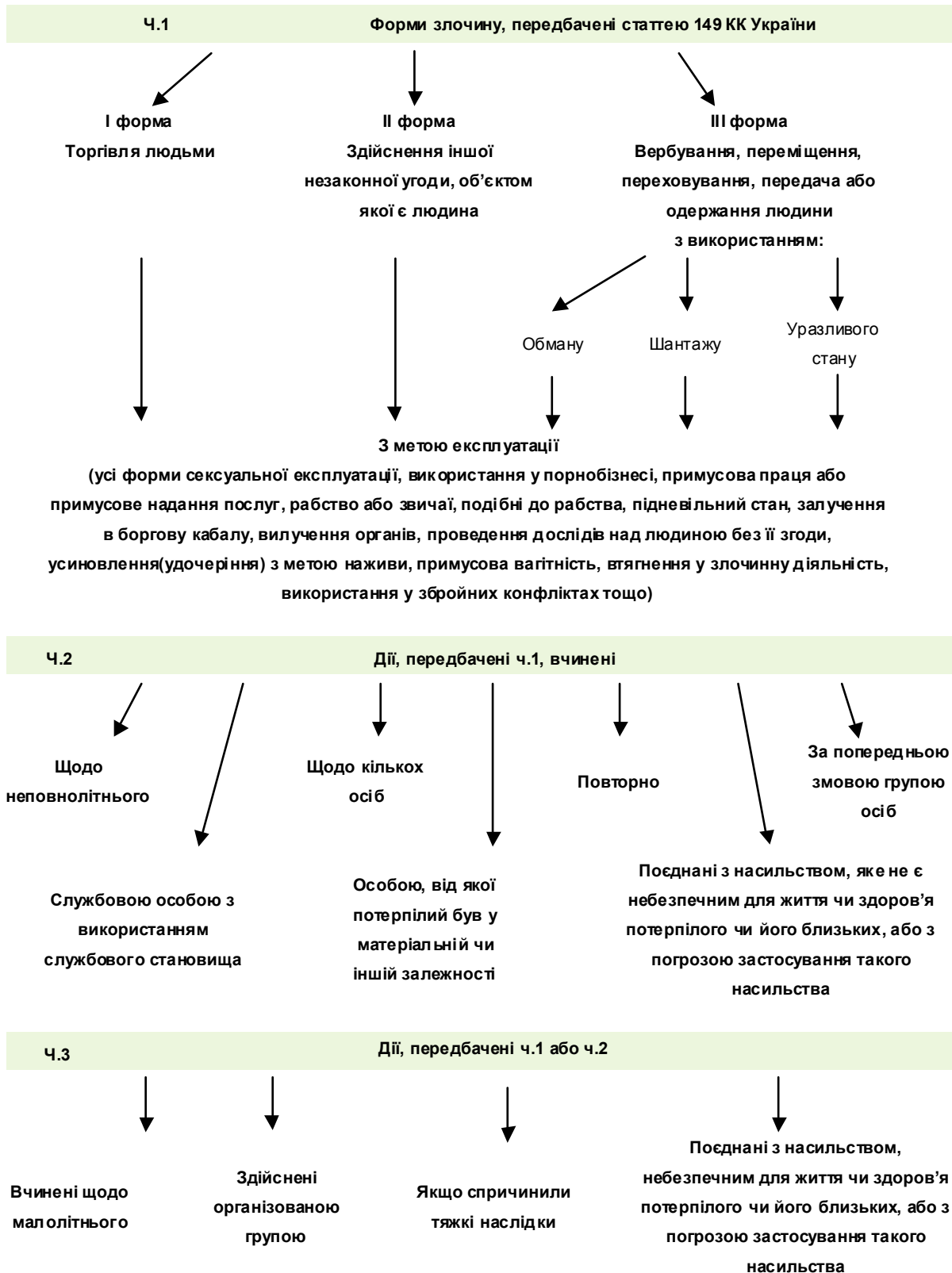
У зв'язку із зазначеними помилками, які допускаються під час визнання осіб потерпілими та вирішенні цивільних позовів у кримінальних справах, можуть бути надані наступні рекомендації¹³²:

1. Доповнити ст. 264 КПК України щодо участі прокурора в судовому засіданні положенням про те, що прокурор при підтриманні перед судом державного обвинувачення викладає свої міркування з приводу не лише застосування закону і міри покарання щодо підсудного, але й **обґрунтованості цивільного позову**. Це дало б можливість вирішувати питання про задоволення цивільних позовів жертвам торгівлі навіть в разі їх неявки на судове засідання.
2. Доповнити ст. 328 КПК України нормою про можливість залишення цивільного позову без розгляду у випадку клопотання про це потерпілого чи цивільного позивача.
3. Для реального відшкодування жертвам торгівлі людьми матеріальної і моральної шкоди створити спеціальний державний фонд, який міг би фінансуватись із Державного бюджету (за рахунок штрафів, грошових стягнень, сум, виручених від реалізації конфіскованого майна, тощо). За рахунок цього фонду забезпечити надання безоплатної правової допомоги потерпілим.

¹³² Ці пропозиції взято з узагальнення, проведеного Верховним Судом України, з питань практики застосування судами законодавства, яким передбачено права потерпілих від злочинів від 21.05.2004 р.

4. Створити в системі виконавчих органів соціальну службу із захисту прав потерпілих від торгівлі людьми, яка б займалась питаннями надання їм соціальної допомоги та їх реабілітацією.

Логічна структура злочину, передбаченого статтею 149 КК України

4

Комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми

4 Комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми

4.1 Цілі навчання: короткий огляд

- Права жертв торгівлі людьми повинні бути наріжним каменем усіх зусиль з попередження і припинення торгівлі людьми, а також надання захисту, допомоги та забезпечення компенсації її жертвам.

Одужання, реабілітація і відновлення у правах жертв торгівлі людьми та здійснення правосуддя є важливими елементами усієї стратегії по боротьбі з торгівлею людьми. Для досягнення цієї мети необхідна система законодавчих та організаційних заходів. Система повинна включати глибоке розуміння представниками правоохоронних органів, прокурорами, суддями та також спеціально підготовленими та відповідальними посадовими особами важливості ефективного судового розгляду справ в рамках загальної стратегії боротьби з торгівлею людьми.

Комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми повинен включати принаймні чотири основні складові:

- ідентифікація жертв торгівлі людьми;
- надання дозволу на проживання/забезпечення періоду відновлення;
- підтримка жертв торгівлі людьми;
- компенсація/доступ до правосуддя.

Після закінчення цього розділу учасник навчання буде:

- ознайомлений зі складовими комплексної стратегії боротьби з торгівлею людьми;
- ознайомлений з міжнародними стандартами у галузі прав людини та боротьби з торгівлею людьми.

4.2 Підхід, заснований на повазі до прав жертв торгівлі людьми

Злочин торгівлі людьми є серйозним порушенням прав людини, що вимагає у боротьбі з ним підходу, заснованого на повазі до прав людини. Права людини мають бути визначальною та інтегруючою частиною будь-якої реакції на вчинення злочину торгівлі людьми на політичному, законодавчому, виконавчому та судовому рівнях. Зокрема, прокурори та представники судової влади повинні мати уявлення про потреби потерпілих від торгівлі людьми.

Захист основних прав жертв торгівлі людьми, таких як право на особисту безпеку, право на отримання дозволу на проживання, право на допомогу, повинен бути гарантованим беззастережно, принаймні на початковій стадії розгляду. Цей підхід повинен бути пов'язаним із судочинством, втім, підтримка жертви не повинна залежати від згоди жертви на співпрацю у ході кримінального судочинства. Це важливо для прокурорів та представників судової влади, оскільки вони повинні знати потреби жертв при прийнятті рішення щодо надання чи ненадання їм дозволу на проживання чи отримання від них свідчень у ході кримінального судочинства.

Досвід свідчить, що в країнах, де ефективно працюють програми захисту жертв, помітно вищі показники успішного розслідування випадків торгівлі людьми та засудження злочинців.

4.2.1 Виявлення жертв

Важливе значення має виявлення жертв торгівлі людьми для визнання їх потерпілими з метою забезпечення їм можливості отримати допомогу та захист. Більше того, виявлення жертв торгівлі людьми є основною передумовою для виявлення випадків торгівлі людьми та переслідування злочинців.

Поняття „потерпілий” є юридичним терміном, а визнання особи потерпілою є результатом оцінки факту скоєння злочину проти цієї особи, що створює підстави для формулювання обвинувачення. Проте з самого початку розслідування і до формулювання обвинувачення особу необхідно розглядати як потерпілу. Прокурори мають чітко розуміти, що правильний підхід до

(імовірних) жертв торгівлі людьми полегшує виявлення випадків скоєння злочинів торгівлі людьми та їх розслідування. Тому рекомендації, які містяться у посібнику і стосуються потерпілих, також застосовуються і до потенційних жертв.

Виявлення не повинно залежати від того, чи ви знаєте або розумієте, що особа стала жертвою торгівлі людьми. Відповідно немає потреби спеціально опитувати потерпілу особу щодо її статусу жертви.

Необхідно мати спеціальні навички для визначення того, чи особа є потерпілою. Це передбачає, запровадження ефективних **навчальних** програм, спеціально націлених на покращення оцінки показників і стандартів у процесі виявлення. Відповідно до **Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою** (1985)¹³³, (стаття 16), особи, які імовірно можуть контактувати із жертвами (такі як посадові особи правоохоронних та судових органів, працівники медичних та соціальних закладів) повинні проходити навчання, щоб уміти правильно ідентифікувати жертви та уважно ставитися до їхніх потреб. Це особливо необхідно для тих, хто має справу з жертвами, які є іноземними громадянами, і тому є особливо вразливими.

Необхідно також заручитись підтримкою усіх осіб та груп, які контактують з жертвами торгівлі людьми: **прикордонників, співробітників правоохоронних органів та імміграційних служб, суддів та прокурорів, лікарів, медичних та соціальних працівників, інспекторів з нагляду за умовами проживання, праці та сільським господарством, працівників організацій захисту прав іммігрантів, захисту прав жінок, потерпілих та біженців, а також організацій, що надають притулок**. Належне навчання може допомогти у справі виявлення жертв торгівлі людьми, що, в свою чергу, полегшить перенаправлення жертв до організацій з підтримки потерпілих (див. також нижче, 4.3.3). Багато агенцій та неурядових організацій наразі розробили навчальні матеріали, які містять цінну інформацію для задіяних сторін.

Нездатність правильно ідентифікувати жертву торгівлі людьми, скоріше за все, призведе до подальшого порушення прав цієї особи. Відповідно обов'язком держави є забезпечення можливості та здійснення якісного виявлення¹³⁴.

Необхідно мати на увазі, що під незаконним ввезенням мігрантів може приховуватися торгівля людьми¹³⁵.

Виявлення жертв вимагає **міжвідомчого підходу**.

Програми допомоги бідним можуть бути важливим елементом, необхідним для виявлення та надання підтримки жертвам торгівлі людьми у середовищі, в якому вони змушені працювати. Така діяльність зазвичай здійснюється **установами, які ведуть соціальну роботу**, а також **неурядовими організаціями**. **Заклади охорони здоров'я** також складають частину тих служб, які можуть найімовірніше контактувати із потерпілими. До виявлення потенційних потерпілих від торгівлі людьми слід залучати мережу професіоналів та організацій, які повинні працювати разом для захисту потерпілих та забезпечення безперервного функціонування механізму перенаправлення. Де це є можливим, повинно передбачатися, щоб „гаряча лінія” допомоги та служби програм допомоги могли спілкуватись іноземними мовами. Можливим є також надання доступу до служби „гарячої лінії” правоохоронним, імміграційним, медичним і соціальним службам, а також іншим професіоналам, щоб допомогти направленню жертв до відповідних служб¹³⁶.

Виявлення потерпілих означає, що жертви торгівлі людьми не переслідуються за вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, таких як: незаконний в'їзд, використання підроблених

¹³³ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, ухвалена Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року.

¹³⁴ Верховний Комісар ООН з прав людини: Рекомендовані засади та керівництво з прав людини та торгівлі людьми, Керівництво 2.

¹³⁵ Відповідно до Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми у випадку торгівлі людьми повинні бути присутні три складові: 1) Дія: вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей. 2) Засоби: загроза застосування сили чи її застосування або застосування інших форм примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливістю положення, підкуп у вигляді платежів або вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. 3) Мета: з метою експлуатації. Для того, щоб злочин торгівлі людьми був завершений, необхідна наявність кожного із зазначених елементів та їх взаємозв'язок.

¹³⁶ Управління ООН з наркотиків та злочинності, Підрозділ з боротьби з торгівлею людьми, 2005.

паспортів, нелегальна робота, навіть якщо вони дали згоду на використання підроблених паспортів та роботу (проституцію) без відповідного дозволу. В іншому разі, особи не визнаються жертвами, а розглядаються як злочинці.

У процесі виявлення жертв торгівлі людьми слід виказувати повагу до прав потерпілих, їх вибору та їх незалежності. Для встановлення всіх фактів та отримання важливої інформації для визначення, чи пов'язаний даний випадок з торгівлею людьми, крім заяв осіб, які ймовірно є жертвами торгівлі людьми, необхідно збирати й інші докази.

Для отримання детальної інформації щодо того, яким саме чином виявляти жертви торгівлі людьми та щодо інших питань, пов'язаних з виявленням

4.2.2 Період відновлення

Ефективним шляхом для подальшої самоідентифікації жертви торгівлі людьми є забезпечення їй періоду відновлення, тобто періоду, під час якого імовірний/а потерпілий/потерпіла отримує допомогу та консультації і звільняється від зобов'язання негайно поінформувати правоохоронні органи про свій статус. Це дозволяє ймовірними жертвам торгівлі людьми отримати відповідну підтримку та прийняти свідомі рішення¹³⁷.

Потерпілі, які були особливо травмовані, не зможуть давати свідчення, доки не відновиться їх здоров'я, і здійснення тиску на них на початковій стадії розслідування несе в собі серйозний ризик завдати вторинної **травматизації**.

Період відновлення переважно повинен надаватися усім особам, які потерпіли від злочину торгівлі людьми, незалежно від їх можливості чи бажання давати свідчення в якості свідка. Жертви перебувають у стані душевного хвилювання і тому не можуть проводити переговори з компетентними органами. Вони нажахані і не завжди можуть довіряти державним установам.

Перш за все вони повинні бути **впевнені, що їх життю нічого не загрожує**. Фаза відновлення може допомогти потерпілій особі здобути впевненість у можливості держави захистити її інтереси. Одужавши, потерпіла особа, яка має впевненість у державі, більш імовірно прийме свідоме рішення про співпрацю з органами влади щодо переслідування злочинців. Особливої уваги потребують потерпілі діти, тобто особи, які не досягли віку 18 років, оскільки перш за все слід враховувати їхні інтереси під час застосування будь-яких заходів та процедур, які їх безпосередньо стосуються¹³⁸.

4.2.3 Дозвіл на проживання

Країни призначення зобов'язанні мінімізувати шкоду, завдану потерпілому від торгівлі людьми, шляхом надання дозволу на проживання. Доступ до отримання легального тимчасового дозволу на проживання для жертв торгівлі людьми повинен слугувати не тільки захисту їх прав, але й інтересам правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному переслідуванні торговців людьми. На жаль, країни призначення не завжди охоче надають жертвам торгівлі людьми будь-яку форму легального дозволу на тимчасове проживання. Це робить неможливим забезпечення належного захисту, піклування та підтримки жертвам торгівлі людьми або легалізації їх статусу перебування у країні для того, щоб вони почали співпрацювати з органами системи кримінального судочинства. Проте на рівні ЄС Рада Міністрів ухвалила Директиву стосовно видачі дозволів на проживання для громадян третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми, та співпрацюють з компетентними органами (див. розділ 3.3.5).

Однак залежність видачі дозволів на проживання від готовності співпрацювати з правоохоронними органами призводить до використання жертв з метою виконання завдань правоохоронних органів. У випадках, коли заради поліпшення стану потерпілих їм необхідно надавати підтримку без будь-яких додаткових умов, вкрай необхідно забезпечувати потерпілим можливість отримання дозволу залишитися у тій країні, де вони перебувають. Дотримання прав людини не повинно залежати від будь-яких умов. Відповідно рішення про надання дозволу на проживання не повинно прийматися на власний розсуд.

¹³⁷ Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні: Об'єднання зусиль по захисту прав жертв торгівлі людьми. Практичне керівництво, ОБСЄ/БДИПЧ, Варшава 2004, http://www.osce.org/documents/odhr/2004/05/2903_ru.pdf.

¹³⁸ Європейська Комісія, Звіт Групи експертів з питань торгівлі людьми, Брюссель 2004.

Існує достатньо причин для надання дозволу на проживання незалежно від бажання (чи можливості) потерпілого співпрацювати з правоохоронними органами. Жертви повинні бути цілком впевнені, що вони мають можливість отримати дозвіл на проживання, якщо виконуються певні нормативні вимоги. І тільки тоді вони матимуть змогу прийняти рішення про співпрацю.

Деякі країни мають позитивний досвід видачі тимчасового або постійного дозволу на проживання жертвам торгівлі людьми, у результаті чого потерпілі свідчили проти злочинців. Така практика також позитивно вплинула на діяльність неурядових організацій, які почали заохочувати потерпілих, яким вони надають послуги, повідомляти державні органи про порушення.

Видача особі дозволу на проживання також може ґрунтуватися на її заяві про надання притулку у відповідності до Женевської Конвенції¹³⁹ про статус біженців. Рекомендовані засади та керівництво з прав людини та торгівлі людьми, ухвалені Верховним Комісаром ООН з прав людини, у Керівництві 1 (6), 2 (7) пропонують у цьому відношенні, щоб країни, а у відповідних випадках міжурядові та неурядові організації, враховували наступне:

- Необхідно забезпечити, щоб нормативно-правові акти, політика, програми та заходи з боротьби з торгівлею людьми не зачіпали прав будь-кого, включаючи потерпілих від торгівлі людьми, шукати та отримувати притулок від переслідувань у відповідності до міжнародних актів про біженців, що може бути досягнуто, зокрема, шляхом ефективного застосування принципу **заборони виселення біженців або їх примусового повернення** (у країни, з яких вони прибули)¹⁴⁰;
- Необхідно забезпечити наявність процедур і процесів прийняття та розгляду заяв про надання притулку як від жертв торгівлі людьми, так і незаконно ввезених осіб, які шукають притулку, а також дотримання та забезпечення принципу заборони виселення біженців або їх примусового повернення. Проте необхідно пам'ятати, що принцип необхідності інформувати жертви торгівлі людьми про їх право доступу до співробітників дипломатичних та консульських установ держави їх громадянства не застосовується по відношенню до шукачів притулку, яких незаконно перевезли через кордон.

4.2.4 Звільнення жертв від відповідальності

Однією із серйозних перепон в отриманні згоди жертви на співпрацю під час розслідування справи є її побоювання бути притягнутою до кримінальної відповідальності за порушення закону, наприклад за проституцію чи незаконний перетин державного кордону. Тому у національному законодавстві повинні міститися спеціальні положення про звільнення від покарання жертв торгівлі людьми. При створенні нових законів необхідно, щоб судді та прокурори, які беруть участь у реформуванні національного законодавства з боротьби з торгівлею людьми, встановили чіткі законодавчі вимоги до звільнення від відповідальності потерпілих від торгівлі людьми. Такі вимоги мають стосуватися заяв, які повинні робитися під час розгляду справи і які повинні розглядатися як надійні та корисні для просування розслідування справи та судового переслідування злочинців.

4.2.5 Заходи з надання підтримки жертвам торгівлі людьми

Країни зобов'язані забезпечити належні стандарти допомоги жертвам торгівлі людьми. Поряд з особистим захистом жертв їх права на соціальну, психологічну та соціальну реабілітацію повинні мати найвищий пріоритет. Як зазначено у **ст. 6 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми**, необхідно враховувати вік, стать та особливі потреби жертв торгівлі людьми, зокрема особливі потреби дітей, у тому числі у належному житлі, освіті і догляді.

Це зокрема включає:

- безпечне місце проживання в умовах, що відповідають потребам травмованих жертв торгівлі людьми;

¹³⁹ Управління Верховного комісара ООН у справах біженців Настанови до міжнародного захисту: Застосування статті 1A(2) Конвенції 1951 р. і/або Протоколу 1967 р. стосовно статусу біженців до жертв торгівлі людьми і осіб, які наражаються на небезпеку стати об'єктами торгівлі людиною (HCR/GIP/06/07, 7 April 2006), www.unhcr.org/cgi-bin/texis/-vtx/publ/opensoc.pdf?tbl=PUBL&id=443b626b2.

¹⁴⁰ Цей принцип, відповідно до Статті 33 Женевської Конвенції про статус біженців, означає, що жодна держава не буде висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання, див. Розділ 5.11

- надання юридичних консультацій та інформації, зокрема щодо їх статусу, зрозумілою їм мовою;
- медичну та психологічну допомогу;
- матеріальну підтримку;
- працевлаштування, доступ до освіти та можливостей навчання.

Рекомендація № R (2000) 11 Комітету Міністрів Ради Європи Державам-членам щодо діяльності по боротьбі з торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації визначає необхідним «надання абсолютного пріоритету допомозі жертвам торгівлі людьми шляхом застосування до них програм реабілітації». Рекомендація закликає Держави-учасниці сприяти «заснуванню чи розвитку центрів допомоги чи інших закладів, де жертви торгівлі людьми можуть отримати інформацію про свої права, а також отримати психологічну, медичну, соціальну та адміністративну підтримку з метою їх реінтеграції у країні походження або в приймаючій державі». Зокрема, країни повинні забезпечити надання жертвам торгівлі людьми **юридичної допомоги рідною мовою**.

З практичної точки зору є багато причин для надання допомоги жертвам. Очевидно, що основним завданням є зменшення впливу наслідків злочину торгівлі людьми на потерпілих та допомога у відновленні їх здоров'я. Надання допомоги, притулку та захисту жертвам торгівлі людьми в подальшому збільшує шанси того, що вони матимуть наміри співпрацювати та допомагати слідчим та прокурорам. Цим не можна нехтувати, оскільки у такому злочині, як торгівля людьми, жертви майже завжди є свідками, а (очікуване) залякування з боку торговців людьми виявляється основною перепоною для відправлення правосуддя.

Однак деякі країни схильні пов'язувати право жертви залишитись та отримати відповідну допомогу з її бажанням співпрацювати з правоохоронними органами. Проте, як доведено на практиці, це є малоефективним. Практичний досвід скоріше свідчить, що жертви, яким було забезпечено притулок та надано у певних межах захист та підтримку, більш схильні до співпраці з представниками влади. Протилежний результат спостерігається, якщо жертвам дають відчуття, що вони є частиною «угоди» та «використовуються». Відповідно до Рекомендованих засад та настанов з прав людини та торгівлі людьми, ухвалених Верховним Комісаром ООН з прав людини, у Настанові 6 (1), «надання притулку не повинно залежати від наміру жертв давати свідчення у ході кримінального судочинства. Особи-жертви торгівлі людьми не повинні утримуватися у центрах затримання іммігрантів, інших установах тимчасового ув'язнення чи будинків для осіб, які не мають постійного місця проживання». **Надання допомоги та підтримки не повинно ставитися у залежність від можливості чи наміру жертв торгівлі людьми співпрацювати під час судового розгляду.**

Чим раніше буде приділена увага соціальним, освітнім, психологічним та іншим потребам жертв, тим дешевше це буде згодом коштувати.

• **Організації для надання допомоги жертвам торгівлі людьми**

Вкрай необхідним і важливим є існування та належне фінансування урядами країн організацій для надання допомоги жертвам, які спеціалізуються на наданні допомоги та консультуванні жертв торгівлі людьми. Пункт 3 статті 9 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми зобов'язує країни-учасниці включати у політику та програми у цій галузі співпрацю з неурядовими організаціями, іншими відповідними організаціями та іншими елементами громадянського суспільства.

• **Медичне забезпечення**

Жертви торгівлі людьми, які експлуатувалися в секс-індустрії, особливо часто страждають на венеричні захворювання. Вкрай важливо налагодити співпрацю між організаціями, які надають допомогу жертвам торгівлі людьми, та експертами, які працюють у сфері охорони здоров'я та мають необхідні навички лікування травмованих жертв з належною повагою та турботою. Для жертв торгівлі людьми важливо, щоб медична допомога надавалася за умов **цілковитої конфіденційності**. Наявність будь-якого механізму звітування правоохоронним органам відверне жертви від звернення за медичною допомогою. Настанова 6 (2) Рекомендованих засад та настанов з прав людини та торгівлі людьми, ухвалених Верховним Комісаром ООН з прав людини, передбачає, що потерпілі від торгівлі людьми **не зобов'язані приймати** будь-яку підтримку та допомогу, а також **не повинні підлягати обов'язковому обстеженню** на наявність хвороб, включаючи ВІЛ/СНІД.

Медичну допомогу необхідно передбачити для всіх жертв, а не тільки для тих, які зазнавали сексуальної експлуатації. Дані досліджень свідчать, що багато проблем з фізичним здоров'ям пов'язано з хронічним стресом та занепокоєнням, які є результатом вчинення злочину проти особи.

Медичні послуги повинні надаватися на недискримінаційній основі та відповідно до потреб статі¹⁴¹.

Будь-яка підтримка, що надається жертвам торгівлі людьми, повинна бути персоніфікованою, а також поважати самовизначення жертв.

- **Сім'ї жертв торгівлі людьми**

Щодо захисту свідків, то слід пам'ятати, що сім'ям потерпілих від торгівлі людьми та свідкам слід також надавати необхідну допомогу.

- **Компенсаційні фонди**

Конфісковані доходи від злочину торгівлі людьми повинні використовуватися для виплат відшкодувань потерпілим від злочину. Необхідно розглянути питання заснування компенсаційних фондів для жертв торгівлі людьми та використання конфіскованих коштів для фінансування таких фондів, що могло б стати частиною загальної системи компенсування шкоди жертвам злочинів.¹⁴²

Діти¹⁴³

Пункт 4 ст. 6 Протоколу ООН проти торгівлі людьми передбачає, що кожна Держава-учасниця повинна враховувати особливі потреби дітей-жертв. Якщо неможливо встановити вік жертви та існують обґрунтовані підстави вважати, що жертва є дитиною, Держави-учасниці можуть вважати таких жертв дітьми у відповідності до Конвенції про права дитини¹⁴⁴, доки їх вік не буде встановлено. Крім того, Держава-учасниця може також розглядати питання:

- **Призначення піклувальника (опікуна)** по догляду за дитиною у ході всього процесу, поки не буде знайдене кінцеве рішення, яке враховувало би всі інтереси дитини. Це було б особливо важливо для отримання згоди жертв на співпрацю, оскільки дозволило би гарантувати їм особистий захист ще до початку переслідування злочинців. По можливості необхідно, щоб за дитиною у ході усього процесу доглядала одна й та сама особа;
- Запровадження спеціального відбору при прийнятті на роботу та тренувальних програм для тих, хто відповідає за дітей та забезпечує їм особисту безпеку для того, щоб вони розуміли потреби дітей, були уважними до ґендерних потреб дітей, а також володіли необхідними навичками як для підтримки дітей, так і для забезпечення їх прав;
- **Уникнення**, де це можливо, під час розслідування, переслідування та судового розгляду **уникнення прямого контакту між дитиною-жертвою та підозрюваним правопорушником**. Дитина-жертва має право (крім тих випадків, коли це суперечить її інтересам) бути поінформованою про питання забезпечення її особистої безпеки та про зміст процесуальних дій у ході кримінального судочинства, до прийняття рішення про те, чи свідчити їй в суді. Під час судового розгляду особлива увага повинна приділятися праву дітей-свідків на отримання юридичних гарантій та ефективного захисту. Дітям, які потерпіли від торгівлі людьми і дали згоду свідчити, слід забезпечити спеціальні заходи захисту;
- Забезпечення **належного притулку для дітей-жертв** для уникнення ризику їх повторної віктимізації. Діти-жертви повинні проживати у безпечному та належному житлі, яке має відповідати їх потребам та віку;

¹⁴¹ London School of Hygiene & Tropical Medicine: The health risks and consequences of trafficking in women and adolescents. Findings from a European study. 2003 [Лондонська школа гігієни і тропічної медицини: Ризики для здоров'я і наслідки торгівлі жінками і підлітками. Результати Європейського дослідження. – 2003 р.].

¹⁴² Звіт Групи експертів з питань торгівлі людьми (Брюссель, 22 грудня 2004 р.).

¹⁴³ Нижче наведена інформація базується на Керівництві ООН для законодавчих органів щодо імплементації Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, Нью Йорк, 2004.

¹⁴⁴ Резолюція 44/24 Генеральної Асамблеї ООН.

- **Не повертати дитину, яка стала жертвою торгівлі людьми, назад, за винятком випадків, коли це слугує її інтересам**, та поки в країні походження відповідні особи чи установи не візьмуть на себе відповідальність по догляду та гарантуванню безпеки зазначеної дитини. Такими особами чи установами можуть бути: один із батьків, інший родич або дорослий опікун (піклувальник), державна установа або установа по догляду за дітьми у країні походження. Задіяні органи юстиції та урядові міністерства у взаємодії з відповідними органами соціального забезпечення та/або опікуном (піклувальником) несуть відповідальність за підтвердження того, чи репатріація є безпечною, і повинні забезпечити, щоб цей процес відбувався у гідний спосіб і відповідав інтересам дитини. За необхідності органи соціального забезпечення у співпраці з Міністерством внутрішніх справ чи іншими органами влади та відомствами, відповідно до їх компетенції, вживають усіх необхідних заходів для пошуку, ідентифікації та встановлення місця перебування членів її сім'ї та, коли це відповідає інтересам дитини, сприяють возз'єднанню дитини, яка стала жертвою торгівлі людьми, з родиною. Країни повинні запровадити процедуру, яка б забезпечувала, щоб дитину-жертву в країні походження зустрічали відповідальний співробітник органів соціального забезпечення країни походження та/або її батьки чи законний опікун (піклувальник);
- У тих випадках, коли повернення є добровільним або відповідає інтересам дитини, кожна Держава-учасниця сприяє поверненню її на батьківщину у швидкий та безпечний спосіб. У тих випадках, коли безпечне повернення дитини до її сім'ї або країни походження неможливе або не відповідає інтересам дитини, органи соціального забезпечення мають вжити **відповідних довготривалих заходів по догляду** за дитиною для забезпечення її ефективного захисту та гарантування дотримання її прав людини. У зв'язку із цим відповідні державні органи в країнах походження та призначення повинні встановити такі домовленості та процедури, які б гарантували ефективну взаємодію між ними з метою ретельної перевірки особистих та сімейних обставин дитини для визначення найліпшого для дитини способу дій.

4.2.6 Попередження повторної віктимізації

Повторна віктимізація – це така віктимізація, яка не є прямим наслідком вчинення злочину, а пов'язана зі ставленням установ та осіб до постраждалої особи¹⁴⁵.

Повторна віктимізація стає явно вираженою в рамках системи кримінального судочинства. Увесь процес кримінального розслідування та судового розгляду може спричинити повторну віктимізацію на стадії розслідування – це прийняття рішення про порушення або відмову у порушенні кримінальної справи; а на стадії судового розгляду справи – сам процес розгляду, а також винесення вироку стосовно засудження злочинця або рішення про його можливе звільнення. Повторна віктимізація також може мати місце через труднощі у врівноваженні прав жертви і прав обвинуваченого чи правопорушника, чи навіть через те, що особа взагалі не розглядається як жертва.

Крім того, повторну віктимізацію можуть спричинити й інші установи, які працюють з жертвами торгівлі людьми. Надзвичайно напружений графік роботи відділення невідкладної медичної допомоги може порушити приватність жертви сексуального злочину або образити її/його почуття гідності. Крім того, обтяжливими обставинами є втручання чи неналежне ведення розслідування, а також кіно-, фотозйомки та повідомлення у ЗМІ. Навіть в організаціях, які надають допомогу потерпілим від торгівлі людьми, компенсаційних фондах, організаціях по захисту прав біженців та закладах психологічної реабілітації може існувати практика та заходи, що можуть призвести до повторної віктимізації.

4.3 Механізми взаємодії та координації¹⁴⁶

Необхідно запровадити структури, які б забезпечили надійну інституційну основу для координації та взаємодії між основними державними та недержавними учасниками боротьби

¹⁴⁵ Nations Office for Drug Control and Crime Prevention, Handbook on Justice for Victims, (United Nations, New York 1999) [Управління ООН з контролю за наркотиками і попередження злочину. Посібник з правосуддя для жертв].

¹⁴⁶ ICMPD, Regional Best Practice Guidelines for the Development and Implementation of a Comprehensive National Anti-trafficking Response, Vienna, 2005 [Регіональної настанови із взірцевої практики розвитку і впровадження комплексної національної протидії торгівлі людьми].

з торгівлею людьми. Механізми координації повинні передбачати багатопрофільність та міжвідомчість, створюватися на урядовому рівні та включати:

- національного урядового координатора з протидії торгівлі людьми, який би ніс повну відповідальність за розробку та вживання заходів з протидії торгівлі людьми;
- національний секретаріат;
- національну робочу групу у складі урядових, неурядових, міжнародних організацій, які несуть відповідальність за розробку, впровадження та регулярний перегляд національної стратегії та плану дій; а також;
- тематичні робочі групи (підгрупи національних робочих груп), які несуть відповідальність за розробку, впровадження та регулярний перегляд національної стратегії та плану дій у межах своєї сфери діяльності.

Державними та недержавними учасниками є: міністерства, поліція та органи юстиції, інспектори з нагляду за дотриманням трудового законодавства, міжнародні організації, неурядові організації тощо.

4.3.1 Робоча група

Національна робоча група повинна розробляти ґрунтовні методи для організації, моніторингу та оцінки впровадження плану дій по боротьбі з торгівлею людьми. Крім того, вона повинна надавати рекомендації уряду щодо вдосконалення плану дій, юридичної нормативно-правової бази або організаційних заходів. За підтримки неурядових організацій, які безпосередньо працюють з жертвами торгівлі людьми, спеціальна група може точніше оцінити поточну ситуацію у сфері торгівлі людьми. Уряд повинен відповідати за вибір саме тих неурядових організацій, які мають найбільший досвід у сфері допомоги жертвам торгівлі людьми та можуть найкраще представляти потреби та інтереси жертв.

4.3.2 Незалежний орган – Національний доповідач¹⁴⁷

Національний доповідач повинен бути незалежним органом, основним завданням якого має бути систематичний збір та аналіз даних про торгівлю людьми та моніторинг результатів застосування національних планів дій. Національний доповідач повинен мати повноваження звітувати безпосередньо уряду та/або парламенту та вносити пропозиції щодо розвитку національної політики та планів дій.

4.3.3 Національні механізми перенаправлення потерпілих¹⁴⁸

Національні механізми перенаправлення потерпілих є основою для співробітництва, за допомогою якої державні учасники забезпечують дотримання взятих на себе зобов'язань по захисту та гарантуванню прав жертв торгівлі людьми та координації спільних зусиль у стратегічному партнерстві з громадянським суспільством.

Національні механізми перенаправлення потерпілих повинні забезпечувати дотримання прав жертв торгівлі людьми і ефективну передачу потерпілих від торгівлі людьми до відповідних установ. Такі механізми можуть також покращити національну політику та процедури з цілої низки питань, пов'язаних із жертвами торгівлі людьми, таких як дозвіл на проживання або застосування процедури репатріації, надання жертвам компенсації та захист свідків. Національні механізми перенаправлення потерпілих зосереджені на процесі виявлення жертв торгівлі людьми різними учасниками та на взаємодії учасників для направлення жертв до відповідних спеціалізованих установ. Цей процес включає діяльність різних державних та недержавних учасників.

Складовими національного механізму перенаправлення є:

- виявлення жертв торгівлі людьми;
- основні принципи домовленостей щодо співпраці;

¹⁴⁷ European Commission, Report of the Experts Group on Trafficking in Human Beings, Brussels 2004 [*Європейська Комісія, Група з питань торгівлі людьми Звіт груп експертів з торгівлі людьми*].

¹⁴⁸ OSCE, NATIONAL REFERRAL MECHANISMS, Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons, A Practical Handbook, 2004 [*ОБСЄ Національний механізм направлення: поєднання зусиль для захисту прав осіб, які стали об'єктом торгівлі людьми: Практичний посібник*].

¹⁴⁹ Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe [Настанови із захисту дітей-жертв торгівлі людьми у південно-східній Європі], ухвалено як загальний стандарт захисту дітей, постраждалих від торгівлі людьми в Європі: www.unicef.org/ceecis/GUIDELINES_Protection_of_Victims_of_Trafficking.pdf.

- служби підтримки та захисту;
- репатріація та соціальна реінтеграція; а також
- спеціальні законодавчі положення.

Особливої уваги вимагають діти, які стали жертвами торгівлі людьми, так як вони потребують негайної передачі їх до відповідних установ¹⁴⁹.

4.3.4 Роль неурядових організацій – концепції співпраці

Частиною підходу, який ґрунтується на інтересах потерпілого, є розробка та імплементація концепцій взаємодії правоохоронних органів, прокурорів та спеціалізованих неурядових організацій, які надають консультативну допомогу та підтримку жертвам торгівлі людьми. Комплексні концепції включають положення про підтримку та захист жертв-свідків **до, під час та після** судових процесів у справах, пов'язаних з торгівлею людьми.

Концепції взаємодії в основному зосередженні на питаннях співпраці поліції і центрів з надання консультаційних послуг жертвам торгівлі людьми, проте такі концепції можуть також включати положення про взаємодію з органами місцевої влади та соціального забезпечення для того, щоб полегшити отримання дозволів на працевлаштування, соціальних пільг тощо для жертв та свідків.

Концепція по взаємодії повинна включати домовленості та положення про поведження з жертвами та свідками злочину торгівлі людьми¹⁵⁰ принаймні за такими аспектами:

- критерії, яким повинен відповідати свідок, для участі у програмі захисту свідків (готовність та можливість давати свідчення, готовність погодитись на заходи захисту, коли це необхідно);
- момент, з якого центр по наданню консультаційної допомоги приєднується до судового розгляду;
- роль консультантів (адвокатів) під час різних стадій судочинства (наприклад, під час рейдів, досудового, судового та післясудового етапів);
- чіткий розподіл функцій між консультантами (адвокатами) і посадовими особами, які здійснюють захист свідків, щодо отримання офіційних документів, дозволів на працевлаштування, соціальних пільг тощо та іншими органами влади з метою уникнення непорозумінь, які призводять до небажаних затримок та погіршують безпеку;
- зобов'язання знайти безпечне житло для свідків;
- фінансування на різних етапах судочинства і фінансування різних заходів, які пропонуються жертвам-свідкам (медична допомога, харчування, житло, мовні курси тощо);
- підтримку в отриманні офіційних документів для жертв-свідків (наприклад, дозволів на тимчасове проживання, дозволів на працевлаштування); а також
- поведження з жертвами торгівлі людьми, які не можуть виступати свідками (наприклад, домовленість про те, що жертва в будь-якому разі звернеться до центру консультаційної допомоги, або про надання жертві контактної інформації консультанта (адвоката); надання часу для підготовки до повернення через реінтеграційну програму замість негайної депортації тощо).

¹⁵⁰ Див. наприклад 'Co-operation Concept between Counselling Services and the Police concerning the Protection of Witnessing Victims of Traffic in Human Beings', розроблений Німецьким національним круглим столом з питань торгівлі жінками, який наразі використовується для створення робочих концепцій співробітництва на рівні федеральних земель Німеччини.

¹⁵¹ За інформацією SOLWODI, Німеччина 2005

¹⁵² Стосовно рятувальних операцій Рекомендовані засади та настанови з прав людини та торгівлі людьми Верховного Комісара ООН з прав людини у Настанові 5 (6) пропонують: „Держави, а в разі необхідності міжурядові та неурядові організації, повинні вжити заходів для забезпечення того, щоб „рятувальні” операції не заподіяли подальшої шкоди правам або гідності жертв торгівлі людьми. Такі операції повинні проводитися лише після запровадження відповідних процедур для забезпечення потреб жертв торгівлі людьми, яких при цьому звільняють.”

Приклад: Рейди по місцях розпусти та роль неурядових організацій^{151 та 152}

- Планування рейду:

Під час планування рейду по місцях розпусти правоохоронні органи повинні мати інформацію про очікувану кількість жертв та країни їх походження. Згідно з концепцією взаємодії центри консультативної допомоги можуть отримати інформацію щодо зазначених деталей рейду заздалегідь.

Перевага: Консультанти (адвокати) мають час для пошуку перекладачів та притулку.

Проблемні питання: слідчі повністю покладаються на обачність центрів із надання консультативної допомоги.

- Проведення рейду:

Концепція може передбачати, що консультанти супроводжують працівників правоохоронних органів під час рейдів до місць розпусти і надають безпосередню допомогу жертвам: вони можуть роздавати інформаційні буклети на відповідних мовах, пояснюючи, що правоохоронні органи головним чином зацікавлені у переслідуванні торговців людьми та сутенерів, а тому їм необхідні свідчення жертв, і що неурядові організації надаватимуть жертвам підтримку.

Перевага: Жінки почуваються менш ізольованими та заляканими та ймовірніше підуть на співпрацю з правоохоронними органами.

Проблемні питання: ∇ Консультанти (адвокати) можуть стикатися з конфліктом обов'язків, оскільки слідчі можуть поставитись до жертв також як до злочинців. ∇ Існує певний ризик для консультантів (адвокатів) через те, що злочинці їх можуть вистежити. ∇ Для деяких потерпілих буде краще повернутися додому, ніж давати свідчення, оскільки допомога, яку зможе надати правоохоронний орган, буде стосуватися лише потерпілого-свідка, а не його сім'ї, тому консультант (адвокат) може не ставити за мету використання жертви у якості свідка.

- Після рейду:

Концепція взаємодії може передбачати можливість спілкування жертви з консультантом (адвокатом) самостійно або за допомогою перекладача. Під час свідчення, за бажанням жертви, їй може бути забезпечена присутність консультанта (адвоката).

Переваги: жертву попереджають про можливість отримання юридичної допомоги у тому разі, якщо вона виступає співпозивачем у справі проти торговців людьми; про шанс взяти участь у програмах реінтеграції та повернення; про можливість залишитися у країні перебування після судового процесу; про ризик депортації; про можливість отримання медичної та психологічної допомоги тощо.

Проблемні питання: ∇ Консультант (адвокат) вимагатиме того, щоб злочинці утримувалися окремо від жертв з метою недопущення криміналізації, залякування чи погроз жертвам. Цей аспект залишається поза увагою, особливо коли правопорушниками є жінки. ∇ Якщо після допиту стає зрозуміло, що жертва не може виступати свідком, консультант (адвокат) може обговорити альтернативи, наприклад, участь жертви в програмах реінтеграції та повернення, можливість залишитись у країні перебування тощо. На жаль, правоохоронні органи зазвичай зв'язуються з центрами консультативних послуг лише у тих випадках, коли вони виявили потенційного свідка. Тих, хто не може давати свідчення, часто депортують або звільняють без консультацій, що створює небезпеку повторно стати жертвою торгівлі людьми, оскільки основна причина у вигляді залежності та бідності не зникає. ∇ Для захисту консультанта під час проведення співбесіди не слід записувати його особові дані.

- Меморандум про взаєморозуміння¹⁵³

Дедалі частіше правоохоронні органи для закладення основи тривалої співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями приєднуються до так званих Меморандумів про взаєморозуміння.

¹⁵³ Див. Regional Standard for Anti Trafficking Police Training in SEE, ICMPD, 2004.

Наведена нижче модель базується на тій, яка реально функціонує протягом певного періоду часу в Німеччині.

(а) Протокол повинен починатися з узгодженого розуміння сторонами таких позицій:

- Жертви, які дають свідчення, мають відігравати ключову роль у процесі ефективного переслідування правопорушників, які вчинили злочин торгівлі людьми.
- Всі сторони визнають, що злочин і кримінальне судочинство завдають травми.
- До жертви слід ставитися з повагою.
- Жертва, яка співпрацює з правоохоронними органами у справах про торгівлю людьми, завжди наражається на небезпеку.
- Чим краще про жертву піклуються і консультують, тим якісніші свідчення вона дає.
- Якщо існують підстави вважати, що іноземна особа, яка дає свідчення, у разі повернення додому наражається на ризик, їй слід надати винятковий дозвіл залишитися у країні перебування.
- Всі заходи в межах програми охорони свідків слід проводити на основі взаємної згоди.

(b) У Меморандумі далі містяться заходи, які обидві сторони повинні вжити:

Правоохоронні органи

- Слідчі повинні повідомити жертвам про можливість отримання підтримки.
- Щойно виникає підозра, що особа є жертвою торгівлі людьми, слідчий має встановити контакт з відповідними міжнародними та неурядовими організаціями.
- Слідчий забезпечує конфіденційність особистої інформації про свідка.
- Слідчі відповідають за належне здійснення заходів захисту перед, під час та після здійснення кримінально-процесуальних дій, наприклад, огляд судом місця злочину, опитування, присутність під час очної ставки, досудові та судові слухання до того часу, поки жертва не повернеться до притулку.
- На вимогу жертви слідчий має дозволити присутність спеціально підготовленого консультанта (адвоката) під час проведення вказаних процесуальних дій.
- Представники правоохоронних органів мають здійснювати консультування з питань безпеки для консультантів (адвокатів).

Міжнародні та неурядові організації по наданню допомоги

- Разом зі слідчим організації вирішують питання забезпечення жертви належним житлом та вживають необхідних для цього заходів.
- Організації надають соціально-психологічну допомогу жертвам та вживають заходів для забезпечення фізичної, сексуальної та психологічної медичної допомоги.
- Консультанти (адвокати) інформують потерпілу особу про можливість отримати усну або письмову консультацію від правоохоронців, якщо вона цього забажає, і консультант ініціює контакт із поліцією, якщо потерпіла особа звертається із таким проханням.
- Консультанти (адвокати) мають брати участь у процесі опитування свідків.
- Консультанти (адвокати) психологічно підтримують свідків у ході всіх процедур кримінального судочинства.
- Консультування включає реінтеграційні й освітні курси для свідків.

Правила, рекомендації та/або програми по взаємодії слідчих/правоохоронних органів зі спеціалізованими консультаційними агентствами (захисту та допомоги жертвам торгівлі людьми – міжнародними та неурядовими організаціями) відрізняються в залежності від країни, де вони існують.

4.4 Попередження

Протокол ООН про попередження і припинення торгівлі людьми також вимагає від країн вживання запобіжних заходів, таких як ініціативи у соціальній та економічній сферах, дослідницькі та інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на суспільство в цілому, а також на потенційних жертв. Підходи, програми та інші вживані заходи повинні включати взаємодію з неурядовими та іншими відповідними організаціями. Країни вживають або

посилюють заходи, включаючи двостороннє та багатостороннє співробітництво, для усунення факторів (наприклад, відсутність рівних можливостей, бідність), які роблять людей, особливо жінок і дітей, уразливими до злочину торгівлі людьми.

4.4.1 Усунення головних причин вчинення торгівлі людьми, включаючи попит

Рекомендовані засади та настанови з прав людини та торгівлі людьми Верховного Комісара ООН з прав людини передбачають (Настанова 1 (4-6)), що:

- Стратегії, націлені на попередження торгівлі людьми, повинні розглядати попит як основну причину торгівлі людьми;
- Країни та міжурядові організації повинні докладати зусиль для усунення факторів, які підвищують ступінь уразливості до злочину торгівлі людьми, включаючи нерівність, бідність та всі форми дискримінації.
- Країни повинні виявляти та викорінювати причетність або співучасть представників органів державної влади у торгівлі людьми. Всі справи, у яких посадові особи підозрюються у причетності до вчинення злочину торгівлі людьми, повинні бути розслідувані та передані до суду, а всі злочинці належним чином покарані.

Протокол ООН про попередження та припинення торгівлі людьми у ст. 9 зобов'язує Держави-учасниці виробити комплексну стратегію попередження торгівлі людьми з пропозиціями рішення соціальних та економічних чинників, які посилюють уразливість жертв перед торговцями людьми.

Від злочину торгівлі людьми особливо потерпають жінки та дівчата через їхню вразливість; жінки зазнають дискримінації на ринку праці, в сім'ї та у суспільстві; жінки та дівчата частіше страждають від бідності. Покращення цієї ситуації зможе відіграти важливу роль у попередженні злочину торгівлі жінками та дівчатами. Крім того, необхідно викорінювати ідею, що насилля проти жінок – це нормальне явище.

Складові стратегій з попередження торгівлі людьми:

- зменшення уразливості потенційних жертв шляхом соціально-економічного розвитку суспільства;
- зменшення попиту на послуги осіб, які стали жертвами торгівлі людьми;
- забезпечення ґендерної рівності;
- впровадження загальної освіти для всіх;
- прикордонний контроль;
- попередження корупції серед посадових осіб.

Протокол також враховує те, що колишні жертви нерідко стають навіть більш уразливими на пізнішому етапі, особливо якщо їх було репатрійовано до тих місць, де торгівля людьми є звичним явищем. Таким чином, країни зобов'язанні попереджувати повторну торгівлю людьми жертвами та захищати їх від інших форм повторної віктимізації.

Визнаючи, що протидіяти торгівлі людьми можна, впливаючи на попит і пропозицію, ст. 9 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми містить заходи, націлені на зменшення попиту на послуги, який заохочує експлуатуючу складову торгівлі людьми і, відповідно, є основним джерелом незаконних прибутків.

4.4.2 Збільшення можливостей для законної міграції

Обмеження можливостей для законної міграції сприяють поширенню явища торгівлі людьми через те, що політика обмеження допуску економічних мігрантів суттєво збільшує кількість громадян третіх країн, які нелегально в'їжджають до ЄС без жодної гарантії отримати обіцяну роботу. Інститути ЄС добре усвідомлюють необхідність прийняття документів щодо спільних імміграційних можливостей:

Відповідно до ст. 63 (3) Угоди про створення Європейського Союзу Рада Європи повинна, у термін до 5 років після вступу в силу Амстердамської Угоди, вжити заходів щодо імміграційної політики за наступними напрямками: (а) умови для в'їзду та проживання, а також стандарти у галузі видачі Державами-членами довгострокових віз та дозволів на проживання, включаючи ті, які видані з метою об'єднання особи з сім'єю, та (б) нелегальна міграція і нелегальне проживання, включаючи випадки репатріації нелегальних мігрантів.

У 2001 році Європейська Комісія ухвалила пропозиції до Директиви, що стосувалися „умов в'їзду та проживання громадян третіх країн, які прибули з метою оплачуваного працевлаштування або особистої економічної діяльності”. Європейська Комісія у 2005 році також прийняла так звану „Зелену книгу”, котра визначає підхід Європейського Союзу до питань, пов'язаних із міграцією¹⁵⁴. Вона покликана стимулювати дискусії у громадянському суспільстві і серед соціальних партнерів та інших інститутів ЄС щодо потреби розробки комплексної стратегії ЄС із зазначеної проблеми.

Окремі країни мають активізувати діяльність з працевлаштування іноземців на законних підставах, а також видачі їм і членам їх сімей дозволів на проживання на своїй території.

Створення законних можливостей для міграції допоможе не тільки впорядкувати потік мігрантів, а й покращити інтеграцію мігрантів у країнах призначення.

Проте, окрім економічних причин, бажання мігрувати виникає і через порушення прав людини у країні походження. З метою попередження звернення жертв до торговців людьми всі країни мають співпрацювати для розширення можливостей легальної міграції.

4.4.3 Привернення уваги до проблеми торгівлі людьми

Запобіжні стратегії мають також передбачати освітні та пропагандистські кампанії, щоб привернути увагу до проблеми торгівлі людьми та мобілізувати підтримку населення для боротьби з нею. Крім того, пропагандистські кампанії можуть бути націлені на різні групи ризику. Проте дуже важливо проводити такі пропагандистські кампанії у зрозумілий спосіб, який не є зневажливим або дискримінаційним, не стимулює дискримінацію за ознакою статі та не перешкоджає реінтеграції осіб, які повернулися додому.

Служби „гарячої лінії” можуть бути корисними для виявлення випадків, пов'язаних з торгівлею людьми. Однак такі служби „гарячої лінії” повинні комплектуватися кваліфікованим персоналом, тому існує необхідність у проведенні неперервної підготовки операторів „гарячих ліній”. Крім того, консульським співробітникам також корисно проходити періодичні підготовчі курси, включаючи інформацію про психологічний портрет жертви, типові схеми і тенденції торгівлі людьми та інформаційні матеріали, отримані від неурядових організацій, які повинні розповсюджуватися у консульських установах.

4.5 Повернення, реінтеграція та соціальне входження

Залежно від країни походження та національного законодавства про статус іноземців деякі жертви, які не є свідками або вже дали свідчення, підлягають депортації. Інші, незалежно від законності їх статусу перебування, прагнуть якнайшвидше повернутися додому за власним бажанням. Без належної підтримки – фінансової та психологічної – повернення додому часто означає повернення до того самого згубного кола: бідність та відсутність перспектив, побутове насилля та жорстоке поводження, що робить їх легкою здобиччю для торговців людьми. Дійсно, в деяких випадках жінки, які стали жертвами торгівлі людьми, були депортовані прямо до рук тих самих торговців людьми й одразу ж продані в ті ж самі або інші країни.

Трапляється іноді й протилежне: жертви самі стають торговцями людьми. У цьому відношенні ще раз важливо підкреслити необхідність реабілітаційних програм для потерпілих. Жертви торгівлі людьми вважають „торгівців людьми” своїми „рятівниками”. Перетворення із жертви на злочинця може бути логічним «просуванням» ієрархічною драбиною в системі торгівлі людьми.

Програми повернення та реінтеграції націлені на надання підтримки особі, яка стала жертвою торгівлі людьми, у її поверненні додому. Деякі програми обмежуються лише фінансуванням поїздки додому: сплачують вартість квитка та пересилки багажу і надають невелику суму «підйомних» грошей. Інші мають за мету розвиток програм, які б забезпечували сталий прибуток для жінок, які повертаються до своїх рідних країн. Сталість підвищується за рахунок продовження консультаційних послуг після їх повернення у країну походження, оскільки після приїзду жертви торгівлі стикаються з численними проблемами, наприклад, втратою репутації через невдалу поїздку, ганьбою, якщо стає відомо, що жінка займалася проституцією тощо.

¹⁵⁴ Див. Комісія Європейських Спільнот. Green Paper on an EU Approach to Managing Economic Migration (COM (2004) 811 final, Брюссель, 11 січня 2005 р.).

SOLWODI (Німеччина) пропонує проект комплексної підтримки для тих жінок, які стали жертвами торгівлі людьми і повертаються додому. Консультанти проекту “SOLWODI” допомагають своїм клієнтам у пошуку реальних шляхів заробітку на прожиття після повернення додому, зокрема через отримання професійно-технічної підготовки чи започаткування власного малого бізнесу. Як тільки клієнт і консультант розробили розгорнутий план повернення, консультант проекту “SOLWODI” починає пошук відповідного партнера серед неурядових організацій, які діють на території країни клієнта. Партнерська неурядова організація буде надалі надавати підтримку і консультувати жінку після її повернення додому. Будь-яка фінансова підтримка переказується “SOLWODI” на рахунок партнерської неурядової організації, яка в свою чергу виплачує погоджені суми у встановлені строки відповідно до плану розвитку клієнта. Додатково партнерська неурядова організація допомагає жінці у пошуку житла та облаштуванні та продовжує консультувати та супроводжувати її діяльність допоки вона не стане стабільною. SOLWODI продовжує підтримувати зв'язок з партнерською неурядовою організацією та клієнтом протягом принаймні 3 років.

Проекти з комплексної реінтеграції для центрів з надання допомоги/неурядових організацій можуть чимало коштувати і потребувати багато часу. Деякі проекти фінансуються національними міністерствами, інші – фондами ЄС, проте нерідко неурядові організації повинні покривати витрати за рахунок спонсорської допомоги. Консультанти проекту іноді зазнають труднощів у пошуку відповідних партнерських неурядових організацій в окремих країнах походження. Деякі не в змозі здійснювати довготривале консультування у зв'язку з обмеженістю фінансових можливостей. Інші не бажають здійснювати пошук житла та консультування тих жінок, які займалися проституцією – незалежно від того, примушували їх чи вони робили це добровільно. Знаходження притулку у перші тижні для осіб, які повертаються додому, може виявитися складним завданням, оскільки центри з надання допомоги, як правило, існують лише у великих містах, але зовсім не представлені у сільській місцевості. Окремі неурядові організації дійсно мають мережу по всій країні, але при цьому не мають притулків. Програми по реінтеграції можуть ефективно працювати лише тоді, коли особа, яка повертається, зможе знайти недороге житло після повернення. Цю прогалину повинні заповнити заходи на національному рівні.

Стосовно повернення осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, **Рекомендовані засади та настанови з прав людини та торгівлі людьми Верховного Комісара ООН з прав людини** передбачають:

- “Засада 11: Безпечне (та, по можливості, добровільне) повернення повинно бути забезпечене особам, які стали жертвами торгівлі людьми, як приймаючою Державою, так і Державою походження. Жертвам торгівлі людьми слід запропонувати законні альтернативи репатріації, якщо є підстави вважати, що така репатріація створить серйозну загрозу їх особистій безпеці та/або безпеці їх родин.”
- “Настанова 4 (6): Держави повинні врахувати необхідність захисту осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, законодавством по боротьбі із торгівлею людьми, включаючи захист від прискореної депортації чи повернення, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що така депортація чи повернення створять значний ризик особистій безпеці жертви або членам її родини”.
- “Настанова 6 (7&8): Країни, а також, у відповідних випадках, міжурядові та неурядові організації, повинні врахувати необхідність безпечного і, за можливості, добровільного, повернення осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, а, за наявності вагомих підстав, надання дозволу на проживання в країні призначення або переселення до третьої країни (наприклад, для попередження репресалій або у випадках з високою ймовірністю повторної торгівлі людьми). У взаємодії з неурядовими організаціями, які забезпечують надання допомоги та підтримки, необхідної для добробуту тих жертв торгівлі людьми, які повертаються до країни походження, їхньої соціальної реінтеграції та попередження повторного продажу необхідно вжити заходів для надання належної фізичної та психологічної медичної допомоги, забезпечення помешканням і надання освіти та працевлаштування для жертв торгівлі людьми, які повертаються”.

5

Кримінальне судочинство та права жертви

5.1 Цілі навчання: короткий огляд

Судова система має у своєму арсеналі всі засоби для практичного застосування як до, так і під час кримінального провадження, підходу, в основу якого покладено інтереси жертви та її права людини.

Враховуючи те, що в різних країнах існують відмінності у національному законодавстві, в цьому розділі наведено деякі приклади позитивної практики, які сприятимуть гармонізації підходів, а також настанови щодо тлумачення такої практики у національному законодавстві.

Взагалі **позитивна судова практика** повинна охоплювати:

- Співпрацю правоохоронних органів, прокуратури та неурядових організацій (НУО). Жертві торгівлі людьми необхідно негайно надати **притулок і допомогу** відразу після того, як вона вирішила заявити про випадок, або втекти від торговців, незалежно від її готовності давати свідчення. Аналогічним чином, особі необхідно надати притулок та допомогу відразу після того, як компетентні органи виявили підстави вважати, що особа є жертвою торгівлі людьми.
- Жертві необхідно надати **відповідний період часу на відновлення** та прийняття свідомого рішення про участь у кримінальному судочинстві. Протягом цього періоду, враховуючи те, що така особа могла зазнати серйозної травми, не слід проводити з нею співбесіду. Навіть після періоду відновлення та обмірковувань, будь-яке рішення про час подання заяви, необхідно приймати в тісному співробітництві з поліцією, прокурором та НУО, які надають жертві притулок і допомагають їй.
- Під час кримінального розслідування судові органи повинні вживати всіх можливих заходів для **запобігання повторної віктимізації**, тобто віктимізації, яка є результатом самого розслідування.
- Перш за все це покладає на судову владу вимоги ставитися до жертв із **співчуттям, справедливістю, визнанням** їх важливої ролі у кримінальному судочинстві та з **повагою до** їх почуття власної **гідності**.
- Судова влада має забезпечити **безпеку** жертві торгівлі людьми до початку та у процесі кримінального провадження. Захист, зазвичай, пов'язаний із наданням особі відповідного притулку. Також потерпілій особі необхідно забезпечити захист правоохоронних органів під час кримінального судочинства і навіть до його початку, якщо такій особі щось загрожує.
- Необхідно використовувати всі передбачені законом заходів у відповідності до процедури кримінального судочинства для захисту жертви від подальших негативних наслідків, враховуючи, що вона зазнала насильства і жорстокого поведіння, а також могла зазнати травми.
- За можливості, прокурор та судді повинні утримуватися від повторного опитування жертви і використовувати під час судового процесу свідчення, отримані на попередніх стадіях процедури.
- Під час допитів необхідно уникати **візуального контакту** жертви з **відповідачем**, наприклад, за допомогою використання аудіо- і відеобладнання.
- Під час попереднього розслідування та на досудовій стадії суддя повинен активно захищати гідність жертви. Зокрема, в тих законодавствах, які дозволяють перехресний допит, суддя має встановити чіткі та зрозумілі правила, які **не дозволяють ставити питання про приватне та сексуальне життя, згоду жертви на заняття проституцією або торгівлю людьми чи питання, задані з метою дискредитації свідка**.
- Крім цього, дитина-жертва повинна свідчити у присутності **психолога** та з використанням **аудіо- і відеобладнання**.
- **Жертву торгівлі людьми** не можна утримувати під арештом, звинувачувати чи засуджувати за злочини, предикатні до торгівлі людьми, тобто за використання фальшивих документів або незаконний перетин кордону.

Після ознайомлення з матеріалами розділу учасник навчання повинен:

- навчитися ефективно проводити розслідування, висувати обвинувачення та розглядати справи про торгівлю людьми та одночасно захищати права людини;
- розуміти принцип права на справедливе судочинство як для відповідача, так і для жертви, та яким чином забезпечити рівновагу між правами відповідача та жертви;
- розуміти необхідність співпраці між судовою владою та НУО.

5.2 Право жертви на ефективне кримінальне судочинство

Демонстрація відправлення правосуддя важлива для відновлення жертви. На підставі Декларації ООН про правосуддя для жертв Рада Європи ухвалила Рекомендацію R(85) про положення жертви у системі кримінального права та судочинства. Рекомендація вказує на необхідність приділяти більше уваги в системі кримінального судочинства серйозній фізичній, психологічній, матеріальній, емоційній та соціальній шкоді, якої зазнала жертва.

Жертва торгівлі людьми зазнала серйозних порушень прав людини і має серйозну зацікавленість у кримінальному переслідуванні злочинців та подальшому кримінальному судочинстві. Кримінальне переслідування та судочинство зазвичай мають велику користь із поліпшення співпраці з жертвами, які відчувають захищеність і піклування та отримують належну інформацію.

Саме потерпілих жертв органи кримінального судочинства докладають всіляких зусиль аби забезпечити ефективне розслідування та винесення вироку торговцям людьми. Жертві має бути надано право на ефективне кримінальне судочинство незалежно від її імміграційного статусу.

У цілій низці рішень, у результаті тлумачення Статей 2, 3 та 13 Європейської конвенції про захист прав людини, Європейський Суд з прав людини закріпив право на належне кримінальне судочинство для жертв злочину або їх родичів у разі вбивства:

Аксой (Aksoy) проти Туреччини – 18.12.1996 (у відповідності до статті 3)

Заявник, який вважався членом Комуністичної партії Курдистану (КПК), заявив, що він зазнав катувань під час ув'язнення. На національному рівні судового розслідування не проводилося. Суд заявив про необхідність проведення належного розслідування, яке відповідає принципу належності у тому разі, коли воно призводить до встановлення особи злочинців та їх покарання.

Кая(Кая) проти Туреччини – 19.2.1998

У цій справі Поліція застрелила особу, яка підозрювалася у членстві в Комуністичній партії Курдистану (КПК). Суд виявив, що проведене судовими органами розслідування мало суттєві недоліки. Наприклад, не було достеменно з'ясовано, що потерпілий дійсно був терористом; результати розтину не були надійними. Отже, Суд визнав, що держава зобов'язана проводити ґрунтовне та ефективне розслідування обставин смерті будь-якої особи. У наведеній вище справі Селмуні (Selmouni) проти Франції (28.7.1999) Суд додав ще один елемент до зобов'язань держави. Розслідування повинно бути ретельним, неупередженим, ефективним та швидким. Суд пояснив, що держава зобов'язана проводити належне розслідування навіть у тому випадку, коли справа включає насильство, яке не було заподіяне державними службовцями, а було скоєне приватними особами.

• **Врівноваження прав жертви та злочинця¹⁵⁵**

Різні процесуальні права, такі як право на конфіденційність і захист, повинні бути врівноважені з правами підсудного, наприклад, правом проводити очну ставку з обвинувачем та готувати свій захист у суді. Цей посібник розглядає права жертви торгівлі людьми на підставі припущення, що ті, для кого призначений цей посібник, достатньо обізнані в питанні прав злочинців у кримінальних справах. У цілому ряді випадків Європейський Суд з прав людини постановив, що право на змагальну процедуру не є абсолютним:

¹⁵⁵ Див. Посібник ООН з питань правосуддя для жертв (United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention (now UNODC), Handbook on Justice for Victims (United Nations, New York, 1999).

Дорсан (Doorson) проти Нідерландів – 26.3.1996 (у відповідності до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини)

Суд заявив: “Дійсно, стаття 6 Європейської конвенції про захист прав людини не містить конкретної вимоги про врахування інтересів свідків у цілому та інтереси жертв, викликаних для дачі свідчень, зокрема. Проте їх життю, свободам та безпеці може існувати загроза, як і інтересам, які розглядаються зазвичай в межах статті 8 Конвенції. Такі інтереси свідків та жертв, у принципі, захищені іншими самостійними положеннями Конвенції, які вимагають від держав, що її підписали, організувати своє кримінальне судочинство таким чином, щоб не створювати невинуватої загрози цим інтересам. У цьому контексті принципи справедливого судочинства також вимагають, щоб у відповідних випадках інтереси відповідача були врівноважені з інтересами свідків або жертв, яких викликали для дачі свідчень”.

Бірутис (Birutis) та інші проти Литви – 28.3.2002 (у відповідності до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини)

Суд визначив межі такої рівноваги, зазначивши, що особа не може бути визнана винною винятково чи головним чином на підставі твердження свідка, яке відповідач не може оскаржити в його присутності, незалежно від того, чи це є наслідком відсутності свідка або ж його анонімності. Якщо неоскаржене свідчення свідка є частиною підстави для прийняття рішення, Суд повинен намагатися врівноважити несприятливе становище відповідача, зокрема шляхом детального розгляду обставин, за яких було отримано неоскаржене свідчення.

С.Н. (S.N.) проти Швеції – 2.7.2002 (у відповідності до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини)

Ця справа стосувалася зґвалтування дитини. Жертву, десятирічного хлопця, поліція допитала, а сам допит було записано на відеоплівку.

Суд констатував: “Суд врахував особливості кримінального судочинства у справах сексуальних злочинів. (...) Оцінюючи справедливість судочинства для обвинуваченого, необхідно врахувати право на приватне життя жертви. Тому Суд ухвалив, що у кримінальних справах про сексуальне насильство треба узгоджувати певні міри з адекватним та ефективним здійсненням прав відповідача”. Суд дійшов висновку, що кримінальне провадження у випадку з заявником, у цілому не порушило вимог статті 6 Конвенції.

Прокурори повинні зокрема:¹⁵⁶

- забезпечити надання інформації, послуги перекладу та надсилання повідомлень;
- пояснити жертві кримінальне судочинство у зрозумілій для неї формі;
- скоординувати, там де це застосовується в судовій практиці, включення у судовий розгляд інформації, отриманої від жертви, а саме письмових свідчень, мовних звернень, або аудіо- чи відеозаяв;
- надати жертвам і свідкам безпечну зону очікування у приміщенні суду, візуально та звукоізолювану від підозрюваних.

Судді повинні зокрема:¹⁵⁷

- поважати та цінувати жертву;
- надавати жертві необхідну інформацію;
- сприяти організації спеціальних послуг і підтримки для жертви;
- вимагати відшкодування збитків для жертви;
- забезпечити участь жертви у всіх стадіях судочинства;
- організовувати/дозволяти участь особам, які супроводжують жертву;
- використовувати свої судові повноваження для захисту жертви;
- забезпечувати належний захист для особливо вразливих жертв, наприклад, дітей, інвалідів, жертв сексуального насильства та ін.;
- створювати особливі умови для жертв та свідків.

Докладніше з цими питаннями можна ознайомитися в цьому розділі.

¹⁵⁶ Див. там само.

¹⁵⁷ Див. там само.

5.3 Досудовий етап

5.3.1 Виявлення жертв

Перша стадія розслідування і підтримки – це обов'язково виявлення жертв. Дуже часто з жертвами торгівлі людьми поводяться як із нелегальними мігрантами і негайно депортують, не вдаючись до жодних процедур, які б допомогли з'ясувати, що за цим насправді приховується. Хоча торгівлю людьми часто важко відрізнити від незаконного ввезення мігрантів, відмінність між цими злочинами має першочергове значення для виявлення жертв. До осіб, які постраждали від торгівлі людьми, слід ставитись як до жертв, а не як до злочинців; їх не можна переслідувати у судовому порядку й утримувати під вартою через незаконну міграцію та/або статус нелегального працівника. Після виявлення незаконного мігранта компетентні органи повинні негайно оцінити наявність будь-яких ознак торгівлі людьми (наприклад, особу тероризують, вона має тілесні ушкодження або інші ознаки насильства; документи, що посвідчують її особу, утримуються іншою особою та інше). Якщо виявлено такі ознаки, слід призупинити процес депортації для виявлення ймовірної ситуації торгівлі людьми.

Найскладнішим для виявлення є застосування примусу. Примус існує тому, що жінки та інші робітники, які постраждали від торгівлі людьми, не мають реальної можливості уникнути боргової кабали, не знають своїх прав і не можуть стати на їх захист або звернутися за юридичною допомогою чи іншими засобами судового захисту, тому що постійно знаходяться під загрозою видачі органам влади та депортації.

Інші проблеми:

- Жертви не звертаються у відповідні органи у статусі «жертв», вони зазвичай взагалі не знають про можливий статус жертви.
- Експлуатація, насильство та дискримінація для деяких мігрантів можуть здаватися “нормальними” речами, що впливає з їх попереднього досвіду у себе вдома, або з їх рівня обізнаності стосовно можливого нелегального становища.
- Потерпілі отримують погрози з боку злочинців, що їх утримують, і, крім того, бояться депортації.
- Потерпілі можуть боятися органів державної влади в цілому через досвід, отриманий у власних країнах.
- Потерпілі можуть бути травмовані (див. Розділ 2).
- Діти навіть більше відчужені, ніж дорослі, і відчувають пригніченість.

Рішення:

- вичекати певний час для відновлення довіри і впевненості;
- перелік ознак.

Нижче наведені деякі ознаки, які допомагають виявити жертв у залежності від різних форм експлуатації. Не існує “єдиної”, типової жертви; слід уникати стереотипів під час виявлення жертв, тому що немає особливої манери поведінки проданої особи, страждань або зовнішнього вигляду і т.д. Ознаки, наведені нижче, також **не є вичерпним переліком**. Посадовцям, причетним до процесу виявлення, наполегливо рекомендується озброїтись певними фоновими культурними знаннями про регіони або країни походження, тому що вони можуть стикатися з поведінкою, яку неможливо оцінити шляхом застосування стандартів країни призначення.

• Примусова праця

У відповідності до Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) про примусову працю № 29 (1930), примусова праця – це будь-яка робота або служба, яких вимагають від особи під загрозою покарання, і на виконання яких ця особа не давала добровільної згоди. Встановлення елемента добровільності є проблематичним, особливо враховуючи визначення торгівлі людьми за Протоколом про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, в якому засоби, які використовують торговці, включають не тільки насильство, погрози та примус, але й зловживання вразливістю. У відповідності до Настанов МОП щодо торгівлі людьми і експлуатації примусової праці, законодавчі органи та правоохоронні органи повинні мати на увазі, що позірною “добровільною згодою” працівника/жертви могла бути отримана обманним шляхом і не спиралась на інформоване рішення. У тих випадках, де робітники-мігранти були примушені обманом, неправдивими обіцянками і примусовим вилученням посвідчень особи або із застосуванням

сили залишатися в розпорядженні роботодавця, органи нагляду МОП відзначають порушення Конвенції. Вони також відзначають, що там, де трудові відносини від початку є результатом добровільної угоди, право працівників на вільний вибір роботи залишається невід'ємним.

Настанови МОП стверджують, що невиплата працівнику законодавчо встановленого мінімального розміру оплати праці не вважається примусовою працею. Проте невиплата працівнику мінімальної платні в поєднанні з іншими ознаками може розглядатися як докази примусової праці. Отже, необхідно зосередити увагу на тих ситуаціях, в яких виконання роботи або надання послуг від робітників вимагають шляхом фізичного або сексуального насильства, примусового утримання на робочому місці, боргової кабали, вилучення паспорта чи іншого посвідчення особи, або ж шляхом загрози видачі правоохоронним органам.

Тому, незважаючи на труднощі, пов'язані із виявленням жертв, можна окреслити низку ознак, які можуть допомогти у виявленні випадків примусової праці:

- Робітникові забороняється за власним бажанням залишати місце роботи.
- Особисті документи/паспорт без достатніх підстав залишаються у роботодавця.
- Робітник зазнає фізичного або сексуального насильства.
- Він/вона утримується під контролем через погрози видачі органам влади (часто застосовується до нелегальних мігрантів або неофіційних працівників).
- Особа почувається зобов'язаною перед роботодавцем через боргову кабалу (часто розмір таких зобов'язань не визначений конкретними сумами).
- Висловлювалися погрози застосування насильства проти її родини.
- Компенсація, що виплачується за надані послуги, нижча від законодавчо встановленого мінімального розміру оплати праці.
- Кількість годин роботи не відповідає розміру компенсації.

• **Побутове рабство**

У випадку побутового рабства ознаки часто схожі або ідентичні до тих, які застосовують до випадків примусової праці. Для побутового рабства характерні особисті відносини між робітником та роботодавцем, які у більшості випадків включають проживання в одному помешканні.

Робітник особливо вразливий, тому що не відбувається обговорення умов праці. Ці особи повинні вважатися членами родини, але в дійсності вони не мають власного приміщення і особистого часу. Вони повинні виконувати будь-які примхи членів родини. Вони не мають вільного часу на відпочинок або на розваги ні вдень, ні протягом тижня. Навіть якщо такий час надається, то він не є регулярним і не може незалежно використовуватися особою. Часто особа зазнає проявів расизму, дискримінації та сексуального насильства. Суттєвими ознаками побутового рабства є:

- проживання в одному помешканні;
- зневажливе ставлення з боку роботодавця до робочого часу працівника та до щоденних/щотижневих регулярних перерв;
- вчинення принизливих дій або вияв расистського ставлення до домашніх робітників;
- особа зазнає фізичного або сексуального насильства;
- особі забороняють за власним бажанням залишати місце проживання/роботи;
- не дозволяється обговорювати умови роботи;
- грошова винагорода або заробітна плата не виплачується або недостатня для того, щоб домашній робітник міг вести незалежне життя;
- особа відчуває себе зв'язаною з роботодавцем борговою кабалою – наприклад, від неї вимагають відшкодувати витрати на дорогу – часто розмір таких зобов'язань не визначений конкретними сумами.

Випадок з практики Європейського Суду з прав людини стосовно побутового рабства:

Siliadin проти Франції – 26.07.2005 (у відповідності до статті 4)

Предметом першої справи з приводу торгівлі людьми, що розглядалася у Суді у відповідності до Статті 4, яка регулює заборону примусової праці, рабства та підневільного стану, був випадок побутового рабства.

Суд з'ясував, що пані Siliadin (Сіліадін), за походженням громадянка Того, яка на той час ще не досягла повноліття, була "віддана в оренду" громадянкою D. парі друзів, що проживали у Франції, щоб допомогти їм у роботі по господарству і для нагляду за їх малими дітьми. Громадянка Сіліадін стала виконувати всю роботу для цієї пари, яка примушувала її працювати з 7:30 до 22:30 щодня без вихідних, надаючи їй особливий дозвіл сходити декілька разів у неділю до церкви. Позивачка спала у дитячій спальні на підлозі на матраці і носила зношений, старий одяг. Вона ніколи не отримувала зарплатні, тільки двічі їй виплатили суму, що дорівнювала 76,22 Євро.

Суд з'ясував, що громадянка Сіліадін працювала на цю родину без перепочинку, проти своєї волі та не отримуючи платні. За цих обставин Суд постановив, що громадянка Сіліадін, як мінімум, піддавалася примусовій праці відповідно до змісту Статті 4 Конвенції. Суд не визнав ситуацію рабством. Проте Суд постановив, що громадянка Сіліадін утримувалася в підневільному стані.

Суд вважає, що підневільний стан – це зобов'язання примусово надавати свої послуги і пов'язане з поняттям "рабства". З цієї точки зору Суд зазначив, що примусова праця, яка покладалася на громадянку Сіліадін, тривала майже 15 годин на добу, сім днів на тиждень. Її привіз до Франції родич її батька, проте вона не обирала для себе працю на родину Б. Через неповнолітність вона не мала коштів для існування, була вразлива й ізольована і мала тільки ті засоби для існування, які їй надали у будинку роботодавців.

Позивачка була повністю у владі родини Б., оскільки її документи були конфісковані, та їй пообіцяли потурбуватися про її імміграційний статус, проте цього ніколи не сталось. Також пані Сіліадін боялася, що її заарештує поліція, а тому не мала жодної свободи пересування або вільного часу. Крім того, вона не мала можливості ходити до школи, незважаючи на обіцянки, які були дані її батькові.

За цих обставин Суд постановив, що пані Сіліадін утримувалася в неволі відповідно до визначення статті 4 (з прес-релізу, опублікованого секретарем).

● **Сексуальна експлуатація**

Ознаки сексуальної експлуатації є різними, в залежності від місця заняття проституцією – на вулиці чи у будинку розпусти в тих країнах, де проституцію легалізовано.

Ознаки, якими користується **поліція м. Ессен (Німеччина)**:

- спеціальні механічні замки на вході та виході;
- технічні засоби електронного спостереження;
- охорона на вході та виході;
- захищені й заґратовані вікна;
- жінки без паспортів, посвідчень особи чи віз;
- жінки, особові дані яких неможливо перевірити;
- жінки розмовляють тільки своєю рідною мовою;
- жінки виглядають дуже нервовими або безпорадними;
- жінки не можуть пояснити, як вони потрапили до країни;
- жінки не можуть розпоряджатися заробленими коштами;
- вартість сексуальних послуг значно нижча за ринкову;
- жінки повинні заробляти мінімальну суму щоденно;
- жінки обмежені у свободі пересування;
- жінки мають доволі високі борги.

Ознаки, якими користується **поліція Нідерландів** для виявлення жертв, проданих з метою сексуальної експлуатації:

- переїзд, віза тощо організовані третьою стороною (8 балів);
- не мають посвідчень особи (10 балів);
- мають підроблені або фальшиві паспорти (10 балів);
- нелегальне перебування в країні або нелегальна робота (10 балів);
- страх (10 балів);
- не мають незалежного доступу до прибутків (10 балів);
- непропорційну велику частину прибутку забирають (6 балів);
- не надається медичне обслуговування (10 балів);
- боргові зобов'язання перед третьою стороною (10 балів);
- зобов'язані заробляти мінімальну суму щодня (10 балів);
- їх було перекуплено (10 балів);
- не мають свободи пересування (10 балів);
- шантаж або погрози родині (10 балів);
- вимушені працювати за будь-яких обставин та непропорційно довго (6 балів);
- примушені виконувати (певні) сексуальні дії (10 балів);
- отримують погрози застосування насильства, мають ознаки фізичного насильства (10 балів);
- мають кілька точок роботи (2 бали);
- ознаки незаконного ввезення неодружених жінок (6 балів);
- поєднання ознак: не є громадянами ЄС, шлюб або спільне проживання з партнером, після чого невдовзі їх знаходять на роботі в будинку розпусти (6 балів);
- мають стосунки з особами з відповідним кримінальним минулим або перебувають у місцях, безпосередньо пов'язаних із торгівлею людьми (6 балів);
- не мають власного житла (6 балів);
- ночують на місці роботи (6 балів);
- не знають робочої адреси (4 балів);
- походять з країн-постачальників (4 балів);
- ознаки, що вказують на залежність від експлуататорів (татування, чаклунські атрибути вуду) (10 балів);
- інформація, отримана з надійних джерел (цінність якої залежить від роду інформації) (– балів);
- запобігають перед третьою стороною (10 балів);
- соціальна ізоляція, нав'язана третьою стороною (10 балів).

(Ознаки торгівлі людьми для поліції – Нідерланди, 14 жовтня 2004 р., Джерело: ІКПС – Додаток 1)

Ознаки торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації на вулицях відповідно до **італійського досвіду**:

- жінки зазнають сексуального або іншого насильства;
- паспорти знаходяться у експлуататорів;
- жінок контролюють дуже часто, зазвичай за допомогою мобільних телефонів;
- експлуататорів повідомляють про всю суму заробітку жінки; жінок карають, якщо вони намагаються приховати частину заробітку;
- експлуататори отримують 50% або більше з доходу жінки; крім того, жінки повинні платити за утримання;
- жінки не приймають рішень щодо своїх робочих умов, робочих годин тощо;
- жінки не можуть відмовити клієнту або відмовитися від незахищеного статевого акту;
- вони просять у клієнта фіксований розмір платні, встановлений експлуататором;
- вони повинні виконувати певну мінімальну кількість статевих актів незалежно від стану свого здоров'я;
- жінки не можуть з власної волі повернутися до своєї країни; інколи їм погрожують, якщо вони хочуть поїхати;

- тимчасові повернення організує торговець під суворим наглядом;
- експлуататори використовують кримінальну популярність групи для того, щоб тероризувати жертви;
- родичі жінок отримують погрози в країні походження;
- жінки не володіють мовою країни перебування і соціально ізольовані;
- жінки та їхні родини живуть у жалюгідній бідності;
- вони повинні повертати значну частину своїх грошей, яку, за словами торговця, він заплатив за подорож та/або нелегальний в'їзд; зазвичай розмір суми не встановлено або експлуататори прикидаються, ніби їх витрати зросли та відповідно зросла і заборгованість;
- торговці використовують специфічні культурні підходи або релігійні звичаї, щоб підсилити свою переконливість у питанні відшкодування боргів.

У всіх випадках торгівлі людьми як для примусової праці, так і сексуальної експлуатації можна знайти деякі спільні ознаки торгівлі людьми:

- документи особи знаходяться в руках роботодавця;
- контакти з іншими людьми, крім роботодавця та осіб, які перебувають у таких самих умовах експлуатації, заборонені або суворо обмежені;
- використовуються погрози з метою утримання особи та примушення виконувати ту саму роботу або надавати послуги;
- особа перебуває в ізоляції, не знає мови, відокремлена від друзів і родичів;
- експлуататор пов'язаний з організованою злочинністю.

• **Діти-жертви**

Виявлення дітей, постраждалих від торгівлі людьми, вимагає активних заходів виявлення. “Якщо вік жертви не визначено і є підстави вважати, що потерпілий/потерпіла – дитина, то жертву слід вважати дитиною”¹⁵⁸.

- Діти без супроводу дорослих займаються (нелегальною) роботою та іншими видами діяльності, та віддають зароблені кошти іншим особам.
- Діти без супроводу залишають свій притулок, який наданий їм державою або НУО.
- У дітей виявляють фальшиві посвідчення особи.
- Дітей знаходять у місцях, де вони працюють і одночасно проживають.
- Діти щоденно і довго працюють.
- Діти (без супроводу дорослих) не ходять регулярно до школи.

• **Роль прокурорів**

Особливо в тих законодавствах, де прокурор очолює розслідування на ранній стадії розгляду, прокуророві рекомендується брати участь у співбесідах з особою, якщо існують підстави вважати, що вона стала жертвою торгівлі людьми. Слід запровадити процедуру залучення прокурора ще до депортації нелегального мігранта як засобу загального втручання у випадках, де особа може вважатися потенційною жертвою торгівлі людьми. Таку процедуру слід, зокрема, застосовувати, якщо потенційні жертви працювали в незахищених та небезпечних умовах, наприклад, побутовою прислугою або займалися проституцією. Ця процедура безпосередньо покликана запобігти депортації, якщо існує підозра, що мала місце торгівля людьми. По суті депортація не дозволяє поліції та судовій владі проводити допит особи, а отже і проводити розслідування. Допит жертви, звісно, необхідно відкласти, якщо їй надано час на роздуми.

Збалансоване застосування активних і пасивних методів розслідування

Конкретна судова практика свідчить, що успішне проведення кримінального переслідування повинно поєднувати активні й пасивні методи розслідування¹⁵⁹. Застосування тільки одного із цих підходів може завдати шкоди розслідуванню та судовому переслідуванню¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Див. UNICEF Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe [Настанови із захисту дітей-жертв торгівлі людьми у Південно-східній Європі].

¹⁵⁹ Активне розслідування – це розслідування, яке спирається на інформацію, отриману від поліційної розвідки; пасивне розслідування більше залежить від доказів, наданих потерпілими.

Застосування **активних методів** розслідування особливо необхідно в тих випадках, коли жертви торгівлі не готові звертатися до суду або свідчити, а тому необхідно проводити оцінку на підставі ознак, отриманих у процесі розшуку, рейдів у будинках розпусти, перевірок місць роботи або з інших засобів розслідування. Серед них прослуховування телефонних розмов та електронне спостереження виявилися особливо ефективними. Водночас таємні операції, особливо у будинках розпусти та у випадках примусової праці, можуть бути не менш ефективними. Взагалі варто наголосити, що застосовувати треба всі стандартні методи розслідування, особливо ті, які зарекомендували себе у справах із організованою злочинністю¹⁶¹.

Водночас, важливо враховувати свідчення жертв, оскільки жертви можуть розповісти або підтвердити важливі деталі процесу торгівлі людьми, наприклад, застосування погроз, зловживання надзвичайною бідністю, існування боргової кабали. Тільки жертва може надати інформацію про свою подорож із країни походження, відомості про транзитні країни, через які вона потрапила до країни призначення та про роль, яку відіграють кримінальні групи різних національностей на різних стадіях ланцюга торгівлі людьми, тому що її зв'язки з торговцями та кінцевими експлуататорами продовжувалися протягом певного періоду й передбачали тісні або щоденні стосунки.

Але якщо єдиним джерелом доказів є свідчення жертв, це накладає на потерпілих зайвий тягар і додатково наражає на небезпеку. Ефективне кримінальне переслідування повинно спиратися й на інші джерела доказів, а свідчення жертви будуть переконливішими, якщо кримінальне розслідування зможе довести факти і за допомогою інших засобів. Свідчення жертви можуть стати відправним пунктом для подальшого розслідування, метою якого є виявлення всієї торгової мережі.

Використання винятково активних методів розслідування створює хибну думку, що поліція та правоохоронні органи можуть відмовитися від принципів допомоги жертвам, їх підтримки та надання дозволу на проживання в країні. Отже, для прокурорів не менш важливо розвивати навички правильного підходу до потенційної жертви, щоб забезпечити отримання від них свідчень у процесі судового розгляду та одночасно навчитися використовувати найдосконаліші методи розслідування випадків торгівлі людьми.

5.4 Право жертви на відновлення

5.4.1 Співпраця між правоохоронними органами, судовою системою та громадянським суспільством

Просимо зауважити, що співпраця між правоохоронними органами/судовою системою та громадянським суспільством вимагає координованого підходу не тільки у питаннях права жертви на відновлення, але й у випадках, коли йдеться про право жертви на безпеку й інформацію, про захист гідності жертви і право жертви на особисте життя; при цьому такий підхід слід застосовувати ще на етапі виявлення жертви. Таким чином, перелічені нижче вимоги стосуються й інших сфер.

Не слід недооцінювати роль громадських організацій, які співпрацюють з органами кримінального судочинства. Так само, як правоохоронні органи часто покладаються на свідчення жертви для засудження торговців, вони покладаються і на досвід громадських організацій. Фахівці організацій, які виявляють жертви торгівлі людьми і працюють з ними, можуть створити сприятливі умови, в яких жертви з більшою готовністю свідчитимуть проти торговців людьми, і подбати про їх безпеку та безпеку їх родин.

¹⁶⁰ Навіть участь дітей-жертв та свідків у процесі кримінального судочинства може бути необхідним для ефективного обвинувачення, особливо в тих випадках, де дитина є єдиним свідком: див. "Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime", затверджені Комісією у справах запобігання злочинам і кримінального судочинства" на 14 сесії у Відні 23-27 травня, 2005 р., (<http://daccessdds.un.org/doc/ UNDOC/GEN/V05/852/65/PDF/ -V0585265.pdf?OpenElement>).

¹⁶¹ Верховний Комісар ООН у справах прав людини, Рекомендовані принципи і настанови, настанова 5 (3): "Держави і, за можливості, міжурядові та неурядові організації повинні надати правоохоронним органам достатні повноваження на проведення розслідувань і передбачити методи, які дозволяють проводити ефективно розслідування та судочинство щодо осіб, підозрюваних у торгівлі людьми. Держави повинні заохочувати та підтримувати проведення активного розслідування, щоб уникнути надмірної залежності від свідчень жертв".

Суддям і прокурорам слід спиратись на те, що вже напрацьовано. У кожній країні існують громадські організації, які вже мають притулки та програми підтримки. Вони застосовують до жертви дружній і неформальний підхід, який ефективніший за ситуації, коли притулки організовані на кшталт центрів утримання мігрантів, які очікують на депортацію.

Для полегшення співпраці успішним виявилось застосування методу, коли представники різних професій – консультанти (адвокати), представники правоохоронних органів, державні прокурори, працівники соціальних служб і установ, які працюють з іноземцями, – спочатку зустрічаються та обговорюють свої завдання, з'ясовують різні позиції, пріоритети і методи роботи, а також допомагають один одному позбутися упередженості та сумнівів щодо професій один одного. Такі обговорення повинні виробити почуття взаємної довіри та чітке розуміння з обох сторін, що захист жертви-свідка – їхня спільна мета. Письмова угода, підписана всіма учасниками, викладає засади форм співпраці з консультативним центром на різних етапах розгляду. Пізніше необхідно створити міждисциплінарну групу за участі слідчих, консультантів і співробітників, які забезпечують захист жертвам, щоб інформувати державного прокурора про заплановані заходи, покликані переконати жертву виступити свідком на слуханнях справи про торгівлю людьми (для докладнішого ознайомлення з концепцією співпраці див. 4.3.4).

Досвід свідчить, що чим раніше консультативний центр залучається до справи, тим вірогідніше, що жертва захоче давати свідчення. Після насилля, залякування та експлуатації жертвам необхідно запропонувати безпеку та допомогу разом з перспективами майбутнього. Консультативні центри надають таку підтримку¹⁶² і стають стабілізуючим фактором для жертв, які з більшою вірогідністю зможуть ефективно свідчити, якщо їм допомогти у відновленні самостійного життя. Тому є сенс включити консультантів якомога раніше, навіть на етапі планування рейдів до будинків розпусти (див. приклад, наведений в 4.3.4). Крім того, якість свідчень поліпшується, якщо жертва-свідок, який почав довіряти консультанту під час досудового періоду, і на судовому процесі супроводжується цією ж особою, якій він вже довіряє. Насамкінець, консультації та підтримка, а отже і співпраця, повинні продовжитись і після закінчення судового процесу. Тільки тоді, коли потерпілі зможуть побачити реальні перспективи свого майбутнього, вони знову набудуть впевненість у собі та психологічної стабільності, необхідної надійним свідкам. Якщо жертви вважають, що їх буде негайно депортовано і полишено напризволяще після того, як вони дадуть свідчення, вони навряд чи погодяться брати участь у болісному етапі свідчення і згадувати те, що з ними сталося.

Час, який минає між допитом у поліції та судовим процесом, часто розтягується більше ніж на 6 місяців, а іноді навіть на кілька років. У цей період консультативний центр допомагає жертві почати нормальне життя, наприклад, надає можливість відвідувати мовні курси, отримувати професійно-технічну освіту, знайти роботу тощо. Цей етап важливий для стабілізації жертви і відіграє суттєву роль у процесі одужання. У свою чергу, психологічна стабільність жертви підвищить пізніше довіру до неї як до свідка в суді.

Жертвам-свідкам можуть дозволити залишитися в країні до судового розгляду, особливо в тому разі, якщо у країні походження їм неможливо гарантувати безпеку. Протягом цього періоду концепція співпраці дозволяє потерпілому перебувати під опікою консультативного центру. Надання жертві професійних консультацій та підтримки суттєво впливає на якість їх свідчень під час судового розгляду справ про торгівлю людьми, що у свою чергу поліпшує ефективність кримінального переслідування. Практичний досвід показав, що спільно налагоджена співпраця між спеціалізованими консультативними центрами та судовими органами може значно покращити роботу у цьому напрямку. Втім, покращення судочинства не повинно відбуватися за рахунок нової експлуатації жертви – цього разу державою. Незалучення консультативних центрів для задоволення особливих потреб жертви ілюструє саме таку ситуацію.

Досудовий етап:

Жертвам-свідкам можуть дозволити залишитися в країні до судового розгляду, особливо в тому разі, якщо у країні походження їм неможливо гарантувати безпеку. Протягом цього періоду концепція співпраці дозволяє потерпілому перебувати під опікою консультативного центру:

¹⁶² Громадські організації можуть надавати соціальну та психологічну підтримку, наприклад, надійний притулок, допомогу у буденному житті, юридичну та фінансову допомогу, допомагати в пошуках роботи, а також здійснювати заходи втручання у кризових ситуаціях, заходи, спрямовані на відновлення довіри, встановлювати період реабілітації, здійснювати психологічну підготовку та супровід до судового процесу.

Переваги:

- Жертва-свідок мешкає у безпечному місці, наприклад, у притулку, який належить консультативному центру, отримує психо-соціальні консультації та підтримку. Її здоров'я (фізичне та психологічне) нормалізувалося, що підвищує якість свідчень потерпілого.
- Консультанти можуть заохочувати жертву-свідка відвідувати мовні або професійно-технічні курси, зосереджуючись на періоді після судового процесу. Це також допомагає стабілізувати та покращити стан жертви-свідка.
- Консультант може обговорювати з жертвою-свідком формальний хід подій під час такого судового процесу, вони навіть можуть разом відвідати суд. Потерпілий може розповідати адвокату про свої страхи та побоювання, наприклад, щодо зустрічі віч-на-віч з своїми кривдниками в суді.
- Жертва-свідок може звернутися до консультанта з проханням супроводжувати її під час зустрічей з адвокатом, співробітниками, які проводять захист свідка, та слідчими.

Проблеми:

- Судові органи можуть вбачати загрозу в тому, що консультанти ненавмисно впливають на свідка або, принаймні, до такої аргументації можуть вдатися адвокати захисту в суді. Щоб запобігти такій ситуації, слідчі повинні поінформувати консультантів про те, що можна і чого не можна обговорювати з жертвою-свідком. Оскільки завданням консультативних центрів є надання підтримки та притулку потерпілому (незалежно від того, чи вона має статус свідка), реальної загрози впливу на свідка немає.
- У концепції повинні міститися пояснення про фінансування свідків під час досудового періоду.
- Усі сторони повинні розуміти умови, за яких консультативний центр дозволяє жертві-свідку проживати у притулку (наприклад, жертва-свідок буде вимушена залишити притулок, якщо з'ясується, що вона зловживає наркотиками або алкоголем, брутально поводить, запрошує до себе чоловіків, має стосунки з особою, яка скоїла проти неї злочин тощо). В ідеалі, з погляду консультанта, жертва стабілізує свій стан, коли може переїхати з притулку до власного орендованого житла. Консультативний центр націлений на те, щоб допомогти потерпілому якомога швидше відновити свою незалежність.

Етап судового провадження:

На момент, коли розпочинається судовий процес, жертва-свідок зазвичай розпочинає нормальне життя у новому оточенні, і з допомогою консультанта почувається доволі стабільно. Початок судового процесу часто сприймається як шок, необхідність знову згадувати факти з минулого може викликати сильне хвилювання, а запитання, особливо з боку захисту, можуть дестабілізувати стан жертви. Концепція співпраці повинна передбачити надання психо-соціальних консультацій жертві протягом цього етапу.

Переваги:

Консультант, який допомагає жертві у період, що передує судовому процесу, підтримує та нормалізує стан клієнта, запобігає його повторному травмуванню, оскільки стратегія захисту часто має завданням зганьбити жертву та поставити під сумнів правдивість її свідчень.

Проблеми:

Чи дозволено консультанту сидіти поруч із жертвою під час судового процесу для моральної підтримки? Чи може захист обвинуваченого викликати консультанта для свідчення, а якщо так, то чи може він відмовитися давати свідчення? Чи знає жертва-свідок, що це може трапитися?

5.4.2 Допомога та підтримка для жертв

Жертви торгівлі людьми страждають від порушення прав людини. **Відновлення** жертв після болісного досвіду і **запобігання повторній віктимізації** значною мірою залежать від отримання всієї необхідної допомоги й захисту. Потерпілі заслуговують поведження з повною мірою поваги до своїх прав людини.

Підтримка, яка надається потерпілому, повинна полягати не тільки у швидкій реабілітації, але й наданні йому можливостей тривалої комплексної реабілітації. Важливо **визначити конкретні потреби** жертви та реальні можливості для його суспільної інтеграції.

Підтримка і допомога, які надаються жертві торгівлі, не повинні залежати від спроможності та бажання цієї особи свідчити в суді проти підозрюваних торговців людьми. Допомога та підтримка, які надаються потерпілому, насамперед покликані відновити права людини цієї особи. Правоохоронні органи та судова система повинні сповідувати принцип, в основу якого покладено інтереси жертви і її права людини, і таким чином заохотити жертву виступити свідком. Відповідальність за доведення кримінального злочину – тягар доказів – покладається на державні органи. Дослідження чітко свідчать, що потерпілі, до яких ставляться з повагою, виявляють більшу охоту до співпраці і дають повніші свідчення, що призводить до вищих показників покарання торговців¹⁶³.

Взагалі у власних інтересах жертви розповісти, що вона пережила. Свідчення в суді і визнання державних органів правосуддя, допоможе жертві подолати минуле. Отже, в принципі немає суперечності між правом жертви на підтримку і допомогу, з одного боку, та ефективністю кримінального переслідування і правосуддя з іншого. Незважаючи на це, може існувати чимало різних причин, з яких жертва не бажає свідчити, наприклад, травма, упередженість проти органів влади, страх розплати за недостатності захисту, страх психічного перенапруження тощо. Необхідно з розумінням поставитись до небажання свідчити, щоб запобігти будь-якій повторній віктимізації/травмуванню і не завдати шкоди жертві¹⁶⁴.

Надавати жертві всю необхідну підтримку і захист дуже важливо, але не менш важливо поважати її самовизначення і розвивати відчуття впевненості в собі. Необхідно пам'ятати, що термін “жертва” не означає, що потерпілі – це безпорадні особи, повністю позбавлені здатності до самостійності.

5.4.3 Період на роздуми

В ідеалі правоохоронні органи можуть надавати жертві період на роздуми незалежно від її можливості чи бажання співпрацювати з цими органами. Під час цього періоду жертві необхідно надати можливість подумати, чи хоче вона давати свідчення або співпрацювати іншим чином, тобто передбачає надання жертві належної інформації. Можливий період на роздуми тривалістю 30 днів може суперечити часовим обмеженням на збір та/або подання доказів, або періоду, протягом якого підозрюваного(их) можна утримувати під вартою. В таких випадках відновлення жертви має пріоритетне значення, а отже збір доказів (від самого початку) повинен виключити жертву.

5.5 Право на безпеку

Жертви торгівлі людьми та їх родини, наражаються на ризик залякування та помсти до початку кримінального провадження, під час розгляду справи і після нього. Тому захист жертв торгівлі людьми потребує неухильної уваги прокурорів і суддів увесь час протягом розгляду справи і повинен мати першочергове значення.

Це вимагає такого підходу до провадження, за якого торговці людьми не зможуть переслідувати, завдавати шкоди або залякувати жертву. Також це вимагає тісної співпраці між судовою системою, поліцією та агентствами, які надають підтримку потерпілому. Необхідно чітко організувати і підготувати жертву до участі в судових слуханнях, щоб торговці людьми не могли увійти в контакт з жертвою. Слід використовувати всі технічні можливості для того, щоб жертва могла зробити заяву через аудіо- і відеозаписи або аудіо-візуальні засоби.

Безпека жертви також передбачає надання їй інформації про те, чого їй слід очікувати під час кримінального розгляду справи та після нього з огляду на потенційні загрози та ризики, на які жертва наражається, якщо погоджується свідчити проти торговців людьми. Зрештою, якщо піклуватися про жертву і переконати її в тому, що вона може безпечно свідчити проти

¹⁶³ Наприклад, група Anti-Slavery International, Комісія з прав людини, Підкомісія з розвитку і захисту прав людини, Робоча група з сучасних форм рабства, 28-а сесія, Женева, 16-20 червня 2003 р.

¹⁶⁴ Наприклад, італійська система (стаття 18 законодавчої постанови № 286/98 – “Постанова про імміграційну консолідацію”), передбачає, що крім так званого “судового шляху”, є також і “соціальний шлях”, за якого потерпілий може мати користь зі спеціального дозволу на проживання і програм соціальної допомоги та інтеграції. Крім того, у разі потреби, потерпілі дають свідчення у суді. Італійський досвід показує, що багато жінок, які стали на “соціальний шлях”, після наданої підтримки та відновлення довіри до державних установ і правосуддя, вирішили подати позов проти торговців людьми. Джерело: “Стаття 18: захист жертв торгівлі людьми та боротьба зі злочинністю. Італійський та європейський сценарії”. (Martinsicuro, “On the Road Edizioni”, 2002 р.).

підозрюваних, – це найкращий спосіб заохочення, а також стимулювання ефективного кримінального переслідування у справах про торгівлю людьми.

Поза будь-яким сумнівом, жертва наражається на небезпеку незалежно від того, чи виступає вона свідком, тому Конвенція ООН проти транснаціональної злочинності закликає захищати свідків і жертв. Для злочинців надзвичайно важливо суворо карати будь-яку спробу жертви звільнитися або, принаймні, залякати жертву застосуванням насильства. Жертва, якій вдалося втекти або яку було врятовано з тенет торговців, може зазнати помсти просто через те, що вона кидає виклик контролю торговців. Жертви торгівлі ризикують задовго до початку судового розгляду, і тому постає питання про можливість жертви виступати свідком.

Захист свідків у дуже серйозних випадках може бути пов'язаний із наданням нових документів та зміною місця проживання. Захист також повинен включати заходи, які застосовуються під час і після кримінального переслідування та судового процесу. Після успішного розслідування свідки стають особливо вразливими до корупції, погроз і залякування під час і після кримінального переслідування та судового процесу.

На етапі судочинства необхідно застосовувати низку заходів для успішного провадження і неупередженості. Деякі заходи, скажімо, **відеосвідчення** або **закриті для широкої громадськості слухання**, мають на меті захистити особу свідка, його приватне життя та гідність. Інші заходи, наприклад, **переховування свідків** або дозвіл на анонімність свідка, покликані захистити їх фізичну безпеку. (Якщо торговцю людьми відома особа свідка, то останній може не ховатися за ширмою під час процедури свідчення.)

Заходи судового захисту свідків зазвичай затверджуються та регулюються кримінальним (процесуальним) правом. Такі заходи запобігають порушенню фізичної безпеки свідка в кімнаті суду, а в деяких випадках, викриттю особи свідка. Захист свідків у судовому приміщенні вимагає технічного обладнання, кваліфікованого персоналу та відповідних фінансових ресурсів. Отже, треба забезпечити **достатнє фінансування** для ефективного використання цих засобів прокурорами і суддями.

Діти, і особливо дівчата, – надзвичайно вразливі, і потребують спеціального захисту, який відповідає їх віку, рівню зрілості та індивідуальних потреб.

Випадки, які стосуються права жертви на безпеку

Право будь-якої фізичної особи на захист від довільного використання сили широко визнається Європейським судом з прав людини у різних статтях Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Основні судові прецеденти:

Мак Кенн (Mc Cann) проти Сполученого Королівства – 27.09.1995р. (у відповідності до статті 2 Європейської конвенції про захист прав людини)

У справі про тероризм в Ірландії поліція застрелила жертву, підозрювану у тероризмі, відразу після зустрічі з іншими двома особами; при цьому не було доказів, що поліція вдалася до попередження. Суд зазначив, що кожна Держава-учасниця Конвенції повинна не тільки забороняти свавільне судове використання сили, що призводить до смерті, але й гарантувати ефективне виконання заборони.

Селмуні (Selmouni) проти Франції – 28.07.1999р. (у відповідності до статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини)

У цій справі позивач оскаржував неналежне поведіння, якого він зазнав під час утримання під вартою після арешту. У цьому випадку Суд зазначив, що акти фізичного насильства, погроз і сексуального насильства, в цілому, повинні розглядатися як катування, якщо вони призводять до гострих форм страждання і можуть розглядатися як особливо тяжкі та жорстокі. В цьому рішенні Суд знизив поріг, за яким дія, яка формально вважається нелюдською і принизливою, повинна розглядатися як акт катування.

Мастроматтео (Mastromatteo) проти Італії – 24.10.2002р. (у відповідності до статті 2 Європейської конвенції про захист прав людини)

У справі розглядається вбивство, скоєне групою підозрюваних осіб, які вчинили пограбування у період, коли їм було дозволено залишати в'язницю під чесне слово. Хоча Суд і не визнав відповідальність держави, в принципі він зазначив, що за деяких, чітко визначених обставин, існує позитивне зобов'язання органів влади проводити превентивні оперативні заходи для захисту особи, чиєму життю загрожують кримінальні дії іншої особи.

У. проти Великобританії – Звіт від 8.10.1991, Рез. ДН (92)63

Випадок стосувався тілесного покарання у приватній школі. Позивач, внаслідок покарання за залякування іншого учня, отримав чотири удари тростиною, не знімаючи штанів. Ця справа скінчилася мировою угодою. Проте зроблено висновок, що у випадку побиття вчителем застосовується стаття 3, навіть у випадку приватної школи, оскільки превентивне законодавство, яке забороняє таку поведінку, майже напевно переконало би вчителя не застосовувати тілесне покарання.

Хоча факти, які Суд взяв до уваги у цьому випадку, стосувалися інших обставин, рівень страждань, який у більшості випадків торгівлі людьми завдає шкоду жертвам, можна розглядати як форму катування у тлумаченні, запропонованому Європейським судом з прав людини.

Також у відповідності до статті 8 Європейської конвенції про захист приватного життя, у низці рішень – в основному тих, які стосуються фізичного покарання в англійських та шотландських школах – стверджується, що поняття поваги до приватного життя охоплює захист фізичної недоторканості особи, навіть у ширшому тлумаченні порівняно з актами катування за статтею 3. Суд також відзначив, що держава зобов'язана забезпечити ефективні запобіжні заходи, щоб не допустити серйозних порушень фізичної недоторканості осіб. Тому фізична недоторканість має бути захищена як згідно із вимогами статті 3, так і, в залежності від обставин справи, згідно із вимогами статті 8.

Х. та У. проти Нідерландів – 1985 рік (у відповідності до статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини)

У цій справі фігурувала 16-річна розумово відстала дівчина, яка була зґвалтована зятем директора приватної клініки. Недосконалість голландського законодавства не дозволила провести ефективне кримінальне розслідування. Європейський суд з прав людини заявив, що, крім основних негативних зобов'язань відповідно до статті 8, існують і позитивні зобов'язання, які передбачають ефективний захист особистого або сімейного життя. Ці зобов'язання передбачають ухвалення заходів для захисту особистого життя навіть у стосунках між фізичними особами.

Слід підкреслити, що захист сексуальних прав розглядався згідно з вимогами статті 8, а не статті 3. Посилаючись на цей випадок, Комісія пояснила, що захист фізичної недоторканості, передбачений статтею 8, може тлумачитися у ширшому сенсі, ніж права, гарантовані статтею 3 Конвенції в залежності від обставин справи.

Костелло-Робертс (Costello-Roberts) проти Великобританії – 25.03.1993 р. (у відповідності до статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини)

У справі Костелло про тілесне покарання дитини у приватній школі Суд не визнав порушення статті 8, але в принципі зазначив, що статтю 8 можна застосовувати у випадку дисциплінарного покарання і що вона надає більший ступінь захисту, ніж стаття 3 Конвенції.

5.5.1 Захист жертви від залякування

Рекомендація Ради Європи R(97)13 щодо захисту від залякування свідків та права на захист¹⁶⁵ передбачає комплексну концепцію захисту, що включає не тільки аспекти, пов'язані із поліцейним захистом, але й з усім провадженням, включаючи досудовий і судовий етапи. Рекомендація встановлює високі стандарти захисту, і не тільки для свідків, але також і для жертв злочинів та їх родин.

Рекомендації також включають визначення поняття “жертва” і широке визначення терміну “заякування”, яке також підходить для правильного тлумачення терміну “зловживання уразливим станом особи” відповідно до визначення торгівлі людьми, наведеного у Протоколі ООН.

«Заякування» означає будь-яку пряму, непряму або потенційну загрозу для свідка, яка може перешкодити виконанню його обов'язку давати незалежні свідчення. Це поняття включає заякування, яке здійснюється через:

- (i) існування кримінальної організації, відомої застосуванням насильства та репресій;
- (ii) той лише факт, що свідок належить до закритої соціальної групи і займає в ній незахищене положення.»

Поважаючи право на судовий захист обвинувачених, необхідно організувати захист свідків і жертв таким чином, щоб, за необхідності, забезпечити захист їх життя та особистої безпеки перед, під час та після судового процесу. Цей захист необхідно поширити на їхніх родичів та інших близьких до них осіб (§ 2).

Поважаючи право на судовий захист обвинувачених, свідкам необхідно надати можливість використання альтернативних методів свідчення, які захистять їх від заякування при безпосередньому контакті із обвинувачуваним, наприклад, дозволивши свідкам давати свідчення в окремій кімнаті (§ 6).

Забезпечивши захисникам відповідача адекватну можливість оскаржити докази, подані свідком, необхідно передбачити, зокрема, такі заходи:

- запис за допомогою аудіо/відео заяв, які роблять свідки під час досудових допитів;
- використання досудових заяв, зроблених у присутності представників судових органів, якщо свідок не може з'явитися в суді або якщо його поява в суді може призвести до значної та реальної загрози життю та безпеці свідків, їх родичів або інших близьких до них осіб;
- оголошення особи свідка на якомога пізнішому етапі судового провадження та/або розголошення тільки окремих подробиць;
- недопущення ЗМІ та/або громадськості на весь період тривалості судового процесу або його частини (§ 9).

За можливості й у відповідності до внутрішнього законодавства, анонімність осіб, які можуть давати свідчення, повинно бути винятковим засобом (§ 10). Проте нерозголошення особи жертви-свідка розглядається як можливе рішення; при цьому обвинувачений може оскаржити необхідність у анонімності, вдавшись до спеціальної процедури.

Загалом жертві треба надати безпечне місце, окремо від обвинувачуваних та їх свідків, якщо вони присутні на слуханнях і допитах. Під час слухань ризик заякування може бути найвищим. Багато судових органів ухвалили відповідні закони і підходи для зменшення такого ризику. Наприклад, законодавства декількох країн дозволяють записувати докази на відео або внутрішньої телемережі; до цього, як правило, вдаються у випадку, коли жертвами насильства є діти¹⁶⁶.

5.5.2 Захист жертви неурядовими організаціями

Злочинці часто переконують жертв в тому, що їх заарештують і засудять або депортують, якщо вони звернуться до органів влади зі скаргами чи по допомогу. Отже, потерпілі мають більшу довіру до послуг притулків, консультаційних послуг та інших видів допомоги, які їм пропонують неурядові організації, задіяні у цій області, ніж до державних установ. Тому такі послуги неурядових організацій необхідно надавати незалежно від держави, про що слід поінформувати потенційних жертв.

5.5.3 Поліційний захист

Поліція часто першою, або інколи другою після НУО, встановлює контакт із жертвою торгівлі людьми. На цій стадії жертву не можна затримувати як підозрюваного злочинця, тому що це

¹⁶⁵ [http://cm.coe.int/stat/E/Public/1997/..%5C..%5C..%5Cta%5Crec%5C1997%5Cword/ExpRep\(97\)13.doc](http://cm.coe.int/stat/E/Public/1997/..%5C..%5C..%5Cta%5Crec%5C1997%5Cword/ExpRep(97)13.doc).

¹⁶⁶ Handbook on Justice for Victims, див. вище.

прирівнюється до криміналізації та повторного травмування. Жертв торгівлі людьми необхідно звільнити від будь-якого попереднього затримання та скерувати їх (шляхом надання транспорту з належною системою захисту, виходячи із первинної оцінки існуючих ризиків) до постачальника відповідних послуг на період розгляду поданих ними скарг. Зараз даних про злочинців, які прикидаються жертвами небагато. Навпаки, більшою проблемою є те, що справжні жертви заперечують факт свого продажу.

Захист жертви або свідка торгівлі людьми вимагає індивідуального рішення у кожному окремому випадку шляхом тісної співпраці між поліцією, агенціями підтримки потерпілих, прокурорами та суддями. Такі програми розпочинаються з оцінки ступеня ризику для фізичної безпеки жертв (та їх родин) і виділення захисних ресурсів для забезпечення безпеки таких осіб (та їх родин).

Як зазначено вище, потерпілі можуть стати жертвами помсти, тому вони мають право на захист незалежно від того, чи планують надавати свідчення. Потерпілі наражаються на небезпеку помсти одразу після того, як приймають рішення про втечу від торговців та залишають своє місце перебування. Отже, дуже важливо надати їм захист негайно. Якщо до жертв звертаються із проханням відвідати судові слухання, захисні заходи повинні розпочинатися від моменту, коли потерпілий наближається до будівлі суду. Жертв повинні супроводжувати співробітники поліції, (бажано тієї самої статі, що й потерпілі), доки вони не залишать будівлі суду і не повернуться у безпечне місце. Можливі заходи безпеки можуть включати обладнання кнопок виклику поліції у місці знаходження свідків, надання їм мобільних телефонів, організацію щоденних контактів із працівниками правоохоронних органів, або супровід поліції.

5.5.4 Спеціальні програми захисту¹⁶⁷

Багато країн розробили **програми захисту свідків**, первинною метою яких є забезпечення безпеки для осіб, які мають внутрішній доступ до конфіденційної інформації (зазвичай, отриманої ними через співучасть у злочинних діях), можуть посприяти переслідуванню членів кримінальних угруповань, і через це слід очікувати, що кримінальні організації націлюють на них свою помсту. Свідкам необхідно забезпечити документи на нове ім'я і перемістити їх до іншої країни. Зазвичай ці заходи також поширюються на близьких членів родини свідка.

Деякі підходи приділяють основну увагу **переміщенню** жертви-свідка торгівлі людьми до безпечної третьої країни, для її безпеки. Проте на практиці такі заходи слід використовувати тільки як **виняткові**, коли жодні інші захисні заходи не є дієвими, а також після докладного обговорення проблеми з жертвою і отримання її згоди. Переїзд до третьої країни пов'язаний з багатьма труднощами і значним ризиком, а також підвищує ступінь травмування потерпілих та наражає їх на ризик повторно стати жертвами торгівлі людьми. Переїзд вимагає від потерпілих розриву всіх зв'язків зі своїми родинами і друзями, а також із соціальною мережею допомоги. Потерпілі можуть не знати мови третьої країни, не мати виходу на ринки праці чи необхідної кваліфікації та не мати можливості отримати соціальну підтримку.

У разі переїзду, необхідно продумати його культурні та соціальні аспекти. Слід забезпечити комплексні заходи підтримки, включаючи мовні курси, професійно-технічне навчання, працевлаштування, забезпечення житлом, фінансову допомогу та широку мережу підтримки, в тому числі контакти з місцевими НУО, які надають послуги відповідного профілю. У переїзді також беруть участь члени родини проданої особи, яким також необхідно надати повний комплекс заходів підтримки. Втім, у будь-якому випадку не слід розраховувати на те, що жертви торгівлі людьми та члени їх родин припинять стосунки зі своїми друзями, родиною та громадою.

Ще важче досягнути **повної зміни особистості**, оскільки для цього жертви торгівлі людьми повинні припинити всі стосунки зі своєю родиною, друзями та громадою, відмовитися від свого попереднього способу життя, а часто і від культурних традицій. Знову ж таки, ці заходи можна застосовувати тільки у **надзвичайних обставинах**, після повного обговорення та аналізу всіх варіантів і наслідків.

У перспективі держава може вдатися до інших дій внаслідок неперервного аналізу ризиків.

¹⁶⁷ Європейська Комісія, Звіт Експертної Групи про торгівлю людьми, у роботі, згаданій вище.

Кінцевою метою цих програм, у поєднанні з програмами допомоги урядових, неурядових і міжнародних організацій, є підтримка потерпілих і надання їм можливості подолати віктимізацію, а в ідеалі – можливості жити у безпеці, не покладаючись до кінця свого життя на заходи захисту урядових установ.

Пояснення до теми: розширений захист

Схеми захисту свідків повинні включати розширений захист, який надається всім особам, котрі співпрацюють зі слідчими органами або допомагають їм, допоки не з'ясується, що їх не викликать для свідчення у суді; а також особам, які надають інформацію важливу, але не обов'язкову для свідчення, або яка не використовується в суді через необхідність забезпечення безпеки інформатора або інших осіб.

5.5.5. Захист особистості жертви

Судді та прокурори повинні застосовувати положення державного законодавства, які захищають особистість жертви. Навіть якщо процесуальні норми не передбачають можливості використання в якості доказів **анонімних свідчень** або інформації, то у випадках серйозних погроз жертвам, обвинуваченню може надаватися можливість забезпечувати анонімність жертви і використовувати анонімну інформацію тільки для проведення слідства.

Анонімне свідчення втрачає сенс, якщо інформація, надана потерпілими, дозволяє злочинцям встановити їх особистість. Проте в інших випадках, слід розглянути можливість опитування потерпілого тільки в присутності слідчого судді, державного прокурора, перекладача, (жінки-)представника агенції надання підтримки жертвам та адвоката потерпілого.

Угоди про співпрацю між правоохоронними органами та консультаційними агенціями/уповноваженими НУО повинні містити положення, які гарантують, що особистість та інші особисті дані жертви торгівлі людьми не розголошуватимуться без згоди потерпілого або належних на це повноважень.

Особистість дитини-жертви торгівлі людьми може бути розголошена лише в інтересах дитини.

5.5.6 Захист інших особистих даних

Відповідно до Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних особиста інформація стосовно расової приналежності, політичних поглядів, релігійних та інших вірувань, а також особиста інформація про стан здоров'я, сексуальне життя та засудження за кримінальні правопорушення не підлягає автоматичній обробці, якщо національне законодавство не забезпечує її належний захист.

Потерпілий/свідок регулярно при загрозі наражається на небезпеку, а це вимагає суворого дотримання таких правил:

- дані, як то особиста біографія, прізвище/ім'я та фотографія такої особи, не повинні оприлюднюватися;
- ЗМІ забороняється оприлюднювати інформацію, яка дозволяє встановити особистість жертви торгівлі людьми; також вони повинні уникати надання будь-яких даних, які наражають потерпілого на небезпеку (зокрема, інформації про місце перебування жертви торгівлі людьми тощо).

5.6 Право на приватне життя

У ст. 6 Протоколу ООН зазначено, що у відповідних випадках і в межах державного законодавства, кожна Держава-учасниця повинна захищати приватне життя та особистість жертв торгівлі людьми, зокрема, забезпечуючи конфіденційність судового розгляду цього злочину. Процесуальне право може вимагати змін, які б надали судам повноваження у відповідних випадках захищати особистість жертви торгівлі людьми або її приватне життя.

5.6.1 Конфіденційність розгляду

Право жертв на приватне життя вимагає відповідних заходів, які попереджають розголошення інформації про приватне життя таких осіб.

Відмову надавати інформацію стороні захисту треба узгодити зі всіма відповідними конституційними або іншими правами, включаючи право на очну ставку зі свідками або

обвинувачами, та право на розголос будь-якої інформації, яка може слугувати доказом невинності обвинуваченого або допомогти захисту.

Заходи, ухвалені в деяких країнах:

- Заборонено оприлюднювати інформацію, яка може призвести до виявлення жертви зґвалтування.
- Адреси жертв та свідків не долучаються до свідчень, до яких обвинувачений має доступ до або під час судового розгляду. Жертв не зобов'язані надавати свої адреси, коли їх приводять до присяги як свідків у суді.
- З метою забезпечення конфіденційності та захисту приватного життя організовано спеціальні місця, де жертви можуть повідомити про сексуальні злочини.

5.6.2 Закриті слухання

Ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини, яка встановлює право на справедливий судовий розгляд, визначає принцип публічних слухань. Однак захист права жертви на приватне життя та конфіденційність шляхом обмеженого розголошення інформації може також передбачати дотримання конфіденційності судового розгляду шляхом виключення представників громадськості або ЗМІ, а також шляхом обмеження оприлюднення окремої інформації, наприклад, такої, яка дозволяє встановити особистість жертви.

У ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини також сказано, що «преса і публіка можуть не допускатися на судові засідання протягом всього процесу або його частини із міркувань моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли цього вимагають інтереси неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін, або якщо це абсолютно необхідно на думку суду за особливих обставин, коли розголос порушив би інтереси правосуддя.»

З іншого боку, заборона на присутність представників ЗМІ та громадськості під час судових слухань обмежує відкритість і прозорість як засобів забезпечення належного судового розгляду і може порушити право ЗМІ на свободу слова. Це вимагає ретельної оцінки свободи преси з одного боку та права жертви контролювати свої особисті дані з іншого. Можливим рішенням є надання дозволу на проведення закритих слухань, з одночасним встановленням преференцій для відкритих слухань і вимог до суддів обґрунтовувати рішення про проведення закритих слухань¹⁶⁸

Слухання повинні обов'язково проводитися у закритому режимі, якщо жертви повинні оприлюднити інтимні подробиці або інформацію щодо сексуального насильства. Право жертв на повагу до їх приватного життя значно важливіше, ніж право публіки слідкувати за судовим розглядом під час заяв жертв. Звичайно, закриті слухання тим більше потрібні, якщо потерпілі присутні в суді.

5.7 Право на інформацію

Судді та прокурори повинні забезпечити жертвам торгівлі людьми, незалежно від їх бажання співпрацювати з органами влади, можливість отримати інформацію про відповідні судові процедури та представити свою точку зору. Судді та прокурори не повинні відмовляти у наданні інформації або перешкоджати участі жертви під будь-яким приводом, окрім порушення права на захист¹⁶⁹. За ст. 4 Рамкового рішення Ради ЄС від 15 березня 2001 р. про положення жертв у кримінальному судочинстві, потерпілі мають право на інформацію з першого етапу судового розгляду:

“1. Кожна Держава-учасниця повинна забезпечити жертвам доступ до інформації, важливої для захисту їхніх інтересів, починаючи з їх першого контакту з правоохоронними органами, за допомогою будь-яких засобів, які вона вважає доречними, та, за можливості, мовою, зрозумілою більшості учасникам. Така інформація, принаймні, зазначатиме:

(а) види послуг або організації, до яких вони можуть звернутися за підтримкою;

¹⁶⁸ Управління ООН з питань наркотиків і злочинності. «Законодавчий посібник для виконання Протоколу про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми», Організація Об'єднаних Націй, Нью-Йорк, 2004 р.

- (b) види підтримки, які вони можуть отримати;
- (c) де і як вони можуть повідомити про злочин;
- (d) процедури, які розпочинаються після такого повідомлення, та їх роль у зв'язку з такими процедурами;
- (e) як та за яких умов вони можуть отримати захист;
- (f) якою мірою та за яких умов вони можуть отримати доступ до:
- (g) юридичної консультації або
- (h) юридичної допомоги або
- (i) будь-якої іншої консультації, якщо у випадках передбачених у пункті (ii), вони мають право на її отримання;
- (j) умови отримання компенсації;
- (k) якщо вони мешкають в іншій державі, будь-які спеціальні організаційні заходи, якими вони можуть скористатися для захисту своїх інтересів.

2. Кожна Держава-учасниця повинна забезпечити жертвам, які виказали таке бажання, надання наступної інформації:

- (a) результати їх скарг;
- (b) відповідні чинники, які при проведенні судового переслідування дозволяють їм дізнаватися про хід кримінального судочинства стосовно особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування за злочини, які безпосередньо стосуються означеної жертви, за винятком виняткових справ, в яких це може порушити належний розгляд справи;
- (c) судовий вирок.

3. Держави-учасниці повинні вжити необхідних заходів для того, щоб забезпечити, принаймні у випадках, в яких звільнення особи, котру було засуджено за відповідний злочин, може становити загрозу для її жертв, прийняття рішення про інформування жертви у разі необхідності.

4. При оприлюдненні Державою-учасницею з власної ініціативи інформації, згаданої у §2 та 3, вона повинна забезпечити право жертв її не отримувати, якщо оприлюднення такої інформації не є обов'язковим за умовами відповідного кримінального судочинства”.

Надання інформації жертвам є обов'язковим, навіть, якщо державне законодавство не наголошує на такому правилі. Також жертвам слід одразу повідомляти, якщо їх очікує покарання і яке саме (незначний/великий штраф, тюремне ув'язнення, виправний центр для неповнолітніх тощо). Жертви можуть мати неправильне уявлення про ступінь покарання та помилково очікувати довгострокового позбавлення волі. Таким же чином, жертви мають бути поінформовані про те, що вони можуть і не зазнати покарання.

Особливо важливо, щоб особа отримала правильну інформацію про можливість отримання притулку та допомоги, дозволу на проживання тощо.

Також позитивною судовою практикою є надання жертвам інформації стосовно судової процедури, в якій вони мають брати участь. Важливо, щоб жертва точно знала, чого від неї очікують. Наприклад, перед перехресними допитами суддя має пояснити, чи мусить жертва відповідати на питання, якщо суддя не забороняє відповідати, або навпаки, чи повинна вона відповідати на питання тільки тоді, коли суддя це чітко дозволяє.

Надання такої інформації зазвичай надає можливість жертвам почуватися більш впевнено, особливо тому, що вони усвідомлюють свою участь у судовому процесі як суб'єкта процедури, а не тільки її об'єкта, який використовують в інтересах судочинства. Крім того, така інформація сприяє їх розумінню ролі судді як активного захисника їх гідності та прав під час перехресних допитів.

¹⁶⁹ Згідно із «Законодавчим посібником ООН», §56.

ІНФОРМАЦІЯ про кримінальне судочинство та роль жертв

Яку інформацію забезпечують інші системи та яким чином?

Інформація про процес, хід та стан справи включає:

- стан розслідування в загальному сенсі (конкретні подробиці можуть надаватися, якщо вони не впливають на хід розслідування);
- арешт злочинця;
- висунення обвинувачень;
- розпорядок судового розгляду;
- звільнення з-під варти або утримання під вартою;
- статус злочинця;
- результати судового процесу;
- вирок;
- можливість умовного ув'язнення;
- звільнення або втеча злочинця.

Інформація про те, що жертви можуть робити та отримати, зокрема:

- як жертва може взяти участь у процедурі або висловити свою точку зору;
- який захист може отримати жертва, і як можна забезпечити її безпеку;
- якими послугами може скористатися жертва (у сфері охорони здоров'я, консультативної підтримки, надання притулку тощо);
- як жертва може отримати компенсацію або відшкодування;
- як жертва може отримати подальшу інформацію, пояснення та допомогу.

Методи надання такої інформації можуть бути різними та включають:

- інформаційні матеріали, зокрема, брошури та листівки;
- телефонні або поштові повідомлення поліції, прокурорів, суддів або адвокатів жертви. Наприклад, у США в ситуаціях, в яких можливість спілкування з жертвою ускладнена через відсутність телефону, адвокати жертви відвідують жертву вдома, витрачаючи на подорож декілька годин, щоб повідомити про дати судового засідання та забезпечити жертві належне транспортування. Супровід жертви може бути тривалим у випадку ізольованих меншин, наприклад, осіб, які мешкають у резервації корінного населення Америки.

Щоб забезпечити жертвам можливість отримати пояснення стосовно наданої інформації або загальну інформацію для жертв торгівлі людьми, деякі системи використовують:

- гарячі телефонні лінії для жертв, які надають їм можливість поставити свої запитання;
- оприлюднення інформації у засобах масової інформації.

(Джерело: «Вступ до адвокатського захисту жертв: робота із жертвами злочинів», Варшава, ОБСЄ, Відділ у справах демократичних інститутів та прав людини 2002 р.).

5.8 Захист гідності жертви

• Повага і розуміння у ставленні до жертв

Прокурори та судді повинні ставитися до жертв і свідків ввічливо, з повагою та справедливо. Таке ставлення не тільки відображає ключовий елемент прав людини, але й часто є неодмінною умовою реабілітації жертв та їх повернення до нормального життя. Повага до (можливих) жертв також сприяє їх бажанню допомагати в розслідуванні та судовому процесі.

Вже є конструктивні приклади роботи з домашнім насильством, сексуальним насильством або з іншими злочинами, які серйозно травмують жертву.

Прокурори та судді інколи приділяють жертвам увагу лише для отримання від них необхідної інформації або через їх корисність для системи кримінального судочинства. Проте гідне і поважливе ставлення до жертви може мати багато переваг. Це показує жертвам, що суспільство засуджує повторне травмування взагалі та прагне встановлення справедливості. Це є головним для реабілітації жертви. Право жертв на реабілітацію може порушуватися, якщо їх примушують свідчити проти торговців людьми.

Концепція прав людини заснована на визнанні гідності кожної особистості. Особи, постраждалі від насильства, мають право на (моральну та правову) компенсацію, яка відновлює їх гідність і права, що є основою їх соціальної особистості. Проте, термін “жертва” не використовується з метою таврування жертв торгівлі людьми як безправних осіб – це правовий термін який передбачає певні правові наслідки.

Захист гідності жертви також включає право на рівне поводження, незалежно від соціального походження жертви, її національності, кольору шкіри, статі, релігії тощо. Принципи і настанови Верховного комісара ООН з прав людини визначають необхідність забезпечення “постійної уваги питанню гендерної дискримінації, коли пропонуються заходи проти торгівлі людьми, щоб виключити можливість дискримінації при їх застосуванні” (Настанова 1 (4)). Тому, із судових процедур слід вилучити всі елементи, які можуть сприйматися жертвами як скерована проти них дискримінація. Це набуває особливого значення, стосовно жінок, які працювали в секс-індустрії.

Держави повинні активно боротися з дискримінацією, наприклад, надаючи дітям додаткові права на підтримку під час кримінального провадження, або зосереджуючись на необхідності протидіяти насильству, спрямованому проти жінок або мігрантів.

У «Настановах з питань правосуддя щодо дітей-жертв і свідків злочинів»¹⁷⁰ зазначено, що добре ставлення до дітей-жертв та свідків злочину може сприяти бажанню дітей та їх родин повніше викрити обставини травмування і надати більшу допомогу правосуддю. Одразу після виявлення дитини-жертви, їй слід призначити опікуна для супроводу дитини протягом усього процесу, поки не буде знайдено та втілено довгострокове рішення в інтересах дитини. Якщо це можливо, опіка дитини-жертви протягом всього процесу повинна здійснюватися однією особою¹⁷¹. Такий опікун повинен сприяти ухваленню всіх рішень в інтересах дитини, і забезпечити, таким чином, право дитини на гідне поводження.

● **Захист від повторної віктимізації**

Слід враховувати такі **інтереси жертви**:

Якщо потерпілі з'являються у приміщенні суду, на них може бути зроблено напад при вході або організовано стеження після виходу. Навіть у судовому приміщенні потерпілі можуть стати об'єктом нападу або погроз з боку злочинців (ризика, пов'язані з безпекою). Надмірна кількість питань може призводити до розумового перевантаження та спричинити повторну віктимізацію жертви, особливо, якщо питання виявляють неповагу до жертви. Коли жертвам треба публічно розповісти про своє минуле, це часто призводить до виникнення почуття сорому або провини, особливо якщо така доповідь стосується їх інтимного життя (моральне напруження).

У залі суду жертву торгівлі людьми повинна супроводжувати особа на вибір жертви, яка надає їй підтримку. Для постраждалої жіночої статі таку підтримку найкраще забезпечить жінка, зазвичай та, що піклується про жертву в агенції з надання підтримки потерпілим.

У §28 **Рекомендації Ради Європи № R (2000) 11 Комітету міністрів для Держав-учасниць про заходи боротьби з нелегальною торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації** міститься звернення до Держав-учасниць забезпечити жертвам “спеціальні (аудіо або відео) засоби для запису та подання скарг для захисту їхнього приватного життя та гідності, і скорочення кількості офіційних процедур та їх травматичного ефекту”.

¹⁷⁰ Резолюція Ради з економічних та соціальних питань №2005/20 від 20 липня 2005 р.: www.un.org/docs/ecosoc/documents/2005/resolutions/Resolution%202005-20.pdf.

¹⁷¹ Настанови ЮНІСЕФ стосовно захисту дітей, постраждалих від торгівлі людьми у Північно-східній Європі: www.unicef.org/ceecis/GUIDELINES_Protection_of_Victims_of_Trafficking.pdf.

5.8.1 Запобігання повторенню процедури надання свідчень

Щоразу коли потерпілий вимушений розповідати про свій випадок, це спричиняє повторне травмування. Слід ужити всіх законних заходів у відповідності до кримінально-процесуального кодексу, аби запобігти подальшому повторенню допитів жертв. За визначенням Європейського суду з прав людини використання свідчень, отриманих **під час поліцейського або судового розслідування**, у якості доказів не обов'язково становить порушення прав захисту.

Вирішальною є співпраця між судовими та правоохоронними органами (поліцією), які проводили первинний допит та збір інформації. Втім, підзахисний повинен мати належну можливість спростувати свідчення і опитати свідка, який свідчив проти нього. Крім того, застосування **аудіо-відео обладнання** для отримання свідчень та проведення і запису слухань дозволяє жертві уникнути необхідності повторювати свідчення.

5.8.2 Запобігання візуального контакту з відповідачем

Безпосередня зустріч зі злочинцем також може спричинити розумове перевантаження жертви, через що вона може відмовитися давати свідчення. Слід уникати візуального контакту між жертвами і злочинцями, а також їх одночасної присутності у залі суду. Цього можна досягти, зокрема, використанням **аудіо-відео обладнання**, тобто свідок може надавати свідчення в іншій кімнаті, з якої вони наживо передаються на телевізійний екран, встановлений у залі суду.

Згідно зі ст. 8 Рамкового рішення Ради Європи **про положення жертв у кримінальному судочинстві**¹⁷², слід уникати контакту між жертвами та злочинцями у судовому приміщенні, за винятком випадків, коли "кримінальне судочинство вимагає такого контакту"; за необхідності, для жертв обладнують **спеціальні кімнати очікування**. У §4 ст.8 зазначено, що "якщо існує необхідність захистити найуразливіших жертв від наслідків надання свідчень на відкритому засіданні суду, жертвам, за постановою суду, може надаватися право давати свідчення у такий спосіб, який дозволить досягти цієї мети за допомогою будь-яких засобів, які не суперечать основним правовим принципам".

Доцільно попросити обвинувачуваного залишити судову залу на час допиту жертви. Під час допиту жертви можна робити перерви, щоб дозволити адвокатам захисту порадитися зі своїми клієнтами. У будь-якому випадку, адвокатам захисту дозволено інформувати своїх клієнтів про свідчення жертви.

Для забезпечення інтересів жертви дуже важливим засобом є отримання свідчень за допомогою внутрішньої телемережі. Це дозволяє потерпілому бути візуально та акустично присутнім на судових слуханнях без необхідності заходити до приміщення суду. Жертва може залишатися у спокійній і дружній атмосфері у той час, як її права захищаються у суді її законним представником.

Таке рішення потребує своєчасної підготовки та вимагає відповідного обладнання. Але це дуже дієвий спосіб дотримання законних інтересів як відповідача, так і жертви. З одного боку, адвокат відповідача може реалізувати право відповідача на очну ставку з жертвою. З іншого боку, це відбувається на безпечній відстані, що обмежує ризик залякування.

Проте, при забезпеченні захисту жертви під час очної ставки з відповідачем слід пам'ятати, що з правової точки зору, ці зусилля обмежені змагальним характером кримінального судочинства. Дійсно, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що принциповим для забезпечення справедливого судочинства (гарантованого ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини) є змагальність кримінального судочинства¹⁷³. Це означає, що обвинувачення і захист повинні мати можливість коментувати докази, наведені іншою стороною.

Що стосується свідків, згідно з §3(d) ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини, кожна особа, яка звинувачується у скоєнні кримінального злочину, як мінімум має право "допитувати свідків, які свідчать проти неї, особисто або через третіх осіб"¹⁷⁴.

Проте, Суд у деяких випадках, виносив рішення про те, що право на змагальне судочинство не є абсолютним. У кримінальному судочинстві обов'язково наявні протилежні інтереси,

¹⁷² Рамкове рішення від 15 березня 2001 р №2001.230.ЖНА про положення жертви у кримінальному судочинстві. Official Journal L082 P.0001-0004.

зокрема, потреба захисту свідків від ризику помсти або необхідність не розголошувати деякі поліцейні методи розслідування злочину. Такі інтереси необхідно розглядати у контексті прав обвинувачених.

Рішення суду у справі Дорсона (Doorson)

“Дійсно, ст. 6 не містить чітких вимог про врахування інтересів свідків у цілому та особливо інтересів жертв, яких викликали давати свідчення. Проте, під загрозою можуть бути їхні життя, свобода або безпека особи, а також інші інтереси, які регулюються ст. 8 Конвенції. Такі інтереси свідків та жертв, в принципі, захищені іншими, основними положеннями Конвенції, які твердять, що Держави-учасниці повинні організувати своє кримінальне судочинство у такий спосіб, щоб ці інтереси не піддавались невинуватій загрози. У цьому контексті, принципи справедливого судочинства також вимагають, щоб у відповідних випадках інтереси захисту були збалансовані з інтересами свідків або жертв, яких викликали давати свідчення.”

Дійсно, необхідність враховувати права жертви і, що важливо, збалансовувати ці права з правами відповідача, наприклад, правом на справедливий судовий розгляд, є відносно новим питанням для прокурорів і суддів, що вимагає спеціального розгляду та досвіду, особливо коли йдеться про жертв насильства, сильно травмованих або дуже вразливих жертв.

З одного боку, ст. 6 дійсно надає можливість враховувати інтереси жертви. З іншого боку, допускаються тільки ті обмеження прав захисту, які є суворо необхідними. Крім того, для забезпечення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі захисту через обмеження його прав, повинні бути достатньо збалансовані процедурами, яких дотримуються судові органи¹⁷⁵.

Таким чином, жодне засудження не може спиратися, винятково або достатньою мірою для прийняття рішення, на заяви свідків, з якими обвинувачений не мав очної ставки через відсутність або анонімність свідка¹⁷⁶. Більш того, навіть якщо судові рішення спирається на додаткові докази, які відповідач мав можливість спростувати, доки серед підстав, на яких ґрунтується вирок відповідачу є заява свідка, оскаржити яку не було змоги, суд зобов'язаний компенсувати обмеження прав захисту обвинувачуваного, особливо шляхом дослідження способу та обставин, за яких було отримано таку неоскаржену заяву¹⁷⁷.

Слід пам'ятати, що суд не обмежується рішенням про порушення одного з елементів ст. 6 (право на справедливе судочинство), а робить висновок про порушення ст. 6 у цілому. Вимоги ст. 6 (3) вважаються окремими аспектами права на справедливе судочинство, гарантованого у ст. 6 (1). Отже, остаточне питання стосовно ст. 6 завжди звучить: чи “судовий розгляд у цілому, включаючи спосіб отримання доказів, був справедливим”¹⁷⁸, навіть включаючи процедуру подання апеляцій¹⁷⁹.

У кінці Суд доходить висновку, що в цілому стосовно оскаржувача кримінальний процес не може вважатися несправедливим або таким, що порушує ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини.

У цьому контексті важливою є недавня справа S.N. проти Швеції¹⁸⁰, яка стосується сексуального насильства над дитиною. М., десятирічний хлопчик, був допитаний поліцією; допит було записано на відео. Радник обвинуваченого, після отримання примірника звіту про попереднє розслідування, подав клопотання про те, щоб хлопця М. знову

¹⁷³ Інквізиційно-змагальні правові системи: роль суддів у справах про нелегальну торгівлю людьми залежить від правової системи відповідної держави. При інквізиційній системі суд відіграє активну роль у встановленні фактів у справі, в той час, як при змагальній системі суд виносить рішення неупереджено, виходячи із доказів, які представлені сторонами у справі. Проте, навіть при змагальній системі суддя може брати участь у стадії визначення фактів шляхом допиту свідків тощо. Змагальна правова система зазвичай застосовується у країнах із загальним правом.

¹⁷⁴ Брандштеттер проти Австрії, 28 серпня 1991 р., Серія А № 211, пар. 66-67; Роу і Дейвіс проти Сполученого Королівства, 16 лютого 2000 р., пар. 60; П.Г. і Дж.Г. проти Сполученого Королівства, 25 вересня 2001 р., пар. 67.

¹⁷⁵ Доорсан (Doorson) проти Нідерландів, 26 березня 1996 року, Звіти Суддів та Рішення 1996-II, §70; ван Мехелен (van Mechelen) та інші проти Нідерландів, 23 квітня 1997 року, Звіти Суддів та Рішення 1997-III, §54 s 58, справа Роу і Дейвіс (Rowe and Davis), §61, справа P.G.&J.H., §68.

¹⁷⁶ Справа Бірутис (Birutis) та інші проти Литви, 28 березня 2002 р., §29.

¹⁷⁷ Справа Бірутис (Birutis), §34.

допитали. Було зроблено аудіозапис його другого допиту. Переконавшись, що питання, які він ставив у своєму клопотанні отримали висвітлення, адвокат обвинуваченого не став вимагати подальших допитів.

Європейський суд з прав людини зауважив, що дві заяви, які зробив М. “були практично єдиними доказами, на яких ґрунтувалося визначення Судом вини обвинуваченого. (...) Отже, необхідно з’ясувати, чи було надано оскаржувачу адекватну можливість здійснити свої права на захист у розумінні ст. 6 Конвенції стосовно свідчень, наданих М.” Далі Суд зауважує:

“Суд взяв до уваги особливості кримінального судочинства стосовно сексуальних злочинів. Такий розгляд часто сприймається жертвою як важке випробування, особливо якщо жертва проти своєї волі постає перед обвинуваченим. Ці особливості навіть помітніші у справі за участю неповнолітніх. При аналізі питання, чи було забезпечено обвинуваченому у ході такого розгляду справедливий судовий розгляд, слід взяти до уваги право на повагу приватного життя вказаної жертви.

Тому, Суд погоджується, що у кримінальному судочинстві стосовно сексуального насильства можна вживати певні заходи з метою захисту жертви, за умови, що такі заходи надають можливість для адекватного та ефективного забезпечення прав захисту”.

Після надання свідчень, результати необхідно подати у письмовій формі відповідачеві та його адвокату, щоб дозволити їм задати додаткові питання. Це реалізує право відповідача на очну ставку з жертвою-свідком, затверджене §3(d) ст. 6 (право на справедливе судочинство) Європейської конвенції про захист прав людини. Якщо ставляться такі додаткові питання, то жертву слід попросити дати свідчення на закритому слуханні (наприклад, у приватній кімнаті).

Потім задокументовані свідчення можуть використовуватися під час судового розгляду. Якщо немає потреби або неможливо забезпечити анонімність потерпілого, тоді найкращим способом організувати свідчення жертви – це зробити відеозапис її заяви. У цьому випадку, при наданні свідчень під час закритого слухання може бути присутнім адвокат захисту, або, якщо це загрожує безпеці жертви або її реабілітації, відповідача та його адвоката інформують про результати допиту після його проведення (наприклад, за допомогою аудіозапису) та надають їм можливість поставити потерпілому додаткові питання під час другого закритого слухання.

Під час слухань ризик залякування та вторинного травмування є найвищим. У багатьох законодавствах існують закони та практика, які мінімізують такий ризик. У справах про торгівлю людьми обов’язково необхідно, в межах державного законодавства та за допомогою наявного технічного обладнання, знайти рішення, яке дозволяє потерпілому давати свідчення без очної ставки із злочинцем.

5.8.3 Допит жертви¹⁸¹

Саме під час допиту судді і прокурори стикаються з наслідками травмування жертви. Допит жертви повинен обмежуватися тільки абсолютно необхідними питаннями, надмірної кількості питань слід уникати. Запитання про попереднє приватне (а також сексуальне) життя забороняються, якщо вони не є конче необхідними для встановлення фактів, на яких базується обвинувачення.

Допит особи, яка стала жертвою торгівлі людьми, піднімає цілу низку моральних питань та питань безпеки. Всесвітня організація охорони здоров’я розробила ряд рекомендацій, які ґрунтуються на десяти керівних принципах етичного й безпечного проведення допитів жінок-жертв торгівлі людьми.

Хоча рекомендації розроблено для роботи із потерпілими жінками, вони також актуальні для роботи з іншими жертвами торгівлі людьми.

¹⁷⁸ Див. справу Аллен (Allen) проти Сполученого Королівства, 5 листопада 2002 р., §42.

¹⁷⁹ Справа Сіпавічус (Sipavicius) проти Литви, 21 лютого 2002 р., §30.

¹⁸⁰ Справа S.N. проти Швеції, 2 липня 2002 р.

¹⁸¹ Див. «Всесвітня організація охорони здоров’я (WHO): Рекомендації з етики й безпеки проведення співбесід із жінками, які стали об’єктом торгівлі людьми Женева: BOO3, 2003 р.» <http://www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf>.

- **Не зашкодь**

Поводьтеся із кожною жінкою та у кожному випадку так, ніби існує небезпека заподіяння великої шкоди, якщо не існує доказів протилежного. Не проводьте жодних співбесід, які погіршать ситуацію жінки одразу або в перспективі.

- **Вивчіть предмет та оцініть ризики**

Перед проведенням співбесіди з'ясуйте ризики, пов'язані з торгівлею людьми, і вивчіть справу кожної окремої жінки.

- **Підготуйте довідкову інформацію – не давайте обіцянок, які не можете виконати**

Будьте готові надати інформацію рідною мовою жінки та місцевою мовою (якщо вони різні) про відповідні послуги правової допомоги, охорони здоров'я, надання притулку, соціальної підтримки та безпеки і спрямувати жінку до відповідних організацій у разі виникнення такого прохання.

- **Ретельно відберіть та підготуйте перекладачів та співробітників**

Зважте всі ризики та переваги, пов'язані із залученням перекладачів, співробітників або інших осіб, та розробіть адекватні методи для їх відбору та підготовки.

- **Забезпечте анонімність та конфіденційність**

Забезпечте конфіденційність і захищайте особу жертви протягом усієї співбесіди – починаючи з моменту, першого контакту з жертвою аж до моменту оприлюднення інформації в її справі.

- **Отримайте свідому згоду**

Переконайтеся, що кожна постраждала чітко усвідомлює зміст та мету співбесіди, цілі, в яких буде використано отриману інформацію, своє право не відповідати на питання, право закінчити інтерв'ю у будь-який момент та право обмежити сферу використання наданої інформації.

- **Вислухайте і врахуйте, як кожна жінка оцінює свою ситуацію та ризики для власної безпеки**

Слід розуміти, що кожна жінка матиме свої побоювання, і що її точка зору на власну ситуацію може відрізнятися від оцінок інших осіб.

- **Не травмуйте повторно**

Не ставте питання, які провокують емоційні відповіді. Будьте готові відреагувати на страждання особи й акцентуйте її сильні сторони.

- **Будьте готові до втручання у надзвичайні ситуації**

Будьте готові діяти, якщо особа стверджує, що їй загрожує небезпека.

- **Використовуйте отриману інформацію ефективно**

Використовуйте інформацію на користь особи або в цілому для створення ефективних методів роботи з жертвами торгівлі людьми.

Свідчення дитини-жертви торгівлі людьми слід отримувати за допомогою психолога, використовуючи, якщо можливо, відео-обладнання. Слід уникати подальших труднощів.

Під час допиту судді та прокурори повинні зважати, що через травмування жертви може виникнути криза довіри, коли жертва може захищати злочинця, виказувати байдужість, нечутливість, зупинятися на сторонніх питаннях, мати провали у пам'яті, уникати розмови про те, що трапилось тощо (див. Розділ 2.) Необхідно виявити розуміння того, що потерпілі часто можуть бути непослідовними у своїх свідченнях.

Співбесіди з дітьми слід проводити, враховуючи вік жертви¹⁸², індивідуальні потреби та переконання дитини¹⁸³. Отже, дітей-потерпілих можна допитувати про їх досвід тільки у присутності їх опікуна.

5.8.4 Використання доказів, отриманих на досудовому етапі

Як зазначено вище, слід запобігати очним ставкам жертв з торговцями людьми під час судового розгляду, що можна забезпечити отриманням належним чином задокументованого свідчення жертви, краще у форматі відеозапису, до початку судових слухань, а потім використанням

такого свідчення у суді. Зазвичай у змагальній системі це не можливо. Отже, слід вжити інших заходів, які дозволяють потерпілому давати свідчення, можливо при перехресному допиті на ранній стадії судової процедури. Запис таких свідчень слід використати у судовому процесі. Наприклад, в італійському законодавстві головним способом захисту безпеки жертв торгівлі людьми, коли вони дають свідчення, є використання *“incidente probatorio”* (проведення спеціалізованого досудового засідання, на якому заслуховуються свідчення). Це закрите слухання, яке загалом застосовують у випадках, коли існує загроза впливу на свідчення певних чинників; а також у справах, в яких на свідків може здійснюватися тиск, що перешкоджає наданню свідчень, або якщо є підстави вважати, що особа не може бути допитана у суді, наприклад, через те, що вона, вірогідно, повернеться до країни походження.

У будь-якому випадку, тісна співпраця між правоохоронними органами, які зазвичай здійснюють перший контакт з жертвою, та органами судової системи є обов'язковою. Крім того, свідчення можна отримати активними методами ведення слідства, як от при прослуховуванні телефонних розмов, електронному спостереженні, проведенні операцій під прикриттям тощо.

5.9 Право на законне перебування

Надання особам, постраждалим від торгівлі людьми, дозволу залишатися в країні перебування є корисним для всіх сторін: для жертв правовий статус є запорукою підтримки, захисту та, зазвичай, реабілітації; а для судової системи наявність потерпілих/свідків, котрі законно перебувають у країні, є запорукою більш успішної роботи.

Зрозуміло, що надання дозволу на проживання не повинно залежати від бажання (або здатності) жертви співпрацювати з правоохоронними органами. Якщо дозвіл на проживання надано на підставі співпраці із судовими органами, необхідно врахувати такі питання та поняття:

- Чи свідчення жертви дійсно допомагає правосуддю? Жертва скоріше за все знає про злочинну організацію небагато, їй погрожують, вона вважає, що влада нею користується, і боїться депортації після судового процесу.
- Відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини головним пріоритетом повинно бути право на безпеку особи.

Відмова потерпілому у праві на отримання дозволу на проживання не залишає такій особі іншого вибору, як виїхати з країни і погодитись на репатріацію. Отже, у суддів та прокурорів можуть скластися враження, що потерпілий хоче повернутися за будь-яких умов. Представникам судових органів слід пам'ятати, що причиною **нібито добровільного повернення жертв до своєї країни** може бути **відсутність можливостей проживання** та іншого вибору. Також потерпілі можуть знову легко потрапити до того самого згубного кола, або навіть стати торговцями людьми.

У випадках, коли потерпілий не співпрацює з органами влади, а така співпраця є визначальною умовою для отримання дозволу на перебування в країні, підставою для надання такого дозволу може також стати принцип заборони на примусове повернення біженців.

Цей принцип, згідно зі ст. 33 Женевської конвенції про статус біженців, означає, що жодна держава ніяким чином не висилатиме та не повертатиме біженців на кордон держави, в якій їх життю або свободі погрожує небезпека через їх расу, релігію, національність, приналежність до **певної соціальної групи**¹⁸⁴ або політичні переконання. У більшості країн цей принцип закріплено не тільки у законах про надання притулку, але й у законах про імміграцію. У більшості, якщо не в усіх країнах, також вважається незаконною депортація особи до країни, стосовно якої є переконливі причини вважати, що в ній життя або фізична безпека особи наражаються на небезпеку через антигуманне або принизливе ставлення. Хоча зазвичай дозвіл на проживання на підставі цього принципу видається імміграційними органами, органи судової влади повинні пам'ятати про цей міжнародний стандарт, тому що їхня оцінка ситуації може мати суттєвий вплив.

¹⁸² «UNICEF Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southern Europe» («Настанови ЮНІСЕФ із захисту дітей-жертв торгівлі людьми у Південній Європі»), у роботі, згаданій вище.

¹⁸³ Комісія ООН із запобігання злочинам та кримінального судочинства: «Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime» («Інструкції з відправлення правосуддя у справах, стосовно дітей-жертв та свідків злочину»), травень 2005 р.

5.9.1 Відмова від депортації після оцінки ризику

Рішення про депортацію особи в контексті торгівлі людьми повинно бути добре зваженим. Таке рішення серйозно втручається у права особи і часто впливає на все її подальше життя. Отже, бажано, щоб таке рішення приймалося судом, або, принаймні, під суворим наглядом суду. Рішення про репатріацію жертв торгівлі людьми слід приймати “з належним урахуванням безпеки” жертв (§2 ст. 8 Протоколу ООН проти торгівлі людьми).

Такі рішення слід приймати в контексті ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини, яка забороняє катування. Європейський суд з прав людини у декількох справах виніс рішення¹⁸⁵ про те, що депортація осіб, які наражаються на ризик поганого поведіння у рідній країні, є порушенням ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини. Суд також вирішив, внаслідок абсолютного характеру гарантованих прав, що він не виключає можливості того, що ст. 3 також можна застосувати у випадках, коли загроза походить від осіб або груп осіб, які не є державними службовцями. Проте, необхідно довести реальність такого ризику, а також факт неспроможності органів влади країни, до якої передають особу, запобігти цьому ризику шляхом надання відповідного захисту¹⁸⁶.

У деяких рішеннях суд наполягав, що ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини вимагає від держав вживати заходи для викорінення тортур, або антигуманного чи принизливого поведіння з фізичними особами, включаючи застосування таких дій іншими фізичними особами, а також для ефективного забезпечення їх безпеки, особливо стосовно дітей та інших уразливих осіб.

По суті, з цього можна зробити висновок:

- Коли приймається рішення про депортацію жертв торгівлі людьми, суди (та інші органи влади) повинні враховувати, чи існує для жертви конкретний ризик поганого поведіння з боку торговців людьми у рідній країні, та чи можуть органи влади цієї країни гарантувати безпеку жертви, і, таким чином, усунути небезпеку, на яку наражалася жертва.
- Отже, слід провести всебічний аналіз ризиків, враховуючи поведінку торговців людьми, і міру, якою поведінка жертви дає підстави очікувати акти помсти, а також ситуацію безпеки в місці мешкання потерпілого у рідній країні. У відповідності до практики Європейського суду з прав людини, органи, які проводять оцінку, повинні враховувати, наскільки органи влади в країні походження зможуть і захочуть гарантувати фізичну безпеку жертви.

5.9.2 Відмова від депортації через родинні зв'язки у країні призначення

Коли компетентні органи влади виносять будь-яке рішення або висловлюють думку про дозвіл на проживання або депортацію жертви торгівлі людьми, прокурор і судді мають враховувати її родинну ситуацію. У ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини зазначено:

Право на повагу до приватного та сімейного життя

- Кожний має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, своєї домівки та своєї кореспонденції.
- Державним органам влади забороняється втручання у здійснення цього права за винятком тих випадків, коли таке втручання передбачене законом і необхідне у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і суспільного порядку, економічного добробуту держави, для запобігання заворушень або злочинності, для захисту здоров'я або моральності, або для захисту прав і свобод інших осіб.

Цей принцип вважається запровадженим в усіх Державах-членах ЄС, асоційованих членах і державах-кандидатах на вступ. Виконання цього стандарту забезпечується органами кримінального судочинства.

Рішення Європейського суду з прав людини визнає право особи не бути депортованою у зв'язку з наявністю родинних стосунків у країні перебування.

¹⁸⁴ Термін “соціальна група” вжито в широкому розумінні.

¹⁸⁵ H.L.R. проти Франції, 22 квітня 1997 р. <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/default.asp?Language=en&Advanced=1>.

¹⁸⁶ Там само.

5.9.3 Справи Європейського суду з прав людини

Якупович (Јасировић) проти Австрії – 6.05.2003 (відповідно до ст. 8)

У цій справі позивача, який народився у 1979 р., було засуджено за скоєння крадіжки зі зломом. У 1995 р. компетентні органи видали заборону на проживання в Австрії впродовж десяти років, не врахувавши при цьому його родинні зв'язки у цій країні. Заявник, який був неповнолітнім, проживав в Австрії зі своєю матір'ю і протягом довгого часу не мав контактів зі своїм батьком, який мешкав у Боснії.

Суд зазначив, що виселення особи з країни, де живуть близькі члени його родини, може розцінюватися як порушення права на повагу до родинного життя, яке гарантовано ст. 8.

У цій справі Суд вперше застосував цей принцип відносно не екстрадиції, а виселення, яке раніше вважалося сферою, яку не охоплено Конвенцією.

Круз Варас (Cruz Varas) проти Швеції – 20.03.1991 (відповідно до ст. 3 та 8 Європейської конвенції про захист прав людини)

Ця справа стосується виселення зі Швеції до Чилі подружжя та їхньої дитини через відмову надати їм статусу біженців.

Посилаючись на своє рішення у справі Серінг (Soering) проти Сполученого Королівства від 1989 р.¹⁸⁷ Суд підтвердив, що дія ст. 3 поширюється на екстрадицію, і збільшив перелік заходів виселення, особливо коли такі рішення здійснюються примусово.

Суд виніс рішення, що у цій справі не було надано достатньо доказів того, що виселення спричинило би травмування, яке можна було б розглядати як порушення ст. 3, або того, що заявник не зміг би вести нормальне сімейне життя в країні походження.

Проте таке рішення передбачає, що за певних обставин виселення може розглядатися як незаконне, коли унаслідок таких дій особа наражається на небезпеку катування або антигуманного поводження.

Шагал (Chahal) проти Сполученого Королівства – Звіт від 15.11.1996

Суд ухвалив рішення, що депортація до Індії родини Шагалів, сикхів за походженням, наражатиме позивачів на ризик поганого поводження, а отже є порушенням ст. 3.

H.R.L. проти Франції – 29.04.1997 (відповідно до ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини)

Позивач заявив, що його депортація до Колумбії зробить його об'єктом помсти в країні походження з боку наркоторговців. У цьому випадку Суд ухвалив рішення, що позивач не надав достатньо доказів того, що ситуація в Колумбії була настільки загрозливою, щоб означена особа наражалася там на реальну небезпеку. Проте, в принципі, Суд заявив, що позивачу необхідно забезпечити належний захист у разі надання доказів існування загрози не тільки для його життя, але й можливого поводження, яке можна порівняти з катуванням відповідно до ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини.

5.10 Право на компенсацію

Поза будь-яким сумнівом, жертва торгівлі людьми має право на отримання адекватної компенсації¹⁸⁸. Компенсація є головним засобом фінансової допомоги після віктимізації. Руйнівним може стати не тільки фізичний та психологічний вплив злочину, але й фінансовий вплив¹⁸⁹. Виплата компенсації жертвам злочинів не залежить від затримання та засудження злочинця.

Згідно зі ст. 6(6) Протоколу ООН проти торгівлі людьми, Держави-учасниці повинні забезпечити існування заходів, які надають жертвам можливість вимагати компенсацію за збитки. У деяких

¹⁸⁷ Серінг (Soering) проти Сполученого Королівства 1989 р. – цю справу, в якій екстрадиція до США за вироком, що передбачав можливість застосування смертної кари у штаті Вірджинія та очікування на її здійснення, було визнано порушенням ст. 3 Конвенції.

країнах відповідні схеми, які надають принаймні можливість отримати компенсацію, можливо вже існують, в іншому разі до законодавства потрібно внести відповідні зміни. У Протоколі ООН проти торгівлі людьми не визначено потенційні джерела надання компенсації, а це означає, що всі або деякі з зазначених нижче загальних підходів можуть задовольнити вимоги Протоколу¹⁹⁰:

- Положення, що дозволяють жертвам притягувати злочинців або інших осіб до судової відповідальності відповідно до положень статутного або загального права стосовно цивільних правопорушень;
- Положення, що дозволяють судам у кримінальних справах присуджувати відшкодування за кримінальним правом (тобто, присудити, щоб така компенсація сплачувалася потерпілому злочинцями), або видавати накази про компенсацію чи реституцію за рахунок осіб, засуджених за правопорушення;
- Положення, згідно з якими встановлюються цільові фонди або схеми, за якими потерпілі можуть претендувати на отримання компенсації від держави за травми або збитки, яких вони зазнали унаслідок кримінального злочину.

Прокурори та судді повинні відігравати ключову роль у забезпеченні компенсації жертвам.

5.11 Звільнення жертви від кримінального переслідування

Якщо особу, постраждалу від торгівлі людьми, визнають жертвою злочину, то до неї не можна ставитись як до правопорушника. В дійсності, у багатьох випадках, сама жертва, яка вимагає підтримки та захисту, є порушником імміграційного, трудового чи іншого законодавства. Але неправильно поводитись з такою жертвою як зі злочинцем, якщо вона діяла під примусом та тиском з боку торговця людьми або злочинної торгової групи. Водночас, враховуючи, що жертва боїться за свою особисту безпеку та можливої помсти торговців, додатковий страх кримінального переслідування і покарання може знеохотити жертву звертатися по захист, допомогу та справедливість.

- **Положення про звільнення від покарання:**

Принцип звільнення жертви від кримінального переслідування підтверджує необхідність якнайшвидшого та ретельного виявлення жертви.

Якщо положення про звільнення жертви торгівлі від покарання ще не прописано в національному законодавстві, прокурори та судді повинні ширше тлумачити загальне положення про звільнення від покарання, присутнє в кожному кримінальному кодексі, яке твердить, що жодну особу не можна карати за дії, вчинені з примусу (принаймні у найсерйозніших випадках, де немає достатнього самовизначення через умови, подібні до рабства). Не слід застосувати це положення дискреційно, якщо вимоги правових норм виконано. Зазвичай, національні положення про звільнення від покарання застосовуються, принаймні, до всіх злочинів, пов'язаних з нелегальним перетином кордону, якщо особа перебувала під впливом торговців людьми. Якщо дозволяє національне законодавство, прокурори повинні зважати на можливість, за певних обставин, забезпечити недоторканість жертвам торгівлі людьми.

Міжнародні стандарти визнають, що особи, що постраждали від торгівлі людьми, не повинні переслідуватися у судовому порядку за будь-які злочини, пов'язані зі станом жертви торгівлі людьми; з ними, перш за все, слід поводитися як із жертвами. Існують також необов'язкові настанови¹⁹¹, плани дій¹⁹², декларації та резолюції¹⁹³, які пропонують звільнити жертву торгівлі від судового переслідування за нелегальний в'їзд, проживання, роботу і таке інше.

Бюро Верховного Комісара ООН з прав людини у Рекомендованих принципах і настановах з прав людини та торгівлі людьми пропонує низку елементів, які визначають неможливість кримінального переслідування жертв торгівлі людьми:

¹⁸⁸ Наприклад, можливої заробітної платні, але не тільки, оскільки зокрема, у країнах, де проституція вважається аморальною, заробітну плату не передбачено.

¹⁸⁹ «Handbook on Justice for Victims», (Посібник з питань правосуддя для жертв) вихідні дані наведено вище.

¹⁹⁰ Управління ООН з питань наркотиків та злочинності, Legislative Guide (Законодавчий посібник), вихідні дані наведено вище.

Принцип № 7

Жертви торгівлі людьми не можуть бути затриманими, звинуваченими або переслідуватися у судовому порядку за нелегальний в'їзд або проживання у країні транзиту та перебування, або за участь у незаконній діяльності, якщо така участь є прямим наслідком їхнього статусу жертв торгівлі людьми.

Настанова № 4 (5)

Державам рекомендується впровадити положення законодавства, які запобігають переслідуванню у судовому порядку, затриманню або обвинуваченню жертв торгівлі людьми за нелегальний в'їзд або проживання у країні, або за діяльність, до якої вони причетні безпосередньо внаслідок свого статусу жертв торгівлі людьми.

Настанова № 8 (3)

Державам рекомендується забезпечити, щоб діти, які є жертвами торгівлі людьми, не були суб'єктом кримінальних процедур або санкцій за злочини, пов'язані з їхнім статусом жертв торгівлі людьми.

Європейська конвенція проти торгівлі людьми також містить конкретне положення про звільнення від покарання:

Стаття 26: Положення про звільнення від покарання – “Кожна Держава-учасниця, відповідно до основних принципів свого законодавства, забезпечує можливість незастосування покарань до жертв за їх участь у незаконній діяльності, якщо їх примусили до цього”.

Діти, які є жертвами та свідками, можуть зазнавати додаткових труднощів, якщо їх помилково вважають злочинцями, якщо насправді вони є жертвами та свідками¹⁹⁴.

5.12 Винесення вироку злочинцям

Дуже часто внутрішнє законодавство країн пов'язує припустимість застосування інструментів правоохоронних органів, як у національних провадженнях, так і в міжнародній співпраці, з тяжкістю злочину, яка оцінюється за суворістю санкцій. Тому відсутність належних санкцій не тільки не слугує засобом ефективного попередження, а й знижує ефективність провадження¹⁹⁵.

Дуже часто санкції за торгівлю людьми є занадто м'якими і не утримують торговців від скоєння злочинів. Протокол ООН проти торгівлі людьми не визначає вироки. Проте, існують юридичні документи, які проливають світло на це питання. На рівні ЄС стаття 3 Рамкового рішення від 19 липня 2002 р. (обов'язкове для Держав-членів, і яке мало бути включене до національних законодавств до серпня 2004 р. – Розділ 3), стверджує, що кожна Держава-член повинна вживати необхідних заходів, щоб скоєння злочину торгівлі людьми у визначенні Протоколу проти торгівлі людьми, передбачало ефективне, пропорційне та виправне кримінальне покарання, наслідком якого також може бути екстрадиція.

У разі, якщо злочин загрожує життю жертви і його скоєно проти особливо вразливих осіб із застосуванням серйозного насильства або він завдає особливо тяжкої шкоди жертві, або якщо злочин було скоєно у складі кримінальної організації, та Рамкове рішення передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на термін не менше восьми років.

¹⁹¹ Управління Верховного комісара ООН у справах прав людини. Рекомендовані принципи і настанови з питань прав людини і торгівлі людьми (UNHCHR Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking).

¹⁹² Рішення № 557 – План дій ОБСЄ по боротьбі з торгівлею людьми, липень 2003 р. ,<http://www.osce.org/docs/english/pc/2003/decisions/pced557.pdf>.

¹⁹³ Резолюція Генеральної Асамблеї 55/341 Про виконання рішень Четвертої всесвітньої конференції у справах жінок і спеціальної сесії Генеральної Асамблеї [Implementation of the outcome of the Fourth World Conference on Women and of the special session of the General Assembly].

¹⁹⁴ Комісія у справах попередження злочинності та кримінального судочинства: Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime [Настанови з питань правосуддя щодо дітей-жертв і свідків злочинів], травень 2005 року, № 7 е.

¹⁹⁵ Kartusch, Angelika, Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South Eastern Europe, (Warsaw, 2001)., Варшава, 2001р.

5.13 Післясудовий етап

Важливо, щоб і після судового процесу надання підтримки жертвам не припинялося. Залежно від національного законодавства про іноземців та держави походження, від жертви-свідка тепер можуть вимагати залишити країну, дозволити виїхати тимчасово, якщо її життю загрожує небезпека, або вибрати: залишитися чи повернутися. У випадку, якщо жертва мусить повернутися до країни походження, важливо, щоб цей процес включав співпрацю між жертвою-свідком, органами роботи з іноземцями та консультаційним центром, щоб у жертви та консультанта (адвоката) було достатньо часу на організацію повернення та планування заходів з реінтеграції.

6

Міжнародне співробітництво у кримінальних справах

6.1 Цілі навчання: короткий огляд

Розділ укладено відповідно до основних документів міжнародної співпраці, які використовуються судовою владою у боротьбі з торгівлею людьми, при цьому особлива увага приділяється співробітництву у межах **Європейського Союзу**. Враховуючи сферу застосування кожної конвенції, угоди та (рамкового) рішення для кожного інструменту, наведено їх відповідні **положення**. Для більш ефективного практичного застосування розділу додано інформацію про **набуття чинності** конвенціями та угодами. За умов доступності та доцільності, інформацію про інструменти доповнено прикладами **судової практики**.

Кожен підрозділ відповідає на такі запитання:

1. Які інструменти передбачено відповідними конвенціями, угодами або (рамковими) рішеннями та як їх можна використовувати (яким органом влади, за яких умов тощо)?
2. У яких справах виникли проблеми із застосуванням цих документів?
3. Чи набули чинності відповідні конвенції, угоди або (рамкові) рішення?

Загалом, особливо детально розглянуто судову співпрацю у кримінальних справах. Однак, оскільки поліційна співпраця не може бути повністю незалежною від судової, розділ також містить документи, які стосуються поліційної співпраці.

Через важливість залучення **Євроюсту** та **Європолу** для міжнародної співпраці у кримінальних справах в межах Європейського Союзу, кожному з цих органів присвячено окремий підрозділ.

Після ознайомлення з матеріалами розділу учасник навчання дізнається:

- які документи міжнародної співпраці на рівні Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи та Європейського Союзу (включаючи Шенгенський «acquis») можуть бути застосовані судами у справах з торгівлі людьми;
- як регулюється застосування цих документів;
- які проблеми можуть виникати при практичному застосуванні цих інструментів.

6.2 Міжнародна співпраця та координація дій

У зв'язку з великим обсягом питання та розмаїття документів міжнародної співпраці у кримінальних справах, цей підрозділ поділено на три пункти. **У першому** викладено **загальні правила (норми)** звернень про міжнародну співпрацю у кримінальних справах; у **другому** пункті розглядаються **конкретні звернення**, які можуть виникнути у сфері торгівлі людьми. **Третій** пункт містить **перелік інших звернень**.

Із міркувань ефективності викладення матеріалу останній пункт складається з кількох підпунктів.

6.2.1. Загальні правила щодо звернень про міжнародну співпрацю у кримінальних справах

- **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: всі положення щодо взаємної правової допомоги в рамках Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності викладено у **ст. 18**. Стаття містить перелік підстав, на яких можна звертатися про взаємну правову допомогу, встановлює можливість незапланованої передачі інформації та тимчасової передачі осіб. У ній також висвітлені питання під форму звернення по взаємну правову допомогу, інформації, яка повинна міститися у таких зверненнях, а також перелічено установи, до яких подаються такі звернення, і правила задоволення таких звернень.

- **Рада Європи**

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 2-6 та ст. 14-20: Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. містить основні правила, які застосовуються при поданні звернень про взаємну правову допомогу та задоволенні таких звернень. Додатковий протокол поширює сферу застосування конвенції на фінансові правопорушення, а також доповнює систему взаємної правової допомоги, передбаченої цією Конвенцією¹⁹⁶. Метою Другого додаткового протоколу є вдосконалення та доповнення Конвенції шляхом модернізації чинних положень щодо надання взаємної допомоги, збільшення переліку обставин, які можуть бути підставами для звернення про надання взаємної допомоги, сприяння наданню і прискорення такої допомоги та забезпечення її більш гнучкого характеру. Тому цей текст значною мірою спирається на Конвенцію про взаємну правову допомогу у кримінальних справах між країнами Європейського Союзу 2000 р. та Конвенцію про набуття чинності Шенгенської угоди¹⁹⁷.

- **Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 2** передбачає умову «подвійної злочинності» у фінансових правопорушеннях.
- **Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 2** дозволяє, за певних обставин, присутність представників органів державної влади під час виконання звернень про взаємну допомогу.
- **Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 4-8** вказують різні канали зв'язку, які використовуються для передачі звернень про взаємну правову допомогу.

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: ст. 18-20 і ст. 23-35 містять основні правила взаємодії між державами в межах цієї Конвенції, покликаної сприяти міжнародному співробітництву у сфері допомоги при проведенні розслідувань, пошуку, вилученні та конфіскації доходів від усіх видів злочинної діяльності, особливо доходів, отриманих від тяжких злочинів, зокрема, пов'язаних з наркотиками, торгівлею зброєю, терористичною діяльністю, торгівлею дітьми та молодими жінками, а також інших злочинів, наслідком яких є отримання великих прибутків¹⁹⁸.

- **Європейський Союз**

Конвенція про набуття чинності Шенгенської угоди: ст. 48-53 Розділу 2 Конвенції стосуються взаємної допомоги у кримінальних справах та доповнюють Конвенцію про взаємну правову допомогу Ради Європи та Угоди країн Бенілюксу від 27 червня 1962 р. про екстрадицію та взаємну допомогу в кримінальних справах.

Друга Неапольська конвенція: ст. 8-14 містять правила надання допомоги при отриманні відповідного звернення у сфері кримінальних розслідувань, які стосуються порушень національних митних положень та митних положень Європейської Спільноти; ст. 19 присвячено принципам особливих форм співробітництва, наведених далі у цьому розділі.

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 4-6 регламентують загальні правила, які застосовуються звернень про взаємну правову допомогу в рамках цієї Конвенції, та наводять процедури виконання звернень, пересилання і вручення процесуальних документів і передачі звернень про взаємну допомогу.

- **Протокол до Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 6** регламентує процедуру додаткових звернень про взаємну правову допомогу.

¹⁹⁶ Див. «Пояснювальний звіт до Додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.»: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

¹⁹⁷ Там же.

¹⁹⁸ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності»: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

- **Протокол до Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 10** передбачає, що відмова у зверненні про взаємну правову допомогу на конкретних підставах подається до Ради Європи, а також передбачає залучення Євроюсту у разі виникнення проблем, пов'язаних із виконанням окремих звернень, за ініціативи держав, які подали звернення.

Угода між Євросоюзом та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу: ст. 7 дозволяє використовувати засоби прискореного зв'язку, зокрема, факсимільного зв'язку або електронної пошти, за умови надання наступного офіційного підтвердження, якщо цього вимагає держава, яка подала звернення.

6.2.2. Окремі звернення у сфері боротьби з торгівлею людьми

- **Протокол ООН про запобігання, припинення і покарання за торгівлю людьми, особливо жінками і дітьми**

Ст. 10 Протоколу проти торгівлі людьми передбачає співробітництво між правоохоронними, імміграційними та іншими відповідними органами держав-учасниць. Ці органи повинні належним чином співпрацювати між собою шляхом обміну інформацією з метою визначення:

- чи є особи, які перетинають або намагаються перетнути міжнародний кордон з проїзними документами, які належать іншим особам, або без проїзних документів ініціаторами чи жертвами торгівлі людьми;
- типів проїзних документів, які використали або які намагалися використати особи для перетину міжнародного кордону з метою торгівлі людьми;
- засобів і методів, якими користувалися організовані злочинні угруповання для торгівлі людьми, включаючи вербування та перевезення жертв, маршрути перевезення, зв'язки між особами та угрупованнями, які займаються торгівлею людьми, а також можливі заходи щодо їх виявлення.

- **Протокол ООН проти незаконного ввезення мігрантів суходолом, морем і повітрям**

Ст. 8 та 9 Протоколу проти незаконного ввезення мігрантів передбачають конкретні заходи, яких мають уживати держави-учасниці у співробітництві з іншими державами-учасницями, проти суден, з приводу яких держава цілком має підстави підозрювати, що вони використовуються для незаконного ввезення мігрантів морським шляхом.

Ст. 10 Протоколу проти незаконного ввезення мігрантів: з метою досягнення цілей даного Протоколу держави-учасниці можуть обмінюватися важливою інформацією з таких питань:

- пункт посадки та призначення, а також маршрути перевезення, перевізники та засоби транспортування;
- дані про організації або організовані злочинні угруповання та методи їх діяльності;
- справжність та належне оформлення проїзних документів, виданих державою-учасницею; крадіжка чи інше неналежне використання бланків проїзних документів або документів, які посвідчують особу;
- засоби та методи приховування та перевезення людей, незаконна зміна, підробка, заволодіння або інше неналежне використання проїзних документів або документів, які посвідчують особу, а також способи їх виявлення;
- законодавчий досвід, практика та способи попередження і боротьби проти діяльності, визначеної у ст. 6 цього Протоколу;
- науково-технічна інформація, корисна для діяльності правоохоронних органів.

6.2.3 Інші звернення у сфері боротьби з торгівлею людьми

- **Надсилання процедурних документів, вручення повісток та матеріалів судових справ**

Надсилання процедурних документів, таких як повістка (зокрема, виклик до суду свідків, обвинувачуваного та експертів для слухання справ) та рішення суду щодо осіб, які перебувають на території іншої держави, повинно виконуватися якомога ефективніше з метою забезпечення швидкого здійснення правосуддя. Правила надсилання документів та мови, якою документи повинні надсилатися, наведено у наступних конвенціях та протоколах.

Рада Європи:

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: Ст. 7-12

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: в ст. 21 йдеться про вручення судових документів особам, до яких було застосовано тимчасові заходи та конфіскацію.

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 15 регламентує мову, якою слід надсилати процедурні документи та судові рішення; у ст. 16 йдеться про надсилання процедурних документів та судових рішень поштою особам, які перебувають на території будь-якої іншої держави-учасниці.

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 5 наводить загальні правила надсилання поштою процедурних документів особам, які перебувають на території іншої держави-учасниці, а також винятки з цих правил.

• Тимчасові заходи

Держава може вживати тимчасових заходів з метою збереження доказів, існуючої ситуації або захисту правових інтересів, які спиняються під загрозою. Правила застосування тимчасових заходів у іншій державі внаслідок звернення про взаємну правову допомогу, викладені у наступних документах.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 24 визначає застосування тимчасових заходів у рамках Протоколу.

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: ст. 11 та 12 накладають зобов'язання на державу-учасницю, яка одержала звернення, вжити тимчасових заходів (таких як “заморожування” (встановлення контролю) та вилучення майна) та містять правила застосування тимчасових заходів.

• Виступ у суді та судові слухання

У цьому пункті розглядається забезпечення присутності в суді певних осіб (свідків, експертів тощо) та організації судових слухань. У цьому зв'язку можуть виникнути такі проблеми:

- свідок або експерт може не виконати вимогу повістки з'явитися у суді;
- особа, чий виступ у суді є необхідним (наприклад, у ролі свідка або з метою підтвердження доказів), може знаходитися під вартою в іншій державі;
- свідок або експерт можуть боятися переслідування або позбавлення волі;
- виступ свідка або експерта у суді на території окремої держави може бути небажаним (наприклад, через молодий чи похилий вік свідка або поганий стан його здоров'я)¹⁹⁹ або такий виступ неможливий з інших причин (наприклад, свідку може загрожувати небезпека у разі появи у державі, яка подала звернення)²⁰⁰.

Способи розв'язання цих проблем, передбачені у відповідних конвенціях та угодах, наведені у наступному пункті.

• Виступ у суді свідків, експертів та обвинувачених осіб

Рада Європи:

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 8 та 9 стосується всіх свідків та експертів, незалежно від того, чи їх особиста присутність в іншій державі спеціально вимагається, чи ні, в той час, як ст. 10 конкретизує правила щодо цих звернень. Ст. 11 регулює тимчасову передачу іншій державі осіб, які знаходяться під вартою, та від яких вимагається особистий виступ у суді в якості свідка або з метою проведення

¹⁹⁹ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах від 29 травня 2000 р»: Official Journal. С 379, 29 December 2000, P. 7.

²⁰⁰ Там само.

очної ставки. Ст. 12 гарантує імунітет для свідків та експертів, які викликані повісткою для появи у суді в іншій державі.

- **Слухання справ у режимі відеоконференції**

Організація Об'єднаних Націй (ООН):

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: §18 ст. 18 регламентує можливість проведення слухання справи в режимі відеоконференції, якщо відповідній особі неможливо або небажано з'явитися на території держави, яка подала звернення.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 9 (на основі ст. 10 Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.) дозволяє органам влади держави заслуховувати свідка або експерта з іншої держави в режимі відеоконференції, якщо поява особи, котра має виступити у суді, на території держави, яка подала звернення, є небажаною або неможливою. Правила проведення слухання справи в такому режимі наведено у ст. 9.

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 10 дозволяє органам влади держави заслуховувати свідка або експерта з іншої держави в режимі відеоконференції, якщо поява особи, котра має виступити у суді, на території держави, яка подала звернення, є небажаною або неможливою. Правила проведення слухання справи в такому режимі наведено у ст. 10.

- **Слухання справ в режимі телефонної конференції**

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 10 (на основі ст. 11 Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.) передбачає можливість заслуховування свідка або експерта в режимі телефонної конференції, якщо означену особу, яка знаходиться в одній державі, повинні заслухати органи влади іншої держави. Правила проведення слухання справи в такому режимі наведено у ст. 10.

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 11 передбачає можливість заслуховувати свідка або експерта в режимі телефонної конференції, якщо означену особу, яка знаходиться в одній державі, повинні заслухати органи влади іншої держави. Правила проведення слухання справи в такому режимі наведено в ст. 11.

Судова практика: Жирар проти Франції

У ситуації, коли проведення очної ставки зі свідком було неможливим (через відсутність передачі свідка, який мешкав у Швейцарії, згідно зі ст. 11 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу 2000 р., та через відсутність письмового допиту підозрюваного, оскільки він не вимагав цього), використання заяв свідка не обов'язково є порушенням ст. 6 Європейської конвенції про права людини.

Див. <http://www.echr.coe.int> – 25 липня 1999 р.

- **Матеріали судочинства**

Обмін інформацією між державами щодо матеріалів судочинства є важливим механізмом у сфері боротьби з міжнародною злочинністю. Втім, слід відрізнити інформацію у матеріалах судочинства від інформації з матеріалів судочинства. Інформація у матеріалах судочинства стосується витягів з матеріалів щодо певної особи та всієї інформації за матеріалами судочинства, замовлених у контексті окремої кримінальної справи. Інформація щодо матеріалів судочинства стосується автоматичного обміну всіма кримінальними обвинуваченнями (у широкому розумінні) однієї держави з іншою та подальшими заходами щодо громадян останньої²⁰¹.

²⁰¹ Див. «Пояснювальний звіт до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах та Додаткового Протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

- **Обмін інформацією у матеріалах судочинства**

Рада Європи:

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 13 передбачає обмін витягами з матеріалів судочинства та інформацією щодо них між державою, якій адресовано запит, і державою, яка подала запит, у тому ж обсязі, в якому ці матеріали доступні власним судовим органам держави в аналогічній справі.

- **Обмін інформацією з матеріалів судочинства**

Рада Європи:

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 22 зобов'язує держави-учасниці регулярно повідомляти одна одну про всі засудження у кримінальних справах та наступні заходи, занесені до матеріалів судочинства, щодо громадян кожної з країн.

Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 4 доповнює ст. 22 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. і передбачає, що сторона, яка подає запит згідно зі ст. 22 про автоматичне надання інформації, потребує копію вироку про засудження або про будь-які наступні заходи чи іншу інформацію, що стосується конкретної справи²⁰².

- **Розміщення інформації, пов'язаної з провадженням**

Рада Європи:

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 21 надає можливість державі-учасниці вимагати від іншої держави порушувати справу проти окремої особи. Це особливо стосується випадків, коли особа, яка скоїла злочин на території держави, що подала запит, знайшла притулок на території держави, якій адресовано запит, і не може бути видана іншій державі²⁰³.

- **Запити на отримання інформації про банківські рахунки та банківські операції**

Європейський Союз:

Протокол до Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 1 може застосовуватися для отримання інформації про банківські рахунки у випадках, коли держава, яка подає запит, вважає, що така інформація може мати суттєву цінність для поточного розслідування. Ст. 2 передбачає надання допомоги з метою отримання інформації про операції з конкретними банківськими рахунками протягом певного періоду часу, тоді як ст. 3 передбачає надання допомоги у сфері моніторинга будь-яких операцій з конкретними банківськими рахунками, які можуть бути здійснені у майбутньому. Ст. 4 гарантує нерозголошення факту надання допомоги, яка передбачена ст. 1-3, власнику банківського рахунка або третім особам²⁰⁴.

Угода між Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу: ст. 4 містить усі правила щодо виявлення банківської інформації між державами-учасницями, включаючи обмін інформацією з приводу того, чи є окрема фізична або юридична особа (яка підозрюється або звинувачується у скоєнні кримінального злочину), власником одного або декількох банківських рахунків; обмін банківською інформацією з метою отримання ідентифікаційних даних про фізичну або юридичну особу, яка звинувачується у скоєнні кримінального злочину або причетна до нього іншим чином, а також ідентифікаційних даних, якими володіють небанківські фінансові установи, або даних про фінансові операції, які не стосуються рахунків.

²⁰² Див.: «Пояснювальний звіт до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: у роботі, згаданій вище.

²⁰³ Там же.

²⁰⁴ Див.: «Пояснювальний звіт до Протоколу до Конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29 травня 2000 р.», Official Journal. С 257, 24 October 2002, P. 1.

- **Обмін інформацією з Євроюстом (див. нижче)**

Європейський Союз:

Рішення про заснування Євроюсту: ст. 13 дозволяє державам обмінюватися з Євроюстом будь-якою інформацією, необхідною для виконання його завдань (див. нижче: «Співробітництво з Євроюстом»). Держави-члени Євроюсту також можуть обмінюватися інформацією, необхідною для виконання завдань Євроюсту, між собою та органами влади інших держав-членів ЄС без отримання попереднього дозволу.

- **Взаємна правова допомога адміністративним органам влади**

Європейський Союз:

Угода між Європейським Союзом та Сполученими Штатами про взаємну правову допомогу: ст. 8 містить положення щодо взаємної правової допомоги, яка надається державним адміністративним органам влади, що розглядають справу з метою карного переслідування або передачі справи органам кримінального слідства або прокуратури залежно від конкретних адміністративних або регуляторних повноважень такого органу влади проводити означене розслідування.

- **Незапланована інформація**

Уперше застосована у сфері відмивання грошей (Конвенція Ради Європи про **відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності**), можливість держав обмінюватися інформацією (в рамках внутрішнього державного законодавства) щодо розслідувань або судочинства без отримання відповідного попереднього запиту, включена також до декількох інших конвенцій.

Рада Європи:

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: без накладання зобов'язання на державу, ст. 10 запроваджує можливість незапланованого міждержавного обміну інформацією щодо кримінальних розслідувань та судочинства. Інформація не повинна передаватися, якщо вона може зашкодити або поставити під загрозу розслідування або судочинство у державі, яка надає таку інформацію²⁰⁵.

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 11 дозволяє державам передавати інформацію, отриману у межах власного розслідування, яка може допомогти державі, що одержує таку інформацію, розпочати або проводити розслідування або судочинство, чи може стати причиною звернення від цієї держави про надання взаємної правової допомоги. До використання цієї інформації можуть висуватися певні умови.

Європейський Союз:

Конвенція щодо введення в дію Шенгенської угоди: можливість обміну інформацією без попереднього запиту передбачено ст. 46 і стосується будь-якої інформації, яка може бути корисною для держави, що її одержує, у сфері попередження майбутніх злочинів і правопорушень або загроз щодо суспільного порядку та безпеки.

Друга Неапольська конвенція: ст. 15 визначає принцип незапланованої допомоги, який застосовується в цій конвенції до стеження (ст. 16), обміну відповідною інформацією щодо запланованих або скоєних порушень, застосування товарів у новий спосіб та із залученням нових засобів (ст. 17), зняття скоєння таких правопорушень та використання доказів (ст. 18.)

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 7 містить положення, що сприяють незапланованому обміну інформацією щодо кримінальних злочинів та адміністративних правопорушень у рамках застосування даної Конвенції. У додатку ст. 7 також наводить умови використання такої інформації.

²⁰⁵ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом»: у роботі, згаданій вище.

- **Транскордонні заходи (співпраця поліції та митниці)**

Транскордонне спостереження

Можливість поліцейних органів вести спостереження за особою, яка перетинає кордон однієї держави та потрапляє на територію іншої, цілком реальна. Тому поліцейні органи, за певних обставин та беручи до уваги особливості ситуації, мають право продовжувати таке спостереження на території іншої держави.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 17 значною мірою ґрунтується на ст. 40 Конвенції щодо введення в дію Шенгенської угоди з одночасним розширенням її області застосування щодо справ, у яких поліція веде спостереження за «особою, котра, за обґрунтованими припущеннями, може привести до ідентифікації або визначення місця знаходження» іншої особи, яка перебуває в розшуку²⁰⁶.

Європейський Союз:

Конвенція про виконання Шенгенської угоди: ст. 40 регламентує умови, за якими поліцейні органи однієї держави-члена можуть бути уповноважені продовжувати транскордонне спостереження на території іншої держави-члена. Також наведено процедуру щодо термінових справ. Ст. 42 містить важливе положення, в якому йдеться про те, що співробітники, які діють на території іншої держави-члена, під час операцій, передбачених ст. 40, повинні розглядатися як співробітники такої держави, щодо правопорушень, скоєних проти них або ними. Ст. 43 регламентує ситуації, в яких такі співробітники заподіюють шкоду під час виконання своєї місії.

- **Транскордонне переслідування**

Європейський Союз:

Друга Неапольська конвенція: ст. 20 наводить умови, за якими співробітники митного управління однієї держави-члена, що переслідують на території своєї держави особу, яка була помічена у скоєнні одного з правопорушень, відповідно до ст. 19, або яка брала участь у такому правопорушенні, мають право продовжити переслідування на території іншої держави-учасниці.

Конвенція про виконання Шенгенської угоди: ст. 41 регламентує умови, за якими поліцейні органи однієї держави-учасниці можуть бути уповноважені продовжити переслідування особи, яка була затримана на території цієї держави на місці скоєння правопорушення, відповідно до ст. 41, на території іншої держави-учасниці. Також наведено процедуру щодо термінових справ. Ст. 42 містить важливе положення, у якому йдеться про те, що співробітники, які діють на території іншої держави-члена, під час операцій, передбачених ст. 40, повинні розглядатися як співробітники такої держави щодо правопорушень, скоєних проти них або ними. Ст. 43 регламентує ситуації, в яких такі співробітники заподіюють шкоду під час виконання своєї місії.

- **Транскордонне спостереження**

Європейський Союз:

Друга Неапольська конвенція: виконуючі умови ст. 21, співробітники митного управління, які ведуть спостереження на території своєї держави, за особами, по відношенню до яких існують обґрунтовані підстави вважати, що вони беруть участь в одному з правопорушень у межах ст. 19, мають право продовжувати таке спостереження на території іншої держави.

- **Контрольована доставка**

Метод контрольованої доставки – це особливий метод ведення слідства, який часто використовується при розслідуванні кримінальних правопорушень щодо торгівлі людьми або контрабанди. Друга Неапольська конвенція визначає контрольовану доставку як метод ведення розслідування, в ході якого підозрілі або незаконні партії товару не конфіскуються на кордоні, а залишаються під спостереженням до прибуття в пункт призначення. Метод дозволяє органам влади визначити організації, відповідальні за торгівлю людьми, та висунути обвинувачення

²⁰⁶ Див. «Пояснювальний звіт до Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

ключовим членам таких організацій, замість простої конфіскації товару на кордоні та/або висунення обвинувачення кур'єру, який перевозив товар²⁰⁷.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 18 ґрунтується на ст. 12 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу 2000 р. і поширює дію Конвенції на такі правопорушення, як незаконне ввезення мігрантів або торгівля людьми²⁰⁸. Як виняток із загального правила, згідно зі ст. 18 контрольована доставка проводиться відповідно до процедур держави-члена союзу, якій адресовано звернення.

Європейський Союз:

Друга Неапольська конвенція: ст. 22 передбачає можливість надання державами-учасницями дозволу на проведення контрольованих доставок на своїй території в межах кримінального розслідування злочинів, які передбачають екстрадицію, відповідно до процедур держави-члена, якій адресовано звернення.

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 12 містить положення про те, що держави можуть дозволити проведення контрольованих доставок на своїй території в рамках кримінального розслідування злочинів, які можуть бути підставою для видачі злочинця. Поняття "злочин, який передбачає екстрадицію" слід розуміти відповідно до Конвенції від 27 вересня 1996 р. щодо екстрадиції між державами-членами Європейського Союзу. Контрольована доставка проводиться відповідно до процедур держави-члена, якій адресовано запит.

• Таємні розслідування

Кримінальні розслідування, які проводяться співробітниками під прикриттям або під чужим іменем, є предметом кількох положень наступних конвенцій.

Рада Європи:

Другий Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 19 ґрунтується на ст. 14 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу 2000 р. і визначає метод таємного розслідування як *ultimum remedium* (крайній захід). Державі, яка подає запит, слід подавати його в рамках цієї статті, тільки якщо розслідування фактів ускладнюється або неможливе без застосування методу таємного розслідування²⁰⁹.

Європейський Союз:

Друга Неапольська конвенція: У контексті ст. 23, таємне розслідування означає, що співробітник митного управління однієї держави-учасниці (або будь-який співробітник, котрий представляє таке управління) має право діяти на території іншої держави-учасниці під прикриттям або під чужим іменем. Запити на проведення таємного розслідування можуть подаватися лише у разі, якщо виявлення фактів іншим чином є надзвичайно складним. У ході таємного розслідування співробітники мають право лише на збір інформації та контактування з підозрюваними або іншими особами, пов'язаними з ними. Розслідування повинно проводитися відповідно до умов, регламентованих державним законодавством держави-учасниці та бути обмеженим у часі²¹⁰.

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: Згідно зі ст. 14, звернення про допомогу можна подавати для отримання дозволу на роботу агента під прикриттям на території держави-члена, якій адресовано запит, або можливості направлення

²⁰⁷ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції, складений на основі Ст. К.3 Угоди Європейського Союзу про взаємну допомогу та співробітництво між митними управліннями», Official Journal. С 189, 17 June 1998, P. 1.

²⁰⁸ Див. «Пояснювальний звіт до Другого Додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: у роботі, згаданій вище.

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції, складений на основі Ст. К.3 Угоди Європейського Союзу про взаємну допомогу та співробітництва між митними управліннями», у роботі, згаданій вище, стор. 1.

²¹¹ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції, складений на основі Ст. К.3 Угоди Європейського Союзу про взаємну допомогу та співробітництва між митними управліннями», у роботі, згаданій вище, стор. 1.

агента до держави-члена, яка подала запит. Крім того, до держави-члена, якій адресовано запит, може бути подано прохання забезпечити проведення таємного розслідування агентом під прикриттям на власній території²¹¹.

Розслідування повинно проводитися відповідно до державного законодавства та процедур держави-члена, якій адресовано запит. Обидві держави-члени повинні домовитися про тривалість таємного розслідування, з'ясувати умови та правовий статус відповідних співробітників під час проведення розслідування.

- **Об'єднані слідчі групи**

Об'єднані слідчі групи – це метод ведення розслідування, вперше розроблений у Другій Неапольській конвенції. Метод полягає у співробітництві представників поліцейських органів двох або більше держав у рамках кримінального розслідування, пов'язаного з усіма залученими державами. Протягом певного часу співробітники поліції працюють разом в одній групі, яка може переміщуватися з однієї держави в іншу. Тісне співробітництво працівників поліції залучених держав повинно сприяти боротьбі з міжнародною злочинністю.

Організація Об'єднаних Націй (ООН):

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: ст. 19 передбачає для держав-учасниць лише можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи заходів з метою організації об'єднаних слідчих установ у справах, які є предметом розслідувань, судового переслідування або судочинства в одній або декількох державах. За згодою, спільне розслідування може бути розпочате залежно від кожної конкретної справи, якщо таких угод або заходів не передбачено.

Рада Європи:

 Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 20 значною мірою ґрунтується на ст. 13 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу 2000 р. та містить усі положення, згідно з якими, об'єднані слідчі групи можуть формуватися у межах сфери застосування даної Конвенції. § 7 містить один з найбільш інноваційних аспектів цієї статті. Юридична сила положення дозволяє учаснику/учасниці від однієї з країн, за належної підтримки, подати запит до органів влади своєї країни для вживання заходів, яких вимагає об'єднана слідча група. У такому випадку, державі, яка проводить операцію, немає необхідності подавати звернення про допомогу, а відповідна держава розглядатиме запропоновані заходи згідно з процедурами, які застосовуються при ініціюванні таких заходів у межах внутрішньодержавного розслідування.²¹²

Європейський Союз:

 Друга Неапольська конвенція: ст. 24 дозволяє державам-учасницям за взаємною згодою формувати об'єднані слідчі групи для виконання конкретного завдання і на обмежений період часу. Такі групи призначені для виконання складних та відповідальних розслідувань, які вимагають одночасності та злагодженості дій, а також узгодження діяльності об'єднаних груп з метою попередження та визначення особливих видів митних правопорушень. Група діє відповідно до норм законодавства тієї держави, на території якої проводить операцію²¹³.

Рамкове рішення від 13 червня 2002р. є насправді прискореним набуттям чинності ст. 13 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 2000 р. Коли остання набуде чинності в усіх державах-членах, Рамкове рішення припинить свою дію. Ст. 1 Рамкового рішення про об'єднані слідчі групи містить усі необхідні положення для формування об'єднаних слідчих груп між двома та більше державами після досягнення ними відповідної згоди. Ст. 1 також визначає, у яких саме справах необхідно створювати об'єднані слідчі групи:

- коли державне слідство у кримінальних злочинах вимагає проведення складного і вимогливого розслідування, до якого залучаються інші держави;

²¹² Див. «Пояснювальний звіт до Другого Протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: у роботі, згаданій вище.

²¹³ Див.: «Пояснювальний звіт до Конвенції, складений на основі Ст. К.3 Угоди Європейського Союзу про взаємну допомогу та співробітництва між митними управліннями», у роботі, згаданій вище.

²¹⁴ З поправками, внесеними Протоколом від 28 листопада 2002, який вносить зміни до Конвенції про організацію Європейського Поліцейського Управління, та Протокол про привілеї та імунітет Європолу, членів його підрозділів, заступників директора та співробітників Європолу. Однак, цей Протокол ще не набув чинності.

- коли декілька держав-членів ведуть розслідування кримінальних злочинів, обставини яких вимагають співробітництва та узгодженості дій залучених держав.

Конвенція про Європол²¹⁴: Протокол, який додає поправки до ст. 3а та 39а до Конвенції про Європол. Ці статті регламентують роль співробітників Європолу в об'єднаних слідчих групах, які формуються у Європейському Союзі, та зобов'язання щодо участі Європолу в об'єднаних слідчих групах.

Угода Євросоюзу та Сполучених Штатів Америки про взаємну правову допомогу: ст. 5 передбачає можливість утворення об'єднаних слідчих груп з метою сприяння проведенню кримінальних розслідувань або судових переслідувань за участю Сполучених Штатів Америки та однієї чи кількох держав-членів Європейського Союзу.

• **Перехоплення телекомунікаційних повідомлень**

Конвенція ЄС про взаємну правову допомогу 2000 р. вперше вводить декілька положень щодо перехоплення телекомунікаційних повідомлень особливим способом. Тому автори законопроекту взяли до уваги усі новітні розробки (особливо у галузі мобільних телекомунікацій) та (певною мірою) забезпечили можливість подальшої адаптації нормативів до майбутніх технічних досягнень.

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 17-18 і ст. 21 містять більш узагальнені положення щодо компетентних органів влади, які видають розпорядження про перехоплення телекомунікаційних повідомлень, подання запитів та відповідальність за висунутими обвинуваченнями. У Ст. 18 розрізняються два види запитів:

- **перший вид** – це безпосередня передача державі-члену, яка подала запит на прослуховування телефонних розмов. Безпосередня передача означає передачу перехопленого телекомунікаційного повідомлення безпосередньо державі-члену, яка подала запит, де повідомлення можуть прослухати та/або записати компетентні органи влади, що подали такий запит. Цей вид передачі є нововведенням у контексті міжнародного співробітництва і відтепер буде правилом;
- **другий вид** – це запис і наступна передача телекомунікаційного повідомлення державі-члену, яка подала запит, що зараз є поточною практикою у наданні судової допомоги. Другий вид запитів окремо розглядається у параграфах 6 і 7 і відтепер повинен стати винятком²¹⁵.

Ст. 19 і 20 присвячено конкретним способам перехоплення телекомунікаційних повідомлень:

- **ст. 19** визначає ситуації, в яких держава, на території якої встановлено технічне устаткування, що уможливорює перехоплення телекомунікаційних повідомлень, котрі передаються через супутникові системи, надає дозвіл на встановлення «апаратури дистанційного керування», оскільки держава, територія якої входить до зони покриття супутника, але яка не має технічного устаткування для перехоплення, не матиме технічної можливості безпосереднього перехоплення телекомунікаційних повідомлень, зроблених з її території або отриманих на її території за допомогою супутникового телефона²¹⁶. Положення, включені до статті 19, регулюють та обмежують використання такого типу допомоги.
- **ст. 20** розглядає ситуацію, в якій технічна допомога іншої держави не потрібна. Це означає, що дозвіл на прослуховування телефонних розмов видається відповідним органом влади держави, яка веде прослуховування, а телефонний номер суб'єкта, зазначеного у наказі на прослуховування, використовується на території іншої держави, технічна допомога якої не потрібна для прослуховування. Ця інша держава повинна отримати повідомлення від держави, яка проводить перехоплення, згідно з положеннями ст. 20.

²¹⁵ Див. «Пояснювальний звіт до Протоколу до Конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29 травня 2000 р.», у роботі, згаданій вище, Р. 1.

²¹⁶ Там же.

- **Повернення предметів власності**

Відновлення права на власність стосується звернень про взаємну допомогу, які подаються з метою надання у розпорядження державі, яка подає звернення, предметів, отриманих злочинним шляхом, наприклад, викрадених предметів, для їх повернення законним власникам. Положення дозволяють, але не зобов'язують, державу, якій адресовано звернення, виконувати це звернення. Держава, якій адресовано звернення, може, наприклад, відмовитися задовольнити його, якщо майно конфісковано у цій державі як докази. Ці положення не передбачають внесення будь-яких змін до законодавства держави щодо конфіскації.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: у ст. 12 пояснювального звіту поняття “повернення” визначається як повернення предметів їх законним власникам і в жодному разі не використовується у значенні «компенсація». Термін «власність» слід розуміти як майно в цілому, матеріальне і нематеріальне, товари і гроші.²¹⁷

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 8 містить схожі правила щодо повернення предметів власності, про які йдеться у ст. 12 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 р.

- **Виявлення та відстеження засобів, доходів ті іншого майна**

Рада Європи:

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: згідно зі ст. 8 та 9, держави-учасниці зобов'язані надавати одна одній іншу допомогу, включаючи проведення будь-яких заходів, які забезпечують та захищають докази існування, місця перебування або переміщення, характеру, правового статусу або цінності майна. Останні передбачені лише для наведення прикладів допомоги та не обмежують застосування ст. 8 та 9. Терміни «виявлення та відстеження» слід розуміти у широкому значенні. Слова «інше майно, яке підлягає конфіскації» було додано для пояснення, що допомогу в розслідуванні потрібно також надавати, якщо держава, яка подає звернення, застосовує конфіскацію цінностей, а допомога стосується майна, яке може мати законне походження²¹⁸.

- **Конфіскація та вилучення**

Організація Об'єднаних Націй (ООН):

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: ст. 13 містить усі положення, які держави-учасниці повинні виконувати під час співробітництва у конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом, власності, устаткування або інших засобів, пов'язаних із правопорушенням у межах дії Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності. Право розпорядження конфіскованими доходами, отриманими злочинним шляхом, або конфіскованим майном розглядається у ст. 14.

Рада Європи:

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: ст. 13 описує дві форми міжнародного співробітництва щодо конфіскації:

- виконання наказу органу судової влади держави, яка подала звернення;
- зобов'язання держави розпочати процес конфіскації відповідно до національного законодавства держави, якій адресовано звернення, якщо було подано відповідне звернення, та виконати наказ у встановленому порядку.

²¹⁷ Див. «Пояснювальний звіт до Другого Протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: у роботі, згаданій вище.

²¹⁸ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом»: у роботі, згаданій вище.

Це стосується будь-якої судової процедури, незалежно від її зв'язку з кримінальним переслідуванням та відповідними процесуальними правилами, яка призводить до видання наказу про конфіскацію, за умови, що вона проводиться органами судової влади та має кримінальний характер, тобто стосується засобів або доходів.

У ст. 14 викладено основоположне правило про те, що після прийняття органами влади держави звернення про виконання наказу або звернення згідно з §1.b ст. 13, вони повинні виконувати все, що стосується звернення, відповідно до законодавства своєї держави та за допомогою її органів влади. Це правило *lex fori* (закон суду) зазвичай тлумачиться так, що суд регулює процесуальні питання, методи конфіскації, питання, пов'язані з доказами, а також термін давності позову на основі часових обмежень. Окреме правило щодо засобів судового захисту включено до §5²¹⁹.

Європейський Союз:

Рамкове рішення від 17 грудня 2004 р. про застосування принципів взаємного визнання наказів про конфіскацію: коли це рамкове рішення набуде чинності, держави-учасниці будуть зобов'язані визнавати та виконувати на власній території накази про конфіскацію, видані судом іншої держави-учасниці, який має компетенцію у кримінальних справах. Правила будуть застосовуватися до правопорушень (за визначенням законодавством держави, яка видає наказ), наведених у ст. 6 Рамкового рішення і які караються у державі, котра видає наказ, вироком позбавлення волі на максимальний термін не менше 3 років без перевірки існування “подвійної злочинності”.

- **Репатріація потерпілих**

Репатріація жертв торгівлі людьми регулюється Протоколом проти торгівлі людьми до Конвенції ООН з транснаціональної організованої злочинності.

Організація Об'єднаних Націй (ООН):

Протокол проти торгівлі людьми: ст. 8 зобов'язує державу, громадянином якої є жертва торгівлі людьми або на території якої ця особа мала право постійного проживання на момент в'їзду на територію держави перебування, сприяти поверненню такої особи та прийняти її, з належним урахуванням її безпеки, без невинуватих і необґрунтованих затримок. Коли держава повертає жертву торгівлі людьми іншій державі, громадянином якої є ця особа або на території якої така особа має право постійного проживання на момент в'їзду на територію держави перебування, таке повернення повинно проводитися з належним урахуванням безпеки цієї особи і статусу будь-яких процесуальних дій, пов'язаних з тим, що ця особа є жертвою торгівлі людьми, і бажано, щоб таке повернення було добровільним. На прохання держави перебування, проїзні документи або інші дозволи, які можуть знадобитися для надання особі можливості пересування або повторного в'їзду на територію держави, громадянином якої є ця особа, або в якій дана особа має право постійного проживання (на момент в'їзду на територію держави перебування), повинні бути видані такою державою.

6.3 Екстрадиція

У цьому підрозділі наведено положення про екстрадицію на різних рівнях співробітництва. Більшість документів щодо екстрадиції – це окремі конвенції (включаючи протоколи до них) або угоди, тому вони не розглядаються детально.

- **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: ст. 16 містить вичерпний перелік правил, які застосовуються до правопорушень, що підпадають під дію Конвенції з транснаціональної організованої злочинності, і до справ щодо правопорушень, на які поширюється дія §1 ст. 3 і у скоєнні яких бере участь організоване злочинне угруповання, і коли особа, що є об'єктом звернення про екстрадицію, перебуває на території держави, якій адресовано звернення, і коли правопорушення, що вимагає екстрадиції, є підсудним згідно із законодавством обох держав-учасниць.

²¹⁹ Там само.

- **Рада Європи**

- Конвенція Ради Європи про екстрадицію від 13 грудня 1957 р.
- Додатковий протокол від 15 жовтня 1975 р. до Конвенції Ради Європи про екстрадицію.
- Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до Конвенції Ради Європи про екстрадицію.

- **Європейський Союз**

Державами-членами Європейського Союзу було прийнято важливий та порівняно новий документ. З 1 січня 2004 р. **Європейський ордер на арешт (EAW) замінив усі процедури екстрадиції між державами-учасницями за 32 правопорушення, наведені у Рамковому рішенні від 13 червня 2002 р. про Європейський ордер на арешт та процедури видачі.** Запити на екстрадицію, отримані до 1 січня 2004 р., продовжують регулюватися чинними конвенціями та угодами про екстрадицію.

Європейський ордер на арешт може бути виданий державним судом, якщо особа, повернення якої вимагається, звинувачується у правопорушенні, покарання за вчинення якого складає не менше року ув'язнення або якщо така особа засуджена до тюремного ув'язнення на строк не менше 4 місяців. Метою Європейського ордеру на арешт є заміна довготривалих процедур екстрадиції на новий та ефективний спосіб повернення підозрюваних або засуджених злочинців, які втекли з країни, для їх примусової передачі однією державою-членом іншій. Європейський ордер на арешт надає можливість повернення таких осіб у належний період часу для завершення судового процесу над ними або для їх ув'язнення з метою відбування ними покарання. Європейський ордер на арешт базується на принципі взаємного визнання судових рішень. Це означає, що рішення, видане органом судової влади держави-члена, про арешт та повернення особи, повинно бути визнане та виконане якомога швидше та ефективніше іншою державою-членом²²⁰.

- **Угода від 26 травня 1989 р.** між державами-членами Європейської Спільноти про спрощення та модернізацію методів передачі звернень про екстрадицію;
- **Конвенція від 10 березня 1995 р.** про спрощену процедуру екстрадиції між державами-членами Європейського Союзу;
- **Конвенція про виконання Шенгенської угоди: ст. 59-66;**
- **Конвенція від 27 вересня 1996 р.** про екстрадицію між державами-членами Європейського Союзу;
- **Рамкове Рішення від 13 червня 2002 р.** про Європейський ордер на арешт та процедури видачі між державами-членами Союзу;
- **Угода від 25 червня 2003 р.** про екстрадицію між Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки.

Справа Соерінга (Soering):

Соерінг мешкав у Великій Британії, коли США подали звернення про його екстрадицію за скоєння правопорушень у юрисдикції США, за які може виноситись смертний вирок. Двостороння угода між цими державами не містила підстав для відмови через ризик винесення смертного вироку. Тому Соерінга було видано до США, однак Європейський Суд з прав людини постановив, що у цьому випадку екстрадиція означала негуманне та принизливе поводження, оскільки у США Соерінг протягом тривалого часу очікував би смертного вироку, що є порушенням ст. 3 Європейської конвенції з прав людини. У результаті Соерінга було видано за умови, що йому не буде присуджено смертного вироку.

Див. Соерінг проти Сполученого Королівства, Європейська конвенція з прав людини, 7 липня 1989 р., (Європейська конвенція з прав людини, серія А, том 161).

Справа Морено-Гарсія (Moreno-Garcia):

У 1996 р. Міністр юстиції Бельгії відхилив звернення уряду Іспанії про екстрадицію подружжя іспанських басків, яке проживало у Бельгії і підозрювалося у наданні допомоги

²²⁰ http://europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/criminal/extradition/wai/fsj_criminal_extradition_en.htm.

терористам організації ETA (Euzkadi Ta Askatasuna). Незабаром після набуття чинності Європейського ордеру на арешт 1 січня 2004 р. іспанський суд видав Європейський ордер на арешт подружжя на підставі тих самих фактів. Апеляційний суд м. Антверпен виніс рішення проти такого арешту, після чого Касаційний суд анулював вердикт тричі (на різних підставах), доки федеральний прокурор не припинив подавати запити на анулювання вердикту Апеляційного суду, який зберіг юридичну силу відмови у видачі ордеру на арешт на підставі закінчення терміну судового переслідування.

Див. <http://www.case.be>

6.4 Передача осіб

Через різницю між тимчасовою передачею осіб, яких було затримано або які відбувають покарання на території держави, присутність котрих на території іншої держави вимагається для проведення розслідування (наприклад, особа є свідком у судовому процесі в іншій державі) з одного боку, та передачею осіб, засуджених до позбавлення волі з метою відбування покарання на території іншої держави з іншого боку, обидва типи передачі осіб розглядаються в окремих підрозділах.

6.4.1 Тимчасова передача осіб

- **Тимчасова передача затриманих осіб на територію держави, якій адресовано звернення**

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: § 1 ст. 13 передбачає, що коли будь-яка держава, яка подає звернення, вимагає присутності особи, яка утримується під вартою у цій державі, на території іншої держави, якій адресовано звернення, для надання допомоги, перша зазначена держава може тимчасово передати таку особу другій зазначеній державі на умовах відповідної угоди між компетентними органами влади обох держав. Практика показала, що у певних справах необхідну допомогу в державі, яка отримала звернення, можна надати на належному рівні тільки якщо таку особу буде передано на територію цієї держави. Ст. 14 покликана ліквідувати прогалини у Конвенції про передачу засуджених осіб. Стаття жодним чином не стосується екстрадиції, її метою є створення ситуації, в якій обидві держави можуть задовольнити виправдані очікування переданих в'язнів, що їх відсутність не вплине негативно на перегляд вироку, якщо такий перегляд відбувається.

- **Тимчасова передача затриманих осіб на територію держави, яка подає звернення**

Організація Об'єднаних Націй (ООН):

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: § 10 ст. 18 регламентує порядок передачі затриманих осіб державі, яка подала звернення, з метою ідентифікації, отримання свідчення або надання іншої допомоги для отримання доказів, необхідних для розслідування, судового переслідування або судочинства. Обидві держави, які беруть у цьому участь, повинні дійти згоди, а залучена особа повинна надати свою згоду. **§ 11 та 12 ст. 18** містять подальші умови, які мають бути виконані.

Рада Європи:

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.: ст. 3 змінює ст. 11 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. таким чином:

- у §1 формулювання “особиста присутність у якості свідка або з метою проведення очної ставки” замінено формулюванням “особиста присутність з метою доказовості, за винятком постановня перед судом”;
- у §4, формулювання “якщо Сторона, якій адресовано звернення про передачу, не подає клопотання про його звільнення” замінено на формулювання “якщо Сторона, якій адресовано звернення про передачу, не подає клопотання про його або її звільнення”.

Європейський Союз:

Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 2000 р.: ст. 9 доповнює ст. 11 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. шляхом надання державі права на проведення підготовчих заходів для тимчасової передачі особи, яка перебуває в ній під вартою, іншій державі у зв'язку з розслідуванням, що проводиться державою, яка утримує особу під вартою.

6.4.2 Передача засуджених осіб

Наступні конвенції та угоду укладено в контексті передачі засуджених осіб (на гуманітарних засадах) з метою відбування ними покарання, призначеного органами влади однієї держави, на території іншої держави. Оскільки наступні конвенції та угода цілком присвячені питанню передачі засуджених осіб, ці документи детально не розглядатимуться.

Рада Європи

- **Конвенція Ради Європи від 21 березня 1983 р. про передачу засуджених осіб.**
- **Додатковий протокол від 18 грудня 1997 р. до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб.**

Європейський Союз

- **Угода від 25 травня 1987 р. про застосування Конвенції Ради Європи про передачу засуджених осіб, у державах-членах Європейської Спільноти**

6.5 Ne bis in Idem

Принцип *ne bis in idem* або ризик бути двічі притягненим до кримінальної відповідальності за один і той самий злочин (особа, яка вже була об'єктом остаточного рішення у кримінальній справі, не може бути звинувачена знову за той самий злочин²²¹) повторюється у багатьох конвенціях та угодах. Однак факт справжнього застосування принципу *ne bis in idem* у міжнародній практиці досі не встановлено.

Рада Європи:

- **Конвенція Ради Європи про екстрадицію: ст. 9** містить положення, згідно з якими, принцип *ne bis in idem* повинен застосовуватися до екстрадиції.
- **Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про екстрадицію: ст. 2** доповнює ст. 9 Конвенції Ради Європи параграфом, який стосується виправдань (не кожне судове рішення про виправдання перешкоджатиме екстрадиції, оскільки вона можлива в обох випадках), судових рішень, що призначають термін ув'язнення або інших заходів, а також судових рішень про засудження без призначання санкції. У третьому параграфі наведено винятки з цих правил, за якими може прийматися рішення про екстрадицію²²².
- **Європейська конвенція від 28 травня 1970 р.** про міжнародну чинність судових рішень у кримінальних справах: ст. 7 та ст. 53-55 – ці статті передбачають застосування принципу *ne bis in idem* у будь-якому остаточному рішенні, винесеному в результаті кримінального судочинства судом у кримінальних справах держави-учасниці.
- **Європейська конвенція від 15 травня 1972 р.** про передачу матеріалів судочинства у кримінальних справах: ст. 10 забороняє державі, якій адресовано звернення, прийняти передачу матеріалів судочинства в окремій справі, розпочинати судове переслідування особи, щодо якої було винесено остаточне кримінальне судове рішення, котре підлягає виконанню, за ті самі дії на умовах ст. 35.

Європейський Союз:

- Конвенція держав-членів Європейської Спільноти від 25 травня 1987 р. про ризик повторного притягнення до відповідальності за один злочин,
- Конвенція про виконання Шенгенської угоди: Ст. 54-58 присвячені застосуванню принципу *ne bis in idem* у межах області застосування Конвенції про виконання Шенгенської угоди.

²²¹ Див. «Пояснювальний звіт до Додаткового Протоколу до Конвенції про екстрадицію»: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

²²² Там само.

Європейський Суд: справа Гезютек ан Брюгге (Gxzutxk en Brygge)

Принцип *ne bis in idem*, який викладено у ст. 54 Конвенції про виконання Шенгенської угоди від 14 червня 1985 р. між урядами держав-членів Економічного Союзу країн Бенілюксу, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки щодо поступового скасування перевірок на спільних кордонах, підписана 19 червня 1990 р. у м. Шенген, також застосовується до процедур, відповідно до яких проведення подальшого судового переслідування заборонено, наприклад, до суперечливих процедур у головному судовому процесі, за якими державний прокурор держави-члена припиняє кримінальне переслідування, розпочате в цій державі, без залучення суду, коли обвинувачуваний виконав певні зобов'язання та, зокрема, сплатив певну суму грошей, встановлену державним прокурором. [див. С 187/01 <http://europa.eu.int/cj>]

Європейський Суд: справа Міралї (Miraglia)

Принцип *ne bis in idem*, який закріплено ст. 54 Конвенції про виконання Шенгенської угоди від 14 червня 1985 р. між урядами держав-членів Економічного Союзу країн Бенілюксу, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки стосовно поступового скасування перевірок на спільних кордонах, підписана 19 червня 1990 р. у м. Шенген, не застосовується до рішень органів судової влади однієї з держав-членів Союзу, яке проголошує закриття справи, після рішення державного прокурора не здійснювати судове переслідування без будь-якого з'ясування конкретних обставин цієї справи, на винятковій підставі, що проти цього обвинуваченого та за ті самі дії було розпочато кримінальне переслідування на території іншої держави-члена [див. С 496/03 <http://www.curia.eu.int>].

6.6 Передача матеріалів судочинства

Держави можуть ухвалити рішення про передачу матеріалів судочинства іншій державі, яка вважається більш придатною для здійснення судочинства. Це означає, що матеріали судочинства в окремій справі передаються з певних причин (які викладені у відповідних конвенціях та угодах) державою, яка має компетенцію для ведення судової справи, державі, яка не має такої компетенції, але отримує її шляхом подання звернення про передачу матеріалів судочинства²²³. Причини, з яких ведення певної судової справи може передаватися іншій державі, значною мірою визначаються особою підозрюваного. Матеріали судочинства можуть передаватися до держави, громадянином або постійним мешканцем якої є підозрювана особа, або держава, на території якої така особа відбуває або відбуватиме покарання ув'язненням.

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності: ст. 21 вимагає від держави взяти до уваги можливість передачі матеріалів судочинства стосовно правопорушення в рамках області застосування Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності, коли вважається, що така передача забезпечує належне здійснення правосуддя, особливо у справах, які знаходяться у декількох юрисдикціях.

Рада Європи

Європейська конвенція від 15 травня 1972 р. про передачу матеріалів судочинства у кримінальних справах.

Європейський Союз

Угода між державами-членами Європейської Спільноти від 6 листопада 1990 р. про передачу матеріалів судочинства у кримінальних справах.

²²³ Цей документ не слід плутати з документом про «денонсацію», тобто про передачу матеріалів судочинства однією державою, яка має компетенцію для ведення конкретної судової справи, іншій державі, яка також має компетенцію для ведення справи. Тому, це лише угода між державами, а не справжня передача матеріалів судочинства.

6.7 Визнання та передача вироків, а також інших судових рішень

Взаємне визнання та передача вироків є інструментами, які навряд чи можна розділити. Коли громадянина однієї держави засуджено в іншій державі, така особа не може уникнути вироку, якщо його визнано і виконано на території іншої держави. Більше того, взаємне визнання робить зайвими процедури виконання вироку в іншій державі, хоча документ вимагає всебічної взаємної довіри у системах кримінального судочинства таких держав.

Тенденція взаємного визнання (яка надзвичайно посилилася у Європейському Союзі з моменту введення принципу взаємного визнання рішень у кримінальних справах Програмою заходів від 30 листопада 2000 р., див. нижче) також поширилася на інші судові рішення, включаючи вилучення та встановлення контролю над майном, а також накази про конфіскацію.

Метою рамкових рішень, які були введені на підставі принципів взаємного визнання (Рамкове рішення про порядок виконання наказів щодо встановлення контролю або доказів, Рамкове рішення про застосування принципів взаємного визнання фінансових покарань, Рамкове рішення про застосування принципів взаємного визнання наказів щодо конфіскації та Рамкове рішення про конфіскацію доходів, засобів та майна, отриманих від злочинної діяльності), є зменшення кількості процедурних питань та забезпечення якомога більшого взаємного визнання, що вимагає суттєвої довіри з боку держав до систем кримінального судочинства кожної.

Рада Європи

- Конвенція Ради Європи від 28 травня 1970 р. про міжнародну юридичну силу судових рішень у кримінальних справах.
- Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: ст. 22 містить положення про визнання рішень інших держав, переважно щодо прав третіх сторін. Практика показала, що злочинці часто використовують удаваних “покупців” для придбання власності. Родичі, дружини, діти або друзі можуть використовуватися як підставні особи. Водночас, треті сторони можуть бути особами, які мають законне право на майно, що підлягає конфіскації або вилученню²²⁴.

Європейський Союз

- Конвенція між державами-членами Європейської Спільноти від 13 листопада 1991 р. про примусове виконання кримінальних вироків інших держав.
- Конвенція про виконання Шенгенської угоди: ст. 67-69 доповнюють Конвенцію Ради Європи від 21 березня 1983 р. про передачу засуджених осіб.
- Програма заходів від 30 листопада 2000 р. щодо втілення принципів взаємного визнання рішень у кримінальних справах.
- Рамкове рішення про порядок виконання наказів щодо встановлення контролю або доказів: згідно з цим рамковим рішенням держава має визнати і виконати на своїй території наказ із встановлення контролю, виданий органами влади іншої держави в рамках кримінального переслідування.
- Рамкове рішення від 2 квітня 2004 р. про втілення принципів взаємного визнання фінансових покарань.
- Рамкове рішення від 17 грудня 2004 р. про втілення принципів взаємного визнання наказів про конфіскацію.

6.8 Відмивання грошей

Відмивання грошей та майна (включаючи доходи від злочинної діяльності) є злочином, який повинен розглядатися у контексті значної частини міжнародних злочинів, включаючи торгівлю людьми.

²²⁴ Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом»: у роботі, згаданій вище.

Рада Європи

- Конвенція від 8 листопада 1990 р. про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності.

Європейський Союз

- Рамкове Рішення від 26 червня 2001 р. про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності.
- Рамкове Рішення від 18 січня 2005 р. про конфіскацію доходів, засобів та майна, отриманих від злочинної діяльності (див. вище).

6.9 Захист даних

Положення, які застосовуються для захисту даних, не включені до розділу про транскордонне співробітництво та узгодженість дій, оскільки захист даних, які стосуються міжнародних злочинів, є ширшим, ніж звичайне співробітництво між державами.

Рада Європи

- Європейська конвенція від 28 січня 1981 р. про захист осіб щодо автоматичної обробки особистих даних.
- Додатковий протокол від 8 листопада 2001 р. до Конвенції про захист осіб щодо автоматичної обробки особистих даних стосовно органів спостереження та потоків даних через державний кордон.
- Другий додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про взаємну правову допомогу 1959 р.: ст. 26 стосується особистих даних, які передаються від однієї сторони іншій унаслідок виконання звернення, поданого відповідно до Конвенції або будь-якого з цих Протоколів. Стаття застосовується незалежно від того, чи дані передаються “державою, яка надсилає дані”, чи здобуті “державою-отримувачем” у інший спосіб. Стаття не застосовується до особистих даних, які отримані стороною в результаті виконання звернення, поданого відповідно до Конвенції або будь-якого з її Протоколів, цією або іншою стороною у тих випадках, коли дані не передаються від однієї сторони іншій²²⁵.

Європейський Союз

- Конвенція про виконання Шенгенської угоди: ст. 93–118 – ці статті визначають функціонування та використання Шенгенської інформаційної системи²²⁶ та захист особистих даних і безпеку даних у Шенгенській інформаційній системі.
- Директива 95/46/ЕС від 24 жовтня 1995 р. про захист осіб щодо обробки особистих даних та вільне переміщення таких даних.
- Конвенція про Європол: ст. 7-25 містять положення щодо обробки інформації, положення щодо встановлення, змісту та права доступу до інформаційної системи Європолу²²⁷ і загальні правила аналізу робочих файлів Європолу. Ст. 38 містить правила, які встановлюють відповідальність за неправомірну або некоректну обробку даних.
- Друга Неапольська конвенція: ст. 25 містить положення щодо захисту даних з метою обміну ними у межах застосування цієї Конвенції.
- Акт від 3 листопада 1998 р. затверджує правила аналізу файлів Європолу.
- Конвенція ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р.: особисті дані, які передаються в межах області застосування Конвенції ЄС про взаємну допомогу в кримінальних справах, можуть використовуватися згідно з умовами, визначеними у ст. 23.

²²⁵ Див. «Пояснювальний звіт до Другого Протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах»: у роботі, згаданій вище.

²²⁶ Об'єднана інформаційна система, заснована у рамках області застосування Конвенції про виконання Шенгенської угоди з метою надання органам влади доступу до звітів про осіб і об'єкти для перевірки та контролю на кордонах, а також для інших перевірок, які здійснюються поліційними органами та митницею. (Ст. 92 Конвенції про виконання Шенгенської угоди).

²²⁷ Комп'ютеризована інформаційна система, яка надає безпосередній доступ державним підрозділам та офіцерам зв'язку для отримання консультативної інформації в межах завдань Європолу.

²²⁸ §2 ст. 2, Конвенції про Європол, яка безпосередньо стосується нелегального ввезення мігрантів, а також торгівлі людьми, також згадується у ст. 4 Рішення про організацію Євроюсту.

²²⁹ Ст. 4 та 5 Конвенції про Європол.

6.10 Співробітництво в межах Європейського Союзу

Торгівля людьми належить до злочинів, боротьба з якими є одним із завдань Європолу та Євроюсту²²⁸. Обидві установи Європейського Союзу здатні виконувати важливу роль у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з торгівлею людьми. Євроюст проводить щорічні стратегічні зустрічі та регулярні зустрічі для координації роботи з вивчення матеріалів судових справ у сфері протидії торгівлі людьми. Європол проводить щорічні наради експертів.

6.10.1 Європол (Європейська поліція)

За допомогою державних підрозділів, які делегують одного чи кількох **офіцерів зв'язку** до Європолу, держави-члени можуть забезпечувати Європол інформацією та матеріалами, необхідними для боротьби з торгівлею людьми. Офіцери зв'язку, які працюють за національними нормами законодавства, представляють інтереси своїх держав у Європолі²²⁹.

Забезпечення Європолу інформацією може дати такі результати щодо розслідувань та судових переслідувань у галузі торгівлі людьми:

- обмін інформацією між державами-членами;
- обмін інформацією з третіми державами та/або третіми органами влади відповідно до положень угод Європолу з третіми державами або третіми органами влади (див. нижче);
- надання Європолом інформації щодо держав-членів та щодо будь-яких зв'язків, виявлених між кримінальними правопорушеннями;
- проведення Європолом оперативного аналізу на підтримку державних розслідувань держави-члена;
- надання Європолом порад державам-членам щодо їх кримінальних розслідувань;
- складання Європолом звітів про загальну ситуацію (із залученням або без залучення інших джерел);
- надання Європолом експертної та технічної підтримки у проведенні розслідувань та операцій у державах-членах²³⁰.

На додаток до ст. 14–25 Конвенції про Європол у поданих нижче актах викладено правила **зберігання, обробки та захисту інформації**:

- Акт від 3 листопада 1998 р., який затверджує правила щодо аналітичних файлів Європолу.
- Акт від 3 листопада 1998 р., який затверджує правила конфіденційності інформації Європолу.

Слід вказати на особливу компетенцію, включену до ст. 3а Конвенції про Європол Протоколом від 28 листопада 2002 р., який вносить поправки до Конвенції про створення Європейського поліцейського управління, та Протоколом про привілеї та імунітет Європолу, членів його установ, заступників директора та інших співробітників. Для розслідування усіх кримінальних правопорушень у межах компетенції Європолу співробітники Європолу можуть брати участь в **об'єднаних слідчих групах** (див. вище: об'єднані слідчі групи). Це означає, що співробітники Європолу можуть сприяти усім видам діяльності та обміну інформацією зі всіма членами групи згідно з правилами, які включені до Конвенції про Європол, за винятком примусових заходів.

У межах своєї компетенції Європол може також звернутися до держав-членів із проханням **розпочати, провести та узгодити кримінальні розслідування**²³¹.

Обмін інформацією **з третіми державами або сторонами**, окрім Ст. 18 Конвенції про Європол, регулюється наступними актами:

- Актом від 3 листопада 1998 р., який встановлює правила щодо отримання Європолом інформації від третіх сторін

²³⁰ Ст. 3 та 4 Конвенції про Європол.

²³¹ Ст. 3б, яка внесена до Конвенції про Європол Протоколом від 28 листопада 2002 р., що вносить зміни до Конвенції про створення Європейського поліцейського управління, та Протокол про привілеї та імунітет Європолу, членів його установ, заступників директора та співробітників.

²³² Див. «Пояснювальний звіт до Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» <http://www.europol.eu.int>.

²³³ Там само.

- Акт від 3 листопада 1998 р., який встановлює правила, що регулюють зовнішні стосунки Європолу з третіми сторонами та відповідними органами, що не належать до Європейського Союзу

Співробітництво з третіми державами та сторонами, призвело до **укладання окремих операційних угод**:

- Угода від 6 грудня 2001 р. між Сполученими Штатами Америки та Європейським поліцейним управлінням та Додаткова угода від 20 грудня 2002 р. між Європолом та США щодо обміну особистими даними та відповідною інформацією.
- Угоди з Болгарією, Ісландією, Норвегією та Румунією²³².

Стратегічні угоди було укладено з Колумбією, Росією та Туреччиною²³³.

Серед угод, що були укладені між Європолом, органами Європейського Союзу та міжнародними організаціями, двома найбільш важливими документами є Операційна **угода з Європолом** від 9 червня 2004 р. та Угода про співробітництво між **Європолом та Інтерполом** від 5 листопада 2001 р.

6.10.2 Євроюст (орган судового співробітництва Європейського Союзу)

Євроюст – це орган Європейського Союзу зі штаб-квартирою в м. Гаага, який було засновано у 2002 р. для підвищення ефективності компетентних слідчих та судових органів держав-членів, коли вони проводять розслідування та судове переслідування тяжких та організованих міжнародних злочинів. Кожна з 25 держав-членів представлена в Євроюсті національним представником – прокурором, слідчим або суддею; Євроюст – перша організація такого типу.

З практичної точки зору й у контексті оперативної діяльності з вивчення матеріалів судових справ Євроюст намагається підвищити ефективність усіх чинних документів, які стосуються всіх форм судового співробітництва та взаємної правової допомоги, що використовуються в межах Європейського Союзу (прикладом відповідних документів є Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р., Рамкове рішення Ради Європи про об'єднані слідчі групи). Євроюст має додаткову можливість робити рекомендації та пропозиції у своєму Щорічному звіті Раді Міністрів Європейського Союзу у такі вдосконалення законодавства та/або підвищення ефективності процедур у галузі судового співробітництва.

Головні цілі Євроюсту – це сприяння співробітництву компетентних органів держав-членів та покращення координації у сфері транскордонних розслідувань, забезпечуючи додаткові результати в контексті окремих справ, щодо яких отримано звернення по допомогу і співробітництво. Євроюст також допомагає державам-членам співпрацювати з компетентними органами третіх держав, з якими існують угоди про співробітництво або з якими укладені інші угоди (наприклад, призначені контактні особи Євроюсту).

Євроюст може відігравати важливу роль в усіх справах щодо організованої злочинності, які передаються йому, включаючи справи про торгівлю людьми. У таких справах Євроюст діє на підставі звернення від компетентних органів державної влади з метою:

- стимулювати обмін інформацією з приводу відповідних розслідувань та судового переслідування;
- сприяти виконанню звернень по взаємну правову допомогу;
- сприяти видачі та виконанню Європейського ордеру на арешт і надавати поради щодо паралельних наказів;
- гарантувати узгодженість паралельних розслідувань.

Слідчі або судові органи влади держав-членів ЄС, які несуть відповідальність за справи у сфері торгівлі людьми, повинні контактувати зі своїми Національними представниками у Євроюсті з метою отримання допомоги, яку може надати Євроюст. За зверненням компетентних органів держав-членів відповідні Національні представники з Євроюсту можуть організувати наради з питань узгодженості роботи з вивчення матеріалів судових справ для обговорення окремих справ.

Компетентні державні слідчі і судові органи можуть також з користю застосовувати повноваження Євроюсту та повинні врахувати, що Євроюст, який діє через окремих Національних представників або як єдиний орган, може подати запит до компетентних органів держави-члена, щодо можливості:

- проведення розслідування або судового переслідування конкретних злочинних дій;
- визнання факту, що інша держава-член знаходиться у кращій позиції, для проведення розслідування або судового переслідування конкретних кримінальних злочинів (див. вище: передача матеріалів судочинства). У такому випадку Євроюст може виступати у ролі посередника між відповідними державами-членами;
- формування об'єднаних слідчих груп;
- надання таким групам будь-якої інформації, необхідної для виконання його завдань.

Євроюст проводить щорічні стратегічні зустрічі з питань торгівлі людьми для практиків, які спеціалізуються у цій галузі, з метою обговорення відповідної політики і розвитку законодавчої бази у межах ЄС, а також підходів щодо роботи з вивчення матеріалів судових справ.

6.10.3 Європейська Судова Мережа

Рішенням Ради від 28 травня 2001 р. (2001/470/ЄС)²³⁴ було створено Європейську Судову Мережу з цивільних та господарських справ. Мережа складається з представників органів судової та адміністративної влади держав-членів, які зустрічаються кілька разів на рік для обміну інформацією і досвідом та для підвищення рівня співпраці між державами-членами у сфері цивільного та господарського права.

Головною метою є надання підтримки особам, які беруть участь у судовому процесі будь-якого характеру, в якому присутній транснаціональний фактор – тобто, коли у процесі беруть участь декілька держав-учасниць.

На сьогодні в Європейському Союзі існує низка національних правових систем, і таке розмаїття часто спричиняє проблему, коли судовий процес виходить за межі державних кордонів.

Для юристів дуже корисно мати доступ до інформації про різні національні системи цивільного та господарського права, а також до законодавчих інструментів Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, Гаазьку Конференцію та Раду Європи²³⁵.

²³⁴ http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2001/l_174/l_17420010627en00250031.pdf.

²³⁵ http://europa.eu.int/comm/justice_home/ejn/index_en.htm, відвідано у травні 2005 р.

ДОДАТОК I: Відповіді на питання анкети про законодавчу базу з протидії торгівлі людьми

Австрія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівля людьми розглядається як **окремий злочин** і включає сексуальну і трудову експлуатацію, а також вилучення органів і торгівлю ними (Карний кодекс Австрії, розділ 104а). **Суміжне законодавство** криміналізує злочини, пов'язані з проституцією, порнографічною продукцією із залученням неповнолітніх, сексуальне насильство над неповнолітніми і злочини, скоєні за кордоном у формі «сексуального туризму».

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Австрія ратифікувала Палермський протокол. Законодавство відповідає Рамковому рішенню.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Існує **програма захисту свідків** для жертв та їх родин. Під час розгляду кримінальної справи в суді елементи захисту передбачають надання переліку прав жертв, забезпечення перекладу і компенсації, надання психологічної та правової допомоги, захист особи свідків і можливість свідчити дистанційно.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Так. Жертви можуть отримати компенсацію в межах кримінального судочинства.

Бельгія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівля людьми розглядається як **окремий злочин** і включає сексуальну експлуатацію і проституцію, експлуатацію для жебрацтва, трудову експлуатацію, вилучення органів і торгівлю ними, а також примус іншої особи до вчинення злочину всупереч її волі (Кримінальний кодекс Бельгії, Стаття 433). **Суміжне законодавство** криміналізує злочини, пов'язані з утриманням негрів.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Ні.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Існує **програма захисту свідків** для жертв торгівлі людьми. Під час розгляду кримінальної справи в суді, може забезпечуватися захист особи свідків і надаватися можливість свідчити дистанційно.

Законодавство передбачає період на роздуми тривалістю 45 днів. Крім того, жертви торгівлі людьми можуть отримати **дозвіл на проживання** на період у три місяці, шість місяців або на постійне проживання залежно від того, чи прийняла особа допомогу держави, чи подала на обвинуваченого в суд і чи бажає зробити заяву або давати свідчення у справі.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Так, у межах кримінального або окремого цивільного судочинства.

Болгарія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми в окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівля людьми розглядається як **окремий злочин** і включає розпусту, примусову працю, вилучення органів і примусове підкорення (Стаття 159, Карний кодекс Болгарії).

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Болгарія ратифікувала Палермський протокол, але не приєдналася до Рамкового рішення.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Заходи захисту жертв включають поліцейний захист і надання тимчасового притулку в безпечному помешканні. Жертва може стати учасником **програми захисту свідків**, яка захищає особові дані жертв і забезпечує їх конфіденційність. Під час **кримінального судочинства** особа або свідка може не підлягати розголошенню, а жертві можуть надати поліцейний захист.

Жертві-іноземцю можуть надати **час на роздуми і тривалий дозвіл на перебування в країні**, якщо особа співпрацює з органами кримінального судочинства.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Жертви можуть отримати компенсацію в межах кримінального судочинства.

Естонія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Законодавство Естонії **не** розглядає торгівлю людьми як **окремий злочин**. **Суміжне законодавство** криміналізує поневолення, викрадення або незаконне позбавлення свободи; незаконні досліди над людьми, незаконне вилучення органів або тканин і примушення особи стати донором органів або тканин; зґвалтування і статеві стосунки з дитиною; викрадення, продаж, купівлю чи підміну дітей; схилення неповнолітніх до участі у проституції та використання неповнолітніх для виготовлення порнографічної продукції; та незаконне переміщення іноземців через державні кордони для залучення до незаконних видів діяльності.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Ні.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Заходи, які вживаються для захисту жертв, включають консультації та допомогу. Під час **кримінального провадження** свідку можуть забезпечити анонімність, а провадження може здійснюватися дистанційно за допомогою засобів телекомунікації. Якщо свідку не виповнилося чотирнадцять років, слухання можуть проводитися у присутності посадовця, який здійснює захист дитини, соціального працівника чи психолога.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Жертви можуть отримати компенсацію через суд.

Німеччина

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівлю людьми з метою сексуального насильства (Карний кодекс Німеччини, Розділ 180b) і торгівлю дітьми з метою отримання прибутку (Розділ 236) виділено в окремі злочини. Суміжне законодавство забороняє гвалтування, сексуальне насильство над неповнолітніми, сутенерство, кіднепінг, викрадення, позбавлення свободи і трудову експлуатація.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Німеччина не ратифікувала Палермський протокол, але приєдналася до Рамкового рішення.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Жертва торгівлі людьми як жертва серйозного злочину може скористатися програмою захисту свідків, якщо існує реальна загроза життю жертви і жертва погоджується давати свідчення. Крім того, жертвам серйозного злочину, включаючи торгівлю людьми, в разі необхідності можуть надаватися безкоштовні послуги адвоката. На стадії розслідування, особові дані про свідків можуть не розголошуватися підозрюваному чи обвинуваченому. Також обвинуваченому чи адвокату з боку захисту можуть відмовити у праві на участь в опитуванні свідка.

Під час кримінального провадження підзахисного можуть вивести із зали суду на час, поки свідок дає свідчення, якщо існує ймовірність того, що присутність обвинуваченого може чинити тиск на свідка. Свідка можуть звільнити від свідчення в суді; натомість, до справи можуть долучити свідчення у письмовій формі. Свідок також може давати свідчення дистанційно.

Законодавством Німеччини передбачено чотири тижні на роздуми. Крім того, жертва може отримати тимчасовий дозвіл на проживання, якщо погоджується свідчити, а також, якщо існує значна громадська зацікавленість у тому, щоб дозволити іноземцю залишитися в Німеччині. Дозвіл діє, доки існує зацікавленість. Дозвіл не надається, якщо жертва потрапила до країни нелегально. Його надають за умови участі жертви в програмі захисту жертв.

У межах кримінального провадження жертва може отримати компенсацію.

Італія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Карний кодекс Італії виділяє торгівлю людьми як **окремий злочин** (Стаття 601 Карного кодексу). **Суміжне законодавство** передбачає кримінальне покарання за примусову працю, жебрацтво, сексуальну експлуатацію, торгівлю органами, рабство, сексуальне насильство над неповнолітніми, дитячу проституцію, дитячу порнографію, туристичні ініціативи з метою експлуатації дитячої проституції, експлуатацію проституції, викрадення і зґвалтування.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Законом №146 (від 16 березня 2006 р.) Італія ратифікувала Палермський протокол.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Жертва може отримати **дозвіл на проживання** з гуманітарних причин, якщо її безпека під загрозою або якщо вона співпрацює з поліцією у проведенні розслідування. Тривалість дії дозволу – шість місяців; його можна продовжити на один рік чи довше і можна переоформити у дозвіл на проживання для навчання чи працевлаштування, що дозволяє іноземцю залишатися в Італії відповідно до положень, які регулюють присутність іноземців-вихідців з країн, що не входять до Європейського співтовариства.

Дозвіл на проживання можна отримати двома шляхами: через **судові** або через **соціальні процедури**. Судові процедури спираються на співпрацю жертви з правоохоронними органами і судовою владою. Соціальні процедури не вимагають офіційного звіту до органів влади, натомість уповноважена установа чи громадські соціальні служби міської ради подають «заяву» від імені жертви. В обох випадках дозвіл надає доступ до соціальних служб і навчальних закладів, а також до бюро працевлаштування і доступ до можливостей працевлаштування.

Особи, яким надано дозвіл на проживання з гуманітарних причин, зобов'язані брати участь у Програмі соціальної підтримки та інтеграції, яка здійснюється різними місцевими громадськими організаціями і органами місцевої влади за урядового фінансування. Особа, яка бере участь у такій програмі, може скористатися рядом заходів захисту та підтримки, зокрема різними видами притулку, психологічною допомогою, послугами охорони здоров'я, правовими консультаціями й допомогою, освітніми можливостями, професійно-технічною підготовкою та іншими навчальними заходами та підтримкою для реінтеграції на ринку праці.

Польща

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівлю людьми виділено як **окремий злочин** Карним кодексом, який досить місткий і охоплює всі форми торгівлі (Карний кодекс Польщі, стаття 253). **Суміжне законодавство** передбачає покарання за торгівлю рабами, організацію незаконного усиновлення, заманювання або викрадення для заняття проституцією за кордоном і організацію нелегального перетину кордону.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Так.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Під час **кримінального провадження** свідку можуть забезпечити анонімність і дозволити свідчити дистанційно, якщо існує небезпека залякування або інша загроза для жертви. Крім того, свідок може один раз дати свідчення під час попередніх слухань, а вже під час судового процесу допускається прочитання протоколу свідчень в суді.

Існує двомісячний **термін на роздуми**, під час якого жертва може скористатися допомогою громадської організації «Ла Страда». Така особа може отримати житло, фінансову підтримку і допомогу професійного психолога. Жертви можуть отримати дозвіл на проживання в Польщі

на період кримінального провадження за умови, що вони не виїздять за межі країни, співпрацюватимуть з правоохоронними органами і не матимуть жодних контактів з обвинуваченими злочинцями.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Компенсацію можна отримати в межах цивільного або кримінального провадження.

Португалія

Чи виділяє ваше законодавство торгівлю людьми як окремий злочин, і які форми експлуатації входять до визначення торгівлі людьми у вашому законодавстві? Яке інше законодавство передбачає відповідальність за злочин торгівлі людьми?

Торгівлю людьми для сексуальної експлуатації виділено в Португалії як **окремий злочин**, якщо така експлуатація відбувається в іншій країні (Кримінальний кодекс Португалії, Стаття 169). **Суміжне законодавство** стосується рабства, примусу, викрадення, ізоляції, шахрайства, жорстокого поводження з дітьми, експлуатації дітей для жебрацтва, злочинних спілок і відмивання грошей.

Чи відповідає встановлене законодавство Палермському протоколу і Рамковому рішенню ЄС від 19 липня 2002 р.?

Португалія ратифікувала Палермський протокол, але не приєдналася до Рамкового рішення. Португалія планує приєднатися до цього Рішення до кінця 2006 р.

Які інші міжнародні акти, зокрема ті, що захищають від торгівлі людьми, включено до національного законодавства вашої країни?

Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацію проституції третіми особами 1949 р., Конвенція про рабство 1926 р. і Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. і Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Наскільки захищені права людини жертв торгівлі людьми?

Для захисту прав людини жертв і попередження залякування, передбачено такі **заходи захисту жертв**: захист особових даних про жертву і надання жертвам доступу до інформації через правоохоронні органи. Офіційної **програми захисту свідків** не існує. Під час **кримінального провадження** жертвам може надаватися психологічна допомога і соціальні послуги; право на опитування свідка має тільки суддя; а свідки можуть свідчення дистанційно за допомогою засобів проведення телеконференцій або через письмові, записані на аудіо плівку чи анонімні свідчення. Представництво інтересів у суді також надається жертвам торгівлі людьми, якщо вони законно проживають у Португалії.

Законодавством не передбачено **терміну на роздуми**; жертви можуть звертатися по **дозвіл на проживання** тільки за умови співпраці з правоохоронними органами.

Чи можуть жертви торгівлі людьми отримати компенсацію через суд? Якщо так, то в межах якого судочинства це досягається – окремого цивільного чи кримінального?

Так, жертви можуть отримати компенсацію в межах кримінального провадження.

ДОДАТОК II: Контактні адреси у сфері протидії торгівлі людьми

Австрія

- **Беате Матчинґ**, суддя, Суд у Відні, тел. +43 1 40 127 4052, bmatschnig@gmx.at
Beate Matsching Court Judge
Court in Vienna Tel: +43 1 40 127 4052
bmatschnig@gmx.at
- **Кароліне Ліст**, суддя, Апеляційний суд м.Грац, тел. +43 316 8064 1134, факс +43 316 8064 1603, Caroline.list@justiz.gv.at
Caroline List Court Judge
Court of Appeal Graz Tel. +43 316 8064 1134
Fax. +43 316 8064 1603 Caroline.list@justiz.gv.at
- **Александра Мате**, суддя, Суд у Відні, тел. +43 140127 1285, факс +43 140 25 904, Alexandra.Mathes@justiz.gv.at
Alexandra Mathes Court Judge
Court in Vienna Tel: +43 140127 1285
Fax: +43 140 25 904
Alexandra.Mathes@justiz.gv.at
- **Ева Кауфман** LEFÖ-IBF, Флоратгассе 7A/7, 1040 Відень, тел. +43 +1 796 92 98, факс +43 +1 796 92 99, ibf@lefoe.at, www.lefoe.at, www.femmigration.net
Eva Kauffmann LEFÖ-IBF
Floragasse 7A/7 1040 Wien Tel. +43 +1 796 92 98 Fax: +43 +1 796 92 99 email: ibf@lefoe.at www.lefoe.at www.femmigration.net

Бельгія

- **Ільзе Гульсбош** координатор проекту, PAG-ASA (громадська організація), вул. Целеброерштраат, 16, 1000 Брюссель, роб. (+32) (2) 511 64 64, факс (+32) (2) 511 58 68, jur.pa@skynet.be pag.asa@skynet.be
Ilse Hulsbosch Project Officer, PAG-ASA (NGO), Cellebroerstraat 16 1000 Brussel Business: (+32) (2) 511 64 64 Fax: (+32) (2) 511 58 68, jur.pa@skynet.be pag.asa@skynet.be
- **Фредерік Куртц**, заступник Генерального прокурора Суду з вирішення трудових конфліктів м.Льєж і Головний координатор експертної мережі "Traite des Etres Humains", вул. Рю Сен-Жіль, 89, 4000 Льєж, роб. (+32) (4) 232 85 75, frederic.kurz@just.fgov.be, frederic.kurz@tiscali.be
Frédéric Kurz Substitut général près la cour du travail de Liège, et coordinateur principal du réseau d'expertise Traite des Etres Humains Rue St. Gilles 89, 4000 Liege Business: (+32) (4) 232 85 75 frederic.kurz@just.fgov.be frederic.kurz@tiscali.be
- **Ів Сегер-Ванден Бюш**, прокурор, прокуратура, Казерневест 3, 8000 Брюґґе, роб. (+32) (50) 47 36 15, факс (+32) (50) 47 30 88, yves.segaert-vandenbussche@just.fgov.be
Yves Segaert-Vanden Bussche Public Prosecutor, Public Prosecutor's Office Kazernevest 3 8000 Brugge Business: (+32) (50) 47 36 15, Fax: (+32) (50) 47 30 88 yves.segaert-vandenbussche@just.fgov.be

Болгарія

- **Фонд асоціації "Анімус"**, вул. Екзарх Йосиф, 85 1000 Софія Болгарія, роб. (+359) (2) 983 52 05; роб. (+359) (2) 983 53 05; роб. (+359) (2) 983 54 05 animus@animusassociation.org <http://www.animusassociation.org>
Animus Association Foundation
85 Ekzarh Yossif st. 1000 Sofia Bulgaria Business: (+359) (2) 983 52 05; Business: (+359) (2) 983 53 05; Business: (+359) (2) 983 54 05 animus@animusassociation.org <http://www.animusassociation.org>

Естонія

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ

- **Крістіна Аавік** (контактна особа). Підрозділ кримінальної поліції, Радник відділу карного права і процедур, Координація втілення плану розвитку у сфері боротьби з торгівлею людьми 2006-2009, ел. пошта: Kristiina.Aavik@just.ee Тел. 372 6208 288
- **Кайре Тамм**. Підрозділ кримінальної поліції, Радник з питань кримінальної статистики і аналізу, Статистика (реєстрація кримінального провадження, реєстрація рішень суду). Ел. пошта: Kaire.Tamm@just.ee, тел. 372 6208 128

Прокуратура

- **Маргус Курм**, головний прокурор, організована злочинність, включаючи торгівлю людьми. Ел. пошта: Margus.Kurm@just.ee

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

- **Ааре Вілу**. Департамент у справах молоді, провідний спеціаліст, спеціальна робота з молоддю. Тел. 372 7 350 218; ел. пошта: Aare.Vilu@hm.ee

Національний центр дослідження і кваліфікації

- **Маре Рейс**. Відділ загальноосвітніх програм і досліджень, провідний спеціаліст "оцінка освітніх матеріалів із соціальних предметів і підготовки викладачів". Тел.: 372 7 350 615; ел. пошта: Mare.Rais@ekk.edu.ee

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ

- **Церлі Ваеранд** (координатор). Підрозділ політики внутрішньої безпеки, Бюро правоохоронної політики, радник, "загальна координація боротьби з торгівлею людьми". Тел. 372 6125 040; ел. пошта: Cerly.Vaerand@sisemin.gov.ee

Рада з питань громадянства і міграції

- **Маргіт Ратнік**. Відділ віз та нелегальної імміграції, голова відділу "Проблеми, пов'язані з нелегальною імміграцією". Тел. 372 6126 970; ел. пошта: Margit.Ratnik@mig.ee
- **Койду Месілане**. Відділ громадянства, Голова Відділу реєстрації громадян Естонії. Тел. 372 6126 960; ел. пошта: Koidu.Mesilane@mig.ee
- **Мартін Карро**. Відділ реєстрації іноземців, голова відділу реєстрації іноземців. Тел. 372 6126 990; ел. пошта: Martin.Karro@mig.ee

MINISTRY OF JUSTICE

Kristiina Aavik (general contact person) Criminal Policy Department, Adviser on penal law and procedure office Coordinating the implementation of development plan combating trafficking in human beings 2006-2009 E-mail: Kristiina.Aavik@just.ee Tel: 372 6208 288

Kaire Tamm Criminal Policy Department, Adviser on criminal statistics and analyses Statistics (register of criminal procedure, register of adjudications) E-mail: Kaire.Tamm@just.ee Tel: 372 6208 128

The Public Prosecutor's Office

Margus Kurm Directive prosecutor Organized crime, including trafficking in human beings E-mail: Margus.Kurm@just.ee

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE

Aare Vilu Youth Department, Chief Specialist Special youth work Tel: 372 7 350 218 E-mail: Aare.Vilu@hm.ee

National Examination and Qualification Centre

Mare Räis General Education Syllabus and Examination Department, Chief Specialist Evaluation of materials of education in social subjects and teacher training Tel: 372 7 350 615 E-mail: Mare.Rais@ekk.edu.ee

MINISTRY OF THE INTERIOR

Cerly Vaerand (general contact person) Internal Security Policy Department, Law Enforcement Policy Bureau, adviser General coordination on combating trafficking in human beings Tel: 372 6125 040 E-mail: Cerly.Vaerand@sisemin.gov.ee

Citizenship and Migration Board

Margit Ratnik Visa and Illegal Immigration Department, Head of Department Problems connected to illegal immigration Tel: 372 6126 970 E-mail: Margit.Ratnik@mig.ee

Koidu Mesilane Citizenship Department, Head of Department Documentation of Estonian citizens Tel: 372 6126 960 E-mail: Koidu.Mesilane@mig.ee

Martin Karro Foreigners' Documentation Department, Head of Department Documentation of foreigners Tel: 372 6126 990 E-mail: Martin.Karro@mig.ee

- **Леен Пярді**. Відділ у справах біженців. Розгляд заяв на здобуття притулку. Тел. 372 6056 981; ел. пошта: Leen.Pardi@mig.ee

Leen Pärdi
Refugees Department, Head of Department
Revision of application for asylum
Tel: 372 6056 981
E-mail: Leen.Pardi@mig.ee

Поліційна Рада

Police Board

- **Індрек Тібар**. Відділ поліцейних стандартів, начальник поліції. "Координація діяльності Поліційної Ради у питаннях боротьби з торгівлею людьми". Тел. 372 6123 020; ел. пошта: Indrek.Tibar@pol.ee

Indrek Tibar Police Standards Department, Police Director Coordinating the Police Board's activities on combating the trafficking in human beings
Tel: 372 6123 020 E-mail: Indrek.Tibar@pol.ee

Центральна кримінальна поліція

Central Criminal Police

- **Рейго Рейманд**. Відділ кримінальної інформації, Комісаріат Офісу II. "Міжнародна взаємодія і питання, які передують кримінальним процедурам". Тел. 372 6123 623, ел. пошта: Reigo.Reimand@kkp.pol.ee
- **Катрін Шпігель**. Відділ процедур, головний інспектор поліції Офісу. "Внутрішні й міжнародні кримінальні процедури і нагляд". Тел. 372 6123 874; ел. пошта: Katrin.Spiegel@kkp.pol.ee

Reigo Reimand Criminal Information Department, Commissary of Office II Cross-border cooperation and questions preceding criminal procedure
Tel: 372 6123 623
E-mail: Reigo.Reimand@kkp.pol.ee

Katrin Spiegel Procedure Department, Police Chief Inspector of Office Internal and international criminal procedure and surveillance
Tel: 372 6123 874
E-mail: Katrin.Spiegel@kkp.pol.ee

Прикордонна служба

Border Guard

- **Інге Ліндсаар**. Відділ інформації, голова відділу. "Інспекція у справах дітей, залишених без догляду". Тел. 372 6149 008; ел. пошта: Inge.Lindsaar@pv.ee

Inge Lindsaar Information Department, Head of Department Inspection of unattended children
Tel: 372 6149 008 E-mail: Inge.Lindsaar@pv.ee

МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНИХ СПРАВ

MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS

- **Крістіна Луфт** (юординатор) Відділ гендерної рівності, Провідний спеціаліст. "По передження торгівлі людьми і інформаційна діяльність". Тел. 372 6269 254; ел. пошта: Kristiina.Luht@sm.ee
- **Ану Раннавескі**. Відділ соціального забезпечення, провідний спеціаліст. "Послуги соціального забезпечення і пільги". Тел. 372 6269 228; ел. пошта: Anu.Rannaveski@sm.ee
- **Маарья Кулджарв**. Відділ ринку праці, провідний спеціаліст. "Політика ринку праці". Тел. 372 6269 194; ел. пошта: Maarja.Kuldjarv@sm.ee
- **Анніка Сепп**. Відділ ринку праці, провідний спеціаліст. "Політика ринку праці". Тел. 372 6269 179; ел. пошта: Annika.Sepp@sm.ee
- **Сігне Каплан**. Відділ соціального забезпечення, провідний спеціаліст. Контактна особа у справах дітей без догляду і дітей-жертв торгівлі у співпраці з проекту щодо дітей групи ризику Ради країн Балтійського регіону". Тел.: 372 6269 220; ел. пошта: Signe.Kaplan@sm.ee

Kristiina Luht (general contact person) Gender Equality Department, Chief Specialist Trafficking in human beings prevention and notification activities
Tel: 372 6269 254 E-mail: Kristiina.Luht@sm.ee

Anu Rannaveski Social Welfare Department, Chief Specialist Social welfare services and benefits
Tel: 372 6269 228 E-mail: Anu.Rannaveski@sm.ee

Maarja Kuldjarv Labour Market Department, Chief Specialist Labour market policy
Tel: 372 6269 194
E-mail: Maarja.Kuldjarv@sm.ee

Annika Sepp Labour Market Department, Chief Specialist Labour market policy
Tel: 372 6269 179
E-mail: Annika.Sepp@sm.ee

Signe Kaplan Social Welfare Department, Chief Specialist Contact point for unattended and trafficked children in co-operation with the Council of the Baltic Sea States' risk children project
Tel: 372 6269 220 E-Mail: Signe.Kaplan@sm.ee

Рада соціального страхування

- **Ене Пялл.** Відділ допомоги жертвам, голова відділу. "Центри допомоги жертвам". Тел. 372 6408 132; ел. пошта: Ene.Pall@ensib.ee

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ

- **Карен Тікенберг** (координатор), виконавчий комітет проти торгівлі людьми Північно-балтійського співробітництва. Ел. пошта: Karen.Tikenberg@mfa.ee
- **Моніка Станева.** Консульський відділ, Директор підрозділу 4. "Консульські справи". Тел. 372 6377 469; ел. пошта: Monika.Staneva@mfa.ee

Social Insurance Board

Ene Päll Victim Support Department, Head of Department Victim support centers
Tel: 372 6408 132 E-mail: Ene.Pall@ensib.ee

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

Karen Tikenberg (general contact person) Nordic-Baltic Co-operation's executive committee against trafficking in human beings
E-mail: Karen.Tikenberg@mfa.ee

Monika Staneva Consular Department, Director of Division 4 Consular Affairs
Tel: 372 6377 469
E-mail: Monika.Staneva@mfa.ee

Німеччина

- **Дягмар Фройденберг**, прокурор, Прокурорська служба Гьоттінгена, тел. +49-551-4031634; факс +49-551-4031633; ел. пошта: dagmar.freudenberg@sta-goe.niedersachsen.de
- **Іна Гольцнагель**, прокурор, голова відділу боротьби з організованою злочинністю, Прокуратура Дортмунда, Німеччина. Тел. +49-231-926 26 213; факс +49-231-926 26 290; ел. пошта poststelle@sta-dortmund.nrw.de
- **Ева Шааб**, керівник дорадчого центру "Солвودی" в Людвігсгафен, громадська організація SOLWODI, Німеччина. Тел. +49-621-529-1277; факс +49-621-529-2038; ел. пошта: solwodilu@aol.com

Dagmar Freudenberg Prosecutor
Prosecution Service of Göttingen
Tel. +49-551-4031634; Fax +49-551-4031633
dagmar.freudenberg@sta-goe.niedersachsen.de

Ina Holznagel Prosecutor – Head of Department for Organised Crime
Dortmund Prosecution, Germany
Tel. +49-231-926 26 213 Fax. +49-231-926 26 290
poststelle@sta-dortmund.nrw.de

Eva Schaab Leader of Solwodi Counselling Centre in Ludwigshafen SOLWODI, NGO Germany
Tel. +49-621-529-1277 Fax. +49-621-529-2038
solwodilu@aol.com

Італія

- **Dipartimento per le Pari Opportunita.** Урядове оперативне бюро, яке керує програмами соціальної підтримки та інтеграції для осіб, які стали жертвами торгівлі людьми. Комісія складається з представників міністерств внутрішніх справ, юстиції, соціального забезпечення і рівних можливостей
- **Марко Буфо** Асоціація On the Road вул. Via делла Ланцетте 27-27 А, 64014, Мартінсікуро (ТЕ). тел. роб. (+39) 08 61 79 66 66, моб. (+39) 34 88 21 51 45; факс (+39) 08 61 76 51 12 mail@ontheroadonlus.it www.ontheroadonlus.it

Dipartimento per le Pari Opportunita
Segreteria Tecnica della Commissione Interministeriale per la Trattata Largo Chigi 19 00187 Roma, Business: (+39) 06 67 79 24 89 progettiarticolo18@palazzo-chigi.it http://www.pariopportunita.gov.it

Marco Bufo Associazione On the Road via delle Lancette 27-27 A 64014 Martinsicuro (TE) Business: (+39) 08 61 79 66 66, Mobile: (+39) 34 88 21 51 45 Fax: (+39) 08 61 76 51 12 mail@ontheroadonlus.it www.ontheroadonlus.it

Польща

- **Кшиштоф Каршницький**, прокурор, Національна прокуратура, тел. роб. (+48) 22 628 81 60; ел. пошта: karsznicki@ms.gov.pl
- **Пьотр Мерецький**, секретар, Міжвідомча група з боротьби і попередження торгівлі людьми. Тел. роб. (+48) 22 60 145 51, zespol.handel@mswia.gov.pl
- **Маріуш Скворо_ський**, офіційний представник Польщі Євроюсту skowronski@ms.gov.pl
- **Фонд "Ла Страда"** (громадська організація). Тел. роб. (+48) 22 628 99 99, strada@pol.pl
- **"Карітас" у Польщі**. Програма протидії примусовій проституції, тел. роб. (+48) 22 334 85 00 (або 85). caritaspolska@caritas.pl

Mr. Krzysztof Karsznicki Prosecutor, National Public Prosecutors Office Business: (+48) 22 628 81 60 karsznicki@ms.gov.pl

Mr. Piotr Mierecki Secretary, Interministerial Group on Combating and Prevention of THB Business: (+48) 22 60 145 51, zespol.handel@mswia.gov.pl

Mr. Mariusz Skowro_ski Polish national member in Eurojust skowronski@ms.gov.pl

La Strada Foundation (NGO) Business: (+48) 22 628 99 99 strada@pol.pl

Caritas Polska Program przeciwdzia_ania przymusowej prostytucji (Programme on counteracting forced prostitution), Business (+48) 22 334 85 00 (or 85) caritaspolska@caritas.pl

Португалія

- **Антоніета Боргеш**, прокурор, Центральний відділ розслідувань і карних дій, вул. Руа Алешандре Геркулано 60' 6 – Р – 1250-012 Лісабон, Португалія. Тел. роб. (+351) 21 384 70 01 (direct); факс (+351) 21 384 70 48; antonieta.borges@pgr.pt
- **Еуклідеш Дамазу**, прокурор, Відділ розслідувань і карних дій в м.Коїмбра, вул. Руа да Софія 175' – Р -3004-502, Коїмбра, Португалія, тел. роб. (+351) 23 985 22 84; факс (+351) 23 985 22 86; euclides.damaso@diap-cmb.mj.pt
- **Роза Рока**. Відділ міжнародних відносин і співробітництва (GRIEC) Міністерства юстиції, вул. Руа Суза Мартінс 21' 6 -7 – Р -105-217, Лісабон, Португалія. Тел. роб. (+351) 21 312 1000/007 (прямий); факс (+351) 21 312 10 56; rosarocha@grie.c.mj.pt
- **Карла Амараль**. АПАВ Португалія (громадська організація), вул. Руа Жозе Естеван лоте А 135' – Р -1150-201, Лісабон, Португалія. Тел. роб. (+351) 21 887 63 51; факс (+351) 21 887 63 51; camaral@apavrede.pt, apav.sede@apav.pt, carlamaral@gmail.com

Antonieta Borges Prosecutor Central Department for Investigation and Penal Action (DCIAP) Rua Alexandre Herculano 60' 6 – P – 1250-012 Lisbon, Portugal Business: (+351) 21 384 70 01 (direct) Fax: (+351) 21 384 70 48, antonieta.borges@pgr.pt

Euclides Dâmaso Prosecutor Department for Investigation and Penal Action of Coimbra Rua da Sofia 175' – P -3004-502 Coimbra, Portugal Business: (+351) 23 985 22 84 Fax: (+351) 23 985 22 86 euclides.damaso@diap-cmb.mj.pt

Rosa Rocha Gabinete para as Relações Internacionais, Europeias e de Cooperação (GRIEC) do Ministério da Justiça Rua Sousa Martins 21' 6 -7 – P -105-217 Lisbon, Portugal Business: (+351) 21 312 1000/007 (direct) Fax: (+351) 21 312 10 56 rosarocha@grie.c.mj.pt

Carla Amaral APAV Portugal (NGO) Rua José Estêvão lote A 135' – P -1150-201 Lisbon, Portugal Business: (+351) 21 887 63 51, Fax: (+351) 21 887 63 51 camaral@apavrede.pt, apav.sede@apav.pt, carlamaral@gmail.com

Євроюст

- Маанвеґ 174 2516 АВ Гаага, Нідерланди, роб. (+31) 70 412 5000, факс (+31) 70 412 5505, info@eurojust.eu.int

Maanweg 174 2516 AB The Hague The Netherlands, Business: (+31) 70 412 5000 Fax: (+31) 70 412 5505 info@eurojust.eu.int

Євроюст налічує 25 національних членів, по одному з кожної держави-учасниці, який, відповідно до судової системи країни, повинен бути прокурором, суддею чи офіцером поліції з

еквівалентною компетенцією. Кілька держав-членів призначили заступників і помічників для допомоги своїм національним членам. Деякі заступники і помічники мають офіс в Гаазі разом зі своїми національними членами, інші держави-члени призначили заступників, які працюють у своїй країні. Такі заступники приїждять до Гааги на заміщення відповідних національних членів або коли цього вимагають інші обставини.

Європол

Європол, поштова скринька 908 50, 2509 LW,
Гаага, Нідерланди.

Europol P.O. Box 908 50 2509 LW The Hague The
Netherlands

Адреса для відвідувачів:

Раамвег 47, 2596 HN, Гаага, Нідерланди. Тел.:
роб. (+31) 70 302 5000, факс (+31) 70 302 5896;
<http://www.europol.eu.int>

Raamweg 47 2596 HN The Hague The
Netherlands, Business (+31) 70 302 5000 Fax:
(+31) 70 302 5896 <http://www.europol.eu.int>

Для загальних запитів:

info@europol.eu.int

Для запитів ЗМІ, інформаційних запитів, візитів і заходів:

corporate.communications@europol.eu.int

Європол – це правоохоронна організація Європейського Союзу, яка займається кримінальними розслідуваннями. Мета організації – підвищити ефективність і покращити співпрацю між компетентними органами держав-членів для попередження і боротьби з серйозними міжнародними організованими злочинами і тероризмом. Європол покликаний зробити суттєвий внесок у заходи, які вживаються правоохоронними структурами Європейського Союзу проти організованої злочинності й тероризму, приділяючи особливу увагу кримінальним організаціям.

ДОДАТОК III: Настанова ЮНІСЕФ щодо захисту дітей-жертв торгівлі людьми в південно-східній Європі

Подана нижче постанова встановлює стандарти взірцевої практики щодо захисту й допомоги дітям-жертвам торгівлі людьми з моменту їх виявлення і до моменту їх остаточної інтеграції та реабілітації. Ця постанова розроблена на базі відповідних міжнародних і регіональних актів у галузі прав людини і містить чіткий опис політики й практики, необхідних для реалізації й захисту прав дітей-жертв торгівлі людьми. Вона покликана встановити дороговказ діям урядів і державних агентів, міжнародних організацій і громадських організацій для вироблення алгоритму особливих заходів, спрямованих на захист дітей-жертв торгівлі людьми.

1. Визначення

- Торгівля дітьми – це дії із залучення, перевезення, передачі, переховування й одержання дітей з метою експлуатації всередині країни або поза її межами. Згода дитини-жертви на сплановану експлуатацію не береться до уваги, навіть якщо не було використано жодного з таких засобів: «сила, примус, викрадення, обман, зловживання впливом або дії, які використовують вразливий стан жертви, чи залежність жертви від іншої особи».
- Дитина-жертва торгівлі людьми («дитина-жертва») – це будь-яка особа у віці до 18 років.

2. Загальні принципи

Зазначені нижче принципи лежать в основі «Настанов із взірцевої практики» й повинні братися до уваги на всіх етапах догляду й захисту дітей-жертв торгівлі людьми у країнах призначення, транзиту й походження.

2.1 Права дитини

- Усі дії, застосовані до дітей-жертв, повинні відповідати принципам захисту й дотримання прав людини відповідно до Конвенції ООН про права дитини (1989).
- Діти-жертви мають право на особливі заходи захисту як жертви і як діти у відповідності з їх особливими правами і потребами.
- Залучення дитини-жертви до злочинної діяльності не впливає на її статус дитини й жертви і на її відповідні права на особливий захист.

2.2. Інтереси дитини

Усі дії, застосовані до дітей-жертв державними або приватними установами соціального забезпечення, поліцією, судовими інстанціями, адміністративною владою або законодавчими органами, повинні насамперед враховувати інтереси самої дитини.

2.3 Право на недискримінацію

Усі діти-жертви, як негромадяни, так і громадяни, або діти, які проживають у країні, мають право на однаковий захист і права. Насамперед, їх слід розглядати як дітей. Жодні аспекти їх статусу, громадянства, раси, статі, мови, релігії, етнічного або соціального походження, народження чи іншого типу статусу не повинні впливати на їх права на захист.

2.4 Повага до думки дитини

- Дитина-жертва, яка здатна сформулювати власну думку, має право на її вільне висловлення стосовно всіх питань, які зачіпають її інтереси, наприклад, при ухваленні рішення про можливе повернення на батьківщину або до країни походження.
- Думку дитини слід належним чином враховувати відповідно до її віку, зрілості й інтересів.

2.5 Право на інформацію

- Діти-жертви повинні бути забезпечені доступною інформацією, наприклад, про їх положення, права, послуги, які надаються, і порядок возз'єднання з родиною і/або репатріації.
- Інформація повинна надаватися мовою, яку дитина-жертва може зрозуміти. Під час допиту дітей-жертв чи співбесіди з ними, або якщо вони потребують доступу до послуг, їм повинні надати відповідних перекладачів.

2.6 Право на конфіденційність

- Інформація про дитину-жертву, що може становити небезпеку для дитини або членів її родини, не повинна розголошуватися.
- Слід ужити всіх необхідних заходів для дотримання конфіденційності й захисту особових даних про дітей-жертв. Ім'я, адреса та інша інформація, котрі можуть призвести до ідентифікації дитини-жертви або членів її родини, не повинні розголошуватися широкому загалу або засобам масової інформації.
- Перш ніж розголосити конфіденційну інформацію, у дитини-жертви необхідно запитати дозволу у спосіб, що відповідає її віку.

2.7 Право на захист

- Держава зобов'язана захищати й надавати допомогу дітям-жертвам і забезпечувати їх безпеку.
- Усі рішення щодо дітей-жертв повинні прийматися якнайшвидше.

3. Настанова щодо спеціальних заходів

3.1 Виявлення

3.1.1 Активні заходи виявлення

- Держави повинні вживати усіх необхідних заходів для запровадження ефективних процедур швидкого виявлення дітей-жертв.
- Необхідно координувати обмін інформацією між установами й окремими особами (включаючи правоохоронні органи, установи охорони здоров'я, освітні установи, установи соціального забезпечення і громадські організації), для забезпечення якнайшвидшого виявлення і надання допомоги дітям-жертвам.
- Імміграційні, прикордонні й правоохоронні органи повинні впровадити у своїй діяльності процедури виявлення дітей-жертв на пунктах в'їзду до країни та в інших місцях.
- Органи соціального забезпечення, охорони здоров'я або освіти зобов'язані звернутися до відповідного правоохоронного органу за наявності інформації або підозри, що дитина стала об'єктом експлуатації чи жертвою торгівлі дітьми, або наражається на небезпеку потрапити в умови експлуатації чи стати жертвою торгівлі людьми.
- Громадські організації / організації громадянського суспільства зобов'язані звернутися до відповідного правоохоронного органу і/або органу соціального забезпечення за наявності інформації або підозри, що дитина стала об'єктом експлуатації чи жертвою торгівлі дітьми, або наражається на небезпеку потрапити в умови експлуатації чи стати жертвою торгівлі людьми.

3.1.2 Презумпція віку

- Якщо вік жертви не визначено і є підстави вважати, що жертва – дитина, то жертву слід вважати дитиною.
- Під час перевірки віку жертви з нею поводяться як з дитиною, і на неї поширюються всі спеціальні заходи захисту, передбачені цією настановою.

3.2 Призначення опікуна

Процес призначення

- Одразу після виявлення дитини-жертви призначається опікун для її супроводу протягом усього процесу аж до прийняття й реалізації довгострокового рішення в інтересах дитини. Якщо можливо, дитині варто призначити одну й ту саму особу на увесь період.
- Органи соціального забезпечення або інші відповідні установи зобов'язані створити службу опікунства для його реалізації безпосередньо або за допомогою офіційно акредитованої(-их) організації(й).
- Служба опікунства призначає опікуна одразу після одержання повідомлення про виявлення дитини-жертви.
- Служба опікунства відповідає за дії призначеного опікуна.
- Держава забезпечує повну незалежність цієї служби, наділяючи її повноваженнями вдаватися до будь-яких дій, які, на її думку, відповідають інтересам дитини-жертви.

- Особи, призначені опікунами, повинні мати відповідний досвід і знання з догляду за дітьми та розуміти особливі права і потреби дітей-жертв, а також специфіку гендерних питань.
- Опікуни повинні отримати спеціалізоване навчання й професійну підтримку.

Обов'язки опікуна

- Незалежно від правового статусу особи, призначеної опікуном (напр., законний опікун, тимчасовий опікун, консультант/представник, соціальний працівник або працівник громадської організації), вона зобов'язана:
 - а) забезпечувати прийняття усіх рішень в інтересах дитини;
 - б) забезпечувати дитині-жертві одержання відповідного догляду, розміщення, медичного догляду, психосоціальної підтримки, освіти і мовної підтримки;
 - в) забезпечувати доступ дитини-жертви до юридичного та іншого представництва, коли це необхідно;
 - г) консультиватися з дитиною-жертвою, радити їй та інформувати про її права;
 - д) сприяти знаходженню довгострокового вирішення ситуації в інтересах дитини;
 - е) забезпечувати зв'язок між дитиною-жертвою та різними організаціями, які можуть надавати послуги дитині;
 - є) допомагати дитині-жертві в пошуку її родини;
 - ж) забезпечувати репатріацію або возз'єднання родини в інтересах дитини-жертви.
- Одразу після первинного опитування, здійсненого представниками правоохоронних органів, опікун супроводжує дитину до відведеного їй місця перебування/притулку.
- Опікун відповідає за дотримання інтересів дитини-жертви до передачі дитини на піклування МОМ, Міністерства внутрішніх справ або іншої компетентної організації, відповідальної за процес репатріації, або до моменту повернення дитини батькам чи законному опікунові. Опікун зобов'язаний забезпечити оформлення відповідної документації про тимчасову передачу дитини під опіку Міністерства внутрішніх справ. До ухвалення остаточного рішення про долю дитини, вона перебуває під опікою держави і під доглядом призначеного опікуна, відповідно до посади, яку він обіймає.
- Опікун має право відмовитися давати свідчення під час кримінального і цивільного (судового) провадження, якщо це відповідає інтересам дитини.
- Опікун повинен бути присутнім на всіх поліцейських співбесідах з дитиною. Якщо опікун у будь-який момент під час цих співбесід вважатиме, що дитині необхідна юридична консультація, він має право й обов'язок проінформувати поліцію про необхідність припинити співбесіду до надання юридичної консультації.

3.3 Допит, співбесіди і первинні дії

3.3.1 Реєстрація

- Правоохоронні органи (тобто поліція) повинні здійснювати реєстрацію дітей-жертв під час первинного допиту.
- Правоохоронні органи зобов'язані негайно завести справу на дитину-жертву і почати збір інформації, яка полегшить судовий розгляд і заходи, які будуть вживатися для вирішення долі дитини.

3.3.2 Початковий допит

- Допит дітей-жертв повинен проходити з урахуванням інтересів дитини.
- Тільки спеціально навчені представники правоохоронних органів повинні допускатися до допиту дітей-жертв. Якщо можливо, діти-жертви повинні допитуватися представниками правоохоронних органів тієї ж статі, що й допитуваний.
- Метою первинного допиту дитини-жертви повинен бути тільки збір біографічних даних та інформації про соціальну історію (тобто вік, громадянство, володіння мовами і т.д.).
- Інформація про переживання, яких дитина зазнала у зв'язку з її продажем, і будь-які дані, відомі їм про незаконну діяльність і т.д., не повинні бути метою дізнання на цьому етапі.
- Правоохоронні органи не повинні проводити допит дитини-жертви на своїй території, або в місцях, де жертва зазнавала експлуатації і/або в присутності або фізичній

близькості будь-якого підозрюваного торговця людьми. Якщо можливо, первинний допит варто відкласти до переміщення дитини в безпечне місце.

3.3.3 Первинні дії

- При виявленні дитини-жертви або за наявності припущення, що жертвою є дитина, правоохоронні органи беруть на себе відповідальність негайно організувати переведення дитини-жертви до притулку/в безпечне місце для її розміщення там.
- Після виявлення дитини-жертви поліція/правоохоронні органи зобов'язані якомога швидше звернутися до служби опіки для призначення опікуна.
- У процесі призначення опікуна правоохоронні органи повинні гарантувати конфіденційність і невтручання в особисте життя дитини.
- Міністерство внутрішніх справ або інші відповідні правоохоронні органи зобов'язані забезпечити всі правоохоронні відділки необхідною контактною інформацією про служби опіки.
- Відповідальність за встановлення контакту зі службою опіки та за офіційну передачу дитини опікунові лежить на старшому за званням офіцері поліції/співробітнику, який проводить розслідування.
- Після прибуття опікуна відповідальний співробітник повинен підписати необхідні документи (які надаються опікуном) на підтвердження того, що правоохоронні органи передають дитину призначеному опікунові – фактично, вони визнають право опікуна вимагати призупинення судового процесу, говорити з дитиною наодинці й уживати всі необхідні заходи в інтересах дитини.
- Відповідні правоохоронні органи повинні забезпечити постійний супровід дитини-жертви призначеним опікуном.

3.3.4 Співбесіда з дитиною-жертвою про пережитий досвід

- Поліція та інші правоохоронні органи повинні допитувати дітей-жертв про пережитий досвід тільки у присутності відповідного опікуна.
- Правоохоронні органи повинні звести до мінімуму тривалість і обсяг допиту, щоб зменшити подальше травмування або психологічні страждання дитини-жертви.
- Правоохоронні органи повинні звертатися до опікуна за інформацією, одержання якої за законом не вимагає особистих свідчень дитини.
- Оскільки згода дитини не має юридичного значення, правоохоронні органи повинні використовувати таку інформацію тільки для загальних цілей розслідування.
- Очевидна згода дитини-жертви на сплановану експлуатацію не повинна використовуватися:
 - як доказ для висунення кримінальних обвинувачень проти дитини у зв'язку з її статусом жертви торгівлі людьми або її положенням як дитини;
 - як єдина підстава для затримання дитини в поліції для подальшого – пов'язаного або непов'язаного зі справою – допиту.
- **Правоохоронні органи (тобто прокурори/слідчі й судді) повинні гарантувати, що діти-жертви не стануть об'єктами кримінального переслідування або санкцій за правопорушення, пов'язані з їхнім положенням жертви.**
- **Правоохоронні органи повинні гарантувати, що діти-жертви ніколи не будуть утримуватися в ув'язненні через їх статус жертви.**

3.3.5 Оцінка віку

- Перевірка віку жертви повинна враховувати:
 - оцінку фізичного зовнішнього вигляду дитини і її психологічну зрілість;
 - свідчення жертви;
 - документацію;
 - звірення з посольствами й іншими відповідними органами;
 - медичне обстеження, проведене за згодою жертви, і медичний висновок.

3.4 Направлення і координація / співробітництво

3.4.1 Направлення до відповідних служб

- Діти-жертви повинні без зволікань направлятися до відповідних служб.

- Держава за допомогою відповідних міністерств повинна сприяти правоохоронним органам, органам соціального забезпечення, відповідним адміністративним органам, міжнародним організаціям і громадським організаціям/організаціям громадянського суспільства у впровадженні ефективного механізму направлення дітей-жертв.

3.4.2 Міжвідомче співробітництво

- Усі відповідні міністерства та урядові органи (включаючи поліцію, органи соціального забезпечення, Міністерство внутрішніх справ), причетні до направлення і надання допомоги дітям-жертвам, повинні затвердити політику й процедури, що сприяють обміну інформацією та взаємодії відомств і окремих осіб, які працюють із дітьми-жертвами, для забезпечення ефективної постійної допомоги й захисту дітей-жертв.
- Міністерство внутрішніх справ зобов'язане призначити осіб, відповідальних за зв'язок з органами соціального забезпечення/службою опіки й, особливо, з опікуном дитини-жертви.
- З метою сприяння відповідним судовим і адміністративним органам у зборі інформації та документації, необхідної для досягнення обґрунтованого рішення про долю дитини, Міністерство внутрішніх справ повинно сприяти встановленню зв'язків з відповідними органами у країні походження дитини. Таке сприяння також надається відповідним органам шляхом підтримки і координації їх зусиль з Міністерством закордонних справ і, за необхідності, їх зв'язків із представниками посольств країни походження дитини.
- Особи, відповідальні за зв'язок, повинні також підтримувати контакт із членами відповідних правоохоронних органів, які працюють з дітьми-жертвами.
- Особи, відповідальні за зв'язок (за необхідності, разом з юридичним радником Міністерства), також повинні представляти Міністерство внутрішніх справ на зустрічах, деяких разом з іншими відповідними адміністративними й судовими органами приймається остаточне рішення про долю дитини.

3.5 Тимчасова допомога й захист

3.5.1 Допомога й захист

- Діти-жертви мають право на отримання негайної допомоги й захисту, включаючи особисту безпеку, харчування і розміщення в безпечному місці, доступ до медичних послуг, психологічну допомогу, юридичну допомогу, соціальні послуги й освіту.
- Догляд і допомога повинні враховувати культурні особливості/походження, стать і вік дитини.
- Відповідну допомогу слід надати дітям з особливими потребами у випадках інвалідності, психосоціальних розладів, хвороб і вагітності.
- Догляд за дітьми-жертвами повинен здійснюватися належно підготовленими фахівцями, ознайомленими з особливими правами, потребами таких дітей і їх гендерною специфікою.
- Органи соціального забезпечення повинні надавати таку допомогу шляхом запровадження відповідних послуг і, якщо можливо, за допомогою співробітництва з відповідними міжнародними і громадськими організаціями.
- Опікуни у співробітництві з органами соціального забезпечення й громадськими організаціями повинні проводити оцінку індивідуальних потреб кожної дитини-жертви для визначення умов допомоги й захисту.

3.5.2 Розміщення в безпечному місці

- Дітей-жертв слід розміщати в безпечному й пристосованому місці (тобто тимчасовому притулку або приміщенні з надання альтернативної допомоги) у найкоротший термін після їх виявлення.
- Органи соціального забезпечення, разом з громадськими та міжнародними організаціями повинні розробити норми догляду за приміщеннями, де посягають дітей-жертв.
- За жодних обставин дитину не можна утримувати в закладах правоохоронних органів для ув'язнених. Це включає утримання під вартою, наприклад, у центрах ув'язнення, поліцейських камерах, в'язницях або будь-яких інших спеціалізованих центрах ув'язнення для дітей.

3.5.3 Регламентування статусу

- Міністерства внутрішніх справ і/або інші відповідні державні органи повинні запровадити загальні принципи та процедури, які передбачають забезпечення дітям-жертвам, що не є громадянами/мешканцями країни, у якій вони перебувають, автоматичного одержання тимчасової гуманітарної візи та одержання ними права перебувати в країні на законній підставі до визначення довгострокового рішення.
- Дітям без документів Міністерство внутрішніх справ і/або інші відповідні державні органи видають тимчасові документи.
- Спільно з Міністерством внутрішніх справ і, у разі доцільності, з органами соціального забезпечення опікун відповідає за процедуру подання документів на одержання тимчасової гуманітарної візи й відповідного дозволу на перебування у країні, діючи від імені дитини в усіх адміністративних інстанціях або під час необхідних процедур.
- Такий статус повинен надаватися дитині-жертві до прийняття відповідними судовими й адміністративними органами рішення щодо її долі.

3.5.4 Розгляд індивідуальних випадків і знаходження довгострокового рішення

- Діти-жертви не повинні повертатися до країни походження, якщо до їхнього прибуття не отримано згоди підходящого опікуна в особі батька, родича, іншого дорослого опікуна, державного органу, організації по догляду за дітьми у країні походження, який може взяти на себе відповідальність за дитину і забезпечити їй належну допомогу та захист.
- Думку дитини слід брати до уваги при розгляді питання про возз'єднання родини і/або повернення до країни походження, а також при ухваленні довгострокового рішення про долю дитини.
- Органи соціального забезпечення, спільно з Міністерствами внутрішніх справ, за необхідності, повинні вживати усіх засобів для пошуку, виявлення й визначення місця знаходження членів родини і полегшення процесу возз'єднання дитини-жертви зі своєю родиною, якщо це відповідає інтересам дитини.
- Відповідні міністерства, разом з організаціями, де працюють соціальні працівники, і/або опікун, відповідають за визначення ступеня безпеки репатріації дитини-жертви і забезпечують гідне протікання цього процесу в інтересах дитини.
- Міністерства закордонних справ, Міністерства внутрішніх справ та інші компетентні державні органи повинні підписати угоди і запровадити процедури співробітництва з метою ретельного вивчення індивідуальних і сімейних обставин дитини-жертви для визначення найкращого плану дій щодо неї.
- Опікун, діючи через і за сприяння Міністерства внутрішніх справ або інших компетентних державних органів і відповідного органу соціального забезпечення, повинен почати процедуру одержання документів та інформації з країни походження дитини для проведення оцінки ризику й безпеки, на підставі якої приймається рішення про возз'єднання або невозз'єднання дитини зі своєю родиною або її повернення до країни походження.
- По завершенні збору достатньої документації й інформації орган соціального забезпечення разом з опікуном, Міністерством внутрішніх справ (або іншими компетентними міністерствами) і, за необхідності й доцільності, з представниками посольства країни походження повинні прийняти остаточне рішення про долю дитини на її користь.
- При ухваленні рішення про невозз'єднання родини і/або репатріації опікун залишається відповідальним за дитину-жертву до призначення компетентною судовою інстанцією законного опікуна для дитини.
- Для сприяння відповідним судовим і адміністративним органам в одержанні інформації й документації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення про долю дитини, Міністерства внутрішніх справ повинні посприяти цим органам у встановленні контактів з відповідними органами в країні походження дитини. Таке сприяння слід також надавати відповідним органам шляхом підтримки й координації їхніх зусиль з боку Міністерства закордонних справ і, за необхідності, у їх контактах із представниками посольств країни походження дитини.

3.6 Реалізація довгострокового рішення

3.6.1 Місцева інтеграція

- Діти-жертви, як громадяни, так і негромадяни/нерезиденти країни, у якій вони перебувають, мають право на одержання довгострокової допомоги й захисту, включаючи доступ до медичного обслуговування, психологічної підтримки, соціальних послуг і освіти.
- У ситуаціях, коли безпечно повернення дитини в її родину і/або до країни походження неможливе, або таке повернення не в інтересах дитини, органи соціального забезпечення повинні вжити відповідних заходів довгострокової допомоги.
- Вживаючи такі заходи, перевагу слід віддавати сімейно- і суспільно-орієнтованій допомозі, а не утриманню дітей у спеціалізованих дитячих установах.
- Органи соціального забезпечення повинні забезпечити призначення кожній дитині-жертві законного опікуна й розробку індивідуального плану інтеграції для кожної дитини.

3.6.2 Повернення до країни походження

- Діти-жертви, які не є громадянами і не проживають постійно в країні, у якій вони перебувають, зазвичай мають право на повернення до країни походження.
- Діти-жертви не підлягають поверненню до країни походження, якщо в результаті оцінки ризику й безпеки є підстави вважати, що безпека дитини або родини перебувають під загрозою.
- Міністерства внутрішніх справ або інші компетентні державні органи повинні підписати угоди і запровадити процедури для безпечного повернення дітей-жертв до країни їх походження.
- Опікун або соціальний працівник, призначений у справі, повинен супроводжувати дітей-жертв, які повертаються до країни походження, до їх передачі під опіку Міністерства внутрішніх справ, МОМ або іншої організації, відповідальної за повернення дитини.
- Держави повинні запроваджувати процедури, які б забезпечили прийом дитини у країні походження призначеним відповідальним співробітником соціальних служб країни походження і/або батьками чи законним опікуном дитини.

3.6.3 Інтеграція в країні походження – прийом і реінтеграція

- Діти-жертви мають право на одержання довгострокового догляду й захисту, включаючи особисту безпеку, харчування, розміщення в безпечному місці, доступ до медичного обслуговування, психологічної підтримки, юридичної допомоги, соціальних послуг і освіти з метою їх соціальної реінтеграції.
- Належну допомогу слід надати дітям з особливими потребами, насамперед у разі інвалідності, психологічного страждання, хвороб і вагітності.
- Догляд за дітьми-жертвами повинен здійснюватися належно навченими фахівцями, знайомими з особливими правами, потребами дітей-жертв і їх гендерною специфікою.
- Органи соціального забезпечення зобов'язані надавати таку допомогу шляхом запровадження відповідних служб і, якщо доцільно, шляхом співробітництва з відповідними міжнародними та неурядовими організаціями.
- Органи соціального забезпечення повинні здійснювати індивідуальну оцінку потреб кожної дитини-жертви з метою визначення необхідних умов надання допомоги й захисту.
- Органи соціального забезпечення у співробітництві з відповідними міжнародними й громадськими організаціями повинні проводити моніторинг життєвої ситуації дитини після її возз'єднання з родиною або розміщення її на альтернативне виховання.
- Органи соціального забезпечення повинні призначити кожній дитині-жертві законного опікуна і розробити індивідуальний план інтеграції для кожної дитини.
- Органи соціального забезпечення повинні стежити за тим, щоб заходи альтернативного виховання дітей, позбавлених сімейного піклування, віддавали перевагу сімейно- і суспільно-орієнтованій допомозі, а не утриманню дітей у спеціалізованих дитячих установах.
- Міністерства освіти повинні запроваджувати спеціальні програми інклюзивної освіти і професійно-навчальні програми для дітей-жертв.

3.6.4 Поселення та інтеграція у третій країні

- У ситуаціях, коли безпечно повернення дитини до її країни походження та інтеграція у країні призначення неможливі, або коли ці рішення не в інтересах дитини, уряди обох держав повинні забезпечити поселення дитини-жертви в третій країні.
- При визначенні таких варіантів перевагу слід віддавати сімейно- і суспільно-орієнтованій допомозі, а не утриманню в спеціалізованих дитячих установах.
- Органи соціального забезпечення повинні забезпечити призначення кожній дитині-жертві законного опікуна і розробку індивідуального плану інтеграції для кожної дитини з урахуванням її освітніх потреб.
- Діти-жертви мають право на одержання довгострокової допомоги й захисту, включаючи доступ до медичного обслуговування, психологічної підтримки, соціальних послуг і освіти.

3.7 Доступ до правосуддя

3.7.1 Кримінальне судочинство

- Діти-жертви мають право мати всю інформацію з питання безпеки й кримінального провадження перш ніж вирішити, чи свідчити у кримінальному розслідуванні проти осіб, підозрюваних у співучасті в експлуатації і/або торгівлі дітьми.
- Діти-жертви торгівлі людьми мають право на «реабілітаційний період» перш ніж вирішити, чи порушувати кримінальну справу проти торговця.
- Допомога дитині-жертві торгівлі людьми не повинна, за жодних обставин, бути обумовлена волевиявленням дитини виступати свідком.
- Запис свідчень співробітником правоохоронних органів або суддею, який веде розслідування, не повинен затримувати возз'єднання родини або повернення дитини-жертви до країни походження, якщо це необхідно в інтересах дитини.
- Слід максимально уникати прямого контакту дитини-жертви з підозрюваним у вчиненні злочину під час слідства, судового розслідування, а також під час слухання справи в суді.
- Правоохоронні органи у співробітництві із соціальними службами і громадськими організаціями повинні забезпечити необхідне юридичне представництво, а також, за необхідності, переклад на рідну мову дитини.
- Держави повинні розглянути, за необхідності, можливість внесення поправок до кримінально-процесуальних кодексів, щоб дозволити, поміж іншого, відеозапис свідчень дитини і наступне подання записаних на відео свідчень у суді як офіційних доказів. Зокрема, поліція, прокурори/слідчі, судді й мирові судді повинні застосовувати доброзичливі методи роботи з дитиною.

3.7.2 Цивільне судочинство

- Дітям-жертвам слід надати інформацію про їх право подати цивільний позов проти торговців людьми та інших осіб, залучених до їх експлуатації.
- Правоохоронні органи повинні вжити заходів, необхідних для захисту прав та інтересів дітей-жертв на всіх етапах судового розгляду від підозрюваних правопорушників, а також під час процедур одержання компенсації.
- Правоохоронні органи повинні забезпечити дітям-жертвам належний доступ до правосуддя і справедливого ставлення, відновлення їх прав і компенсації, включаючи своєчасне відшкодування збитків.
- Правоохоронні органи у співробітництві із соціальними службами і громадськими організаціями повинні забезпечити необхідне юридичне представництво для подання позову до відповідної судової інстанції або трибуналу, а також, за необхідності, переклад на рідну мову дитини.

3.8 Безпека і захист жертви / свідка

- Дітям-жертвам, які погодилися свідчити, слід забезпечити спеціальні заходи захисту їхньої безпеки та безпеки членів їх родин як у країнах призначення, так і в країнах транзиту й походження.

- Міністерства внутрішніх справ та інші компетентні правоохоронні органи повинні вживати всіх необхідних заходів для захисту дітей-жертв і членів їх родин, у тому числі через міжнародне співробітництво.
- У разі неможливості забезпечити захист жертви/свідка ані в країні призначення, ані в країні походження слід вжити заходів, які б надавали можливість переселитися до третьої країни.

3.9 Навчання

- Усі установи, які працюють з дітьми-жертвами, повинні запровадити спеціальні процедури набору персоналу і розробити програми навчання, щоб особи, відповідальні за надання допомоги й захисту дітям-жертвам, розуміли їхні права і потреби, знали гендерну специфіку і володіли необхідними навичками надання допомоги дітям.

4. Виконання на рівні країни

Ці настанови – лише початок процесу створення системи захисту й допомоги, яка відповідає правам і потребам дітей-жертв торгівлі.

На національному рівні, робочі групи в рамках Національних планів дій у сфері боротьби з торгівлею людьми повинні заснувати спеціалізовану групу із представників відповідних міністерств, поліції, адміністративних і судових органів і т.д. з метою ретельного вивчення чинних механізмів і законодавчих структур, включаючи визначення таких аспектів:

- 1) ролей і обов'язків різних державних органів, включаючи поліцію, органи соціального забезпечення, Міністерство внутрішніх справ і т.д.;
- 2) ролей і обов'язків громадських і міжнародних організацій;
- 3) механізмів і форм співробітництва;
- 4) ресурсів, необхідних для реалізації цих «Настанов», включаючи людські й фінансові ресурси.

Додатки до «Настанов» можна знайти на www.anti-trafficking.net.

Алфавітний перелік конвенцій, угод і (рамкових) рішень разом із датою набуття ними чинності

- **Act of 3 November 1998** adopting rules applicable to Europol analysis files [**Акт від 3 листопада 1998 р.** про затвердження правил аналізу файлів Європолу] **Act of 3 November 1998** laying down rules concerning the receipt of information by Europol from third parties [**Акт від 3 листопада 1998 р.** про правила прийому інформації Європолом від третіх сторін]
- **Act of 3 November 1998** laying down rules governing Europol's external relations with third States and non-European Union related bodies [**Акт від 3 листопада 1998 р.** про правила, які регулюють зовнішні відносини Європола з третіми державами і третіми органами, які не мають відношення до Європейського Союзу]
- **Additional Protocol 8 November 2001 to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data regarding Supervisory Authorities and Transborder Data Flows:** entry into force: 1 July 2004 [**Додатковий протокол від 8 листопада 2001 р. до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних:** дата набуття чинності 1 липня 2004 р.]
- **Additional Protocol of 15 October 1975 to the Council of Europe Convention on extradition (Additional Protocol CoE Convention on Extradition):** entry into force: 20 August 1979 [**Додатковий протокол від 15 листопада 1975 р. до Європейської конвенції про видачу правопорушників:** дата набуття чинності 20 серпня 1979 р.]
- **Additional Protocol of 17 March 1978 to the Council of Europe Convention of 20 April 1959 on mutual assistance in criminal matters (Additional Protocol to CoE MLA Convention):** entry into force: 12 April 1982 [**Додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до Європейської конвенції від 20 квітня 1959 р. про взаємну допомогу в кримінальних справах:** дата набуття чинності 12 квітня 1982 р.]
- **Agreement of 25 June 2003** on extradition between the European Union and the United States of America: not entered into force yet [**Угода від 25 червня 2003 р.** про видачу злочинців між Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки: не набула чинності]
- **Agreement of 25 June 2003** on mutual legal assistance between the European Union and the United States of America (MLA Agreement EU-US): not entered into force yet [**Угода від 25 червня 2003 р.** про взаємну правову допомогу між Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки: не набула чинності]
- **Agreement of 26 May 1989** between the Member States of the European Communities on the simplification and modernization of methods of transmitting extradition requests: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [**Угода від 26 травня 1989 р.** між державами-членами Європейських спільнот про спрощення і модернізацію методів передачі запитів на видачу правопорушників: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)]
- **Agreement of 6 November 1990** between the Member States of the European Communities on the transfer of proceedings in criminal matters: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [**Угода від 6 листопада 1990 р.** між державами-членами Європейських спільнот про процедури передачі у кримінальних справах: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)]
- **Convention of 10 March 1995** on simplified extradition procedure between the Member States of the European Union: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [**Конвенція від 10 березня 1995 р.** про спрощену процедуру видачі правопорушників між державами-членами Європейського Союзу: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)]

- **Council of Europe Convention of 21 March 1983** on the transfer of sentenced persons: entry into force: 1 July 1985 [*Європейська конвенція від 21 березня 1983 р. про передачу засуджених осіб: набула чинності 1 липня 1985 р.*]
- **Convention of 13 November 1991** between the Member States of the European Communities on the enforcement of foreign criminal sentences: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [*Конвенція від 13 листопада 1991 р. між державами-членами Європейських співтовариств про застосування іноземних кримінальних покарань: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)*]
- **Convention of 18 December 1997** on mutual assistance and co-operation between customs administrations (Naples II Convention): not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force – with the exception of Art. 23!) [*Конвенція від 18 грудня 1997 р. про взаємну допомогу і співпрацю між митними органами (Друга неапольська конвенція): не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності – крім Статті 23!)*]
- **Convention of 19 June 1990** applying the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic, on the gradual abolition of checks at their common borders (Schengen Implementation Convention) : entry into force: 1 March 1995 [*Конвенція від 19 червня 1990 р. про виконання Шенгенської угоди від 14 липня 1985 р. між урядами країн держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки про поступове скасування перевірок на спільних кордонах: набула чинності 1 березня 1995 р.*]
- **Convention of 25 May 1987** between the Member States of the European Communities on double jeopardy: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [*Конвенція від 25 травня 1987 р. між державами-членами Європейських співтовариств про уникнення подвійного покарання: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)*]
- **Convention of 27 September 1996** relating to extradition between the Member States of the European Union: not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [*Конвенція від 27 вересня 1996 р. про видачу правопорушників між державами-членами Європейського Союзу: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)*]
- **Convention of 29 May 2000** mutual assistance in criminal matters between the member states of the European Union (EU MLA Convention): not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [*Конвенція від 29 травня 2000 р. про взаємну допомогу в кримінальних справах: не набула чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)*]
- **Convention of 8 November 1990** on laundering, search, seizure and confiscation of the proceeds from crime (CoE Convention on laundering, search, seizure and confiscation of the proceeds from crime) : entry into force: 1 September 1993 [*Конвенція від 8 листопада 1990 р. про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності: набула чинності 1 вересня 1993 р.*]
- **Convention on the establishment of a European Police Office (Europol Convention):** entry into force: 1 October 1998 [*Конвенція про заснування Європейської Поліцейської Установи (Конвенції Європолу): набула чинності 1 жовтня 1998 р.*]
- **Council of Europe Convention of 13 December 1957 on Extradition (CoE Convention on Extradition):** entry into force: 18 April 1960 [*Європейська конвенція від 13 грудня 1957 р. про видачу правопорушників: набула чинності 18 квітня 1960 р.*]
- **Council of Europe Convention of 20 April 1959 on mutual assistance in criminal matters (CoE MLA Convention):** entry into force: 12 June 1962 [*Європейська конвенція*

від 20 квітня 1959 р. про взаємну допомогу в кримінальних справах: набула чинності 12 червня 1962 р.]

- **Decision of 28 February 2002** setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime (Decision setting up Eurojust) [**Рішення від 28 лютого 2002 р. про заснування Євроюсту з метою посилення боротьби з тяжкими злочинами**]
- **Directive 95/46/EC of 24 October 1995** on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data [**Директива 95/46/ЄС від 24 жовтня 1995 р. про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних та безперешкодного руху цих даних**]
- **European Convention 28 January 1981** for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data: entry into force: 1 October 1985 [**Європейська конвенція від 28 січня 1981 р. про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: набула чинності 1 жовтня 1985 р.]**
- **European Convention of 15 May 1972** on the transfer of proceedings in criminal matters: entry into force: 30 March 1978 [**Європейська конвенція від 15 травня 1972 р. про передачу провадження у кримінальних справах: набула чинності 30 березня 1978 р.]**
- **European Convention of 28 May 1970** on the international validity of criminal judgements: entry into force: 26 July 1974 [**Європейська конвенція від 28 травня 1970 р. про міжнародну дійсність кримінальних вироків: набула чинності 26 липня 1974 р.]**
- **Framework Decision 13 June 2002** on joint investigation teams (FD Joint Investigation Teams) [**Рамкове рішення від 13 червня 2002 р. про спільні слідчі групи**]
- **Framework Decision 13 June 2002** on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States [**Рамкове рішення від 13 червня 2002 р. про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами**]
- **Framework Decision 22 July 2003** on the execution in the European Union of orders freezing property or evidence (FD execution orders freezing or evidence) [**Рамкове рішення від 22 липня 2003 р. про виконання в Європейському Союзі наказів про вилучення майна чи доказів**]
- **Framework Decision of 17 December 2004** on the application of the principle of mutual recognition to confiscation orders [**Рамкове рішення від 17 грудня 2004 р. про застосування принципів взаємного визнання наказів про конфіскацію**²³⁶]
- **Framework Decision of 18 January 2005** on confiscation of crime-related proceeds, instrumentalities and property [**Рамкове рішення від 18 січня 2005 р. про конфіскацію доходів, засобів і майна, пов'язаних із злочинною діяльністю**²³⁷]
- **Framework Decision of 2 April 2004** on the application of the principle of mutual recognition to financial penalties [**Рамкове рішення від 2 квітня 2004 р. про застосування принципу взаємного визнання фінансових покарань**²³⁸]
- **Framework Decision of 26 June 2001** on money-laundering, the identification, tracing, freezing, seizing and confiscation of instrumentalities and the proceeds of crime (FD on money laundering) [**Рамкове рішення від 26 червня 2001 р. про відмивання, виявлення, відстеження, вилучення та конфіскацію засобів і доходів від злочинної діяльності**]
- **Programme of measures of 30 November 2000** to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters [**Програма заходів від 30 листопада 2000 р. про виконання принципу взаємного визнання рішень у кримінальних справах**]
- **Protocol 15 November 2000 against the Smuggling of Migrants by Land, Air and Sea (Smuggling Protocol):** entry into force: 28 January 2004 [**Протокол від 15 листопада 2000 р. проти незаконного ввезення мігрантів суходолом, морем і повітрям: набув чинності 28 січня 2004 р.]**
- **Protocol 15 November 2000 to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (Trafficking Protocol):** entry into force: 25 December

²³⁶ Це рішення ще не опубліковано в Офіційному журналі, а тому не набуло чинності.

²³⁷ Це рішення ще не опубліковано в Офіційному журналі, а тому не набуло чинності.

²³⁸ Це рішення ще не опубліковано в Офіційному журналі, а тому не набуло чинності.

2003 [**Протокол від 15 листопада 2000 р. про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми:** набув чинності 25 грудня 2003 р.]

- **Protocol of 16 October 2001 to the Convention on mutual assistance in criminal matters between the member states of the European Union (Protocol to EU MLA Convention):** not entered into force yet (except in the relations between the member states who made a declaration of accelerated entry into force) [**Протокол від 16 жовтня 2001 р. до Конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу:** не набув чинності (за винятком відносин між державами-членами, які оголосили про прискорене набуття чинності)]
- **Protocol of 28 November 2002** amending the Convention on the establishment of a European Police Office and the Protocol on the privileges and immunities of Europol, the members of its organs, the deputy directors and the employees of Europol (Protocol amending the Europol Convention): not entered into force yet [**Протокол від 28 листопада 2002 р., що доповнює Конвенцію про заснування Європейської Поліцейської Установи і Протокол про привілеї та імунітети Європола, членів його органів, заступників директорів і співробітників Європола:** не набули чинності]
- **Second Additional Protocol of 17 March 1978** to the Council of Europe Convention on extradition: entry into force: 5 June 1983 [**Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до Європейської конвенції про видачу правопорушників:** набув чинності 5 червня 1983 р.]
- **Second Additional Protocol of 8 November 2001** to the European Convention on mutual assistance in criminal matters (Second Additional Protocol to CoE MLA Convention): entry into force: 1 February 2004 [**Другий додатковий протокол від 8 листопада 2001 р. до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах:** набув чинності 1 лютого 2004 р.]
- **UN Convention 15 November 2000 against Transnational Organized Crime (TOC Convention):** entry into force: 29 September 2003 [**Конвенція ООН від 15 листопада 2000 р. проти організованої злочинності:** набула чинності 29 вересня 2003 р.]

У цьому розділі вміщено перелік рекомендованого довідкового матеріалу для використання під час навчання. Матеріал подано в двох підрозділах: «Перелік правових актів» і «Бібліографія».

Повний перелік довідкового матеріалу можна завантажити з веб-сторінки ICMPD, присвяченої боротьбі з торгівлею людьми (www.antitrafficking.net).

Перелік правових актів

ООН

- UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME; 2000 [*Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; 2000*]
- PROTOCOL TO PREVENT, SUPPRESS AND PUNISH TRAFFICKING IN PERSONS, ESPECIALLY WOMEN AND CHILDREN, SUPPLEMENTING THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME; 2000 [*Протокол про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності; 2000*]
- PROTOCOL AGAINST THE SMUGGLING OF MIGRANTS BY LAND, SEA AND AIR, SUPPLEMENTING THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME; 2000 [*Протокол проти незаконного ввезення мігрантів суходолом, морем і повітрям, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності; 2000*]
- CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN; 1979 (CEDAW) [*Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; 1979 (CEDAW)*]
- OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, RECOMMENDED PRINCIPLES AND GUIDELINES ON HUMAN RIGHTS AND HUMAN TRAFFICKING, JULY 2002 [*Управління Верховного комісара ООН у справах прав людини, Рекомендовані принципи і настанови з питань прав людини і торгівлі людьми, липень 2002 р.*]
- CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD (1989) AND OPTIONAL PROTOCOL TO THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD ON THE SALE OF CHILDREN, CHILD PROSTITUTION AND CHILD PORNOGRAPHY (2000) [*Конвенція про права дитини (1989) і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2000)*]

ЄС

- COUNCIL DIRECTIVE OF 29 APRIL 2004 ON THE SHORT-TERM RESIDENCE PERMIT ISSUED TO VICTIMS OF ACTION TO FACILITATE ILLEGAL IMMIGRATION OR TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS WHO COOPERATE WITH THE COMPETENT AUTHORITIES [*Директива Ради від 29 квітня 2004 р. про надання короткотривалого дозволу на проживання жертвам дій, що полегшують незаконну імміграцію або торгівлі людьми, які співпрацюють з компетентними органами*]
- COUNCIL FRAMEWORK DECISION 2002/629/JHA OF 19 JULY 2002 ON COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS [*Рамкове рішення Ради 2002/629/JHA від 19 липня 2002 р. про боротьбу з торгівлею людьми*]
- BRUSSELS DECLARATION ON PREVENTING AND COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS; ADOPTED BY THE EUROPEAN CONFERENCE ON PREVENTING AND COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS – GLOBAL CHALLENGE FOR THE 21ST CENTURY – ON 18-20 SEPTEMBER 2002 [*Брюссельська декларація про попередження і боротьбу з торгівлею людьми; ухвалена Європейською конференцією у сфері попередження і боротьби з торгівлею людьми – Глобальні виклики 21-го сторіччя – 18-20 вересня 2002 р.*]
- COUNCIL FRAMEWORK DECISION OF 15 MARCH 2001 ON THE STANDING OF VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS [*Рамкове рішення Ради від 15 березня 2001 р. про положення жертв у кримінальному судочинстві*]

Рада Європи

- CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS (EHRC-1950); SEE ALSO ETS 117 – PROTOCOL N°7 TO THE CONVENTION (1984) [Конвенція про захист прав і основних свобод людини (EHRC-1950); також див. ETS 117 – Протокол № 7 до Конвенції (1984)]
- EUROPEAN CONVENTION ON EXTRADITION (1957) [Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957)]
- ADDITIONAL PROTOCOL TO THE EUROPEAN CONVENTION ON EXTRADITION (1975) [Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників (1975)]
- SECOND ADDITIONAL PROTOCOL TO THE EUROPEAN CONVENTION ON EXTRADITION (1978) [Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників (1978)]
- EUROPEAN CONVENTION ON MUTUAL ASSISTANCE IN CRIMINAL MATTERS (1959) [Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959)]
- EUROPEAN CONVENTION ON THE INTERNATIONAL VALIDITY OF CRIMINAL JUDGEMENTS (1970) [Європейська конвенція про міжнародну чинність кримінальних вироків (1970)]
- EUROPEAN CONVENTION ON THE TRANSFER OF PROCEEDINGS IN CRIMINAL MATTERS (1972) [Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972)]
- CONVENTION FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUALS WITH REGARD TO AUTOMATIC PROCESSING OF PERSONAL DATA (1981) [Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981)]
- ADDITIONAL PROTOCOL TO THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUALS WITH REGARD TO AUTOMATIC PROCESSING OF PERSONAL DATA, REGARDING SUPERVISORY AUTHORITIES AND TRANSBORDER DATA FLOW (2001) [Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних (2001)]
- CONVENTION ON THE TRANSFER OF SENTENCED PERSONS (1983) [Конвенція про передачу засуджених осіб (1983)]
- ADDITIONAL PROTOCOL TO THE CONVENTION ON THE TRANSFER OF SENTENCED PERSONS (1997) [Додатковий протокол до конвенції про передачу засуджених осіб (1997)]
- EUROPEAN CONVENTION ON THE COMPENSATION OF VICTIMS OF VIOLENT CRIMES (1983) [Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (1983)]
- EUROPEAN CONVENTION ON THE RECOGNITION OF THE LEGAL PERSONALITY OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS (1986) [Конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (1986)]
- EUROPEAN CONVENTION ON LAUNDERING, SEARCH, SEIZURE AND CONFISCATION OF THE PROCEEDS FROM CRIME (1990) [Конвенція про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності (1990)]
- CRIMINAL LAW CONVENTION ON CORRUPTIONS (1999) [Конвенція про корупцію у контексті кримінального права (1999)]
- ADDITIONAL PROTOCOL TO THE CRIMINAL LAW CONVENTION ON CORRUPTION (2003) [Додатковий протокол до Конвенції про корупцію у контексті кримінального права (2003)]
- CIVIL LAW CONVENTION ON CORRUPTION (1999) [Конвенція про корупцію у контексті цивільного права (1999)]
- EUROPEAN CONVENTION ON CYBERCRIME (2001) [Європейська конвенція про кіберзлочинність (2001)]
- RECOMMENDATION NO. R (81) 12 ON ECONOMIC CRIME [Рекомендація № R (81) 12 щодо економічних злочинів]
- RECOMMENDATION NO. R (85) 11 ON THE VICTIM'S POSITION IN THE FRAMEWORK OF CRIMINAL LAW AND PROCEDURE [Рекомендація № R (85) 11 щодо положення жертви в межах кримінального права і провадження]
- RECOMMENDATION R (87) 19 ON THE ORGANISATION OF CRIME PREVENTION [Рекомендація № R (87) 19 щодо організації попередження злочинів]

- RECOMMENDATION R (87) 21 ON ASSISTANCE TO VICTIMS AND THE PREVENTION OF VICTIMISATION [Рекомендація № R (87) 21 щодо допомоги жертвам і попередження віктимізації]
- RECOMMENDATION R (88) 18 CONCERNING LIABILITY OF ENTERPRISES HAVING LEGAL PERSONALITY FOR OFFENCES COMMITTED IN THE EXERCISE OF THEIR ACTIVITIES [Рекомендація № R (88) 18 щодо відповідальності правосуб'єктних підприємств за злочини, вчинені під час здійснення їх діяльності]
- RESOLUTION (97) 24 ON THE TWENTY GUIDING PRINCIPLES FOR THE FIGHT AGAINST CORRUPTION [Резолюція (97) 24 про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією]
- RECOMMENDATION R (2000) 10 ON CODES OF CONDUCT FOR PUBLIC OFFICIALS, AND MODEL CODE OF CONDUCT FOR PUBLIC OFFICIALS [Рекомендація R (2000) 10 щодо кодексів поведінки громадських службовців і звіцевого кодексу поведінки громадських службовців]
- RECOMMENDATION R (2000) 11 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON ACTION AGAINST TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS FOR THE PURPOSE OF SEXUAL EXPLOITATION, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 19 MAY 2000, AT THE 710TH MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація R (2000) 11 Комітету Міністрів державам-членам РЄ щодо заходів проти торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, ухвалена Комітетом Міністрів 19 травня 2000 р. на 710-й зустрічі заступників міністрів]
- RECOMMENDATION (2000) 19 ON THE ROLE OF PUBLIC PROSECUTION IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM [Рекомендація R (2000) 19 щодо ролі прокурора у кримінальній судовій системі]

ОБСЄ

- OSCE ANTI-TRAFFICKING GUIDELINES [Настанови ОБСЄ у сфері протидії торгівлі людьми]

Пакт стабільності

- STABILITY PACT ANTI-TRAFFICKING DECLARATION OF SOUTH EASTERN EUROPE, PALERMO, 13 DECEMBER 2000 [Декларація про боротьбу з торгівлею людьми Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, Палермо, 13 грудня 2000 р.]
- STATEMENT OF COMMITMENTS ON THE LEGALISATION OF THE STATUS OF TRAFFICKED PERSONS (TIRANA, 11 DECEMBER 2002) [Заява про зобов'язання щодо законодавства про статус осіб, які стали предметом торгівлі людьми (Тирана, 11 грудня 2002 р.)]

Додаткові інструменти

ООН

- UN DECLARATION OF BASIC PRINCIPLES OF JUSTICE FOR VICTIMS OF CRIME AND ABUSE OF POWER; 1985 [Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, (1985 р.)]
- ECOSOC RESOLUTION 2005/20 OF 22 JULY 2005 [Резолюція Комітету з економічних і соціальних питань 2005/20 від 22 липня 2005 р.]
- ILO CONVENTION 29 CONCERNING FORCED OR COMPULSORY LABOUR (1930) [Конвенція МОП №29 про примусову чи обов'язкову працю (1930 р.)]
- ILO CONVENTION 138 CONCERNING THE MINIMUM AGE FOR ADMISSION TO EMPLOYMENT (1973) [Конвенція МОП №138 про мінімальний вік для прийняття на роботу (1973 р.)]
- ILO RECOMMENDATION 190 CONCERNING THE PROHIBITION AND IMMEDIATE ACTION FOR THE ELIMINATION OF THE WORST FORMS OF CHILD LABOUR (1999) [Рекомендація МОП №190 щодо заборони і негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.)]
- FORMER REPORT BY UNICEF, UNHCHR AND ODIHR, JUNE 2002: 'TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN THE SEE: CURRENT SITUATION AND RESPONSES TO TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN ALBANIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA, BULGARIA, CROATIA, THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA REPUBLIC OF MACEDONIA, MOLDOVA AND ROMANIA [Попередній звіт ЮНІСЕФ, Верховного комісара ООН з прав людини та Бюро демократичних інституцій і прав людини, червень 2002 р. р.: «Торгівля людьми в

ПІВДЕННО-СХІДНІЙ Європі: поточна ситуація і заходи протидії торгівлі людьми в Албанії, Боснії і Герцеговині, Болгарії, Хорватії, Федеративній Республіці Югославії, Республіці Македонія, Молдові та Румунії», (липень 2003 р.)]

- REPORT BY UNICEF AND UK “STOP THE TRAFFIC!”, JULY 2003 [Звіт ЮНІСЕФ та Великої Британії «Зупиніть торгівлю!», липень 2003 р.]

Європейський Союз

- COUNCIL FRAMEWORK DECISION 2004/68/JHA OF 22 DECEMBER 2003 ON COMBATING THE SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN AND CHILD PORNOGRAPHY [Європейське рамкове рішення 2004/68/JHA від 22 грудня 2003 р. про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією]
- JOINT ACTION 97/154/JHA OF 24 FEBRUARY 1997 ADOPTED BY THE COUNCIL ON THE BASIS OF ART.K.3 OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION CONCERNING ACTION TO COMBAT TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN. AMENDED BY COUNCIL OUTLINE DECISION 2002/629/JHA OF 19 JULY 2002 CONCERNING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS [Спільна акція Ради 97/154/JHA від 24 лютого 1997 р., ухвалена Радою на підставі статті К.3 Угоди Європейського Союзу про заходи боротьби з торгівлею людьми і сексуальною експлуатацією дітей із поправками, внесеними Рішенням Ради 2002/629/JHA від 19 липня 2002 р. щодо боротьби з торгівлею людьми]
- COUNCIL DECISION OF 9 JUNE 2000 TO COMBAT CHILD PORNOGRAPHY ON THE INTERNET [Рішення Ради від 9 червня 2000 р. про боротьбу з дитячою порнографією в Інтернеті]
- COUNCIL DECISION OF 23 NOVEMBER 1995 ON THE PROTECTION OF WITNESSES IN THE FIGHT AGAINST INTERNATIONAL ORGANISED CRIME [Рішення Ради від 23 листопада 1995 р. про захист свідків у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю]
- EUROPEAN PARLIAMENT (DIRECTORATE-GENERAL FOR RESEARCH): WORKING PAPER ON “TRAFFICKING IN WOMEN” (CIVIL LIBERTIES SERIES – LIBE 109 EN – 3-2000) [Європейський Парламент [(Генеральний директорат у справах досліджень): Робочі матеріали про «Торгівлю жінками» (Серія громадянські свободи – LIBE 109 EN -3-2000)]
- EUROPOL'S THREAT ASSESSMENT – THE USE OF THE APPLICANT COUNTRIES AS TRANSIT POINTS FOR ILLEGAL IMMIGRATION AND TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS INTO THE EUROPEAN UNION – NOVEMBER 2001 (DOCUMENT REFERENCE 2530-66) [Оцінка загрози Європолом – Використання країн заявників як транзитних точок для нелегальної імміграції і торгівлі людьми у Європейському Союзі 2001 р. (Реєстраційний номер документа 2530-66)]
- HAGUE MINISTERIAL DECLARATION ON EUROPEAN GUIDELINES FOR EFFECTIVE MEASURES TO PREVENT AND COMBAT TRAFFICKING IN WOMEN FOR THE PURPOSE OF SEXUAL EXPLOITATION (1997) [Гаагська Міністерська декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів попередження і боротьби з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації (1997 р.)]

Рада Європи

- RECOMMENDATION REC (2001) 11 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES CONCERNING GUIDING PRINCIPLES ON THE FIGHT AGAINST ORGANISED CRIME, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 19 SEPTEMBER 2001, AT THE 765TH MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація (2001) 11 Комітету Міністрів держав-членів щодо керівних принципів боротьби з організованою злочинністю, ухвалених Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р. на 765-й зустрічі заступників Міністрів]
- RECOMMENDATION REC (2001)16 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS ON THE PROTECTION OF CHILDREN AGAINST SEXUAL EXPLOITATION, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 31 OCTOBER 2001 AT THE 771ST MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація (2001) 16 Комітету Міністрів щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації, ухвалена Комітетом Міністрів 31 жовтня 2001 р. на 771-й зустрічі заступників Міністрів]
- RECOMMENDATION NO. R (91) 11 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES CONCERNING SEXUAL EXPLOITATION, PORNOGRAPHY AND PROSTITUTION OF, AND TRAFFICKING IN CHILDREN AND YOUNG ADULTS ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 9 SEPTEMBER 1991 AT THE 461ST MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація № R (91) 11 Комітету Міністрів державам-членам щодо сексуальної

експлуатації, порнографії та проституції, а також торгівлі дітьми і підлітками, ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 1991 р. на 461-й зустрічі заступників Міністрів]

- RECOMMENDATION NO. R (97) 13 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES CONCERNING INTIMIDATION OF WITNESSES AND THE RIGHTS OF DEFENCE, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 10 SEPTEMBER 1997 [Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів державам-членам щодо залякування свідків і права на захист, ухвалена Комітетом Міністрів 10 вересня 1997 р.]
- RECOMMENDATION REC (2001) 18 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON SUBSIDIARY PROTECTION, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 27 NOVEMBER 2001 AT THE 774TH MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація (2001) 18 Комітету Міністрів державам-членам щодо додаткового захисту, ухвалена Комітетом Міністрів 27 листопада 2001 р. на 774-й зустрічі заступників Міністрів]
- RECOMMENDATION REC (2002) 5 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON THE PROTECTION OF WOMEN AGAINST VIOLENCE, ADOPTED BY THE COMMITTEE OF MINISTERS ON 30 APRIL AT THE 794TH MEETING OF THE MINISTERS' DEPUTIES [Рекомендація (2002) 5 Комітету Міністрів державам-членам щодо захисту жінок від насильства, ухвалена Комітетом Міністрів 30 квітня на 794-й зустрічі заступників Міністрів]
- RECOMMENDATION 1325 (1997) ON TRAFFIC IN WOMEN AND FORCED PROSTITUTION IN COUNCIL OF EUROPE MEMBER STATES ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1325 (1997) щодо торгівлі жінками та примусової проституції у державах – членах Ради Європи, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RECOMMENDATION 1450 (2000) ON VIOLENCE AGAINST WOMEN IN EUROPE ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1450 (2000) щодо насильства по відношенню до жінок в Європі, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RECOMMENDATION 1467 (2000) ON CLANDESTINE IMMIGRATION AND THE FIGHT AGAINST TRAFFICKERS ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1467 (2000) щодо нелегальної імміграції та боротьби з торговцями людьми, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RECOMMENDATION 1523 (2001) ON DOMESTIC SLAVERY ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1523 (2001) щодо побутового насильства, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RECOMMENDATION 1526 (2001) ON A CAMPAIGN AGAINST TRAFFICKING IN MINORS TO PUT A STOP TO THE EAST EUROPEAN ROUTE: THE EXAMPLE OF MOLDOVA ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1526 (2001) щодо кампанії проти торгівлі неповнолітніми для знешкодження мережі на сході Європи: випадок Молдови, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RESOLUTION 1307 (2002) ON SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN: ZERO TOLERANCE ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1307 (2002) щодо сексуальної експлуатації дітей. Терпимість нульова, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]
- RECOMMENDATION 1545 (2002) ON A CAMPAIGN AGAINST TRAFFICKING IN WOMEN ADOPTED BY THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE [Рекомендація 1545 (2002) щодо кампанії проти торгівлі жінками, ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи]

ОБСЕ

- VIENNA MINISTERIAL DECISION, ADOPTED IN THE OSCE MINISTERIAL COUNCIL OF 27-28 DECEMBER 2000 [Віденське міністерське рішення, ухвалене на міністерській раді ОБСЕ 27-28 грудня 2000 р.]
- BUCHAREST MINISTERIAL DECISION, ADOPTED IN THE OSCE MINISTERIAL COUNCIL OF 4 DECEMBER 2001 [Бухарестське міністерське рішення, ухвалене на міністерській раді ОБСЕ 4 грудня 2001 р.]
- PORTO MINISTERIAL DECLARATION ON TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS, OSCE MINISTERIAL COUNCIL, 7 DECEMBER 2002 [Міністерська декларація про торгівлю людьми, прийнята в Порту, міністерська рада ОБСЕ, 7 грудня 2002 р.]

- OSCE ACTION PLAN TO COMBAT TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS, ADOPTED BY PERMANENT COUNCIL ON 24 JULY 2003 [*План дій ОБСЄ щодо боротьби з торгівлею людьми, ухвалений Постійною Радою 24 липня 2003 р.*]
- REFERENCE GUIDE FOR ANTI-TRAFFICKING LEGISLATIVE REVIEW; SEPTEMBER 2001 [*Настанови з перегляду законодавства у сфері протидії торгівлі людьми, (вересень 2001)*]

Пакт стабільності

- STATEMENT OF COMMITMENTS ON VICTIM/WITNESS PROTECTION AND TRAFFICKING IN CHILDREN (SOFIA, 10 DECEMBER 2003) [*Заява про зобов'язання щодо захисту жертв/свідків і торгівлі дітьми (Софія, 10 грудня 2003 р.)*]
- STATEMENT OF COMMITMENTS ON THE DEVELOPMENT OF AN INFORMATION EXCHANGE MECHANISM CONCERNING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN SOUTH EASTERN EUROPE (ZAGREB, 27 NOVEMBER 2001) [*Заява про зобов'язання щодо розвитку механізму обміну інформацією стосовно торгівлі людьми в Південно-Східній Європі (Загреб, 27 листопада 2001 р.)*]

Інші

- STOCKHOLM DECLARATION AND AGENDA FOR ACTION AGAINST COMMERCIAL SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN (1996) [*Стокгольмська декларація і план дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (1996)*]
- YOKOHAMA GLOBAL COMMITMENT (2001) [*ЙОКОГАМСЬКЕ ГЛОБАЛЬНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (2001)*]

American Psychiatric Association (1994): Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th ed., Washington D.C. [*Американська психіатрична асоціація Довідник з діагностики і статистики психічних розладів, 4-е видання. – Вашингтон, 1994*].

Arap, Joanna/Cullen, Peter/Medved, Felicita (2002): Counteracting Human Trafficking: Protecting the Victims of Trafficking [*Арап Джоанна, Каллен Петер, Медвед Фелісіта Боротьба з торгівлею людьми: захист жертв торгівлі, 2002*].

Bales, Kevin (2000): I Nuovi Schiavi: la Merce Umana nell'Economia Globale, Milano [*Бейлз Кевін. Нове рабство: Людський товар у світовій економіці. – Мілан, 2000*].

Bonacich, E. (1973): A theory of middleman minorities, American Sociological Review, vol. XXXVII [*Бонаціч Е. Теорія меншин посередників // Американський соціологічний журнал. – Том XXXVII. – 1973*].

Braun, BG (1989): Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder, The Psychiatric clinics of North America, vol. 12, No.2 [*Браун Б.Г. Психотерапія особи, яка пережила інцест, з дисоціативним розладом // Психіатричні клініки Північної Америки. – том 12, № 2. – 1989*].

Brewin and others (2000): Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma exposed adults, Journal of Consulting and Clinical Psychology, vol. 68, No.5 [*Бруїн та ін. Мета-аналіз факторів ризику для післятравматичного стресу у дорослих, які зазнали травми / Журнал консультативної і клінічної психології. – Том 68, № 5 – 2000*].

Brunovskis, Anette/Tyldum, Guri (2004): Crossing Borders: an Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking in Human Beings, Oslo [*Бруновскіс Анетт, Тильдум Гурі. Перетин кордонів: емпіричне вивчення транснаціональної проституції і торгівлі людьми. – Осло, 2004*].

Butterweck-Uhl (1999): Der Handel mit Frauen in Mittel- und Osteuropa, in: European Strategies to Prevent and Combat Trafficking in Women. Proceedings of the International Conference Commemorating the International Day of Action against Violence against Women, 25-26 November 1998, Berlin [*Буттервек-Уль. Торгівля жінками в центральній і східній Європі // Європейські стратегії попередження і боротьби з торгівлею жінками. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному дню боротьби з жорстоким поводженням з жінками. – 25-26 листопада 1998. – Берлін, 1999*].

Carchedi, Francesco (2004): Piccoli Schiavi senza Frontiere: Traffico die Minori Stranieri in Italia, Rome [*Каркеді Франческо. Маленькі раби без кордонів: торгівля неповнолітніми іноземцями в Італії. – Рим, 2004*].

Carchedi, Francesco/Mottura, G./Pugliese, E. (2004): Lavoro Servile e Nuove Schiavitù, Milan [*Каркеді Франческо Моттура Г. П'юльєзе Е. Рабська праця і нове рабство. – Мілан, 2004*].

Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (2005): Guidelines on Justice Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Vienna [*Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя. Настанови з питань правосуддя щодо дітей-жертв і свідків злочинів. – Відень, 2005*].

Comitè contre l'esclavage moderne, CSEM(2002): Perspectives on trafficking in human beings [*Комітет проти сучасного рабства, CSEM. Перспективи торгівлі людьми, 2002*].

Coomaswamy, Radhika (2000): Integration of the human rights of women and the gender perspective. Violence against women, E/CN.4/2000/68, 29 February 2000 [*Кумарасвами Радгіка. Інтеграція прав людини жінки і гендерні перспективи. Насильство над жінками. E/CN.4/2000/68, 29 лютого 2000*].

Covre, P./Corso, P. : A profile of the target in: Brussa, L. (Ed.): Health Migration Sex Work [*Ковре П., Корсо П. Профіль цілі // Під ред. Брусса, Л. Здоров'я. Міграція. Секс. Робота*].

- Dearing, Albin/Furg, Elisabeth (ed.) (1999):** Police Combating Violence against Women, Vienna [Діарінг Альбін, Фьорг Елізабет (ред.). Боротьба поліції проти насильства над жінками. – Відень, 1999].
- European Commission (2005):** Green paper on an EU approach to managing economic migration, Brussels [Європейська Комісія. Зелена книга про підхід ЄС до управління економічною міграцією. – Брюссель, 2005].
- European Commission, Group on Trafficking in Human Beings (2004):** Report of the Experts Group on Trafficking in Human Beings, Brussels [Європейська Комісія, Група з питань торгівлі людьми. Звіт груп експертів з торгівлі людьми. – Брюссель, 2004].
- Fischer, Gottfried/Riedesser, Peter (1998):** Lehrbuch der Psychotraumatologie, 1st. ed., Munich [Фішер Готтфрід, Рідессер Петер. Підручник з психотравматології. – 1-е видання. – Мюнхен, 1998].
- Fischer, G./Becker-Fischer, M./Dьchting, C. (1998):** Neue Wege in der Opfer-hilfe. Ergebnisse und Verfahrensvorschldgeaus dem Kцlner Opferhilfe Modell, Kцln [Фішер Г., Беккер-Фішер М., Дюхтінг К. Нові шляхи допомоги жертвам. Результати і запропоновані методи кельнської моделі допомоги жертвам. – Кельн, 1998]
- Flatten/Gast/Hofmann/Liebermann/Reddemann/Siol/Wцller (2004):** Posttraumatische Belastungsstцrung-Leitlinie und Quellentext, eds. Rudolf and Eich, 2nd ed., Stuttgart [Флаттен, Гаст, Хофманн, Ліберманн, Реддемманн, Зіоль, Вьоллер. Післятравматичний стрес – головна лінія і вихідний текст / Ред. Рудольф і Айх. – 2-е видання. – Штутгарт, 2004].
- Frances / First / Pincus (1995):** DSM-IV Guidebook, 4th ed., Washington [Франс, Фірст, Пінкус DSM-IV. Посібник. – 4-е видання. – Вашингтон, 1995]
- Global Alliance Against Traffic in Women/Foundation Against Trafficking in Women/ International Human Rights Law Group (cit. GAATW et al. 1999):** Human Rights Standards for the Treatment of Trafficked Persons, <http://www.thai.net/gaatw> (11.01.2003) [Світова спілка проти торгівлі жінками, Фонд проти торгівлі жінками, Міжнародна правова група з прав людини (цит. за [GAATW та ін. 1999]). Норми прав людини для поводження з особами, що постраждали від торгівлі людьми. <http://www.thai.net/gaatw> (11.01.2003)]
- Grossi, Veronique (1999):** Measures to Prevent and Combat Trafficking in Women in Belgium, in: European Strategies to Prevent and Combat Trafficking in Women. Proceedings of the International Conference Commemorating the International Day of Action against Violence against Women, 25-26 November 1998 in Berlin [Гроссі Веронік Заходи з попередження і боротьби з торгівлею жінками в Бельгії // Європейські стратегії попередження і боротьби з торгівлею жінками. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному дню боротьби з жорстоким поводженням з жінками, 25-26 листопада 1998, – Берлін. 1999]
- Hecter, M. (1978):** Group formation and cultural division of labor, American Journal of Sociology, vol. 84, No. 2. [Гектер М. Утворення груп і культурний поділ праці // Американський журнал соціології. – том 84, № 2. – 1978].
- Hughes, M./Roche, Claire (1999):** Making the Harm Visible: Global Sexual Exploitation of Women and Girls. Speaking Out and Providing Services, Rhode Island [Х'юз, М., Роше, Клер. Як виявити шкоду: Глобальна сексуальна експлуатація жінок і дівчат. Зізнання і послуги. – Род Айленд, 1999].
- ICMPD (2005):** Regional Best Practice Guidelines for the Development and Implementation of a Comprehensive National Anti-trafficking Response, Vienna [ICMPD Регіональної настанови із взірцевої практики розвитку і впровадження комплексної національної протидії торгівлі людьми. – Відень, 2005].
- ICMPD (2004):** Regional Standard for Anti-trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE, Vienna [ICMPD Регіональні нормативи підготовки суддів і прокурорів у сфері протидії торгівлі людьми в південно-східній Європі. – Відень, 2004].
- ICMPD (2004):** Regional Standard for Anti-Trafficking Police Training in SEE, Vienna [ICMPD Регіональні нормативи підготовки поліції у сфері протидії торгівлі людьми в південно-східній Європі. – Відень, 2004]

- ILO (2000):** Employer sanctions: French, German and US experiences [**МОП Санкції проти роботодавців: досвід Франції, Німеччини та США, 2000**].
- ILO (2002):** Forced Labour, Child Labour, and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective, Technical paper, Brussels [**МОП. Примусова праця, дитяча праця та торгівля людьми в Європі: Перспектива МОП, Технічний звіт. – Брюссель, 2002**].
- ILO (2005):** Human Trafficking and Forced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement [**МОП. Торгівля людьми і примусова експлуатація праці: Посібник для законодавчих і правоохоронних органів, 2005**].
- ILO (2004):** Trafficking for Forced Labour: How to Monitor the Recruitment of Migrant Workers- Training Manual [**МОП. Торгівля людьми для примусової праці: Як проводити моніторинг вербування робочих-мігрантів: Підручник, 2004**].
- IOM (2000):** Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe: A review of the evidence with case studies from Hungary, Poland and Ukraine, Geneva [**МОП. Торгівля мігрантами і незаконне переміщення людей у Європі: Огляд доказів на прикладі випадків з Угорщини, Польщі та України. – Женева, 2000**].
- Jordan, Ann D. (2002):** The Annotated Guide to the complete UN Trafficking Protocol, Washington [**Джордан Анн Д. Коментований посібник до повного Протоколу ООН проти торгівлі людьми. – Вашингтон, 2002**].
- Kartusch, Angelika/Knaus, Katharina/Reiter, Gabriele (2000):** Bekämpfung des Frauenhandels nach internationalem und österreichischen Recht, Wien [**Картуш Анжеліка, Кнаус Катаріна, Райтер Габріель Боротьба з торгівлею жінками в міжнародному і австрійському праві. – Відень, 2000**].
- Kartusch, Angelika (2001):** Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South Eastern Europe, Warsaw [**Картуш Анжеліка. Посібник з огляду законодавства з протидії торгівлі людьми з особливою увагою південно-східній Європі. – Варшава, 2001**].
- Kartusch, Angelika (2001a):** Das Geschdft mit der Ware Frau – Maßnahmen gegen den Frauenhandel und zum Schutz der Opfer, in: Elisabeth Gabriel (Ed.): Frauenrechte, Wien [**Картуш Анжеліка. Торгівля жінками – заходи, спрямовані на боротьбу проти торгівлі жінками і на захист жертв // Права жінок./ Під ред. Елізабет Габріел. – Відень, 2001a**].
- Kartusch, Angelika (2002):** Menschenhandel – Eine menschenrechtliche Herausforderung für die OSZE, in: OSZE-Jahrbuch 2002, Baden-Baden [**Картуш Анжеліка. Торгівля людьми – виклик у сфері прав людини для ОБСЄ // ОБСЄ–щорічник. – 2002. – Баден-Баден**].
- Kartusch, Angelika (2003):** Internationale und europäische Maßnahmen gegen den Frauen- und Menschenhandel, Dezember 2003, gender politik online, http://www.fu-berlin.de/gpo/pdf/kartusch/angelika_kartusch.pdf [**Картуш Анжеліка Міжнародні і європейські заходи, спрямовані на боротьбу проти торгівлі жінками і чоловіками // Гендерна політика онлайн, http://www.fu-berlin.de/gpo/pdf/kartusch/angelika_kartusch.pdf, грудень 2003**].
- Koelges, Barbara/Thoma, Birgit/Welter-Kaschub, Gabriele (2002):** Probleme der Strafverfolgung und des Zeuginnenschutzes in Menschenhandelsprozessen – eine Analyse von Gerichtsakten, Voppard [**Кьолгес Барбара, Тома Біргіт, Вельтер-Кашуб Габріеле. Проблема кримінального переслідування і захисту свідків у процесах, пов'язаних з торгівлею людьми – аналіз судових актів. – Боппард, 2002**].
- Loncle, Francois (2001):** La tratta delle donne dell'est in Europa occidentale, Le Monde diplomatique-II Manifesto, no. 11, vol. VIII [**Лонкле Франсуа. Поводження з жінками у Східній Європі // Le Monde diplomatique-II Manifesto. – №11. Том VIII. – 2001**].
- London School of Hygiene and Tropical Medicine (2003):** The Health Risks and Consequences of Trafficking in Women and Adolescents: Findings from a European Study [**Лондонська школа гігієни і тропічної медицини. Ризики для здоров'я і наслідки торгівлі жінками і підлітками: результати європейського дослідження, 2003**].

Niesner, Elvira/Johns-Pauly, Christina (2001): Trafficking in Women in Europe. Prosecution and Victim Protection in a European Context, Bielefeld [*Ніснер Ельвіра, Джонс-Полі Крістіна. Торгівля жінками в Європі. Переслідування і захист жертв у європейському контексті. – Білефельд, 2001*].

Nowak, Manfred (2000): Polizei und Menschenrechte – Schutz und Bedrohung, in: Fehjrvbry, Jbnos/Stangl, Wolfgang (Ed.): Menschenrecht und Staatsgewalt, Wien [*Новак Манфред. Поліція і права людини – захист і небезпека // Fehjrvbry: Права людини і державна влада. – Відень, 2000*].

On the Road (2002): Art. 18: protection of victims of trafficking and fight against crime. Italy and the European scenarios. Research report, Martinsicuro, On the Road Edizioni 2002] [*«На шляху» Стаття 18: захист жертв торгівлі людьми і боротьба проти злочинності. Італія і європейські сценарії. Звіт за результатами дослідження, 2002*].

OSCE (2004): National Referral Mechanisms: Joining Efforts to protect the Rights of Trafficked Persons: A Practical Handbook, Warsaw [*ОБСЕ. Національний механізм направлення: поєднання зусиль для захисту прав осіб, які стали об'єктом торгівлі людьми: Практичний посібник. – Варшава, 2004*].

Ozer and others (2003): Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: a meta-analysis, Psychological Bulletin, vol.129, No. 1 [*Озер та ін. Показники післятравматичного стресу і його симптомів у дорослих: мета-аналіз // Психологічний бюлетень. – Том 129. № 1. – 2003*].

Palazzo, Sabato: La tratta delle donne immigrate per sfruttamento sessuale di provenienza nigeriana, dai paesi dell'est europeo e dall'Albania, in: Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Il Traffico di Esseri Umani e il Ruolo della Criminalita Organizzata [*Палаццо Сабато. Поводження з жінками-іммігрантками для сексуальної експлуатації // Італійський інститут філософських досліджень. Торгівля людьми і роль кримінальних організацій*].

Pearson, Elaine (2004): Coercion in the Kidney Trade ? : Background Study on Trafficking in Human Organs Worldwide, Sector Project against Trafficking in Women, GTZ [*Пірсон Елейн. Примус у торгівлі нирками? Загальне дослідження торгівлі людськими органами у світі, сектор Проекту проти торгівлі жінками, GTZ, 2004*].

Rall, Heidemarie (1999): Police Experience and Problems in Combating Trafficking in Women, in: European Strategies to Prevent and Combat Trafficking in Women. Proceedings of the International Conference Commemorating the International Day of Action against Violence against Women, 25-26 November 1998 in Berlin [*Раль Гайдемарі. Досвід поліції і проблеми боротьби з торгівлею жінками // Європейські стратегії попередження і боротьби з торгівлею жінками. Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному дню боротьби з жорстоким поводженням з жінками, 25-26 листопада 1998. – Берлін, 1999*].

Sassen, S. (1997): Le Citta nell'Economna Globale, Il Mulino [*Сассен, С. Місто в світовій економіці. – Муліно, 1997*].

Save the Children: Child Trafficking in Albania [*Врятуйте дітей: Торгівля дітьми в Албанії*].

UN-Handbook on Justice for Victims On the Use and Application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, New York 1999 (quoted: UN-Handbook) [Посібник ООН з питань правосуддя для жертв. Про використання і застосування Декларації про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. – Нью Йорк, 1999 (також «Посібник ООН»)].

UN (1999): Offenders and victims: accountability and fairness in the criminal justice process. Working paper prepared by the Secretariat, A/CONF.187/8 [*ООН. Злочинці і жертви: відповідальність і справедливість кримінального судового процесу. Робочі матеріали, підготовлені Секретаріатом. – А/CONF.187/8 – 1999*].

UN, Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights to the Economic and Social Council, E/2002/68/Add.1 (cited: UN-Principles and Guidelines)[ООН. Рекомендовані

принципи і настанови з прав людини і торгівлі людьми. Звіт Верховного Комісара ООН у справах прав людини на Економічній і соціальній раді. – E/2002/68/Add.1 (також «Принципи і настанови ООН»)].

UN, Report of the Ad Hoc Committee on the Elaboration of a Convention against Transnational Organized Crime on the work of its first to eleventh session. Addendum: Interpretative notes for the official records (travaux préparatoires) of the negotiation of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto (cited: Report of the Ad Hoc Committee), A/55/383/Add.1 [**ООН, Звіт Спеціального комітету з розробки Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності** про роботу 1-11 сесії. Додаток: Коментарі для офіційних записів (підготовча робота), які стосуються обговорень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності і Протоколів до неї (також «Звіт Спеціальної комісії»). – A/55/383/Add.1].

UN, Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, submitted to the Commission on Human Rights at its fifty-sixth session, E/CN.4/2000/68 [**ООН, Звіт Спеціального доповідача про насильство над жінками**, поданий до Комісії з прав людини на п'ятдесят шостій сесії. – E/CN.4/2000/68].

UNHCR (2004): Guidelines on International Protection: The application of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol relating to the Status of Refugees to victims of trafficking and persons at risk of being trafficked, HCR/GIP/06/07 [**Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Настанови до міжнародного захисту: Застосування статті 1A(2) Конвенції 1951 р. і/або Протоколу 1967 р. стосовно статусу біженців до жертв торгівлі людьми і осіб, які наражаються на небезпеку стати об'єктами торгівлі людьми. – HCR/GIP/06/07. – 2004].**

UNICEF et al. (2002): Trafficking in Human Beings in South-eastern Europe. Current Situation and Responses to Trafficking in Human Beings [**ЮНІСЕФ та ін. Торгівля людьми у південно-східній Європі. Поточна ситуація і заходи протидії торгівлі людьми, 2002]**

UNICEF, Trafficking in Human Beings in South Eastern Europe, 2003 Update on Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Serbia and Montenegro, including the UN Administered Province of Kosovo and Romania, Published by UNDP, November 2003 [**ЮНІСЕФ. Торгівля людьми у південно-східній Європі. Оновлена інформація про ситуацію і заходи протидії торгівлі людьми в Албанії, Боснії Герцеговині, Болгарії, Хорватії, колишній югославській республіці Македонія, Молдові, Сербії і Чорногорії, включаючи провінцію Косово, яка перебуває під управлінням ООН, та Румунії на 2003 р. – ПРООН, листопад 2003].**

UNODC (1999): Handbook on Justice for Victims, New York [**Управління ООН з боротьби проти наркоманії та злочинності. Посібник з питань правосуддя для жертв. – Нью Йорк, 1999].**

UNODC (2004): Legislative Guide for the Implementation of the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, New York [**Управління ООН з боротьби проти наркоманії та злочинності. Законодавчий посібник для виконання. Протоколи про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми. – Нью Йорк, 2004].**

U.S. Department of State (1996): Forced Labor: the Prostitution of Children, Washington D.C [**Державний департамент США Примусова праця: проституція дітей. – Вашингтон, 1996].**

U.S. Government (2004): Assessment of U.S. Government Activities to Combat Trafficking in Persons [**Уряд США. Оцінка діяльності уряду США у боротьбі з торгівлею людьми, 2004].**

van der Ent, D.W./Evers, Th.D./Komduur, K. (1998): Violence Against Women. The Police's Responsibility, Den Haag [**Ван дер Ент Д.В., Еверс Т.Д., Комдуур К. Насильство над жінками. Відповідальність поліції. – Гаага, 1998].**

van der Kolk, Bessel A. (2001): The assessment and treatment of complex PTSD in: Traumatic Stress: Rachel Yehuda, ed. [**Ван дер Кольк Бессель А. Оцінка і лікування складних ПТСС // Травматичний стрес / Під ред. Рейчел Йегуди, 2001.].**

van der Kolk, Bessel A./Mc Farlane/Weisaeth (1996): Traumatic Stress, New York/London [Ван дер Кольк Бессель А., Макфарлейн, Вайзет Травматичний стрес. – Нью Йорк, Лондон, 1996].

van der Kolk, Bessel A./van der Hart, Onno/Marmar, Charles R. (2000): Dissoziation und Informationsverarbeitung beim posttraumatischen Belastungssyndrom, in: Bessel A. van der Kolk et al., Traumatic Stress: Grundlagen und Behandlungsansätze, Paderborn [Ван дер Кольк Бессель А., ван дер Гарт Онно, Мармар Чарльз Р. Диссоціація і обробка даних при післятравматичному стресовому синдромі // Бессель А. ван дер Кольк та ін. Травматичний стрес: Початки і основи терапії. – Падерборн, 2000].

van Dijk, Jan J.M. (2002): Empowering Victims of Organized Crime; on the Compliance of the Palermo Convention with the UN Declaration on Basic Principles of Justice for Victims, ERA-Forum 1/2002 [Ван Дейк Йан Й.М. Розширення можливостей жертв організованої злочинності; про відповідність Палермської конвенції Декларації ООН про основні засади правосуддя для жертв. – ERA-Forum 1/2002].

Victim advocacy introductory manual, Pristina (2002) [Вступ до адвокатського захисту жертв. – Приштина, 2002].

Women 2000, An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and South Eastern Europe and the Newly Independent States, Helsinki Federation for Human Rights [Жінки. Дослідження статусу прав жінок у центральній і південно-східній Європі та нових незалежних держав, Гельсінська спілка прав людини, 2000].

WHO (2003): Ethical and Safety Recommendations for Interviewing Trafficked Women, Geneva [Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ). Рекомендації з етики й безпеки проведення співбесід із жінками, які стали об'єктом торгівлі людьми. – Женева, 2003].

WHO, Regional Office for South-East Asia: List of Guidelines for Health Emergency, Nr.70, 10/99 [Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Регіональне управління у південно-східній Азії. Перелік настанов для невідкладної медичної допомоги. – №70, 10/99].

Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів

Ознайомчі матеріали

для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ

ТОВ «Видавництво КіМ»
Комп'ютерна верстка – *А. Ковинська*
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 315 від 24.01.2007 р.
03142, м. Київ, вул. Кржижановського, 3
ОКТБ – корп. 5, оф. 140.
Тел.: (044) 502-41-23

Підпис до друку _____ . Формат 70x100/16.
Папір офс. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 42,23. Обл.-вид. арк. 41,39.
Наклад 1000. Зам. № _____ .